В'ЄТ ТАН НҐУЄН

СИМПАТИК

ЛАУРЕАТ ПУЛІТЦЕРІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

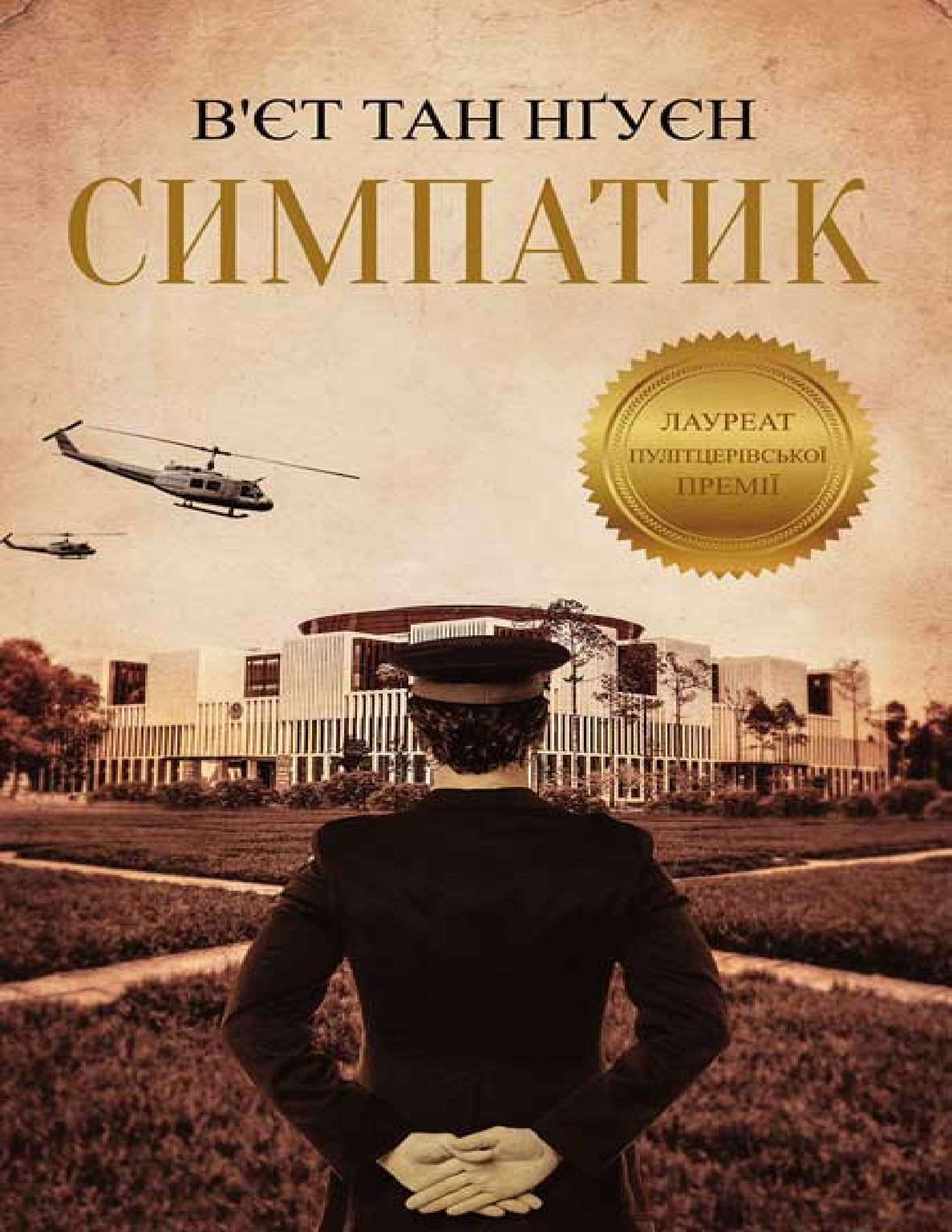

Annotation

Капітан в’єтнамської армії після падіння Сайгона 1975 року перебирається до Америки. Разом з іншими земляками він починає нове життя у Лос-Анджелесі. Але для нього це життя подвійне, дволике. Він шпигун. Його місія – повідомити про наміри продовжити програну війну. Аби не зрадити свої ідеали, він змушений піти проти найдорожчих людей… Це роман про війну і політику, дружбу і підлість, любов і зраду.

- В’єт Тан Нгуєн
  - Розділ 1
  - Розділ 2
  - Розділ 3
  - Розділ 4
  - Розділ 5
  - Розділ 6
  - Розділ 7
  - Розділ 8
  - Розділ 9
  - Розділ 10
  - Розділ 11
  - Розділ 12
  - Розділ 13
  - Розділ 14
  - Розділ 15
  - Розділ 16
  - Розділ 17
  - Розділ 18
  - Розділ 19
  - Розділ 20
  - Розділ 21
  - Розділ 22
  - Розділ 23
  - Подяки

-
- notes
  - 1
  - 2
  - 3
  - 4
  - 5
  - 6
  - 7
  - 8
  - 9
  - 10
  - 11
  - 12
  - 13
  - 14
  - 15
  - 16
  - 17
  - 18
  - 19
  - 20
  - 21
  - 22
  - 23
  - 24
  - 25
  - 26
  - 27
  - 28
  - 29
  - 30
  - 31
  - 32
  - 33
  - 34
  - 35

- 36
- 37
- 38
- 39
- 40
- 41
- 42
- 43
- 44
- 45
- 46
- 47
- 48
- 49
- 50
- 51
- 52
- 53
- 54
- 55
- 56
- 57
- 58
- 59
- 60
- 61
- 62
- 63
- 64
- 65
- 66
- 67
- 68
- 69
- 70
- 71
- 72

- 73
- 74
- 75
- 76
- 77
- 78
- 79
- 80
- 81
- 82
- 83
- 84
- 85

В’єт Тан Нґуєн
СИМПАТИК

Viet Thanh Nguyen

The SYMPATHIZER

– a novel –

В’єт Тан Нґуєн

СИМПАТИК

— роман —

ХАРКІВ 2017 КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ

Лан та Еллісонові

Тож не сумуймо, зачувши слово «тортури»: у цьому разі чимало що може пом’якшити й компенсувати це слово, та й навіть знайти в ньому щось смішне.

Розділ 1

Я шпигун, сплячий агент спецслужби, людина двох облич. Навряд чи дивно, що я водночас і людина двох свідомостей. Не якийсь незрозумілий мутант з коміксу чи фільму жахів (хоча бувало, що люди ставилися до мене саме так); я просто здатен розглядати будь-яку тему з двох боків. Інколи я тішу себе тим, що це талант, і хоча він, вочевидь, не надто значний, але це чи не єдиний мій талант. Бувають дні, коли я міркую про те, що мимоволі бачу світ саме так, і питаю себе: чи можна цю властивість узагалі назвати талантом? Зрештою, талант – це те, що ти використовуєш, а не те, що використовує тебе. Талант, який ти не *можеш* використати, талант, яким ти одержимий, – мушу зізнатися, це ризиковано. Але в той місяць, коли починається це зізнання, мій спосіб сприйняття світу видається швидше перевагою, аніж небезпекою, – власне, іноді небезпечні речі створюють саме таке перше враження.

Місяць, про який ідеться, – квітень, найжорстокіший з місяців. Саме цього місяця у війни, що тривала дуже довго, підкосилися ноги, як то буває з війнами. Цей місяць був усім для жителів нашого куточка світу й нічим для всіх інших. Цей місяць був водночас кінцем війни і початком… Що ж, «мир» – не надто влучне слово, чи не так, дорогий Коменданте? То був місяць, коли я чекав кінця за стінами вілли, на якій прожив попередні п’ять років, за стінами, блискучими від битого коричневого скла, увінчаними іржавим колючим дротом. Там у мене була своя кімната – так само, як у вашому таборі, Коменданте. Звісно ж, цю кімнату годиться називати «ізоляційною камерою», і замість покоївки, яка щодня приходить прибирати, ви забезпечили мене охоронцем з дитячою пикою, який зовсім не прибирає. Та я не скаржусь. Для того щоб писати цю сповідь, мені потрібне усамітнення, а не чистота.

Ночами на віллі Генерала такого усамітнення не бракувало, чого не скажеш про день. Я був одним з офіцерів, що жили в його домі, єдиним нежонатим його штабу та найнадійнішим його помічником. Вранці, перш ніж рушити у коротку мандрівку до офісу, ми разом снідали, розбираючи пошту за одним кінцем тикового обіднього столу, тоді як його дружина навпроти наглядала за квартетом чудово

вихованих дітей вісімнадцяти, шістнадцяти, чотирнадцяти та дванадцяти років; ще один стілець стояв порожнім – для дочки, що вчилася в Америці. Не всі боялися кінця, однак Генерал розсудливо боявся. То був худий чоловік з досконалою поставою, ветеран з численними медалями, у його випадку – чесно заслуженими. Хоча в нього було всього дев'ять пальців на руках і вісім на ногах, бо три пальці він втратив через кулі та шрапнель, лише родина та довірені особи знали про справжній стан його лівої ступні. Ніщо не стояло між ним та його амбіціями, хіба що мрія знайти гарну пляшку бургундського та випити її з тими, кого не тягне кидати кубики льоду в келих з вином. Генерал був епікуреєць і християнин – саме в такому порядку, вірянин, який вірив у гастрономію та Бога, свою дружину та дітей і у французів та американців. З його погляду, вони опікувалися нами значно краще за тих іноземних Свенгалі[1], що зачарували наших північних братів (та й деяких південних теж), а саме – Карла Маркса, В. І. Леніна та Керманича Мао. Та хіба ж він хоча б читав цих мудреців! Це до моїх обов'язків, як його ад'ютанта та молодшого офіцера розвідки, входило забезпечувати Генерала поспіхом нашкрябаними нотатками про «Маніфест комуністичної партії»[2] чи «Червону книжечку»[3] Мао. А його справою вже було за нагоди показати, що він знається на тому, як мислить ворог, і найпаче він любив ленінське питання – цитував його за будь-якої нагоди:

– Панове, – казав він, постукуючи своїми твердими суглобами по поверхні відповідного столу. – *Що робити?*

Марно було казати Генералові, що це питання насправді поставив Микола Чернишевський в однойменному романі. Хто тепер пам'ятає Чернишевського? Важливим був Ленін, людина дії, він узяв це питання й привласнив собі.

Того квітня, найпохмурішого з усіх, поставши перед питанням, що ж робити, Генерал, який завжди міг знайти собі справу, вже був на це не спроможний. Чоловіка, який вірив у *mission civilisatrice* та Американський Спосіб Життя, щонайменше вкусив жучок недовіри. Охоплений раптовим безсонням, він взявся блукати віллою, зеленкувато-блідий, немовби хворий на малярію. Відколи в березні, за кілька тижнів до того, занепав наш північний фронт, він з'являвся на порозі мого кабінету або ж моєї кімнати на віллі, щоб урвати хоч якісь новини – зазвичай сумні.

– Ні, ви в це вірите? – питав він, на що я мав одну з двох відповідей: «Ні, сер!» або ж «Неймовірно!».

Ми не могли повірити, що миле, мальовниче кавове містечко Банметгуот, моя гірська батьківщина, здалося на початку березня. Ми не могли повірити, що наш президент Тх'єу, чиє ім'я так і проситься до плювка, віддав нашим військам, що охороняли нагір'я, наказ відступити. Ми не могли повірити, що Дананг та Нячанг здалися чи що наші солдати стріляли цивільним у спини, коли ті оскаженіло пробивали собі шлях до втечі баржами та човнами, і смерть тисячами знімала врожай. У тиші й самотності мого кабінету я дбайливо робив знімки цих доповідей, щоб потішити Мана, мого керівника. Я й сам з них тішився, однак не міг не спочувати тяжкій долі цих бідних людей. Можливо, з політичного погляду, моє спочуття до них було неправильне, але ж і моя мати, якби жила, була б серед них. Вона була бідна людина, я зростав її бідним дитям, а бідних людей ніхто не питає, чи хочуть вони війни. Ніхто не питав їх, чи хотіли вони померти від спраги та перегріву на березі моря, чи щоб їх грабували й ґвалтували свої ж вояки. Якби ці тисячі лишилися живими, вони не повірили б своїй смерті, так само як ми не могли повірити, що американці – наші друзі, благодійники, захисники – зневажливо відмовилися дати нам ще грошей. Та й що ми робили б з тими грішми? Купували б амуніцію, бензин та запчастини до зброї, літаків і танків, що їх ті ж самі американці дали нам задарма. Вони забезпечили нас шприцами, однак тепер, як ті збоченці, відмовляли нам у наркотику («Нема нічого, – буркотів Генерал, – дорожчого за безплатне»).

Наприкінці наших бесід та обідів я підпалював Генералові сигарету і він витріщався в нікуди, забуваючи про свою «Лакі Страйк», яка повільно поїдала сама себе в його пальцях. У середині квітня, коли попіл вжалив його, пробудивши від задуми, і він вимовив слово, що не варто було говорити, Мадам вгамувала дітей, які порскнули зо сміху, і сказала:

– Якщо чекатимеш ще довше, ми не зможемо вибратися. Слід уже зараз попросити у Клода літака.

Генерал вдав, ніби не чує Мадам. У неї був розум обчислювальної машини, постава інструктора з муштри і тіло незайманки навіть після народження п'яти дітей. Усе це було загорнуте в ту зовнішність, що змушувала наших художників, які вчилися мистецтва у французів,

добирати найпастельніші з кольорів акварелі та найрозмитіші рухи пензля. Коротше кажучи, вона була ідеальна в'єтнамська жінка. За цей скарб Генерал був довіку вдячний і так само нажаханий. Потираючи обпечений кінчик пальця, він подивився на мене і сказав:

– Гадаю, час попросити у Клода літака.

Я глянув на Мадам лише тоді, коли він знову взявся вивчати свій опік. Мадам ледве підняла брову.

– Гарна ідея, сер, – сказав я.

Клод був наш найближчий американський друг, такий близький, що одного разу він зізнався мені в тому, що має одну шістнадцяту негритянської крові.

– О, – сказав тоді я, так само як і він, розмазаний бурбоном з Теннессі, – тоді зрозуміло, чому в тебе чорне волосся, чому так гарно засмагаєш і танцюєш ча-ча-ча, наче один з нас.

– Бетховен, – одповів він, – теж походив з однієї шістнадцятої.

– Тоді зрозуміло, – сказав я, – чому ти співаєш «З днем народження» так, наче всім довкола байдуже.

Ми були знайомі два з гаком десятиліття, відколи у п'ятдесят четвертому він помітив мене на баржі з біженцями й побачив у мені талант. Я тоді був як на свої роки розвиненим дев'ятирічним хлопчиком, що вже непогано знав англійську – мене вчив американський місіонер-першопроходець. Клод нібито працював у службі підтримки біженців. Тепер він обіймав посаду в американському посольстві, начебто маючи сприяти розвиткові туризму в нашій охопленій війною країні. Як ви можете собі уявити, це вимагало від нього всього, що він міг витиснути з хустинки, просоченої потом на все здатного американського духу, до останньої краплини. Насправді Клод був з ЦРУ, що опинилось у цій країні ще в ті дні, коли французи правили своєю імперією. Тоді ЦРУ було ще УСС[4], і Го Ші Мін просив у них допомоги в боротьбі з Францією. Він навіть процитував слова батьків-засновників Америки у своїй декларації незалежності нашої країни. Вороги Дядька Го казали, що він говорив обома сторонами рота, однак Клод вважав, що він просто здатен дивитися на речі з обох сторін. Я подзвонив Клодові зі свого кабінету, що був трохи далі коридором за кабінет Генерала, і англійською повідомив його, що Генерал утратив надію. В'єтнамську Клод знав погано, французьку – ще гірше, а от англійська його була бездоганна. Я

наголошую на цьому лише тому, що не можу сказати того ж про всіх його земляків.

– Усе скінчено, – мовив я і, сказавши це Клодові, нарешті усвідомив, що це правда. Я думав, що він заперечуватиме, говоритиме, що американські бомбардувальники ще можуть заповнити наше небо чи повітряна американська кавалерія скоро може скерувати свої гелікоптери нам на порятунок, але Клод мене не розчарував.

– Побачимо, що можна зробити, – сказав він на тлі бубоніння голосів.

Я уявив собі метушню у посольстві, розпечені телетайпи, дроти, терміново прокинуті від Сайгона до Вашингтона, співробітників, що гарують без відпочинку, і сморід поразки, такий пекучий, що навіть кондиціонери не можуть з ним впоратися. Серед цієї гарячки Клод зберігав разючий спокій. Він прожив тут так довго, що тропічна волога ледве змушувала його спітніти. Він міг вистежити людину в темряві, однак сам у цій країні ніколи не міг бути невидимим. Хоча він і був інтелектуал, то була особлива американська порода, м'язиста, з тих, хто займається греблею і має солідні біцепси. Тоді як наші науковці були переважно бліді, короткозорі й хирляві, Клод мав шість футів два дюйми[5] зросту, ідеальний зір і зберігав відмінну форму, щоранку роблячи двісті відтискань зі своїм слугою, хлопчиком з народу нунг[6], на спині. У свій вільний час він читав і щоразу навідувався на віллу, маючи під пахвою книжку. Коли він прийшов до нас через кілька днів, то ніс «Азійський комунізм та східний спосіб знищення» Річарда Гедда в м'якій обкладинці.

Книжка призначалася мені, тоді як Генерал отримав пляшку «Джека Деніелза» – ось що я обрав би собі на подарунок, якби мав вибір. Однак я уважно розглянув обкладинку, щільно вкриту такими захопливими вигуками, що вони могли б походити з листів дівочого фанклубу. Тільки от усе це радісне белькотіння написали пара міністрів оборони, сенатор, який два тижні прожив у нашій країні в пошуку фактів, та відомий телеведучий, який своєю вимовою наслідував Моїсея у виконанні Чарлтона Гестона. Причина їхнього захвату ховалась у підзаголовку: «Про розуміння марксистської загрози в Азії та перемогу над нею». Коли Клод сказав, що всі читають цей підручник, я сказав, що теж його прочитаю. Генерал відкоркував пляшку і був не в настрої обговорювати книжки чи балакати, не тепер,

коли столицю оточили вісімнадцять дивізій ворога. Він хотів поговорити про літак, і Клод, крутячи в долонях свою склянку віскі, сказав, що найкраще, що він може влаштувати, – чорний, незареєстрований рейс на С-130. Цей борт вміщував дев'яносто двох парашутистів з усім спорядженням, Генерал чудово це знав, бо сам служив у повітряних силах, перш ніж президент покликав його стати на чолі Національної поліції. Він пояснив Клодові: проблема в тому, що одна його велика родина налічує п'ятдесят вісім осіб. Декого з них він не любив, кількох узагалі ненавидів, однак Мадам ніколи не пробачила б йому, якби він не врятував усіх її родичів.

– А мої люди, Клоде? – спитав Генерал своєю чіткою, офіційною англійською. – Як щодо них?

Генерал та Клод поглянули на мене. Я спробував набрати хороброго вигляду. Я не був старшим офіцером штату, але як ад'ютант Генерала та офіцер, який найбільше знався на американській культурі, відвідував усі його зустрічі з американцями. Деякі мої земляки володіли англійською не гірше за мене, хоча більшість мали ледь помітний акцент. Але мало хто був здатен, як я, обговорювати бейсбольні подачі, те, яка страшна Джейн Фонда, або ж чим «Ролінг Стоунз» кращі за «Бітлз». Якби американець заплющив очі, слухаючи мене, він подумав би, що я – один з його людей. Насправді телефоном мене легко було прийняти за американця. Під час особистої зустрічі моїх співрозмовників неодмінно дивувала моя зовнішність, і вони майже завжди питали, як я навчився так говорити англійською. У цій республіці хлібного дерева, франшизі Сполучених Штатів, американці очікували, що я буду одним з мільйонів тих, хто не говорить англійською, говорить піджином[7] чи англійською з сильним акцентом. Я не виправдовував їхніх сподівань, саме тому завжди прагнув в усній чи письмовій формі продемонструвати, як добре я знаю їхню мову. Я мав більший словниковий запас і вживав граматику правильніше за середнього освіченого американця. Я діставав і високі ноти, і низькі, тому без щонайменших ускладнень розумів, коли Клод говорив про посла як про «поца» та «дрочило» з «головою в дупі», бо той заперечував неодмінне падіння міста.

– Офіційно, – сказав Клод, – евакуації не буде, бо нас не зривають з місця найближчим часом.

Генерал, який дуже рідко підвищував голос, тепер це зробив.

– Неофіційно ви нас кидаєте! – крикнув він. – Вдень і вночі з аеропорту йдуть літаки. Усі, хто працює з американцями, хочуть виїзну візу. За візами вони йдуть до вашого посольства. Ви евакуювали своїх жінок. Ви евакуювали немовлят і сиріт. Чому лише американці не знають, що американці тікають звідси?

Клодові стало гідності зробити присоромлений вигляд, пояснюючи, що в разі оголошення евакуації в місті спалахнули б заколоти і люди могли б напасти на тих американців, що лишилися тут. Так уже було в Данангу та Нячангу, де американці втекли, рятуючи свої життя, і залишили місцевих жителів битися одне з одним. Але, попри цей прецедент, у Сайгоні було навдивовижу спокійно. Його мешканці поводилися, немов подружжя, чий шлюб уже зруйновано, однак вони прагнуть триматись одне за одного і тонути разом, якщо це дозволить їм не визнавати зрадницької правди. А правда тут полягала в тому, що принаймні мільйон людей так чи інакше працювали на американців, починаючи з тих, хто чистив їм взуття, і закінчуючи тими, хто керував армією, сформованою американцями за їхнім власним уявленням, щоб робити їм феляцію за ціною гамбургера десь у Пеорії чи Покіпсі. Чимало хто з цих людей вірив, що, як комуністи переможуть (у що вони відмовлялися вірити), на них чекатиме в'язниця або ж гарота[8], а на незайманих дівчат – шлюб із варварами. Чому б їм так не думати? Саме такі чутки розпускало ЦРУ.

– Отже… – почав Генерал, але Клод його перебив:

– Ви маєте літака, і вам слід вважати це за щастя, сер.

Генерал був не з тих, хто благає. Він прикінчив своє віскі, як і Клод, тоді потиснув йому руку і попрощався, не зводячи з нього погляду. «Американці люблять дивитися людям у вічі, – сказав мені якось Генерал, – особливо коли трахають їх ззаду». Клод бачив ситуацію інакше.

– Інші генерали дістають місця лише для найближчих родичів, – сказав він нам, прощаючись. – Навіть Бог та Ной не могли врятувати всіх. Принаймні не стали.

Чи справді вони не могли? Що сказав би на це мій батько? Він був католицьким священиком, але я не пам'ятаю, щоб цей бідолашний сановник колись читав проповідь про Ноя, хоч і визнаю, що я ходив на месу тільки для того, щоб подрімати. Але хоч що могли зробити Бог чи Ной, я не сумніваюсь, усі люди Генерала, маючи таку змогу,

порятували б сотню кровних родичів, так само як усі ті офіційні, що могли собі дозволити хабара. В'єтнамські родини – річ тонка й складна. Як єдиний син пригнобленої матері, я інколи і хотів мати таку родину, однак зараз, безперечно, був не той випадок.

Пізніше того ж дня президент подав у відставку. Я думав, що він покине країну за кілька тижнів до того, як годиться диктаторові, й заледве думав про нього, працюючи над списком евакуації. Генерал був прискіпливий, уважний до деталей і звик швидко ухвалювати тяжкі рішення, однак це завдання він доручив мені. Сам займався звичними справами: читав ранкові звіти з допитів, ходив на зустрічі до помешкань загальної об'єднаної частини штабу, телефонував довіреним особам, щоб обговорити, як утримувати місто і водночас підготуватися до того, щоб покинути його – непростий маневр, наче грати в музичні стільці під свою улюблену пісню. Я думав про музику, бо, складаючи список у своїй кімнаті на віллі в нічну годину, слухав американське радіо на приймачі «Соні». Пісні «Темптейшнз», Дженіс Джоплін та Марвіна Ґея зазвичай робили погане стерпнішим, а хороше – взагалі чудовим, але не в такі часи. Кожне викреслене ім'я скидалося на смертний вирок. Усі наші імена, від наймолодшого офіцера до Генерала, були у списку, який власниця запхала собі до рота, коли ми увірвалися до неї три роки тому. Попередження, яке я надіслав Манові, не дісталося до неї вчасно. Коли поліцаї притиснули цю агентку комуністів до підлоги, мені не лишалося нічого, крім сунути руку їй до рота й витягнути просочений слиною список. Його зіжмакане існування доводило, що за членами Особливої Служби, які звикли стежити за іншими, теж стежили. Навіть якби я лишився з нею наодинці, я не міг ризикувати своїм прикриттям і сказати, що я – на її боці. Я знав, яка доля чекала на неї. У камерах допиту Особливої Служби говорили всі, вона мимоволі видала б мене. Агентка була молодша за мене, але доволі мудра, щоб теж знати, що на неї чекає. На якусь мить я побачив у її очах правду, яка полягала в тому, що вона ненавиділа мене за те, що я був тим, ким вона мене вважала, – агентом деспотичного режиму. Тоді, як і я, вона згадала про роль, яку мусила грати.

– Благаю, панове! – заплакала вона. – Я невинна! Присягаюся!

Три роки по тому агентка комуністів досі була в камері. Я тримав її справу в себе на столі, як нагадування про те, що не зміг її врятувати. Ман сказав, що в цьому є і моя провина. Коли настане день звільнення, саме я відчиню її камеру. На момент арешту їй було двадцять два, до справи додано дві світлини, одна – з арешту, друга зроблена кілька місяців тому, на ній її очі згасли, а волосся стало рідшим. Наші камери були машинами часу, де ув'язнені старішали значно швидше, ніж мали б. Ці два її обличчя, тоді і тепер, допомогли мені обрати кількох людей для спасіння й приректи на смерть багатьох інших, дехто з яких мені навіть подобався. Кілька днів я укладав і переукладав список, тим часом були винищені захисники Суанлока, а Пномпень з іншого боку кордону впав під натиском червоних кхмерів. Через кілька вечорів наш екс-президент таємно втік до Тайваню. Клод, що відвозив його до аеропорту, чув металевий брязкіт з надміру важких валіз президента – ймовірно, від чималої частки золотого запасу нашої нації. Наступного ранку він зателефонував мені, щоб сказати, що наш літак вилітає за два дні. Я покінчив зі списком раніше того ж вечора і сказав Генералові, що вирішив на користь демократичності та репрезентативності, обравши офіцера найвищого рангу, офіцера, якого всі вважали найчеснішим, того, чия компанія була мені найприємніша, і так далі. Він погодився з моїми аргументами і з їхнім неминучим наслідком – чимало старших офіцерів, найобізнаніших і найвинуватіших у діяльності Особливої Служби, залишаться тут. Список я завершив полковником, майором, ще одним капітаном і двома лейтенантами. Лишив одне місце для себе і ще три – для Бона, його дружини та їхнього сина, мого хрещеника.

Коли того вечора Генерал зайшов до мене поплакатись, з напівпорожньою пляшкою віскі в руці, я попросив його зробити мені послугу і взяти Бона з нами. Ми не були кревні брати, однак він один з двох моїх побратимів, ще зі школи. Другим був Ман. Ми втрьох присягнули один одному в невмирущій вірності, розрізавши свої юні долоні й змішавши кров у ритуальному рукостисканні. У моєму гаманці лежав чорно-білий знімок Бона та його родини. Бон мав вигляд привабливого чоловіка, відлупцьованого до крові й м'яса, от тільки Господь від початку нагородив його саме таким обличчям. Ані берет парашутиста, ані випрасувана до хрускоту, смугаста, немов тигр, військова форма не давали відвести погляд від схожих на парашути

вух, підборіддя, яке весь час ховалось у складках на шиї, та плескатого носа, що вказував чітко направо, немов відображаючи його політичні погляди. Говорячи про його дружину, Лінь, поет цілком міг би порівняти її обличчя з пóвнею, натякаючи цим не лише на його повноту й круглість, але й на те, яке воно плямисте та вкрите кратерами, змережане шрамами від прищів. Як ці двоє змогли породити таке миле дитя, як Дук, – загадка. Або ж плід простої логіки, за якою два мінуси, поєднані разом, дають плюс.

Генерал повернув мені фото і сказав:

– Це найменше, що я можу зробити. Він пілот. Якби наша армія складалась лише з повітряних сил, ми б перемогли в цій війні.

Якби… Але не існувало жодного «якби», лише невідворотний факт: Генерал сидів нині на самому краєчку мого стільця, поки я стояв біля вікна, потягуючи своє віскі. Надворі його зв'язкові згодовували жмені таємниць вогнищу, яке палало в бочці на п'ятдесят п'ять галонів[9], роблячи цю ніч ще спекотнішою. Генерал підвівся, стискаючи склянку в руці, й заходився міряти кроками мою невелику спальню, вбраний лише в боксери та спідню майку, з опівнічною тінню неголеності на підборідді. Лише економки, родина та я бачили його в такому вигляді. Коли до вілли приходили відвідувачі, о будь-якій годині, він зустрічав їх з напомадженим волоссям, у своїй накрохмаленій формі кольору хакі – на грудях більше стрічок, аніж у волоссі королеви краси. Але того вечора, коли тишу на віллі час від часу порушували лише постріли, він дозволив собі поскаржитись на те, як американці обіцяли нам спасіння від комунізму, якщо ми робитимемо те, що вони скажуть.

– Вони почали цю війну, а тепер втомились від неї і продали нас, – сказав він, наливаючи мені ще. – Але хто у цьому винний, якщо не ми? Ми виявилися достатньо дурними, щоб вірити, що вони дотримають свого слова. Тепер нам нема куди тікати, тільки в Америку.

– Це не найгірше місце, – зазначив я.

– Може й так, – сказав він. – Принаймні ми будемо жити, аби боротися далі. Але наразі ми зазнали повної й беззаперечної поразки. Який тост годиться для цього?

За мить відповідь спала мені на думку.

– За кров в очах, – сказав я.

– Оце точно.

Не пригадаю, хто саме навчив мене цього тосту чи хоча б, що він мав означати, крім того, що я набув його десь протягом років, проведених в Америці. Генерал теж там бував, провів кілька місяців у п’ятдесят восьмому молодшим офіцером на тренуваннях загону у Форт-Беннінгу – саме там «зелені берети» навіки налаштували його проти комунізму. До мене це не причепилось. Я вже був під прикриттям, частково – студент-стипендіат, частково – шпигун на навчанні, самотній представник своєї нації в невеликому коледжі серед лісу; він називався Західним і мав за девіз *«Occidens Proximus Orienti»*[10]. У шістдесятих роках я провів там, у мрійливому, просоченому сонцем світі Південної Каліфорнії, шість ідилічних років. Вивчення шляхів, каналізаційних систем чи інших подібних корисних справ було не для мене. Натомість, Ман, мій колега-конспіратор, дав мені завдання вивчити американський спосіб мислення. Моя війна була психологічна. Зважаючи на це, я читав американську історію та літературу, вдосконалював свою граматику, вбирав у себе сленг, смалив косяки та втратив незайманість. Коротше кажучи, я закінчив навіть не бакалаврат, а магістерку, ставши експертом у всіх можливих суто американських науках. Навіть тепер я доволі чітко пригадую, де саме вперше прочитав слова найвеличнішого з американських філософів, Емерсона[11], – на газоні, біля райдужної алеї жакаранд. Моя увага метушилася між екзотичними, засмаглими однокурсницями в коротких топах та шортах, що брали сонячні ванни на ложі з червневої трави, та різкими чорними словами на білосніжній сторінці: «Послідовність спантеличує невеликий розум». Нічого правдивішого про Америку Емерсон не писав, але я не тільки тому підкреслив ці слова раз, двічі, тричі. Те, що вразило мене тоді, та й досі бентежить, – ті ж слова можна сказати про нашу батьківщину, де ми всі, м’яко кажучи, непослідовні.

Нашого останнього ранку я відвіз Генерала до приміщення Національної поліції. Мій кабінет був далі за кабінет Генерала, і звідти я по черзі викликав п’ятьох обраних офіцерів на приватну зустріч.

– Їдемо сьогодні? – спитав украй знервований полковник, його очі були розширені й вологі.

– Так.

– Мої батьки? Батьки моєї дружини? – спитав майор, огрядний завсідник китайських ресторанів у Тьолоні.

– Ні.

– Брати, сестри, племінники, племінниці?

– Ні.

– Економки та няньки?

– Ні.

– Скрині, шафи, колекції порцеляни?

– Ні.

Капітан, що трохи накульгував через венеричну хворобу, погрожував покінчити з собою, якщо я не знайду ще місця. Я простягнув йому свого револьвера, і він зіщулився. Молоді ж лейтенанти були вдячні. Свої попередні пости вони дістали через зв'язки батьків, тож тепер поводилися смикано й нервово, наче маріонетки.

Я зачинив двері за останнім з них. Коли від далеких вибухів задзеленчали шибки, я побачив на сході вогонь і дим. Ворожа артилерія підпалила склад амуніції в Лонгбіні. Я одночасно відчував потребу й у скорботі, й у святкуванні, тож висунув шухляду, в якій зберігав пляшку «Джим Бім» – там ще лишилося кілька унцій віскі. Якби моя бідолашна мати була жива, вона сказала б: «Не пий стільки, синку. Це тобі не на користь». Хіба ж так, мамо? Коли перебуваєш у такій складній ситуації, як я, кріт серед людей Генерала, то шукаєш розради, де тільки можеш. Я прикінчив віскі, тоді повіз Генерала додому через грозу. Місто захлиналось у навколоплідних водах, що віщували наближення сезону дощів. Дехто сподівався, що мусон може уповільнити наступ північних військ, але я в цьому сумнівався. Я пропустив вечерю й спакував у наплічник туалетне начиння, чиноси[12], смугасту сорочку, куплену в крамниці «Джей Сі Пенні» в Лос-Анджелесі, пару лоферів[13], три зміни білизни, електричну зубну щітку з ринку злодіїв[14], фото моєї матері в рамці, конверти зі світлинами з дому та з Америки, камеру «Кодак» і «Азійський комунізм та східний спосіб знищення».

Наплічник мені подарував Клод на честь закінчення коледжу. То була найкрасивіша з моїх речей, його можна було носити на спині або, перечепивши ремені, зробити з нього валізку й носити в руці. Наплічник був зроблений з м'якої коричневої шкіри поважним

виробником з Нової Англії. Він мав заможний, загадковий запах осіннього листя, лобстера на грилі, поту й сперми приватної школи для хлопчиків. З одного боку на ньому були виведені мої ініціали, однак найбільша його особливість – подвійне дно. Клод сказав, що в кожного чоловіка в багажі мусить бути подвійне дно. Ніколи не знаєш, коли саме воно стане в пригоді. Без його відома я сховав туди свою міні-камеру «Мінокс». Вона, подарунок Мана, коштувала як моя зарплата за три роки. Саме нею я знімав таємні документи, до яких мав доступ і які, на мою думку, могли б знадобитися згодом. В останню чергу я перебрав решту своїх книжок і платівок, здебільшого придбаних у Штатах і вкритих відбитками моєї пам'яті. У мене не було місця для Елвіса чи Ділана, Фолкнера чи Твена, і хоча я міг їх замінити, мені було важко на душі, коли я писав на коробках з книжками та платівками ім'я Мана. Вони були надто об'ємні, як і моя гітара, що з докором вигинала свої повні стегна на ліжку, коли я пішов.

Я закінчив пакуватись і взяв «сітроен» щоб забрати Бона. Військові поліцаї на пунктах контролю пропускали мене помахом руки, щойно помічали на автомобілі зірки Генерала. Пункт призначення лежав по той бік річки – жалюгідної водойми в облямівці з халуп біженців з сіл, ферми та будинки яких знищили солдати-піроманіяки та палії, що знайшли своє покликання в бомбуваннях. Бон та Ман чекали на мене за цим лісом хатин, біля пивниці просто неба в самому серці четвертого округу, де ми втрьох провели за пияцтвом більше годин, ніж я здатен підрахувати. За столиками було повно солдатів та морпіхів – під стільцями гвинтівки, волосся коротко підстрижене військовими перукарями-садистами, що заради якоїсь мерзенної френологічної мети повідкривали контури їхніх черепів. Щойно я присів, Бон налив мені пива, але пити не дозволив, доки не проголосив тост.

– П'ємо за возз'єднання, – сказав він, підносячи свою склянку. – Ми знову зустрінемося на Філіппінах!

Я зазначив, що йшлося насправді про Гуам, адже диктаторові Маркосу набридли біженці й він перестав їх приймати. Бон загарчав, потираючи склянку об чоло.

– Не думав, що може стати ще гірше, – сказав він. – А тепер ще й філіппінці дивляться на нас зверхньо?

– Забудь про Філіппіни, – сказав Ман. – Пиймо краще за Гуам. Кажуть, там починається день Америки.

– І закінчується наш день, – пробурмотів Бон.

На відміну від нас з Маном, Бон був щирим патріотом, республіканцем, який добровільно зголосився воювати і ненавидів комуністів з того самого дня, як представник місцевої ланки поставив його батька, старосту селища, на коліна і змусив сповідатись, перш ніж вгатити кулю йому за вухо. Залишений напризволяще Бон точно взяв би приклад з японців і бився б до останнього або ж навіть приставив пістолет до своєї скроні, тож ми з Маном переконали його подумати про дружину та сина. Ми запевняли його, що від'їзд до Америки – не втеча, а стратегічний відступ. Ми сказали Бонові, що Ман з родиною полетять туди завтра, тоді як правда полягала в тому, що Ман залишиться, щоб на власні очі засвідчити звільнення Півдня північними комуністами, яких Бон так зневажав. Тепер же Ман стиснув його плече своїми довгими, витонченими пальцями і сказав:

– Ми втрьох – побратими. Ми будемо побратимами, навіть програвши цю війну, навіть втративши нашу країну. – Він позирнув на мене, і його очі були мокрі. – Для нас нема кінця.

– Твоя правда, – відповів Бон і щосили закивав, аби приховати сльози в очах. – То годі суму й мороку. Будемо пити за надію. Ми повернемося, щоб повернути нашу країну. Правда?

Він теж подивився на мене. Я не соромився своїх сліз. Ці чоловіки були ліпші за будь-яких справжніх братів, яких я міг би мати, бо ми самі обрали один одного. Я підняв свою склянку і виголосив:

– За повернення. І за братство, що ніколи не скінчиться.

Ми осушили наші склянки, гукнули, щоб нам принесли ще, обійняли один одного за плечі й пірнули в годину братньої любові та пісень – музикою нас забезпечував дует в іншому кінці майданчика. Гітарист з довгим волоссям ухилявся від призову до війська, його шкіра була хворобливо бліда, бо ж він був змушений останні десять років вдень жити у стінах дому власника бару, виходячи звідти лише вночі. Волосся його ніжноголосої партнерки було так само довге, стрункy фігуру облягав шовковий ао дай[15] кольору щік збентеженої незайманки. Вона співала пісню на вірші Чінь Конг Сона, народного співака, якого любили навіть парашутисти. *«Завтра я піду, люба…»* Її голос підносився над галасом балачок та дощу. *«Не забудь покликати*

мене додому…» Моє серце тремтіло. Наш народ не з тих, хто йде на війну за помахом чиєїсь руки, під ревіння труб і сурм. Ні, ми билися під звуки пісень про кохання, бо ж ми італійці Азії.

«Завтра я піду, люба. Ночі в цьому місті перестали бути прекрасними…» Якби Бон знав, що бачить Мана востаннє, можливо, на роки, а можливо – і на все життя, він ніколи б не ступив на борт того літака. Ще зі шкільних часів ми вважали себе трьома мушкетерами, один за всіх і всі за одного. Ман познайомив нас з Дюма, по-перше, тому, що він писав чудові романи, а по-друге, тому, що він був квартероном, а отже, і прикладом для нас, колонізованих тими ж французами, що зневажали його походження. Ман, жадібний до книжок та історій, міг би стати викладачем літератури в нашому ліцеї, якби ми жили у мирний час. Він не лише переклав нашою мовою три загадкові історії Ерла Стенлі Ґарднера про Перрі Мейсона, але й сам, під псевдонімом, написав роман у стилі Золя; втім він не надто врізався у пам'ять. Ман вивчав Америку, однак сам там ніколи не бував, як і Бон, що замовив ще пива і спитав, чи є в Америці пивниці просто неба.

– У них є бари та супермаркети, де завжди можна дістати пива, – сказав я.

– Але чи є там прекрасні жінки, що співають таких пісень? – запитав він.

Я налив йому ще і сказав:

– Там є прекрасні жінки, але таких пісень вони не співають.

Тоді гітарист почав перебирати акорди іншої пісні.

– Вони співають таких пісень, – сказав Ман.

Це була «Вчора» групи «Бітлз». Ми втрьох почали підспівувати, й мої очі ставали все мокрішими. Як це – жити в часи, коли маєш долю, інакшу за війну, коли тобою керують не продажні боягузи, коли твоя країна не схожа на безрукого й безногого каліку, який живе лише на американській допомозі, що скрапує йому у вени? Окрім моїх побратимів, я не знав жодного з юних солдатів, що оточували мене, однак зізнаюся, я спочував усім їм, загубленим у відчутті, що за кілька днів вони будуть мертві, чи поранені, чи заарештовані, чи принижені, чи покинуті, чи забуті. Вони були моїми ворогами, та водночас – і братами по зброї. Їхнє любе місто скоро мало впасти, а моє – мало бути звільнене. То був кінець їхнього світу й усього лише зміна світів

для мене. Тож у ті дві хвилини ми всі співали від щирого серця, пам'ятаючи минуле й одвертаючись від майбутнього, наче плавці, що на спинах гребуть до водоспаду.

Коли ми зібрались іти, дощ нарешті вщух. Ми палили свої останні сигарети біля входу до вологої, повної калюж алеї, яка вела з пивниці, коли з темряви цього лона вивалилася трійця морпіхів-гідроцефалів, співаючи: *«Прекрасний Сайгон! О, Сайгоне! О, Сайгоне!»* Хоча була лише шоста година, вони були вже п'яні, заливши пивом свою втому. У кожного на плечі висіла М-16, і всі наче мали зайву пару яєць. Після детальнішого огляду виявилося, що ці яйця – гранати, що звішувалися по обидва боки від пряжки ременя. Хоча форма, зброя та шоломи – все було американського виробництва, як і в нас, переплутати з американцями їх було неможливо – видавали зубчасті шоломи, ті сталеві каструлі, що були розроблені для американських голів, а отже, завеликі для будь-кого з нас. Голова одного з морпіхів згиналася під його вагою туди-сюди, аж поки він не врізався в мене, лаючись, бо шолом провалився йому аж на носа. Коли він підняв його, я побачив затьмарені очі, що він відчайдушно намагався сфокусувати.

– Привіт! – сказав він. З рота в нього смерділо, а південний акцент був такий густий, що я заледве його зрозумів. – Це що? Поліцай? Що ти робиш поряд зі справжніми солдатами?

Ман струснув на нього попіл.

– Цей поліцай – капітан. Козирніть старшому, лейтенанте.

Другий морпіх, теж лейтенант, відповів:

– Як скажете, майоре.

На що третій, ще один лейтенант, сказав:

– До біса майорів, полковників, генералів. Президент утік. Генерали – *пф-ф-ф!* Як дим. Нема. Рятують власні зади, як і завжди. Знаєте що? Нам лишається прикривати відступ. Як завжди.

– Який відступ? – спитав другий морпіх. – Нема куди відступати.

Третій погодився:

– Ми мертві.

– Майже мертві, – сказав перший. – Наша робота – вмерти.

Я викинув сигарету.

– Ви ще не мертві. Повертайтеся до своїх постів.

Перший морпіх ще раз сфокусував очі на моєму обличчі і зробив крок уперед, так що його ніс майже торкався мого.

– То що ти таке?

– Це вже занадто, лейтенанте! – вигукнув Бон.

– Я скажу тобі, що ти таке, – морпіх ткнув пальцем мені в груди.

– Не варто, – сказав я.

– Байстрюк! – загорлав він. Інші двоє лейтенантів розреготались і приєдналися до нього. – Байстрюк!

Я вихопив револьвера й тицьнув дуло морпіхові між очі. Друзі в нього за спиною нервово перехопили гвинтівки, однак більше не зробили нічого. Вони були не при собі, проте не аж так, щоб вважати себе швидшими за моїх тверезіших товаришів.

– Ви п’яний, чи не так, лейтенанте? – мій голос мимоволі тремтів.

– Так, – сказав морпіх. – Сер.

– Тоді я вас не застрелю.

Саме тоді, на моє полегшення, ми почули перші бомби. Усі голови хитнулись у північно-західному напрямку, до вибуху, за яким стався ще один і ще.

– Аеропорт, – сказав Бон. – П’ятсотфунтові бомби.

Виявилося, що він цілком правий. З нашого місця не було видно нічого, лише на якусь мить стали помітні хвилі чорного диму. А тоді здалося, наче вся зброя в місті ожила, від центру до аеропорту, легка – *клак-клак-клак* і важка – *бах-бах-бах*, небо заповнили помаранчеві траєкторії куль. Усі жителі цієї незугарної вулиці від галасу рвонули до вікон та дверей, і я повернув револьвера до кобури. Лейтенанти наче витверезіли в присутності свідків і, не вимовивши більше жодного слова, сіли у свій джип. Той рвонув з місця, дорогою обходячи нечисленні мотоцикли, до самого перехрестя. Тоді різко зупинився і морпіхи висипали звідти зі своїми М-16, не зважаючи на вибухи та цивільних, що заповнили тротуари. Моє серце почало битися швидше, коли лейтенанти пильно подивилися на нас у жовтому світлі вуличного ліхтаря, однак прицілилися вони в небо. Стріляючи, вони завивали й волали, аж поки не спорожнили свої обойми. Моє серце шалено калатало, по спині стікав піт, але я, заради своїх друзів, посміхнувся і запалив ще одну сигарету.

– Ідіоти! – гаркнув Бон на цивільних, які стирчали у дверях.

Морпіхи сипонули на нас лайками, тоді повернулися до свого джипа, звернули за ріг і зникли. Ми з Боном попрощалися з Маном, і, коли він поїхав на своєму джипі, я кинув Бонові ключі. Бомбування та перестрілки припинились, і він, ведучи «сітроен» до своєї квартири, люто погрожував кривавою смертю всім підрозділам морської піхоти. Я мовчав. Не варто очікувати від морпіхів хороших манер. Однак варто сподіватися на правильні інстинкти, коли йдеться про життя та смерть. Щодо того, як вони мене назвали, – це засмутило мене менше, аніж моя власна на це реакція. Я вже мав би звикнути до цього варіанту звертання до народженого поза шлюбом, але чомусь так і не звик. Моя мати була місцевою, мій батько був іноземцем. І близьким людям, і чужим чомусь подобалося нагадувати мені про це з самого мого дитинства, коли на мене плювали, називаючи байстрюком, хоча іноді, для різноманіття, спочатку називали байстрюком, а плювалися вже потім.

Розділ 2

Навіть тепер охоронець з дитячим обличчям, який щодня заходить до мене, кличе мене байстрюком, коли має на те настрій. Це мене не дивує, хоча я й чекав ліпшого від ваших людей, любий Коменданте. Зізнаюся, це прізвисько досі болить мені. Можливо, він міг би трохи урізноманітніти все це й кликати мене «дворняжкою» чи «напівкровкою», як це було в моєму минулому? Як щодо «метиса»? Так мене називали французи, коли слово «євразієць» їм набридало. У вустах американців воно надавало мені певного романтичного глянцю, але з французами було не так. Я досі періодично бачу їх у Сайгоні – охоплених ностальгією колонізаторів, які вперто наполягали на тому, щоб лишитись у країні навіть після того, як їхня імперія збанкрутувала. «Ле Серкль Спортіф» – це там вони збиралися, потягуючи перно та жуючи татарський біфштекс спогадів про те, що відбувалось на сайгонських вулицях, які вони називали лише старими, французькими назвами – бульвар Нородом, рю Шасселу-Лоба, ке де ль'Аргонн. Нав'язували місцевим свою допомогу із зарозумілістю нуворишів і, коли я проходив повз них, змірювали мене підозрілими поглядами прикордонників при перевірці паспортів.

Однак не вони винайшли «євразійців». Пальма першості належить англійцям в Індії, що теж не могли втриматися і не чіпати чорний шоколад. Як і англи в коркових шоломах, американські експедиційні війська в тихоокеанському регіоні не могли протистояти місцевій спокусі. Вони теж створили своє гібридне слово для таких, як я, – «амеразієць». Хоча мені це слово і не підходило, навряд чи можна звинувачувати американців у тому, що вони вважали мене одним з них, адже з тропічних нащадків американських солдатів можна було б створити невеликий народ. Солдати породжені військом, амеразійці теж. Наші земляки більше люблять евфемізми, а не складні слова, і називають таких, як я, пилом життя. Формально, Оксфордський словник англійської, до якого я звернувся в коледжі, повідомив, що мене можна називати «побічною дитиною», тоді як закон у всіх відомих мені країнах зве мене «позашлюбним сином». Моя мати

називала мене «дитям кохання», але про це мені говорити не хочеться. Зрештою, саме мій батько мав рацію. Він не називав мене ніяк.

Нема нічого дивного в тому, що мене потягнуло до Генерала, який, так само як мої друзі Ман і Бон, ніколи не кепкував з мого брудного походження. Обираючи мене до свого штабу, Генерал сказав:

– Єдине, що мене цікавить, це те, як добре ви робите свою справу, навіть якщо я проситиму вас про не надто хороші речі.

Я не раз довів йому свою компетентність. Евакуація була практично останнім доказом моєї здатності обходити тонку межу між законним і незаконним. Людей обрано, автобуси замовлено, і, що найважливіше, хабарі за безпечний проїзд роздано. Гроші на них я брав з десяти тисяч доларів, реквізованих у Генерала, що переправив мій запит до Мадам.

– Це надзвичайна сума, – сказала вона мені за чашкою улуну у своїй вітальні.

– Це надзвичайний час, – сказав я. – І майже оптова ціна за дев'яносто двох евакуйовуваних.

Вона не могла з цим не погодитися, бо кожен, хто дослухався до міських чуток, міг би їй розповісти – подейкували, що ціна віз, паспортів і місць в евакуаційних літаках доходила до багатьох тисяч доларів, залежно від обраного набору та рівня істерії. Однак, перш ніж навіть мати змогу дати хабара, треба було дістати доступ до змовників. У нашому випадку це був майор з поганою репутацією, з яким я познайомився у нічному клубі «Рожевий» на вулиці Нґуєна Гюе. З розмови, яка велася криком, щоб перекрити психоделічний грюкіт «СВС» чи поп-ритми «Аптайт», я дізнався, що він працює в аеропорту. За відносно скромний внесок у тисячу доларів він поінформував мене, хто чергуватиме в аеропорту під час нашого вильоту і де знайти їхнього лейтенанта.

Розібравшись з цим, ми забрали дружину і сина Бона та зібралися до вильоту о сьомій годині. Біля воріт вілли чекали два синіх автобуси – їхні вікна були заґратовані, від них мали відскакувати гранати терористів, однак, якщо вони будуть реактивні, покладатися доведеться хіба що на силу молитов. Родини нетерпляче чекали у дворі вілли, поки Мадам стояла на порозі зі слугами. Її смурні діти сиділи на задньому сидінні «сітроена» з похмурими, дипломатичними обличчями і дивилися на Клода та Генерала, що палили, стоячи біля

фар автомобіля. Стискаючи в руці список пасажирів, я викликáв їх та їхні родини, перевіряв імена й направляв до автобусів. Згідно з інструкціями, кожен дорослий та підліток міг взяти з собою лише одну невеличку валізку, менші діти вчепились у тоненькі ковдри чи алебастрових ляльок, західні личка яких застигли у фанатичних гримасах. Бон ішов останній. Він підтримував Лінь під лікоть, вона, своєю чергою, тримала за руку Дука. Той саме достатньо підріс, щоб крокувати впевнено, й ніс у другій руці жовте йо-йо, яке я привіз йому зі Штатів. Я козирнув хлопчикові, і він, зосереджено насупившись, зупинився, витягнув ручку з маминої руки й козирнув мені у відповідь.

– Усі на місці, – сказав я Генералові.

– Тоді час їхати, – відповів він, загасивши сигарету об каблук.

Останнім обов'язком Генерала було попрощатися з дворецьким, кухарем, домоправителькою та трійцею юних нянечок. Дехто з них просився поїхати з нами, однак Мадам твердо відмовила, і без того переконана в надмірності своєї щедрості, зважаючи на заплачене за офіцерів Генерала. Звісно ж, вона мала рацію. Я знав принаймні одного генерала, який, коли йому запропонували місця для його штабу, продав їх тим, хто дали найбільше. Тепер Мадам та її помічники всі ридали, крім підстаркуватого дворецького з пурпуровою аскотською краваткою на зобуватій шиї. Він почав свою службу як ад'ютант Генерала, коли той був усього лиш лейтенантом, і вони разом служили під французами у пекельні дні Дьєнб'єнфу. Генерал стояв на нижній сходинці, аби не ззирнутися зі старим.

– Пробачте, – сказав він, опустивши непокриту голову, стискаючи кептаря в руці. То був єдиний раз, коли я чув, як він вибачається перед кимось, окрім Мадам. – Ви гідно нам служили, а от ми вчиняємо негідно. Але жоден з вас не постраждає. Беріть з вілли все, чого забажаєте, й ідіть. Якщо хтось спитає, не кажіть, що знаєте мене, що працювали на мене. Але про себе можу сказати – присягаюся вам, я не покину боротися за нашу країну!

Коли Генерал почав ридати, я подав йому носовичка. Запанувала тиша, і дворецький промовив:

– Я одне у вас попрошу, пане.

– Що саме, друже мій?

– Вашу зброю, щоб я зміг застрелитися!

Генерал похитав головою й промокнув очі моїм носовичком.

– Ти цього не зробиш. Іди додому і чекай на моє повернення. Тоді я дам тобі зброю.

Коли дворецький спробував козирнути йому, Генерал натомість простягнув йому руку. Нині про Генерала багато чого говорять, однак я можу лише засвідчити, що він був щирою людиною і вірив у все, що казав, навіть якщо то була брехня. Це не надто відрізняє його від більшості людей.

Мадам роздала слугам конверти з доларами (товщина конвертів відповідала статусові). Генерал повернув мені носовичка й супроводив Мадам до авто. У цій останній подорожі він сам сів за обтягнуте шкірою кермо й рушив на чолі двох автобусів до аеропорту.

– Я поїду в другому, – сказав Клод. – Ти сідай у перший, проконтролюй, щоб водій не заблукав.

Перш ніж зайняти своє місце, я затримався біля воріт, щоб востаннє глянути на віллу, яку свого часу звели корсиканські власники плантації гуми. Величезний тамаринд височів над схилами даху, довгі, вузлуваті стручки його кислих плодів звисали з віт, наче пальці мертв'яка. Слуги досі стояли у просценіумі на сходах. Коли я помахав їм рукою, вони сумлінно помахали мені у відповідь, і кожен стискав у другій руці білий конверт, який у сяйві місяця перетворився на квиток у нікуди.

Шлях від вілли до аеропорту був тою мірою простим, якою це взагалі можливо в Сайгоні, тобто зовсім непростим. Від воріт ми мали б звернути направо, до Тгі Суань, тоді наліво по Ле Ванкет, направо на Гонг Тап Ту в напрямку кварталу посольств, наліво по Пастера, знову наліво по Нґуєн Дінь Тьєу, направо по Конг Лі, тоді прямо до аеропорту. Але замість того, щоб повернути ліворуч по Ле Ванкет, Генерал звернув праворуч.

– Він не туди їде, – сказав мій водій. У нього були жовті від нікотину пальці й небезпечно гострі нігті на ногах.

– Їдьте за ним, – відповів я.

Я стояв біля прочинених дверей, які пропускали прохолодне вечірнє повітря. На першій від мене лаві сиділи Бон і Лінь, Дук на материному коліні нахилився вперед, дивлячись у вікно понад моїм плечем. Вулиці були порожні. Радіо повідомило, що оголошено комендантську годину на добу через страйк в аеропорту. Тротуари були майже такі ж безлюдні, тільки де-не-де, наче привиди, лежали

комплекти форми, скинутої дезертирами. Подекуди це були такі акуратні купки (шолом на сорочці, взуття під штанами), що можна було подумати, що їхні власники випарувалися під рентгенівським променем. Навіть у місті, де ніщо не пропадало просто так, ніхто не чіпав ці форми.

У моєму автобусі їхало принаймні кілька солдатів у цивільному, хоча решту родичів Генерала становили здебільшого жінки й діти. Ці пасажири буркотіли щось собі під ніс, скаржачись на одне, на інше, та я не звертав на них уваги. Навіть якби наші земляки опинились у раю, вони б не оминули нагоди зазначити, що там не так тепло, як у пеклі.

– Чому він туди їде? – спитав водій. – Комендантська година! Нас усіх постріляють чи принаймні заарештують.

Бон зітхнув і похитав головою.

– Він Генерал, – сказав він так, начебто це все пояснювало.

Так воно і було, але водій продовжив скаржитися, поки ми їхали повз центральний ринок, звертали на Ле Луа, і не припиняв, аж поки Генерал нарешті не спинився на площі Лам Сон. Перед нами був грецький фасад будинку Національної асамблеї, колишня міська опера. Саме звідси політики керували вбогою комічною оперетою нашої країни – наскрізь фальшивою пародією з огрядними солістами у білих костюмах і вусатими примадоннами у військовій формі, пошитій на замовлення. Я висунувся з автобуса й підняв очі на сяйливі вікна бару на даху готелю «Каравела», куди часто супроводжував Генерала на аперитиви або ж на зустрічі з журналістами. З балконів відкривався незрівнянний вид на Сайгон та передмістя, і навіть зараз звідти лунав відгомін сміху. Це, певно, були іноземні журналісти, готові вимірювати температуру міста в його передсмертних судомах, та аташе народів нейтралітету, які спостерігали за сяйвом, що піднімалось на виднокраї над складом амуніції Лонгбін, поки над ними в нічному небі спалахували трасери.

Мене охопило бажання розрядити свою зброю, цілячись у напрямку того сміху, просто щоб пожвавити їм вечір. Коли Генерал вийшов з машини, мені здалося, що ним керує той самий імпульс, однак він звернув в іншому напрямку, від Національної асамблеї до огидного пам’ятника на смузі трави, що розділяла вулицю навпіл. Я пошкодував, що лишив свій «Кодак» у наплічнику, а не поклав до кишені, бо мені хотілося б мати фото Генерала, який козиряє двом

масивним морпіхам в атаці (героя позаду, вочевидь, надто цікавили сідниці товариша). Бон теж козирнув пам'ятникові, як і решта чоловіків в автобусі, а я міг думати лише про те, чи захищали ці морпіхи людей, що прогулювалися сонячними літніми днями під їхніми поглядами, чи, з такою ж імовірністю, атакували Національну асамблею, на яку була наставлена їхня зброя. Але коли один з чоловіків в автобусі почав схлипувати і я сам козирнув пам'ятнику, мені спало на думку, що все не так уже неоднозначно. Наші повітряні сили розбомбили палац президента, наша армія застрелила й зарізала нашого першого президента і його брата, а наші генерали у своїх суперечках розбурхали стільки державних переворотів, що я і порахувати їх не міг. Після десятого путчу я змирився з абсурдним станом нашої держави, охоплений сумішшю відчаю та гніву з дещицею гумору – то був вибуховий коктейль, під впливом якого я поновив свої революційні присяги.

Задоволений Генерал повернувся до «сітроена», і конвой рушив далі, перетнувши однобічну вулицю Ту До[16] у місцях, де вона впадала у площу й витікала з неї. Я востаннє глянув на «Кафе Живраль», у якому ласував французьким ванільним морозивом на побаченнях з гідними сайгонськими дівчатами та їхніми муміфікованими тітками-дуеньями. Поряд з «Живраль» була кав'ярня «Бродар», де я смакував ароматними млинцями, відчайдушно намагаючись ігнорувати жебраків, що шкандибали й накульгували довкіл. Ті, в кого були руки, складали їх човником, ті, кому рук бракувало, стискали в зубах бейсболки. Ветерани з ампутованими кінцівками тріпотіли порожніми рукавами, наче безкрилі птахи; німі старі пильно дивилися зміїними очима; малі безхатченки розповідали байки про своє жалюгідне становище; юні вдовиці колисали малюків з кольками, що їх цілком могли десь позичити; різноманітні каліки демонстрували всі можливі неапетитні хвороби, відомі людству. Далі на північ по Ту До стояв нічний клуб, у якому я чимало вечорів провів за ча-ча-ча з панянками в міні-спідницях, а останнім часом – і на височенних підборах. Саме на цій вулиці колись можновладні французи влаштовували своїх осипаних золотом коханок, а згодом і менш вишукані американці гульбенили у брудних барах з яскравими неоновими вивісками – «Сан-Франциско», «Нью-Йорк», «Теннессі», де лунала голосна музика кантрі. Той, хто після вечірнього дебошу

почувався винним, міг похитуючись пройти вулицею ще далі на північ, де, в самому кінці Ту До, стояла цегляна базиліка – саме туди, через вулицю Гай Ба Чанґ, нас вів Генерал. Перед базилікою стояла біла статуя Діви Марії – руки розкриті на знак миру та прощення, очі опущені вниз. Вона з сином, Ісусом Христом, була готова прийняти всіх грішників Ту До, однак манірні священики та любителі каятися, серед яких був і мій батько, до мене найчастіше ставилися з презирством. Тож я завжди зустрічався з Маном у наших таємних справах саме тут, і ми обидва смакували цей фарс, бо ж нас теж вважали вірянами. Ми ставали на коліна, але насправді були атеїстами, бо обрали комунізм замість Бога.

Ми зустрічались у середи, коли базиліка була майже порожня, за винятком кількох суворих старих вдів, що, загорнувшись у мереживні мантильї чи чорні шалики, урочисто промовляли: *«Отче наш, що є на небесах, нехай святиться ім'я Тво…»* Я більше не молився, однак нічого не міг вдіяти – язик сам повторював за старими пані. Вони були міцні, наче піхотинці, холоднокровно відсиджували недільні меси, на яких було повню людей, а старі й слабкі час від часу зомлівали від спеки. Ми були надто бідні для того, щоб мати кондиціонер, однак тепловий удар був для нас ще один спосіб показати своє релігійне завзяття. Важко було б знайти католиків, побожніших за сайгонців, більшість з яких, як-от ми з матір'ю, вже втікали від комуністів у п'ятдесят четвертому (дев'ятирічний я тоді права голосу не мав). Такі зустрічі в церкві смішили Мана, такого ж колишнього католика, як і я сам. Поки ми прикидалися побожними вояками, яким було мало однієї меси на тиждень, я сповідався йому у своїх політичних та особистих невдачах. Він і собі вдавав мого сповідника й пошепки відпускав мені гріхи, тільки от це відпущення становили не молитви, а завдання.

– Америка? – перепитав я.

– Америка, – підтвердив він.

Я розповів йому про план евакуації Генерала, щойно дізнався про нього, і тоді, минулої середи у базиліці, дізнався про своє нове доручення. На цю місію мене відправляло його керівництво, однак я не знав, хто вони, – так безпечніше. Такою була наша система ще з наших ліцейських днів, коли ми таємно ступили на одну дорогу в навчальній групі, тоді як Бон відкрито пішов далі звичнішим шляхом. Навчальна група – ідея Мана, осередок на трьох, до якого входив він, я і ще один

наш однокласник. Ман, як лідер, повів нас шляхом вивчення революційних класиків і догматів партійної ідеології. Я знав, що на той час він входив ще до одного осередку, де був наймолодшим, хоча, хто саме його товариші, було загадкою. Як казав Ман, ключем до революції були секретність та ієрархія. Саме тому над ним стояв ще один комітет, з ідейніших людей, над тим – ще один, із ще ідейніших, і так далі, аж доки, певно, не доходило до самого Дядька Го, принаймні поки він був живий – до найідейнішого з усіх, до того, хто стверджував: «Нема нічого ціннішого за незалежність і свободу». За ці слова ми готові були померти. Подібна мова, так само як справи навчальних груп, комітетів та партій, давалася Манові легко. Він успадкував революційний ген від двоюрідного діда, якого французи завербували служити в Європі під час Першої світової. Він був гробарем, і мало що спонукає жителя колонізованої країни до дії краще за видовище голих і мертвих білих людей – так казав цей двоюрідний дід, принаймні так Ман оповідав мені. Він брав руками їхні рожеві, слизькі кишки, роздивлявся на дозвіллі їхні смішні, зів'ялі члени і мало не блював, споглядаючи гнилу бовтанку їхніх мізків. Він ховав їх тисячами, хоробрих юнаків, що безнадійно заплутались у павутинні пафосних промов, що їх сплітали хитрі політики, й усвідомлення того, що Франція залишила ліпших для своєї власної землі, поступово просочувалось у капіляри його свідомості. Посередніх відправляли до Індокитаю, що дозволяло Франції керувати колоніями через бюрократів – колишніх шкільних капосників, аутсайдерів шахових клубів, природжених бухгалтерів і боязких сумирників. Саме їх двоюрідний дід тепер побачив у природному середовищі, тими вигнанцями та невдахами, якими вони і були. І от ці парії, думалось йому, навчили нас думати про них, як про напівбогів? Привабливість радикального антиколоніалізму зросла для нього ще більше, коли він закохався у французьку медсестру, троцькістку, що переконала його приєднатися до французьких комуністів – єдиних, хто пропонував гідну відповідь на індокитайське питання. Заради неї він ковтнув чорний чай вигнання. Зрештою в них з медсестрою народилася дочка, і, передаючи мені папірця, Ман прошепотів, що вона, його тітка, досі там. На папірці було її ім'я та адреса у тринадцятому окрузі Парижа. Ця наша попутниця не вступала до комуністичної партії, а отже, і стежити за нею не мали б.

– Навряд чи ти зможеш писати додому, тож вона буде нашою посередницею. Вона швачка, має трьох сіамських котів, не має ані дітей, ані підозрілих зв'язків. Тому писатимеш їй туди.

Зминаючи у пальцях папірець, я пригадав украй кінематографічний сценарій, у якому я відмовляюся сісти в літак Клода, а Генерал відчайдушно благає летіти з ним.

– Я хочу лишитися тут, – сказав я. – Усе майже скінчилося.

Ман зітхнув за побожно складеними долонями.

– Майже скінчилося? – *«Нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя»*. – Твій генерал не єдиний планує битися далі. Старі вояки не здаються. Війна триває надто довго, щоб вони могли просто так зупинитися. Потрібен хтось, щоб наглядати за ними, щоб вони не наробили забагато проблем.

– Що буде, як я не полечу? – спитав я.

Ман підняв очі до зеленкуватого, вкритого синцями Ісуса, що висів на розп'ятті над вівтарем, зі своїм європейським обличчям, зі шматком тканини на стегнах, хоча, найпевніше, помер він голий. Ман вишкірився, показавши навдивовижу білі зуби.

– Там ти зробиш більше добра, аніж тут, – сказав син дантиста. – І якщо вже не для себе, зроби це для Бона. Він не поїде, якщо думатиме, що ми лишаємося тут. Але в будь-якому разі, ти хочеш поїхати. Визнай це!

Чи наважусь я визнати? Чи наважуся зізнатись? Америка, земля супермаркетів і супершосе, суперзвукових реактивних літаків і Супермена, суперавіаносців та суперкубка! Америка, земля, що не вдовольнилась ім'ям, даним за її кривавого народження, що наполягла, вперше в історії, на загадковій абревіатурі США, трійці літер, перевершеній згодом лише четвіркою СРСР. Хоча кожна країна вважає себе в чомусь вищою за інших, чи існувала коли-небудь країна, що витягнула стільки «супер» для означень з федерального банку своєї самозакоханості, не лише суперупевнена, але й насправді супермогутня, яка не буде задоволена, поки не притисне всі нації світу до землі і не змусить кричати: «Дядько Сем»?

– Гаразд, визнаю! – сказав я. – Зізнаюся.

Ман пирхнув і сказав:

– Вважай, що тобі пощастило. Я ніколи не покидав нашої чудової батьківщини.

– Пощастило? Справді? Ти хоча б почуваєшся тут, наче вдома.

– Дім переоцінюють, – сказав він.

Йому просто було це казати, зважаючи на те, що його батьки мали непогані стосунки, а брати та сестри обачно відверталися, коли йшлося про його революційні симпатії. Чимало родин у ті часи розколювалося, хтось бився за Північ, хтось – за Південь, хтось відстоював комунізм, а хтось – націоналізм. Однак, попри всі розколи, всі вважали себе патріотами і відстоювали країну, до якої належали. Коли я нагадав йому, що сам до неї не належав, він сказав:

– До Америки теж.

– Можливо, – відповів я. – Але я народився не там, а тут.

Вийшовши з базиліки, ми попрощалися – по-справжньому, не розіграною пізніше для Бона виставою.

– Залишаю тобі свої платівки й книжки, – сказав я. – Знаю, вони тобі завжди подобалися.

– Дякую, – сказав він, міцно стиснувши мені руку. – І щасти тобі.

– Коли я повернуся додому? – спитав я.

Ман глянув на мене з глибоким спочуттям і відповів:

– Друже мій, я диверсант, а не провидець. Час твого повернення залежатиме від того, що планує твій Генерал.

І навіть коли Генерал проїздив повз базиліку, я не міг сказати, що він планує, крім втечі з країни. Припускав лише, що в нього на думці дещо більше за порожні слова на прапорах, які майоріли вздовж бульвару до президентського палацу, що раніше того ж місяця обстріляв пілот-дисидент. «НЕ ВІДДАМО ЗЕМЛЮ КОМУНІСТАМ! НІ – КОМУНІСТАМ НА ПІВДНІ! НІ – КОАЛІЦІЙНОМУ УРЯДУ! НІЯКИХ ПЕРЕМОВИН!» Я бачив непорушного охоронця, що виструнчився на посту під дашком, однак перш ніж ми доїхали до палацу, Генерал нарешті звернув прямо на вулицю Пастера – до аеропорту. Десь далеко нерівним стакато стріляв станковий кулемет. Коли глухо рохнув міномет, Дук почав скиглити у матері на руках.

– Тихо, любий, – сказала вона. – Ми їдемо у подорож.

Бон попестив м’яке волосся сина і спитав:

– Чи побачимо ми колись ці вулиці знову?

Я відповів:

– Мусимо вірити, що побачимо, правда ж?

Бон обійняв мене за плечі, і ми притиснулись один до одного на сходах, тримаючись за руки й висунувши голови з дверей, поки повз пропливали похмурі будівлі, позираючи на нас світлом і поглядами з-поза завіс та віконниць. Ми вдихали з повітрям суміш запахів: вугілля та жасмин, гнилі фрукти й евкаліпт, бензин та аміак – відрижка погано промитого нутра міста. Коли ми вже під'їжджали до аеропорту, над нами проревіла хрестоподібна тінь літака, без жодного вогника. На воротах голчасті мотки колючого дроту провисали з розчарованістю кризи середнього віку. За дротом чекав загін похмурих військових поліцаїв з молодим лейтенантом на чолі – гвинтівки в руках, на поясі висять палиці. Серце забилося в грудях, коли лейтенант наблизився до «сітроена» Генерала, схилився до вікна водія, щоб обмінятися кількома словами, тоді подивився у мій бік, туди, де я стояв, висунувшись з дверей автобуса. За порадою майора з поганою репутацією я відстежив лейтенанта до халупи біля каналу, в якій він мешкав з дружиною, трьома дітьми, батьками та родичами дружини, і всі вони залежали від його платні, якої не вистачало, щоб прогодувати і половину з них. Саме так, здебільшого, і складалася доля молодих офіцерів, однак того дня на минулому тижні моїм завданням було дізнатися, що за людина зліплена з такої вбогої глини. Напіводягнений лейтенант сидів у спідньому на краю дерев'яного ліжка, яке з ним ділили дружина й діти, і мав вигляд загнаного в куток політичного в'язня, якого щойно кинули в клітку з тиграми – підозрілий, трохи переляканий, але ще не зламаний фізично.

– Ви хочете, щоб я вдарив свою країну ножем у спину, – сказав він рівним голосом, тримаючи в руці незапалену сигарету, яку я йому дав. – Хочете заплатити мені, щоб я дав боягузам і зрадникам утекти. Хочете, щоб я сказав своїм людям зробити те ж саме.

– Я не ображатиму вас, прикидаючись, що це не так, – сказав я, переважно заради присяжних – його дружини, батьків та рідні, які сиділи, стояли чи присіли навпочіпки в тісних стінах хатинки, що пітніла під жерстяним дахом. Голод підкреслив їхні вилиці, я бачив такі у моєї матері, яка так настраждалася через мене. – Я шаную вас, лейтенанте, – сказав я, і то була правда. – Ви чесний чоловік, а чесного чоловіка важко знайти, коли чоловікам треба годувати родину. Найменше, що я можу для вас зробити, – запропонувати вам три тисячі доларів.

То була місячна зарплата всієї його чоти. Дружина лейтенанта зіграла свою роль і попросила десять тисяч. Зрештою ми зійшлися на п’яти, половину я заплатив тоді, другу половину мав віддати в аеропорту. Коли мій автобус проїздив повз нього, він вихопив з моїх рук конверта з готівкою і зміряв мене таким саме поглядом, як і агентка комуністів, коли я витягнув список імен з її рота. Хоча він і міг застрелити мене чи не пропустити нас, він зробив те, що зробила б, як я і думав, кожна чесна людина, змушена взяти хабара. Він пропустив нас усіх, тримаючись за свою частину угоди, наче за останній фіговий листок гідності. Я відвів очі від його приниження. Якби (дозвольте мені трохи порозважати) південна армія набирала лише таких, як він, вона перемогла б. Зізнаюсь, я захоплювався ним, хоч він і був мені ворогом. Завжди краще захоплюватись найкращими серед ворогів, аніж найгіршими серед друзів, чи не так, Коменданте?

Була майже дев’ята, коли ми проїхали через ціле місто, яке являв собою аеропорт, добре вибрукуваними дорогами повз напівкруглі сталеві ангари, бараки з гострими дахами, невиразні офісні будівлі та всіяні трубами склади, далеко вглиб мініатюрного містечка в Сайгоні й одночасно за його межами. Це напівавтономне місце колись було одним з найактивніших аеропортів світу, базою смертельних і несмертельних вильотів та місій, разом з рейсами «Ейр Америка», авіалінії ЦРУ. Наші генерали збирали тут свої родини, тоді як американські генерали плекали свої військові хитрості в кабінетах, повних імпортних сталевих меблів. Наша дорога лежала до приміщень аташе оборони. Американці, з типовою для них зухвалістю, назвали це місце Додж-сіті[17], місто, де правили шестизарядники, а дівчата в салунах танцювали канкан – приблизно це і відбувалось у Сайгоні. Однак тоді як у справжньому Додж-сіті про збереження миру дбали шерифи, евакуаційний центр охороняли американські морпіхи. Я не бачив їх у такій кількості з сімдесят третього року, коли вони, розбиті й пошматовані, тікали з цього летовища. Однак саме ці молоді морпіхи ніколи не були в бою і прилетіли до цієї країни лише кілька тижнів тому. Чисті очі й виголені обличчя, ані сліду від голки на згині руки чи запаху маріхуани від випрасуваної форми, на якій джунглі не лишили своїх слідів, – вони спокійно дивились, як наші пасажири висаджуються на стоянці, вже повній сотень інших знервованих

евакуйовуваних. Я приєднався до Генерала та Клода, що стояли біля «сітроена». Генерал саме віддавав ключі від автівки.

– Я поверну їх вам у Штатах, сер, – сказав Клод.

– Ні, лишіть їх усередині, – сказав Генерал. – Не хочу, щоб хтось пошкодив машину, намагаючись украсти, бо ж її все одно вкрадуть. Хай вона радує вас, Клоде, поки це можливо.

Генерал пішов шукати Мадам та дітей, а я сказав:

– Що тут відбувається? Справжній хаос.

Клод зітхнув.

– Нормальна ситуація, все пішло шкереберть. Усі намагаються вивезти звідси своїх родичів, і кухарів, і коханок. Просто вважай, що вам пощастило.

– Знаю, – відповів я. – Побачимось у Штатах?

Клод приязно поплескав мене по плечу.

– Як тоді, коли комуністи перемогли у п’ятдесят четвертому, – сказав він. – Хто б міг подумати, що ми знову будемо тут? Але я витягнув тебе з Півночі тоді і тепер витягаю з Півдня. У тебе все буде добре.

Коли Клод пішов, я повернувся до евакуйовуваних. Якийсь морпіх, говорячи у мегафон, наказав їм стати рядами, але ж для моїх земляків черга – це щось неприродне. Опиняючись у ситуації з високим попитом і низькою пропозицією, ми звикли пхатися, штовхатися, юрмитися, тіснити інших, а якщо це не допомагало – давати хабарі, лестити, перебільшувати й брехати. Я не був упевнений, чи ці риси успадковані генетично, чи це глибокий шар нашої культури, чи ж просто швидкий еволюційний розвиток. Ми мусили адаптуватися до: десятиліття бульбашкової економіки, що трималася лише на імпорті з Америки, трьох десятиліть війни, що вщухала, а потім починалася знову й охоплювала розпиляння країні навпіл у п’ятдесят четвертому році руками іноземних фокусників, коротеньке врядування японців під час Другої світової та попереднього століття розбещення нас французами. Однак морпіхам було абсолютно начхати на такі виправдання і їхня грізна присутність зрештою змусила біженців сформувати криві ряди. Коли вони перевіряли нас, шукаючи зброю, ми, офіцери, з сумом здали їм наші пістолети. У мене був кирпатий револьвер тридцять восьмого калібру, що годився для завдань під

прикриттям, російської рулетки та самогубства, тоді як Бон здав американцям мужній напівавтоматичний кольт сорок п’ятого калібру.

– Цей пістолет створили, щоб одним пострілом збивати воїнів Моро на Філіппінах, – сказав я Дукові. Сам дізнався про це від Клода – той знався на таких речах.

– Папери! – промовив після перевірки зброї бюрократ з посольства, молодий чоловік з бакенбардами в стилі дев’ятнадцятого сторіччя, вбраний у бежевий костюм-сафарі та рожевуваті окуляри.

Кожен з членів родини мав при собі пропуск від міністерства внутрішніх справ, куплений мною зі значною знижкою, та президентський дозвіл, привезений Клодом, з печаткою відповідного працівника посольства. Хоча ми й покірно чекали своєї черги, цей дозвіл гарантував нам доволі важливу річ: ми встали на самому початку імміграційного натовпу, перед мільйонами повних надії людей з усіх кінців світу, що прагнули дихати вільно. Ми несли з собою цю дрібну розраду до тенісних кортів, де вицвілі сидіння вже були зайняті тими, хто прийшов раніше. Ми приєдналися до запізнілих душ, що намагалися дрімати на зеленому бетоні кортів. Затемнені червоні лампи кидали моторошний відблиск на натовп, у якому можна було помітити небагатьох американців. Усі вони, схоже, були чоловіки в’єтнамських жінок, зважаючи на те, що їх тепер оточували типові в’єтнамські родини, чи на те, як в’єтнамки висіли в них на руках. Разом з Боном, Лінь і Дуком я влаштувався на незайнятому п’ятачку. З одного боку від нас розташувався виводок дівчат за викликом у вакуумних упакованнях мікро-міні-спідниць і панчіх в сіточку. З іншого – американець з дружиною та дітьми, хлопчиком і дівчинкою років десь п’яти та шести. Чоловік лежав на спині, прикривши очі м’язистою рукою так, що на його обличчі виднілися лише кудлаті вуса, наче у моржа, рожеві губи й кривуваті зуби. Його дружина сиділа поряд і пестила темні голівки дітей, що лежали в неї на колінах.

– Давно ви тут? – спитала Лінь, заколисуючи дрімотного Дука.

– Увесь день, – відповіла жінка. – Просто жах, така спека. Нема чого ані їсти, ані пити. Вони називають номери літаків, але не нашого.

Лінь спочутливо зацокала, а ми з Боном підготувалися до другої половини нудного звичаю всіх військових світу – то поспішати, то чекати.

Ми запалили сигарети й перевели свою увагу на темне небо, час від часу освітлюване сигнальними ракетами, що метушливими сперматозоїдами вибухали на небі, – яскрава голівка зі світла й довгий хвіст диму, що звивався при її падінні.

– Готовий до сповіді? – спитав Бон. Він говорив так само, як і стріляв: різко й коротко. – Я знав, що цей день близько. Просто не казав уголос. Це заперечення, так?

Я кивнув і відповів:

– Ти винен тільки у тому ж, у чому винні всі жителі Сайгона. Ми всі це знали і не могли нічого з цим зробити, принаймні саме так ми думали. Але завжди може статися що завгодно. Це і є надія.

Він знизав плечима, вивчаючи вогник на кінці сигарети.

– Надія рідка, – сказав він. – Відчай густий. Наче кров.

Бон вказав на шрам на своїй долоні, у пальцях якої тримав сигарету, прорізаний чітко по лінії життя.

– Пам’ятаєш?

Я підняв свою праву долоню з таким саме шрамом. Ще один був у Мана. Ми бачили цю мітку щоразу, як розкривали долоні перед пляшкою, сигаретою, зброєю чи жінкою. Наче воїни з легенд, ми присягнулися померти один за одного, зваблені романтикою шкільної дружби, об’єднані вічними цінностями, що ми бачили один в одному, – вірністю, чесністю, переконаністю, прагненням лишатися поряд з друзями й підтримувати наші вірування. Але у що ми вірили в чотирнадцять років? У дружбу та братерство, у нашу країну та її незалежність. Ми вірили, що можемо, якщо буде потреба, віддати життя за своїх побратимів і свій народ, але не знали точно, як саме нас до цього закличуть і ким ми станемо. Я не міг передбачити, що Бон одного дня приєднається до «Програми Фенікс», щоб помститися за вбивство батька, і отримуватиме завдання вбивати людей, яких ми з Маном вважали товаришами. А добросердечний, щирий Бон не знав, що ми таємно прийдемо до віри в те, що єдиний спосіб врятувати нашу країну – стати революціонерами. Ми всі троє йшли за своїми політичними переконаннями, передусім саме з тих причин, які привели нас до духовного братства. Якби обставини привели нас до ситуації, де ціною нашого побратимства стала б смерть, я не сумніваюся, що ми з Маном заплатили б її. Наші зобов’язання були

написані в нас на долонях, і під цим нестійким світлом від далеких спалахів магнієвих вогнів я провів пальцем по шраму.

– Твоя кров – моя, а моя кров – твоя, – промовив я нашу юнацьку присягу.

– Знаєш, є ще дещо, – сказав Бон. – Відчай густий, але дружба густіша.

Після цього вже нема чого казати, бо нашої дружби було достатньо. Але ми зауважили звук «катюш», що сичали десь здалеку, наче бібліотекарки, вимагаючи тиші.

Розділ 3

Дякую, любий Коменданте, за зауваження до моєї сповіді, що їх ви з комісаром передаєте мені. Ви питали, що я мав на увазі, пишучи «ми» чи «нас», у тих випадках, коли я ототожнюю себе з південними солдатами та евакуйованими, за якими я мав шпигувати. Чи не годиться мені говорити про цих людей, про моїх ворогів, «вони»? Зізнаюсь, провівши майже все своє життя серед них, я не можу не спочувати їм, як і багатьом іншим. Моя слабкість у спочутті до інших багато в чому пов'язана з моїм статусом байстрюка, не кажучи вже про те, що коли ти байстрюк, то від природи схильний до спочуття. Чимало байстрюків поводяться як покидьки, і я вдячний своїй ніжній матері, бо вона навчила мене того, що гідна поведінка розмиває межу між нами та ними. Зрештою, якби вона не розмила межу між служницею та священиком чи не дозволила її розмити, мене б не було на світі.

Отже, народившись поза шлюбом, зізнаюся, що сам від думки про одруження почуваюся дуже незручно. Парубоцьке життя – одна з несподіваних переваг незаконнонародженості, адже більшість родин гідної здобичі в мені не бачили. Я був небажаним навіть для тих родин, дочки яких мали змішане походження, бо самі ці дівчата зазвичай прагнули втиснутися до соціальної підойми через вдалий шлюб з чистопородними чоловіками. Друзі та незнайомці зітхали, вбачаючи в парубоцтві частину тої трагедії, на яку приречені байстрюки, однак для мене самого воно не лише було свободою, але й пасувало до мого підземного життя крота, якому ліпше рити свої нори самому. Як нежонатий, я міг без жодного наслідку базікати з дівчатами, що безсоромно вихвалялися своїми струнками ніжками перед натовпом, обмахуючи вчорашніми числами жовтої газети свої спітнілі декольте, звабливо збільшені бюстгальтерами атомного віку. Дівчата звали себе Мімі, Фіфі та Тіті – цілком звичні імена для їхнього кола, однак цей тріумвірат був достатньо потужний, щоб сповнити радістю моє серце. Можливо, вони вигадали ці імена просто там, міняючи їх з такою ж легкістю, як і клієнтів. Тоді їхня грайливість була простим професійним рефлексом, набутим за роки старанного навчання та відданої практики. Я відчуваю незмінну повагу до професіоналізму

кар’єрних повій, які носять свою безчесність відкритіше за юристів, хоча і ті, й ті беруть гроші погодинно. Але, якщо говорити лише про фінанси, пропускаєш головне. У ставленні до повій краще відчути себе театралом – розслабитись і на час вистави забути про недовіру. Не годиться тупо наполягати на тому, що вистава – це лише купка людей, що розіграють перед вами фарс лише тому, що ви заплатили за квиток, або ж, навпаки, повністю вірити в той міраж, який ви бачите. Наприклад, дорослі чоловіки, що кривляться від самої думки про існування єдинорогів, можуть зі сльозами на очах стверджувати реальність ще рідкісніших і міфічніших створінь. Йдеться про повій, у грудях яких б’ється золоте серце і яких можна знайти лише в найвіддаленішому порту та найтемнішому кутку прокуреної таверни. Запевняю вас, якщо у повій і є щось золоте, то це точно не серце. Те, що є люди, які вважають інакше, – заслуга талановитих актрис.

У цьому сенсі ця трійця була з досвідчених виконавців, чого не скажеш про сімдесят чи вісімдесят відсотків повій столиці та прилеглих міст, а нараховувалось їх, виходячи з сумлінних досліджень, неофіційних даних та випадкової вибірки, десятки або ж навіть сотні тисяч. Здебільшого то були бідні, неосвічені сільські дівчата, що не мали змоги заробити інакше, аніж блошиним життям на хутрі дев’ятнадцатирічного американського вояка. Поки його штани роздувалися від інфляційного потоку доларів, а юний мозок набрякав від жовтої лихоманки, яка вражає чимало західних чоловіків у країнах Азії, цей американський солдат раптом собі на втіху дізнавався, що в цьому зеленогрудому світі він більше не Кларк Кент – віднині він Супермен, принаймні там, де йдеться про жінок. За допомогою Супермена (чи, може, це таки було вторгнення?) наша невелика родюча країна припинила виробляти у великій кількості рис, гуму та олово, натомість почала щороку збирати багатий врожай повій. Раніше ці дівчата хіба що танцювали під рок-пісні, а тоді сутенери, що ми їх кличемо ковбоями, почепили наліпки на пипки їхніх тремтячих сільських грудей і штовхнули їх на подіуми барів вулиці Ту До. Чи наважусь я звинуватити американців, відповідальних за стратегічне планування, в тому, що вони навмисне знищували селища, аби виманити звідти дівчат, щоб у них майже не лишалося вибору, крім сексуального обслуговування тих самих хлопців, що бомбили, обстрілювали, штурмували, палили, грабували чи силоміць

евакуйовували ті селища? Я лише зазначаю, що поява місцевих повій для обслуговування іноземних рядових – неминучий наслідок окупаційної війни, один з огидних побічних ефектів захисту свободи, який усі ті дружини, сестри, дівчата, матері, пастори та політики Смолвілля, США, вдавано ігнорують, ховаючи за виполіровану й вибілену стіною усмішок, якими вони вітають своїх солдатів удома, готові лікувати неназвані недуги пеніциліном американської доброти.

Ця талановита трійця обіцяла зовсім іншу доброту, швидше недобру. Вони безсоромно фліртували зі мною та дражнили Бона й американського чоловіка з моржовими вусами, що наразі прокинувся. Обидва ледве всміхалися і намагалися бути якомога тихішими й непомітнішими, знаючи, чому так похмуро мовчать їхні дружини. З іншого боку, я сам радо фліртував з дівчатами, чудово усвідомлюючи, що в кожної з цих повій за плечима історія, здатна розбити мені серце і, що ймовірніше, спорожнити мій банківський рахунок. Чи ж у мене самого не подібна історія? Однак актори грають, принаймні частково, заради того щоб забути про свій сум, про це я добре знаю. В таких ситуаціях краще фліртувати й грати, даючи всім учасникам можливість вдавати з себе щасливих так довго, поки вони, можливо, не відчують справжнього щастя. І як приємно було на них дивитися! Мімі була висока, з довгим прямим волоссям і рожевим лаком на нігтях усіх двадцяти пальців, завдяки чому їхні кінчики скидались на желейні цукерки. Її хрипкуватий голос та загадковий діалект гюе[18] змусили мої судини скоротитися, так що мені трохи запаморочилось у голові. Тіті була невисока й тоненька, розкішна зачіска-вулик додавала їй зросту. Її бліда шкіра скидалася на яєчну шкаралупу, вії тремтіли, натякаючи на сльозу. Мені хотілося обійняти її й дозволити нашим віям зустрітись у поцілунку метелика. Фіфі була в них за лідера, вигини її тіла нагадали мені про дюни Фантьєта, куди мати возила мене у свою єдину відпустку. Мама куталася від голови до п’ят, аби не потемнішати, а я екстатично копався у прогрітому сонцем піску. Цей блаженний спогад про щастя й тепло десятирічного хлопчика збудив і аромат Фіфі, він здався мені тим самим або ж майже тим самим, що містився у єдиній крихітній пляшечці медового кольору парфумів, які мала мама, – то був подарунок від батька, і вона причащалася до нього хіба що раз на рік. Тож я закохався у Фіфі, доволі невинно. Я мав звичку закохуватися двічі або тричі на рік і тепер уже все прострочив.

Говорячи про те, як вони змогли потрапити на цю авіабазу, тоді як евакуація була лише для багатих, можновладних та/або тих, хто мав зв'язки, – це стало можливим завдяки Сержантові. Я уявив собі шмат привабливого м'яса на ніжках, з білим кашкетом морпіха зверху.

– Сержант охороняє посольство й любить нас, дівчат, – мовила Фіфі. – Він милий, любчик наш, і не забув нас, так само як і обіцяв ніколи не забувати.

Інші дівчата енергійно закивали, Мімі лопнула гумку, Тіті хруснула пальцями.

– Сержант дістав автобус і поїхав угору й вниз по Ту До, рятуючи всіх дівчат, що були там і хотіли поїхати. Тоді привіз нас на базу, сказав копам, що це для вечірки для тутешніх бідолашних хлопців.

Твердий персик мого серця достигнув і став м'якшим, коли я подумав про їхнього Сержанта, цього шикарного американця, який справді дотримав свого слова. Хлопця звали Ед, а його прізвище жодна з дівчат вимовити не змогла. Я спитав їх, чому вони вирішили поїхати, і Мімі сказала, що це тому, що комуністи точно посадять їх до в'язниці як колабораціоністів.

– Вони кличуть нас шльондрами, – сказала вона. – А Сайгон – містом-шльондрою, чи не так? Серденько, я бачу тут зв'язок.

– До того ж, – мовила Тіті, – навіть якщо нас і не кинуть за ґрати, ми не зможемо працювати. У комуністичній країні не можна ані купити щось, ані продати, так? Принаймні не для заробітку. А я, дорогенький, нікому не дам куштувати це манго задарма, комунізм там чи ні.

Усі троє загукали й заплескали, непристойні, наче російські моряки на березі, але ж на теорії мінової вартості вони розумілися добряче. Справді, що станеться з такими дівчатами, коли революція переможе? Зізнаюсь, я про це якось не думав.

Завдяки їхній життєвій силі час минав швидко, наче ті С-130, що проносилися над нашими головами, однак навіть ми з дівчатами почали втомлюватися, коли години минали, а нас усе не викликали. Морпіх з мегафоном щось булькотів, наче жертва раку горла з механічною гортанню, тоді група виснажених біженців підбирала свої жалюгідні речі і, спотикаючись, поспішала до автобусів, що везли їх на летовище. Минула десята година, тоді одинадцята. Я лежав, але не міг спати, хоч і був у тому, що солдати зі звичною дотепністю називали

«готелем тисячі зірок». Треба було лише подивитися вгору, на цілу галактику, щоб згадати, як мені пощастило. Я сів навпочіпки й випалив чергову сигарету разом з Боном. Тоді знову ліг і знову не міг заснути від спеки. Опівночі я пройшов через натовп і зазирнув до вбиралень. То була погана ідея. Вбиральні були розраховані на нормальний потік з кількох десятків офісних працівників і військових тилового ешелону, а не на гарячі відходи тисяч евакуантів. Біля басейну краще не стало. Усі роки свого існування басейн був зоною, призначеною лише для американців, з пропусками для білих з інших країн та індонезійців, іранців, угорців і поляків з Міжнародного комітету контролю та нагляду. Нашою країною керували абревіатури, і МККН інакше розшифровували як «Моєму контролеві кінець настав», бо ж завданням комітету був нагляд за перемир'ям між Північчю та Півднем після стратегічного перебазування американських військ. То було вкрай вдале перемир'я, адже за останні два роки загинуло лише сто п'ятдесят тисяч солдатів, на додачу до відповідної кількості цивільних. Ви тільки уявіть, скільки померло б без миру! Можливо, так евакуйовані проявили свою зневагу до того, що басейн був закритий для місцевих жителів, але ймовірніше, що вони просто були у відчаї, коли перетворили його на пісуар. Я приєднався до рядів тих, хто дзюрчав на краю басейну, тоді повернувся на корти. Бон та Лінь дрімали, спершись підборіддям на долоні, лише Дук спав на колінах у матері. Я присів, я ліг, я випалив сигарету, і так далі, аж коли, десь о четвертій ранку, наш номер нарешті назвали. Тож я попрощався з дівчатами, які закопилили свої губки, і пообіцяв, що ми знову зустрінемось у Гуамі.

Ми пройшли від тенісних кортів до стоянки, де вже чекала пара автобусів, але не лише на нашу групу. Людей було під дві сотні, і коли Генерал спитав мене, хто вони, інші, я сам спитав у найближчого морпіха. Той знизав плечима.

– Та ви всі невеличкі, так що на одного нашого буде двоє ваших.

Коли я заходив до автобуса за нерадісним Генералом, одна частина мене була роздратована, а інша запевняла, що ми звикли до такого ставлення. Зрештою, один до одного ми ставилися так само, набиваючи мотоцикли, автобуси, пікапи, ліфти та гелікоптери самовбивчим людським вантажем, незважаючи на жодні правила та

поради виробників. То хіба дивно, що інші вважали, що нас влаштовують умови, з якими ми ледве змирились?

– З американським генералом вони такого собі не дозволили б, – скаржився Генерал, міцно притиснутий до мене.

– Ні, сер, не дозволили б, – сказав я, і це, ймовірно, була правда.

В автобусі одразу ж стало спекотно й смердюче від пасажирів, які день і ніч повільно смажилися на вулиці, однак дорога до нашого С-130 «Геркулес» була коротка. Літак виявився сміттєвозом з крилами і, як і сміттєвоз, завантажувався ззаду, тож для нас спустили великий плаский вантажний пандус. Ця паща вела до травного тракту, мембрану якого підсвічувало містичне зелене світло затемнення. Генерал вийшов з автобуса і став збоку від пандуса, я приєднався до нього у спостереженні за тим, як його рідні, його працівники, ті, ким вони опікувались, і ще сотня людей, яких ми не знали, заходять на борт, за вказівками бортпровідника, що стояв на пандусі.

– Ну ж бо, не бійтеся, – сказав він до Мадам. На голові в нього був шолом, розміром та формою подібний до баскетбольного м’яча. – Передок до задка, пані, передок до задка.

Мадам була надто збентежена, щоб бути шокованою. Її чоло зморщилося, поки вона піднімалася туди з дітьми, намагаючись перекласти цю легковажну приказку. Тоді я помітив біля пандуса чоловіка, що відчайдушно намагався не ззирнутися ні з ким, притиснувши дорожню сумку «Пан Ам» до своїх запалих грудей. Я бачився з ним за кілька днів до того в нього вдома, в третьому окрузі. Чиновник середнього рангу в міністерстві внутрішніх справ, ані високий, ані низький, ані худий, ані широкий, ані блідий, ані темний, ані розумний, ані надто тупий. Якийсь помічник помічника міністра, він, певно, не бачив ані снів, ані кошмарів, і його душа була така ж порожня, як і його кабінет. Я кілька разів згадував його в ті дні після нашої зустрічі, але так і не міг пригадати невловиме обличчя, однак тепер коли побачив його на пандусі, то одразу впізнав. Коли я поклав руку йому на плече, він здригнувся і нарешті підняв на мене свої очі чихуахуа, прикидаючись, що раніше мене не помітив.

– Який збіг! – мовив я. – Не чекав побачити вас на цьому рейсі. Генерале, ми б не дістали наших місць, якби не допомога цього поважного пана.

Генерал сухо кивнув, вишкіривши зуби у посмішці, якої було достатньо, щоб зрозуміти, що взаємності від нього чекати не варто.

– Дуже приємно, – прошепотів помічник помічника. Його тіло ледь помітно тремтіло, за руку чіплялася дружина. Якби поглядом можна було каструвати, вона пішла б звідти з моїм наплічником у своїй торбинці. Коли натовп проштовхнув їх далі, Генерал глянув на мене і сказав:

– Хіба ж то було приємно?

– До певної міри, – відповів я.

Коли всі пасажири були на борту, Генерал махнув мені, щоб я піднявся перед ним. Він останнім заходив до вантажного відсіку без сидінь. Дорослі навпочіпки присіли на підлозі чи посідали на свій багаж, діти згорнулись у них на колінах. Декому пощастило розміститися біля перегородок, де можна було вчепитися за стропи для вантажу. Контури плоті й шкіри, що відділяли одну людину від іншої, розмилися, змушуючи всіх до небажаної близькості, необхідної для тих, хто кидає країну не в людських умовах окремих, зарезервованих сидінь. Бон, Лінь і Дук були десь посередині, як і Мадам з дітьми. Пандус повільно піднявся й зачинився, закривши нас, мов черв'яків у бляшанці. Ми з Генералом, разом з морпіхом, що керував посадкою, обперлись об стінку, в наші коліна втикалися носи тих пасажирів, які були попереду. Чотири двигуни увімкнулися з оглушливим ревінням, вібрація струсила пандус. Літак гуркотів по злітній смузі, люди всередині хиталися то вперед, то назад із кожним його рухом, наче парафіяни розхитувалися під нечутні молитви. Пришвидшення вдавило мене в стінку, жінку переді мною кинуло рукою на мої коліна, її щелепу вдавило у мій рюкзак. Коли спека всередині перевалила за сорок градусів Цельсія, відповідно інтенсивнішим став і наш запах. Ми всі випромінювали сморід поту, брудного одягу і тривоги, і єдиною розрадою був вітерець, що доносився з відчинених дверей, у яких, розставивши ноги у позі рок-гітариста, стояв член екіпажу. Однак замість шестиструнної електрогітари на його стегнах висіла М-16 з магазином на двадцять патронів. Поки ми повзли злітною смугою, я краєм ока бачив бетонні насипи, схожі на величезні бляшанки, розрізані навпіл, і занедбаний ряд обгорілого військового транспорту, знищених реактивних літаків, що їх підірвали обстрілом з неба раніше того ж вечора. Їхні крила були відірвані й пошматовані, наче в

замучених мух. Пасажирів огорнула тиша, всі були загіпнотизовані неспокоєм та передчуттями. Я не сумнівався, що вони думали про те ж, про що думав я. Прощавай, В'єтнаме. Au revoir[19], Сайгоне…

Вибух оглушив нас, усією своєю силою кинувши члена екіпажу на пасажирів, спалах світла, який я побачив через відчинені двері, засліпив мене, і якийсь час я бачив лише його. Генерал впав на мене, я впав на перегородку, тоді – на мішанину з тіл істеричних цивільних, які верещали, бризкаючи кислою слиною мені в обличчя. Шини літака завищали, коли він різко звернув направо. До мене повернувся зір, і я побачив вогонь у дверях. Ніщо не лякало мене більше, аніж можливість померти у вогні, бути перемеленим пропелером, четвертованим «катюшею» – навіть саме це слово звучало, наче ім'я безумного сибірського науковця з відмороженим носом та пальцями на ногах. Я вже колись бачив згорілі рештки у полі за містом Гюе – вугілля замість тіл, втоплене у метал збитого військового гелікоптера, де паливо спопелило три десятки окупантів, їхні зуби назавжди лишилися вишкіреними у мавпячій посмішці; плоть губів та облич згоріла, шкіра стала обпаленим обсидіаном, гладеньким і неземним, волосся перетворилося на попіл, і в них уже неможливо було впізнати ані моїх земляків, ані людей взагалі. Я не хотів так померти. Я взагалі не хотів померти, і менше за все – під обстрілом артилерії моїх товаришів комуністів з захоплених ними передмість Сайгона. Мої груди стиснула чиясь рука, нагадуючи, що я ще живий. Інша вхопила мене за вухо, поки люди піді мною з виттям намагалися мене скинути. Я відхилився, намагаючись випрямитися, моя рука лежала на чиїйсь жирній голові, самого мене притиснуло до Генерала. Ще один вибух десь по дорозі посилив це божевілля. Чоловіки, жінки і діти завили на ще вищій ноті. Раптово літак припинив крутитися, під таким кутом, що двері тепер дивилися не на вогонь, а лише на темряву, і хтось заверещав:

– Ми всі помремо!

Бортпровідник, винахідливо лаючись, почав опускати пандус, і коли біженці хвилею рвонули до виходу, вони потягнули мене за собою. Єдиним способом уникнути смерті під їхніми ногами було прикрити голову наплічником й котитися вниз пандусом, збиваючи інших, – так я і зробив. На злітній смузі за кількасот метрів від нас вибухнула ще одна ракета, освітивши з акр[20] покриття. Стало видно,

що найближче до нас укриття – побитий бетонний відбійник метрів за п’ятдесят від смуги. Навіть коли світло від вибуху згасло, ніч перестала бути темною. Двигуни з правого борту літака палали, наче два факели, випльовуючи хмарами іскри та дим.

Я стояв рачки, коли Бон підхопив мене під лікоть і потягнув, однією рукою мене, другою – Лінь. Вона, своєю чергою, несла Дука, обхопивши його груди рукою, Дук рюмсав. На летовище падав метеоритний дощ з ракет та артилерійських набоїв, апокаліптичне світлове шоу, в сяйві якого евакуанти бігли до бетонного прихистку, спотикаючись і падаючи, забувши про свої валізи. Два вцілілих двигуни ревли й гуркотіли, збивали з ніг малих дітей, хитаючи дорослих. Ті, хто встиг добігти до відбійника, скиглили, тримаючи голови якомога нижче. Коли щось просвистіло наді мною – може, уламок, може, куля, – я впав на землю й почав повзти. Бон з Лінь зробили так само. Її обличчя було напружене, однак рішуче. Поки ми дісталися вільного місця за відбійником, екіпаж вимкнув двигуни. Коли цей гамір вщух, стало чутно, що хтось у нас стріляє. Кули свистіли над головою, відбивалися від бетону – вони пристрілювалися по вогнищу від літака.

– Це наші, – промовив Бон; він підтягнув коліна до грудей, однією рукою обійняв Дука, що зіщулився між ним та Лінь. – Вони злі. Хочуть вибратися звідси.

– Ні, – відповів я. – Це ПВА[21], вони захопили периметр.

Хоча мені подумалося, що цілком можливо, що це справді наші люди так випускають пару. Тоді спалахнули баки з паливом літака, і полум’я освітило чималу ділянку летовища. Коли я відвернувся від вогню, то побачив, що поряд зі мною, мало не втиснувши обличчя мені в спину, сидить помічник помічника міністра, звичайнісінький держслужбовець, і в його очах чихуахуа, наче на неоновій вивісці кінотеатру, читається конкретна думка. Так само, як агентка комуністів і лейтенант біля воріт, він був би радий бачити мене мертвим.

Я заслуговував на його ненависть. Зрештою, в результаті несподіваного візиту до нього додому, за адресою, яку мені надав майор з поганою репутацією, я позбавив його чималої суми.

– У мене справді є візи, – сказав помічник помічника, поки ми сиділи в його вітальні. – Ми з деякими колегами даємо до них доступ з

огляду на справедливість. Хіба ж справедливо, що можливість втекти є лише в найпривілейованіших чи тих, кому найбільше пощастило?

Я видав якісь звуки, що символізували спочуття.

– Якби справедливість існувала, – вів він далі, – поїхали б усі, кому це потрібно. Звісно ж, так не вийде. Але таких, як я, це ставить у доволі скрутне становище. Чому я маю судити, хто поїде, а хто ні? Зрештою, я хіба що шановний секретар. Що б ви, капітане, робили на моєму місці?

– Я розумію вашу скруту, сер, – мені в ямочках на щоках боліло від нещирої посмішки і не терпілося дійти до невідворотної останньої гри, однак середину все одно треба було розіграти, щоб дати мені ті ж поїдені міллю моральні виправдання, в які нині закутувався він. – Ви, вочевидь, поважна людина з гарним смаком і гідними цінностями…

На цьому місці я покивав направо й наліво, обводячи рукою охайний будиночок, за який треба було платити. Побілені стіни були поцятковані геконами та кількома прикрасами – годинник, календар, китайський сувій, розфарбоване фото Нго Дінь З'єма[22] у кращі його дні, коли його ще не вбили, бо він був президентом, а не маріонеткою американців. Тепер цей невеликий чоловічок у білому костюмі був святим для в'єтнамських католиків, таких як він сам, частково завдяки своїй смерті мученика зі зв'язаними руками, залитим кров'ю обличчям. Роршахівська пляма його мозкової речовини прикрасила стінку американського бронетранспортера, а приниження президента, зафіксоване на фотографії, розійшлося по всьому світу. Підтекст був тонкий, як Аль Капоне: «Не зв'язуйся зі Сполученими Штатами Америки».

– Справжня несправедливість полягає в тому, – мовив я, розпалюючись, – що чесна людина змушена жити вбогим життям у цій країні. Тому прошу, прийміть знак вдячності мого патрона за розгляд нашого питання. У вас є на руках візи для дев'яносто двох людей, чи не так?

Я не був певен, що це так, і на цей випадок мав план – зробити перший внесок і пообіцяти згодом занести решту. Однак помічник помічника міністра відповів ствердно і я дістав конверта з залишками готівки. Там було чотири тисячі доларів, достатньо для двох віз, на випадок його щедрого настрою. Він відкрив конверта, провів згрубілим великим пальцем по стосу банкнот і відразу ж взнав, скільки

в конверті грошей – недостатньо! Він ляснув білою рукавичкою конверта по щоці низенького столика і, начебто це недосить ясно виражало його гнів, ляснув по цій щоці вдруге.

– Як ви насмілилися пропонувати мені хабара, сер!

Я жестом запросив його сісти. Як і помічник помічника міністра, я теж був людиною в полоні складної ситуації, змушений робити те, що мав зробити.

– Хіба справедливо, що ви продаєте ці візи, тоді як вони нічого вам не коштують і, головне, вам не належать? – спитав його я. – І хіба ж несправедливо буде, якщо я зараз викличу місцевого голову поліції і він заарештує нас обох? І чи справедливо буде, якщо він привласнить ці візи собі і почне розподіляти їх сам? Тож найсправедливіше для нас з вами рішення – повернутися туди, де я пропоную вам чотири тисячі доларів за дев'яносто дві візи, адже у вас взагалі не повинно бути ані дев'яносто двох віз, ані чотирьох тисяч доларів. Зрештою, завтра ви можете прийти на роботу і легко дістати ще дев'яносто дві. Це ж лише папір, чи не так?

Але ж для бюрократа папір ніколи не буває просто папером. Папір – це життя! Він ненавидів мене тоді за те, що я забрав його папір, і ненавидів зараз, але мене це анітрохи не турбувало. Скручений тут, за бетонним відбійником, я турбувався лише про те, що доведеться пережити ще один період жалюгідного чекання, тільки от цього разу невідомо, чим усе закінчиться. Сяйво сонця, що сходило, дало якусь втіху, от тільки це заспокійливе блакитнувате світло показало, що злітна смуга в жахливому стані, поколота й порита ракетами та артилерією. Серед усього цього диміла купа С-130, огидно смердячи горілим паливом. Між нами та рештками літака виднілися невеликі чорні грудки, вони поступово набували чіткіших обрисів, ставали валізами й торбами, покинутими в божевільних перегонах так, що деякі з них розкрилися й порозкидали навсібіч свої кишки. Сонце і далі сходило, поволі, світло ставало все яскравішим і різкішим, поки, знищуючи рештки тіні, не сягнуло рівня лампи допитувача, від якої німіла сітківка. Прикуті до східного боку перегородки, люди почали зіщулюватись від спеки, в'янути, починаючи з дітей та старих.

– Мамо, води, – просив Дук.

Усе, що могла йому відповісти Лінь:

– Ні, любий, зараз води нема, але скоро буде.

Наче за командою, в небі з’явився ще один «Геркулес», він знижувався так швидко й різко, що за штурвалом, певно, сидів камікадзе. Шасі С-130 завищали на летовищі віддалік, і серед евакуйовуваних піднявся несміливий гамір. Лише коли «Геркулес» повернув у наш бік, навмання перетинаючи інші злітні смуги, гамір переріс у радісні вигуки. Тоді я почув дещо інше. Обережно визирнувши з-за нашого бетонного укриття, я побачив їх – з тіней ангарів та з-поміж насипів, де вони, певно, ховалися, з’являлися, може, десятки, а може, й сотні морпіхів, солдатів, військових поліцаїв, пілотів повітряних сил, членів екіпажів, механіків, працівників авіабази та груп прикриття, що відмовлялися бути героями або ж жертовними ягнятами. Помітивши конкурентів, евакуанти рвонули до С-130, який розвернувся на смузі за п’ятдесят метрів від нас і опустив свого трапа, не надто скромним жестом запрошуючи пасажирів усередину. Генерал з родиною бігли переді мною, Бон з родиною – за мною, і разом ми становили тил маси втікачів.

Перші евакуйовувані вже забігали до літака, коли я почув шипіння «катюш», за мить після чого перші ракети з вибухом розірвалися на віддаленій злітній смузі. Над головами свистіли кулі, і тепер можна було розчути виразний гавкіт АК-47 разом з М-16[23].

– Вони на периметрі! – загорлав Бон.

Евакуанти розуміли, що цей «Геркулес» буде останнім літаком, який покине цей аеропорт, якщо взагалі зможе злетіти, зважаючи на оточення комуністів, і почали верещати від страху. Поки вони щодуху бігли по трапу, з дальнього краю перегородки злетів невеличкий швидкий літак, гостроносий винищувач «Тигр», за ним, грюкаючи широко відчиненими дверима, – гелікоптер «Г’юї», всередині якого було видно з десяток зіщулених солдатів. Залишки збройних сил аеропорту евакуйовувалися самостійно, на тому, що було під рукою. Генерал штовхав у спину тих, хто біг перед ним, щоб вони швидше піднімались, я підштовхував Генерала, тим часом зліва від мене в небо злетів двобалковий ганшип «Тінь»[24]. Я краєм ока спостерігав за ним. Загалом, то був доволі смішний літак, з товстим фюзеляжем, підвішеним між двома балками, однак нічого смішного не було в тому, як ракета з тепловою системою самонаведення лишала димний слід через усе небо, аж поки її палючий кінчик не поцілував «Тінь» на висоті менш ніж тисяча футів[25]. Поки дві половини літака та шматки

тіл його команди падали на землю, наче друзки розбитого глиняного голуба, евакуанти стогнали й пхалися ще сильніше, аби забігти по трапу до літака.

Коли Генерал уже ступив на трап, я зупинився, щоб пропустити Лінь та Дука. Вони не з'явились, тож я розвернувся і побачив, що їх за мною вже нема.

– Мерщій до літака! – загорлав за мною бортпровідник. Він так широко роззявив рота, що, можу присягнутись, я бачив, як вібрують його гланди. – Твоїх друзів нема!

За двадцять метрів від нас Бон стояв на колінах, притискаючи Лінь до грудей. На її білій блузі повільно розпускалася червона квітка. Хмаринка бетонного пилу здійнялася на покритті, коли куля влучила між нами, й остання краплина рідини в моєму роті пересохла. Я жбурнув свого наплічника в бортпровідника й щодуху побіг до них, перестрибуючи через покинуті валізи. Останні пару метрів ковзнув ногами вперед, здерши шкіру з лівого ліктя та долоні. Бон видавав звуки, яких я ніколи раніше від нього не чув, – глибоке, гортанне ревіння болю. Між ним і Лінь був Дук, його очі закотились, і коли я відірвав чоловіка від дружини, то побачив криваву мішанину замість Дукових грудей там, де щось пробило і їх, і його матір. Генерал і бортпровідник кричали щось, я не міг розібрати нічого, бо пропелери ревли все голосніше.

– Ходімо! – крикнув я. – Вони відлітають!

Я потягнув Бона за рукав, однак той і не ворухнувся, стриножений горем. Я не мав вибору, довелось врізати йому кулаком по обличчю, достатньо сильно для того, щоб він замовк і послабив свій хват. Тоді одним рухом я висмикнув з його рук Лінь так, що Дук скотився на гудрон, мов лялька. Бон пронизливо крикнув щось нерозбірливе, а я побіг назад до літака, перекинувши Лінь через плече, не видавши жодного звуку, поки її тіло билось об мою спину, а її кров заливала теплом мою шию та плече.

Генерал та бортпровідник стояли на трапі, підзиваючи мене, а літак відповзав, прямуючи до чистого шматка злітної смуги, і звуків «катюш» ставало все більше, одиничними пострілами й залпами. Я біг якомога швидше, мої легені зав'язувались у вузол, і вже біля трапа я кинув Лінь у Генерала, а він спіймав її за руки. Тоді Бон уже був поряд зі мною, він простягав Дука бортпровідникові, і той прийняв його так

обережно, як тільки міг, хоча це вже не мало значення, зважаючи на те як голова хлопчика хиталась з боку на бік. Передавши сина, Бон сповільнився, закинувши голову в агонії, досі схлипуючи. Я схопив його за лікоть і останнім ривком закинув на трап головою вперед. Бортпровідник спіймав його за комір і втягнув усередину. Я стрибнув на трап з витягнутими руками, приземлився на нього грудною клітиною й щокою, обдираючи їх об жорсткий пісок та пил, поки ноги мої бовтались у повітрі. Літак мчав злітною смугою, Генерал втягнув мене всередину, і трап піднявся просто за мною. З одного боку мене притиснуло до Генерала, з другого – до млявих тіл Дука та Лінь, а спереду на нас напирала стіна евакуантів. Літак піднявся різко, з жахливим звуком, чутним не лише через втомлений метал, але й крізь прочинені бокові двері, у яких стояв член екіпажу з М-16 й стріляв чергами по три постріли від стегна. Крізь ці двері було видно строкатий пейзаж з полів та селищ, який закрутило й понесло, коли пілот зайшов у штопор. І я зрозумів, що жахливий звук лунає не лише від двигунів, але й від Бона, який бився головою об стіну і завивав, не так, наче це був кінець світу, а так, немов йому вибило очі.

Розділ 4

Скоро після того, як ми приземлились у Гуамі, по тіла приїхала зелена швидка. Я опустив Дука на ноші. Його маленьке тіло з кожною хвилиною ставало важчим у моїх руках, але я не міг покласти його у бруд. Коли медики накрили хлопчика білим простирадлом, вони забрали Лінь у Бона з рук і так само прикрили її, перш ніж завантажити матір та сина до машини швидкої. Я плакав, але що мої сльози проти Бонових, у якого був запас невиплаканих сліз за ціле життя. Ми плакали, поки нас везли до табору Асан, де, дякувати Генералові, на нас чекали бараки – розкіш проти наметів, які чекали на інших евакуантів, що прибули з запізненням. Бон впав у кататонію на своєму ліжку і не пам'ятав нічого про евакуацію, яку показувало телебачення того дня і наступного. Не пам'ятав він і як тисячі біженців у бараках та наметах нашого тимчасового міста завивали, наче на похороні, на похованні своєї нації, що померла передчасно, як і багато її синів, у ніжному віці двадцяти одного року.

Разом з родиною Генерала та сотнями інших мешканців бараків я дивився на ганебні кадри приземлення гелікоптерів на дахи Сайгона, для евакуації біженців на палуби авіаносців. Наступного дня, після того як танки комуністів увірвались у ворота президентського палацу, невдовзі на його даху підняли прапор Національного визвольного фронту. В міру того, як розгортався цей переворот, поклади кальцію та вапна пам'яті про останні дні проклятої республіки зацементувались у трубах мого мозку. Того ж вечора до них додалося ще трохи, після вечері зі смаженої курятини й зелених бобів, які багатьом біженцям видались екзотичними та неїстівними, зважаючи ще й на те, що лише в дітей у тому кафетерії був якийсь апетит. Черга для здавання таць на мийку стала останнім ударом, проголошенням того, що ми більше не дорослі громадяни суверенної країни, а біженці без держави, яких наразі захищає американське військо. Генерал згріб цілісіньку порцію зелених бобів у сміття, подивився на мене і сказав:

– Капітане, я потрібен нашим людям. Я піду до них, підніму їхній бойовий дух. Ходімо.

– Так, сер, – сказав я, не маючи оптимізму з цієї нагоди, але й не подумавши про можливі ускладнення. Було доволі просто удобрювати гноєм заохочення наших вояків, натренованих на сприйняття всіх видів насильства, однак ми забули, що більшість наших біженців – цивільні.

Згадуючи це тепер, можу сказати, що мені пощастило, що я був не у формі, заплямованій кров'ю Лінь. Я поміняв її на чиноси й смугасту сорочку зі свого наплічника, однак Генерал загубив свій багаж в аеропорту, тож досі носив свої зірки на комірі. Поза бараками, в наметовому містечку, мало хто знав його в обличчя. Вони бачили лише форму та ранг, і коли він привітався з цивільними й спитав, як вони живуть, відповіла йому похмура мовчанка. Зморшка між його очима та нерішуче покахикування сказали мені, що він розгублений. З кожним кроком по брудній стежці між наметами мені ставало все незручніше, адже всі погляди цивільних були спрямовані на нас і ніхто так і не порушив тиші. Ми пройшли ледве зі сто метрів углиб наметів, коли стався перший напад – вишуканий, мініатюрний капець прилетів з нашого флангу просто Генералові у скроню. Він завмер. Я завмер. Звідкись прохрипів голос старої жінки:

– Погляньте на цього героя!

Ми подивилися вліво і побачили єдину атаку, від якої не могли захиститися, – розлючена літня громадянка, якої не можна було ані побити, ані обійти.

– Де мій чоловік? – кричала вона, боса, тримаючи другий капець у руках. – Чому ви тут, а він – ні? Чи ж ви не маєте захищати нашу країну навіть ціною свого життя, як він?

Вона ляснула Генерала по підборіддю капцем, і з-за її спини, з іншого боку, позаду нас прийшли жінки, молоді й старі, міцні й слабкі, зі своїми туфлями, капцями, парасольками, ціпками, панамками й кінчними капелюхами.

– Де мій син?

– Де мій батько?

– Де мій брат?

Генерал присідав й вимахував руками над головою, поки ці фурії били його, чіплялись за його форму та його тіло. Мені теж дісталося кілька ударів від летючого взуття, кілька разів я перехоплював ціпки й парасольки, що летіли мені в голову. Жінки насідали на мене, щоб

дістатися до Генерала, який під їхнім натиском упав на коліна. Навряд чи їх можна звинувачувати за цей гнів, адже наш хвалений прем'єр-міністр за день до того виступав на радіо, закликаючи всіх солдатів та громадян битись до останнього. Марно було казати їм, що цей прем'єр, до того ж маршал авіації, якого можна було порівняти з президентом хіба в продажності та марнославстві, сам полетів з країни на гелікоптері майже одразу після трансляції своєї героїчної промови. Не допомогли б і пояснення, що саме цей генерал стояв на чолі не солдатів, а таємної поліції – навряд чи це зробило б його милішим для цивільних. У будь-якому разі жінки нічого не слухали, лише верещали й лаялись. Я проклав собі шлях поміж жінками, що стояли між мною та Генералом, прикрив його своїм тілом, беручи на себе численні удари та плювки, аж доки не звільнив його.

– Біжіть! – гукнув я Генералові просто на вухо й штовхнув його у потрібному напрямку.

Якусь мить ми втікали так, наче рятували свої життя, однак принаймні інші в наметовому містечку нас не чіпали, обмежилися презирливими поглядами й вигуками:

– Ні на що не здатні!

– Злодюги!

– Боягузи!

– Покидьки!

Тоді як я звик до цих важких ударів навісної долі, для Генерала це було щось нове. Коли ми зрештою зупинилися біля наших бараків, на його обличчі застиг жах. Скуйовджений, зірки з коміра відірвані, рукави порвані, половини ґудзиків не було, з подряпин на щоці та шиї виступала кров.

– Я не можу увійти туди таким, – прошепотів він.

– Зачекайте в ду´ші, сер, – відповів я. – Я знайду вам новий одяг.

В офіцерів у бараку я забрав запасну сорочку й штани, пояснив синці й лахміття сутичкою з нашими дратівливими конкурентами з військової контррозвідки. Коли я зайшов до душової, Генерал стояв біля зливальниці, змивши з обличчя все, крім сорому.

– Генерале…

– Замовкни! – Він дивився лише на своє відображення у дзеркалі. – Ми ніколи не будемо про це говорити.

І ми більше про це не говорили.

Наступного дня ми поховали Лінь і Дука. Їхні холодні тіла ніч пролежали у моргу ВМС, офіційна причина смерті – одна куля невідомого типу. Ця куля довіку обертатиметься у Бона в голові навколо нескінченної осі, буде отруювати й переслідувати його, бо могла прилетіти, з рівними шансами, і від друга, і від ворога. Він пов'язав на голову білий шалик скорботи – відірваний від простирадла. Коли ми опустили маленьку труну Дука на труну його матері, щоб вони лишалися разом у вічності, Бон кинувся у їхню могилу.

– Чому? – завивав він, лежачи на дерев'яній скрині. – Чому вони? Чому не я? Боже, чому?

Сам у сльозах, я спустився в могилу, щоб заспокоїти його. Коли я допоміг йому вибратися, ми засипали труни землею, а Генерал, Мадам і виснажений священик мовчки спостерігали за нами. Вони були невинні, ці двоє, особливо мій хрещеник – навряд чи я колись буду ближчий до того, щоб мати власного сина. З кожним ударом залізної лопати об невелику купу глинистого ґрунту, що чекав повернення у пустку, з якої його дістали, я намагався переконати себе, що ці два тіла – не справжні мерці, це лише ганчір'я, скинуте емігрантами у подорожі до землі за межами людської картографії, туди, де мешкають янголи. Так вважав мій батько. Але я так не міг.

У наступні кілька днів ми плакали й чекали. Іноді, для різноманіття, чекали і плакали. Саме тоді, коли самокатування почало виснажувати мене, нас зібрали й перевезли до табору Пендлтон у Сан-Дієго, Каліфорнія, цього разу на літаку, де я сидів у справжньому сидінні, біля справжнього вікна. На нас чекав ще один табір для біженців, краще облаштований, що свідчило про те, що ми вже почали свій рух угору сходами Американської Мрії. Тоді як у Гуамі більшість біженців жили в наметах, поспіхом споруджених морпіхами, в таборі Пендлтон на всіх чекали бараки і муштра, що готувала нас до американської культури. Саме тут протягом літа сімдесят п'ятого року я писав свої перші листи у Париж, тітці Мана. Звісно ж, у них я звертався до самого Мана. Якщо я починав листа з певних погоджених тем – погоди, мого здоров'я, тітчиного здоров'я, французької політики, – тоді він знав, що між рядків на нього чекає інший лист, невидимими чорнилами. Якщо цих тем не було, то він знав, що бачить усе, що є. Однак того року, першого року в Америці, великої потреби у

стеганографії[26] не було, адже солдати у вигнанні були в такому стані, що навряд чи могли планувати контрнапад. Цікава інформація була, однак приховування не потребувала.

«*Люба тітонько*, – писав я, прикидаючись, що це моя тітка. – *На жаль, доведеться у перших же рядках за такий довгий час розповісти тобі дещо жахливе»*. Бон був у поганому стані. Вночі, коли я лежав без сну у своєму ліжку, він усе крутився на полиці наді мною, спогади з'їдали його заживо. Я міг бачити те, що мигтіло в його голові, – обличчя Мана, нашого побратима, якого, як він був переконаний, ми покинули, обличчя Лінь і Дука, їхня кров на його руках та на моїх, у прямому сенсі слова. Бон помер би від голоду, якби я не стягував його з ліжка до їдальні, де ми жували позбавлене смаку їдло за великими столами. Разом з тисячами інших біженців ми того літа мились у душовій, де не було перегородок, і жили у бараках з чужими людьми. Генерал не був винятком, і я чимало часу проводив з ним у казармі, яку вони з Мадам та чотирма їхніми дітьми ділили ще з трьома родинами.

– Молодші офіцери та їхні шмаркачі, – пробурмотів він якось, коли я зайшов до них. – Ось до чого мене понизили.

По казармі були розвішані простирадла, що розділяли її на зони для родин, однак це не надто рятувало делікатні вуха Мадам та дітей.

– Ці тварюки займаються сексом удень та вночі, – прогарчав він, сівши біля мене на цементних сходах. У кожного з нас була сигарета та кухоль з чаєм, замість навіть найдешевшого алкоголю. – У них сорому нема! Перед власними дітьми, та ще й перед моїми. Знаєте, що в мене днями спитала найстарша? Татку, а що таке повія? Вона бачила жінку, яка продавала себе біля вбиралень!

Через стежку від нас, в іншому бараку, сварка між чоловіком та дружиною, яка почалася зі звичних обзивань, раптово переросла у повноцінну бійку. Ми нічого не бачили, однак чули звук ляпаса, який неможливо з чимось сплутати, і за ним – жіночий вереск. Скоро біля бараків зібрався невеликий натовп. Генерал зітхнув.

– Тварини! Але навіть серед усього цього є хороші новини. – Він дістав з кишені газетну вирізку й передав мені. – Пам'ятаєте його? Застрелився.

– І це хороші новини? – перепитав я, водячи пальцем по рядках.

– Він був героєм, – сказав Генерал, чи так я написав своїй тітці.

Стаття була стара, опублікована за кілька днів після падіння Сайгона і надіслана Генералові другом з іншого табору для емігрантів, в Арканзасі. В центрі була надрукована світлина з мерцем, що лежав горілиць біля підніжжя того пам'ятника, якому козиряв Генерал. Він цілком міг би відпочивати того спекотного дня, дивлячись у небо, синє, немов той птах щастя, тільки от підпис стверджував, що це було самогубство. Поки ми летіли до Гуаму, а до міста входили танки, підполковник прийшов до меморіалу, дістав службовий пістолет і зробив діру у своїй полисілій голові.

– Справжнім героєм, – сказав я.

У нього була дружина й діти, я не пам'ятав скільки. Я не відчував до нього ані симпатії, ані відрази, і коли укладав список на евакуацію, то оминув його. Пір'їнка провини залоскотала мені по шиї.

– Не знав, що він на таке здатен, – сказав я. – Якби ж я знав…

– Якби хтось з нас знав. Але хто ж міг? Не звинувачуйте себе. Чимало людей загинули під моїм керівництвом. Мені шкода кожного з них, однак смерть – частина нашої роботи. Одного дня цілком може бути наша черга. Будемо пам'ятати його тим мучеником, яким він був.

Ми підняли тост чаєм за підполковника. Окрім цього останнього вчинку, він, скільки мені відомо, героєм не був. Імовірно, Генерал це теж відчув, бо наступними його словами були:

– Звісно, за життя ми могли б його використати.

– Для чого?

– Наглядати за тим, що там роблять комуністи. Так, як вони, певно, наглядають за тим, чим зайняті ми. Ви про це не думали?

– Про те, як вони за нами стежать?

– Саме так. Прибічники. Шпигуни серед нас. Сплячі агенти.

– Це цілком можливо, – сказав я, мої долоні пітніли. – Вони достатньо хитрі й розумні для того.

– То хто це може бути? – Генерал подивився на мене пильно, а може, й підозріло. У руці його був кухоль, і, піймавши погляд Генерала, я краєм ока стежив за кухлем. Якби він спробував ударити ним мене по голові, я мав би півсекунди на реакцію.

– У в'єтконгівців агенти всюди, – вів він далі. – Один з них цілком може бути з нами.

– Ви справді думаєте, що хтось з наших людей – шпигун? – Тепер у моєму тілі не пітніли лише зіниці. – Може, військова розвідка? Чи

технічний персонал?

– Ніхто не спадає на думку? – Він не зводив з мене своїх холодних очей і досі стискав кухля в руці.

Я ковтнув холодного чаю і замислився. Якби зараз зробити рентген мого черепа, він показав би хом'ячка, що божевільно носиться у своєму колесі, намагаючись продукувати ідеї. Якщо я скажу, що нікого не підозрюю, тоді як він, вочевидь, підозрює, це буде погано виглядати для мене. В уяві параноїка лише шпигуни заперечують існування шпигунів. Тож мені треба назвати підозрюваного, того, хто відведе його від мене, але й справжнім шпигуном не буде. Перший мені на думку спав огрядний майор, і його ім'я справило на Генерала бажаний ефект.

– Він? – Генерал насупився і нарешті відвів від мене очі, натомість почавши вивчати кісточки на своїх пальцях, бо ж моє малоймовірне припущення відволікло його. – Він такий товстий, що власний пупок бачить лише у дзеркалі. Гадаю, ваші інстинкти вас зрадили, капітане.

– Може й так, – сказав я, прикинувшись присоромленим.

Дав Генералові свою пачку сигарет, аби відволікти його, і повернувся до свого бараку, переповісти моїй тітці зміст нашої розмови, оминувши нецікаві подробиці про свій переляк, тремтіння, спітніння і так далі. На щастя, у таборі, де мало що могло пом'якшити лють Генерала, ми лишалися недовго. Незабаром по прибутті до Сан-Дієго я написав своєму колишньому професорові, Ейвері Райту Гаммеру, шукаючи його допомоги в тому, щоб залишити табір. Вони з Клодом були сусідами в гуртожитку під час навчання, і саме йому Клод розповів про багатонадійного в'єтнамського студента, якому потрібна стипендія для навчання в Америці. Професор Гаммер не лише знайшов мені стипендію, він став найважливішим моїм учителем після Клода та Мана. Саме професор керував моїм вивченням Америки і навіть погодився вийти зі своєї сфери, щоб керувати моєю дипломною роботою – «Міф та символ у літературі Ґрема Ґріна». Тепер цей добрий чоловік знову взявся до роботи на моє прохання, погодився стати моїм спонсором і, до середини літа, влаштував мене на посаду клерка на кафедрі сходознавства. Він навіть зібрав для мене гроші серед моїх колишніх викладачів – широкий жест, який дуже мене зворушив. Як я написав тітці, цієї суми мені вистачило на автобусний квиток до Лос-Анджелеса, кілька ночей у мотелі, внесок за

квартиру біля Чайнатауну та старий «форд» шістдесят четвертого року. Влаштувавшись на місці, я обійшов усі сусідні церкви у пошуках того, хто став би спонсором для Бона, адже релігійні та доброчинні організації довели свою прихильність до біженців. Знайшов Предвічну Церкву Пророків, що, попри разючу назву, пропонувала свої духовні блага зі скромної вітрини біля обшарпаної автомайстерні та порожнього бетонного майданчика, на якому збиралися героїнові фанатики. Трохи переконливості та скромний грошовий внесок, і округлий преподобний Рамон, чи Р-р-р-р-амон, як він сам себе називав, погодився стати спонсором і номінальним роботодавцем Бона. До вересня, саме до початку навчального року, ми з Боном возз'єднались у шляхетній бідності нашої квартири. Тоді я пішов до ломбарду в діловій частині міста і купив останні необхідні для життя речі – радіо та телевізор.

Щодо Генерала та Мадам – вони теж врешті-решт опинились у Лос-Анджелесі, спонсоровані невісткою американського полковника, що колись був радником Генерала. Замість вілли вони винайняли бунгало в дещо менш фешенебельному районі Лос-Анджелеса, відвислій діафрагмі міста, прилеглій до Голлівуду. Щоразу як заїжджав до них пізніше, писав я тітці, бачив, що Генерала досі охоплює страх. Він безробітний і вже не генерал, хоча колишні офіцери досі називають його саме так. Під час наших зустрічей він вживав просто безсоромну кількість дешевого пива й вина, хитаючись від люті до меланхолії – можна собі уявити, що те ж саме відбувалося й з Річардом Ніксоном не так далеко звідси. Іноді він так давився власними емоціями, що я боявся, що доведеться вдатися до способу Гаймліха. Не те, щоб йому не було чим зайняти свій час. Однак саме Мадам знаходила школи для дітей, виписувала чек за оренду, ходила по магазинах, готувала їжу, мила посуд, чистила вбиральню, знайшла церкву, тобто займалася всією тією лакейською нудотою, якою раніше, за її життя в коконі, опікувались інші. До всіх цих завдань вона підходила з похмурою грацією і скоро стала домашнім диктатором, перетворивши Генерала на номінального голову, що час від часу гарчав на дітей, як один з тих запилених зоопаркових левів з кризою середнього віку. Так вони прожили більшу частину року, доки кредит її довіри нарешті не вичерпався. Я не був свідком розмов, що вони мусили вести, але якось на початку квітня отримав запрошення на

урочисте відкриття нового бізнесу Генерала на бульварі Голлівуд – алкогольної крамниці, чиє існування в оці циклопа податкової служби означало, що Генерал зрештою потрапив у тенета Американської Мрії. Він має не лише заробляти на життя, але й платити за це, як я вже робив у ролі суворого обличчя кафедри сходознавства.

Я працював першою лінією оборони від студентів, які прагнули аудієнції в секретаря завідувача кафедри. Інколи вони зверталися до мене на ім'я, хоча ми й не були знайомі. У кампусі я був, можна сказати, знаменитістю завдяки статті про мене, що вийшла в студентській газеті, – випускник цього коледжу, входив до списку декана й почесного списку відмінників, єдиний в'єтнамський студент в історії альма-матер, а тепер врятований біженець. У статті також згадувався мій солдатський досвід, хоча й не надто точно.

– Що ви робили? – спитав мене майбутній журналіст, норовистий другокурсник зі скобами на зубах та слідами цих зубів на жовтому олівці.

– Був квартирмейстером, – відповів я. – Нудна робота. Стежити за запасами та харчами, дбати про те, щоб у солдатів була форма та взуття.

– То ви нікого не вбивали?

– Ніколи.

І це справді так, навіть тоді як решта інтерв'ю була суцільною брехнею. Кампус коледжу – погане місце для розкриття мого досвіду. Спершу я був офіцером піхоти в армії Республіки В'єтнам, де почав служити Генералові, коли він був ще полковником. Тоді, коли він очолив Національну поліцію, що потребувала військової дисципліни, я перейшов туди разом з ним. Участь у бою, тим більше робота на Особливу Службу, – делікатна тема у більшості кампусів, навіть тепер. Цей теж не оминула антивоєнна лихоманка, яка, немов релігійне відродження, осявала студентське життя в часи мого навчання. У більшості кампусів, зокрема моєму, «хо-хо-хо» відібрали в Санта Клауса, натомість це був початок популярного скандування: «Го-Го-Го Ші Мін, з Фронтом[27] переможе він!» Я заздрив студентам у їхній оголеній політичній пристрасті, адже сам мусив приховувати свою і грати роль доброго громадянина Республіки В'єтнам. Однак, коли я повернувся до кампусу, там уже заправляла інша порода студентів, вони не так цікавилися політикою чи світом узагалі, як попереднє

покоління. Їхні ніжні очі вже не бачили щодня всі ті історії та картини жорстокості й терору, за які вони могли відчувати відповідальність, бо ж були громадянами демократії, що знищувала іншу країну, аби врятувати її. Ще важливіше те, що вони більше не ризикували життям під час призову. В результаті цього кампус повернув собі свою мирну й тиху природу, оптимістичний настрій, іноді затьмарюваний хіба що весняною зливою, що гуркотіла за вікном мого кабінету. До мішанини моїх обов'язків, за які мені платили мінімальну зарплату, входило: відповідати на телефонні дзвінки, набирати професорські рукописи, підшивати документи і приносити книжки, а також допомагати секретарці, міз Софії Морі, що носила окуляри в роговій оправі зі стразами. Усі ці завдання, цілком підхожі для студента, для мене були схожі на смерть від тисячі порізів папером. Усе ускладнювалося ще й тим, що міз Морі, схоже, я не подобався.

– Приємно знати, що ви нікого не вбивали, – сказала вона невдовзі після нашої зустрічі.

Її погляди були цілком очевидні – на ланцюжку для ключів висів символ миру. Не вперше мені захотілося сказати, що я – один з них, прибічник лівих, революціонер, який бореться за мир, рівність, демократію, свободу та незалежність – за всі ці шляхетні речі, заради яких помирали мої люди і заради яких ховаюсь я.

– Але якби ви когось вбили, – вела вона далі, – ви б нікому про це не сказали, правда ж?

– А ви, міз Морі?

– Не знаю.

Вона розвернула стільця від мене порухом своїх жіночних стегон. Мій невеликий стіл був запхнутий у куток, за ним я перебирав папери й нотатки, прикидаючись, що працюю, бо моїх завдань на восьмигодинний робочий день не вистачало. Як і годилось, я старанно посміхався за столом, коли мене фотографував студент-журналіст, знаючи, що це фото буде на першій сторінці, й мої жовті зуби на чорно-білому фото видаватимуться білими. Я якомога вдавав одного з тих дітей третього світу на пакетах молока, що роздавали американським дітям у початковій школі, щоб вони віддавали свої пенні та десятицентовики на допомогу бідолашному Алехандро, Абдуллі чи А Сінгу, щоб ті дістали гарячий обід та щеплення. І я був вдячний, щиро! Однак також я був одним з тих нещасливих випадків,

котрий не міг не питати себе, чи не пов’язана моя потреба в американській допомозі передусім з тим, що американці мені вже допомогли. Я не хотів видатись невдячним, тому зосереджено видавав доволі тихі робочі звуки, що мусили задовольнити, однак не відволікати міз Морі в її поліестерових слаксах кольору авокадо. Час від часу моя псевдоробота переривалася побігеньками або ж потребою зайти до прилеглого кабінету завідувача кафедри.

Ніхто на факультеті нічого не знав про нашу країну, тож завідувач любив вести зі мною довгі дискусії про нашу культуру та мову. Він ширяв десь між сімдесятьма та вісімдесятьма роками й звив собі в кабінеті гніздо з книжок, паперів, нотаток і милих дрібничок, зібраних за всю його кар’єру, присвячену вивченню Сходу. На стіні він повісив витончений східний килим, гадаю, замість справжнього східного. На відвідувачів зі столу дивилося фото його родини в позолоченій рамці – херувимчик з каштановим волоссям і дружина-азійка, чи то наполовину, чи то на третину молодша за нього. Вона не була красива, однак без варіантів здавалася такою поряд із завідувачем, і високий комір її багряного чонсама[28] вичавлював з її нерухомих губ бульбашку посмішки.

– Її звати Лінь Лінь, – сказав завідувач, помітивши, що мій погляд зупинився на фотографії. Десятки років за письмовим столом перетворили спину цього великого сходознавця на підкову, так що його голова випиналася вперед з плечей, наче в допитливого дракона. – Я зустрів дружину на Тайвані, її родина втекла туди від Мао. Наш син нині значно більший, ніж на світлині. Як бачите, гени матері в ньому помітніші, чого і варто було чекати. Біляве волосся поступається чорнявому.

Все це він розповів мені на нашій п’ятій чи шостій зустрічі, коли ми дійшли до певного ступеня близькості. За своїм звичаєм, він сидів у м’якому шкіряному клубному кріслі, що огортало його, наче щедрі руки чорної няньки. Я сидів у подібних обіймах двійні цього крісла, засмоктаний його м’якою похилою спинкою, поклавши руки на бильця, наче Лінкольн на своєму меморіальному троні.

– Навіть наш каліфорнійський пейзаж містить метафору на пояснення цього, – вів далі він, – бо ж іноземні трави задушили до смерті наші місцеві рослини. Змішування місцевої флори з іноземною часто має трагічні наслідки, як ви могли дізнатись і з власного досвіду.

– Авжеж, – погодився я і нагадав собі, що моя мінімальна платня мені потрібна.

– О, ці амеразійці, у вічному полоні між світами, що не знають, де їхнє місце! Уявіть собі, якби ви не страждали від того збентеження, що, певно, відчуваєте постійно – безперестанного перетягування канату в душі та зовні, між Сходом і Заходом. «Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох», згідно з точним діагнозом, поставленим Кіплінгом.

То була одна з улюблених тем завідувача кафедри, й одна з наших зустрічей навіть завершилася тим, що він дав мені завдання – перевірити цю ідею Кіплінга. Я мав взяти аркуш паперу й згорнути його по вертикалі. Угорі я мав написати «Схід» зліва і «Захід» справа. Тоді мав виписати східні та західні властивості своєї вдачі.

– Уявіть, що ця вправа – ваше власне індексування, – сказав завідувач. – Мої студенти східного походження неодмінно погоджуються з тим, що вона вкрай корисна.

Попервах я подумав, що він жартує, адже це завдання я отримав першого квітня, коли, за кумедним західним звичаєм, брехня має бути всесвітня… але він дивився на мене дуже серйозно і я згадав, що почуття гумору в нього немає. Тож я пішов додому і, трохи поміркувавши, записав таке:

СХІД	ЗАХІД
скромний	час від часу самовпевнений
повага до влади	доволі незалежний
хвилююсь про те, що думають інші	інколи безтурботний
зазвичай тихий	говіркий (як трохи вип'ю)
завжди прагну догодити	раз чи два забив на все
склянка напівпорожня	склянка напівповна
кажу «так», коли маю на увазі «ні»	кажу, що маю на увазі, роблю, що кажу
майже завжди дивлюсь у минуле	іноді дивлюсь у майбутнє
волію йти за кимось	однак хочу вести
мені комфортно в натовпі	але готовий вийти на сцену
шанобливий до старших	ціную свою молодість
схильний до самопожертви	готовий боротись
йду за предками	забуваю предків!
пряме чорне волосся	ясні карі очі
низький (як для Заходу)	високий (як для Сходу)
трохи жовтувато-білий	трохи блідувато-жовтий

Коли наступного дня я показав завідувачеві виконану роботу, він вигукнув:

– Пречудово! Гарний початок. Ви хороший студент, як і всі східні студенти.

Я проти власної волі відчув гордість. Як і всі відмінники, я прагнув лише схвалення, нехай би й від дурнів.

– Але є один недолік, – повів він далі. – Бачите, скільки східних якостей діаметрально протилежні до західних? На жаль, на Заході чимало східних рис набули негативного змісту. Це призводить до серйозних проблем з ідентичністю в американців східного походження, принаймні в тих, хто народився чи виріс тут. Вони почуваються не до діла. Вони не так уже й відрізняються від вас, теж розколоті посередині. То що може цьому зарадити? Чи приречений уродженець Сходу довіку почуватися чужим на Заході? Бездомним, чужинцем, іноземцем, байдуже, скільки поколінь його предків жили на землі юдейсько-християнської культури, не маючи змоги позбутися

конфуціанських залишків старовинного і шляхетного спадку? Саме тут ви, як амеразієць, даєте надію.

Я знав, що в нього добрі наміри, тому відчайдушно намагався зберігати серйозне обличчя.

– Я?

– Так, ви! Ви втілюєте симбіоз східного та західного, можливість того, що з них вийде одне. З вас так само не можна виділити східний фізичний складник, як і західний. Те ж саме з психічними компонентами. Однак якщо зараз ви почуваєтеся ні в сих, ні в тих, то в майбутньому ви будете посереднім! Погляньте на моє амеразійське дитя. Сто років тому на нього дивилися б, наче на чудовисько, в Китаї так само, як в Америці. Нині для китайців він досі аномалія, але тут ми досягли значного прогресу, не так швидко, як вам чи мені хотілося б, однак доволі швидко, щоб сподіватися, що, коли він досягне вашого віку, всі можливості будуть відкриті для нього. Народжений на цій землі, він навіть може стати президентом! Таких, як ви та він, більше, ніж ви собі уявляєте, але більшість соромиться і прагне сховатися серед листя американського життя. Та ж вас стає все більше і демократія дає вам найкращий шанс знайти свій голос. Тут ви можете навчитися не розриватися між протилежними своїми частинами, а збалансувати їх і брати з них найкраще. Впоравшись з конфліктом у собі, ви станете досконалим перекладачем для обох сторін, послом доброї волі, що приведе до миру супротивні народи!

– Я?

– Так, ви! Ви мусите старанно ростити в собі рефлекси, вроджені для американців, щоб урівноважити ваші східні інстинкти.

Я більше не міг стримуватися.

– Це як інь та янь?

– Саме так!

Я відкашлявся, відчуваючи кислий присмак шлункового рефлексу моїх збентежених східних і західних нутрощів.

– Професоре?

– Гм?

– Чи змінилося б щось, якби я сказав вам, що я насправді євразієць, а не амеразієць?

Завідувач кафедри поглянув на мене добрими очима й дістав свою люльку.

– Ні, дорогий мій хлопче, анічогісінько.

Дорогою додому я заїхав до крамниці й купив білого хліба, салямі, літр горілки у пластиковій пляшці, кукурудзяний крохмаль та йод. Зважаючи на сентиментальність, я обрав би рисовий крохмаль, однак дістати кукурудзяний було легше. Вдома я відклав покупки й причепив папірця зі своїм розділеним нутром на холодильник. Навіть бідні люди в Америці мають холодильники, не кажучи вже про воду, туалет зі змивом та електрику двадцять чотири години на добу – комунальні виго`ди, які в нас удома мали не всі представники навіть середнього класу. Чому тоді я почувався бідняком? Можливо, це якось стосувалося моїх житлових умов. Моїм домом була квартира з однією спальнею на першому поверсі, й найпримітнішою її рисою був всеохопний запах вати з пупка, чи принаймні так я написав своїй тітці. Того дня, як і в усі дні до того, апатичний від горя Бон лежав на довгому язику нашої червоної велюрової софи. Виходив він лише заради роботи – прибирання вечорами в церкві преподобного Р-р-р-рамона, що намагалась економити на порятунку душ. Таким чином доводячи, що можна одночасно служити і Богові, і мамоні, церква платила Бонові неоподаткованою готівкою. Не маючи прибутку, що підлягав оподаткуванню, Бон міг розраховувати на державну допомогу й отримував її з крихтою сорому у відчутті свого права на неї. Він служив своїй країні за копійки, бився у війні, якою керували американці, й дійшов практичного висновку, що державна допомога – винагорода, ліпша за медаль. Він не мав вибору, крім як прийняти свою долю, бо нікому не був потрібен чоловік, що міг стрибати з літака, повзти тридцять миль[29], маючи вісімдесят фунтів[30] на спині, поцілити в центр мішені з пістолета і гвинтівки та прийняти більше ударів, ніж один з тих змащених олією професійних реслерів у масках, яких показує телебачення.

У ті дні, коли Бон забирав урядову подачку, як-от сьогодні, він витрачав готівку на ящик пива, а на талони на харчування брав тижневий запас морожених напівфабрикатів. Я взяв з холодильника свою порцію пива і приєднався до нього у вітальні. Бон уже обстріляв себе півдесятком бляшанок, розкидавши порожні по килиму. Він лежав на спині, притиснувши чергову холодну бляшанку до чола. Я опустився в найкращі меблі, що в нас були, – залатане, але годяще

крісло-релакс з відкидною спинкою та підставкою для ніг, – й увімкнув телевізор. Пиво на колір та смак скидалося на дитячу сечу, але ми дотрималися звичного ритуалу і сумлінно й безрадісно пили, аж поки не відрубались обидва. Я прокинувся десь на межі дуже пізнього вечора і дуже раннього ранку з відчуттям гидкої губки в роті, наляканий відрубаною головою гігантської комахи, що роззявила на мене свої щелепи, аж поки не усвідомив, що це лише телевізор, оздоблений деревом, зі звислими антенами. Лунав національний гімн, і зірки й смуги розвівалися, зливаючись з широкоформатними кадрами розкішних пурпурових гір і реактивних літаків у небі. Коли на екран нарешті впала завіса статики й снігу, я поплівся до вкритого мохом, беззубого рота вбиральні, тоді – на нижню койку двоповерхового ліжка в нашій вузькій спальні. Бон уже дістався до верхньої. Я влігся і уявив собі, що ми спимо, наче солдати, хоча єдиним місцем біля Чайнатауну, де можна було дістати двоповерхові ліжка, були дитячі відділи надто яскравих меблевих крамниць, якими керували мексиканці чи люди, схожі на мексиканців. Я не розрізняв жителів південної півкулі, але вирішив, що вони не образяться, зважаючи на те, що вони самі в обличчя звали мене китайозою.

Минула година, однак я все не міг повернутися до сну. Пішов на кухню, з'їв бутерброд із салямі, перечитуючи листа від тітки, отриманого вчора. *«Любий племіннику*, – писала вона, – *дуже дякую за твого листа. Погода останнім часом жахлива, у нас дуже холодно й вітряно».* Далі в листі йшлося про її проблеми з трояндами, про покупців її магазину, вдалий візит до лікаря, але ніщо не могло бути важливішим за сигнал про погоду, який означав, що між рядками на мене чекав лист від Мана, написаний невидимими чорнилами з рисового крохмалю. Наступного дня, коли Бон на кілька годин пішов прибирати церкву преподобного, я розчинив йод у воді і наніс на папір, щоб побачити кілька пурпурових цифр. Вони означали сторінку, рядок і слово в «Азійському комунізмі та східному способі знищення» Річарда Гедда – шифр, майстерно придуманий Маном, зробив цю книжку найважливішою в моєму житті. З невидимого послання Мана я дізнався, що моральний дух у наших високий, що відбудова країни йде повільно, однак впевнено, і що його керівники задоволені моїми доповідями. Чому б ні? У вигнанців нічого не відбувалося, вони лише рвали на собі волосся й шкірили зуби. Навряд чи це треба було писати

невидимим чорнилом, яке я міг зробити з кукурудзяного крохмалю й води.

Трохи похмільний і трохи сентиментальний, адже цього місяця була перша річниця падіння Сайгона, чи його звільнення, чи обох одночасно, я написав тітці листа, вшановуючи роковину горя. Хоча мій від'їзд був справою вибору так само, як і випадку, зізнаюсь, я не міг не жаліти своїх нещасних земляків, і мікроби їхньої втрати роїлися довкола мене, аж поки я сам, запаморочений, не опинився на дорозі в тумані пам'яті. *«Люба тітонько, стільки всього сталося».* Лист вийшов уривчастою історією вигнанців відтоді, як вони залишили табір, розказаною з їхнього затьмареного сльозами погляду, – і від неї сльози навернулись на очі й мені. Я писав про те, як нікого з нас не відпускали без допомоги спонсора, який мав гарантувати, що ми не залежатимемо від державної допомоги. Ті, хто не мав безпосередніх добродійників, писали благальні листи компаніям, що колись наймали нас, солдатам, що колись радили нам, коханцям, що колись спали з нами, церквам, що могли змилосердитися, навіть найдальшим знайомим, сподіваючись на спонсорство. Деякі поїхали самі, деякі – з родинами, деякі родини були розділені та роздроблені, декому вдалося лишитись у теплому кліматі заходу, що нагадував про дім, але більшість відіслали далеко до штатів, назви яких наші язики не здатні були вимовити: Алабама, Арканзас, Джорджія, Кентуккі, Міссурі, Монтана, Південна Кароліна і так далі. Про нашу нову географію ми говорили своєю версією англійської, з наголосом на кожному слові, так що Чикаго перетворився на *Чик-а-го*, Нью-Йорк звучав подібно до *Ню-арка*, Техас розбився на *Тех-ас*, Каліфорнія стала *Ка-лі*. Перш ніж залишити табір, ми обмінялися номерами телефонів і своїми новими адресами, знаючи, що нам знадобиться телеграф біженців, щоб дізнатись, у яких містах найкращі роботи, в яких штатах найнижчі податки, де найкраща допомога, де найменше расизму, де живе більшість тих, хто схожий на нас і їсть подібну їжу.

Якби нам дозволили лишитися разом, писав я тітці, ми могли б створити самодостатню колонію поважних розмірів, прищ на заду американської політики, – з готовими політиками, полісменами, солдатами, з нашими власними банкірами, продавцями й інженерами, з лікарями, юристами та бухгалтерами, з кухарями, прибиральниками і покоївками, з власниками фабрик, механіками і клерками, зі злодіями,

повіями та вбивцями, з письменниками, співаками та акторами, з геніями, вчителями та божевільними, зі священиками, монашками та монахами, з буддистами, католиками і прихильниками каодай[31], з людьми з Півночі, Центру та Півдня, з людьми талановитими, посередніми та дурними, з патріотами, зрадниками та нейтралістами, з чесними, корумпованими та байдужими, – якої цілком вистачило б, щоб обрати власного представника в Конгресі й мати голос у нашій Америці – Маленький Сайгон, так само розкішний, розпусний й розбитий, як і оригінал; і саме тому нам не дозволили лишитися разом, саме тому бюрократичним указом нас розсіяли по всіх широтах і довготах нашого нового світу. Хоч би де ми опинилися, ми знаходили один одного, і наші дрібні клани збирались у підвалах, у церквах, на задніх дворах у вихідні, на пляжах, куди ми приносили пакунки з нашою власною їжею й напоями, замість купувати з лотків за більші гроші. Ми як могли намагалися воскресити в пам’яті головні страви нашої культури, однак, відколи ми залежали від китайських ринків, наша їжа набула неприйнятно китайського присмаку – ще один удар у грушу нашого приниження, що лишив нам кисло-солодкий присмак ненадійних спогадів, достатньо точний, щоб пробудити минуле, і достатньо зрадливий, щоб нагадати, що воно пішло навіки, що його нема, разом з гідним різноманіттям, ніжністю та складністю нашого універсального рибного соусу. О, рибний соус! Як ми скучили за ним, люба тітонько, без нього ніщо не смакує, як слід, і як же нам хочеться на острів Фукуок, де діжки до країв наповнені найтоншим букетом чавлених анчоусів! Іноземці переважно обмовляли цю пікантну рідку приправу найтемнішого кольору сепії за її начебто страшний сморід. Ми використовували рибний соус так само, як селяни з Трансильванії носили зубці часнику, щоб відлякати вампірів, тільки нам соус давав змогу встановити межу між нами та тими жителями заходу, які ніколи б не зрозуміли, що направду гидким буває нудотний запах сиру. Що таке ферментована риба проти скипілого молока?

Однак з поваги до господарів, які прийняли нас, ми тримали наші почуття при собі й сиділи поряд на колючих канапах чи килимах, від яких потім усе чухалося, торкались один одного колінами під переповненими кухонними столами, на яких височіли зубчасті попільниці, де кількість попелу вимірювала плин часу, жували сушених кальмарів та жуйки своїх спогадів, аж поки не починали

боліти щелепи, ділились історіями з других та третіх рук про земляків, розкиданих по країні. Так ми дізналися про родину, перетворену фактично на рабів фермером з Модесто; про наївну дівчину, що втекла до Спокейна, аби одружитися зі своїм любчиком з армії, але там її продали до борделю; про вдівця з дев'ятьма дітьми, що вийшов надвір серед міннесотської зими, ліг горілиць у сніг з відкритим ротом і лежав, аж поки його не засипало і він не замерз; про колишнього десантника у Клівленді, який купив пістолета і стратив свою дружину та двох дітей, перш ніж вкоротити собі віку; про бідолашних біженців у Гуамі, які писали петиції про повернення на батьківщину і про яких більше ніхто нічого не чув; про розбещене дівчисько, що спокусилося героїном й зникло на вулицях Балтімора; про дружину політика, що була понижена до прання білизни в інтернаті для людей похилого віку, а одного дня зірвалась і напала на свого чоловіка з кухонним ножем, а згодом її поклали у божевільню; про чотирьох підлітків, які приїхали сюди без родичів і зійшлись у Квінсі, пограбували дві крамниці алкоголю й вбили продавця, перш ніж їх заарештували і дали від двадцяти років до пожиттєвого; про вірного буддиста, що ляснув свого малого сина і був заарештований за жорстоке поводження з дитиною в Г'юстоні; про власника крамниці, що міняв талони на їжу на палички і був змушений заплатити штраф за порушення закону в Сан-Хосе; про чоловіка в Рейлі, що дав дружині ляпаса і був ув'язнений за домашнє насильство; про чоловіків, які втекли, лишивши дружин у цьому хаосі; і дружин, які втекли, залишивши чоловіків; і дітей, які втекли без батьків, бабусь та дідусів; і родини, в яких не вистачало однієї дитини, чи двох-трьох, чи навіть більше; про півдесятка тих, хто у Терре-Готі лягли спати в холодній кімнаті з вугільною пічкою й уже ніколи не прокинулися, віднесені до вічної темряви невидимою хмарою чадного газу. Ми просіювали землю в пошуках золота – історії маленького сироти, всиновленого мільярдером з Канзасу, чи механіка, що купив в Арлінгтоні лотерейний квиток і став мультимільйонером, чи дівчини, обраної президентом свого випускного класу в Батон-Ружі, чи хлопця з Фон-дю-Лака, що вступив до Гарварду, досі маючи землю табору Пендлтон на підошвах своїх кросівок, чи тієї кінозірки, яка тобі так подобалася, люба тітонько, що кружляла світом від аеропорту до аеропорту, і жодна країна після падіння Сайгона не впускала її, жоден приятель з американських кінозірок не передзвонював їй, аж поки на

останній десятицентовик вона не набрала номер Тіппі Гедрен і та не привезла її до Голлівуду. Так ми занурювались у сум і сполiскувалися надією, і навіть вірячи чи не в усі почуті чутки, майже всі відмовлялися вірити в те, що наша нація померла.

Розділ 5

Я сам прочитав чимало зізнань і, пам'ятаючи про ваші нотатки стосовно того, що я вам уже писав, маю підозру, дорогий мій Коменданте, що ця сповідь – не зовсім те, що ви звикли читати. Не можу звинуватити вас у тому, що це зізнання таке незвичне, – це моя провина. Нині я винний у чесності – це рідкість для мого дорослого життя. То навіщо починати бути чесним тепер, у цих умовах ізоляційної камери три на п'ять метрів? Можливо, тому, що не розумію, чому я тут. Принаймні, коли був сплячим агентом, я розумів, чому мені треба жити, ховаючись. Однак не тепер. Якщо мене засудять (а я підозрюю, що вже засудили) – я принаймні хочу пояснити все так, як сам вирішу, не зважаючи на те, що ви вбачатимете у моїх діях.

Гадаю, я заслуговую на визнання за всі ті реальні небезпеки та дрібні турботи, які пережив. Я жив наче відданий слуга, біженець, єдиною перевагою якого була можливість дістати допомогу від держави. Я ледве міг спати, адже сплячий агент майже завжди страждає на безсоння. Можливо, Джеймс Бонд і міг мирно спочивати на тому ліжку з гвіздків, що і являє собою життя шпигуна, але я так не міг. За іронією долі, найбільшою шпигунською моєю справою виявилося завдання, що завжди могло мене приспати, – розшифрування повідомлень від Мана та зашифрування моїх власних невидимим чорнилом. Кожна така депеша була старанно закодована, слово до слова, тож і авторові, й адресатові годилось робити їх якомога коротшими. Лист Мана, що я розбирав наступного вечора, був простий: *«Молодець», «Відволікай від себе увагу»* та *«Всі підривні елементи вже затримані».*

Кодування своєї відповіді я лишив на вечір після урочистого відкриття алкогольної крамниці Генерала, на яку, за його словами, мав прийти і Клод. Ми кілька разів спілкувалися телефоном, але востаннє бачив я Клода ще в Сайгоні. Однак була ще одна причина, чому Генерал хотів бачити мене особисто – чи так принаймні Бон сказав за кілька днів, повернувшись з магазину. Його щойно взяли туди касиром, з цією роботою він міг упоратись, не кидаючи прибирання в церкві

преподобного. Я заохотив Генерала взяти Бона і тепер радів тому, що він більше часу проводитиме на ногах, а не на спині.

– Чого він хоче мене бачити? – спитав я.

Бон розтулив артритичну щелепу холодильника й дістав найкрасивішу декоративну річ, що в нас була, – сріблястий циліндр «Шлітца»[32].

– Серед нас є інформатор. Пива?

– Давай два.

Урочисте відкриття було заплановане на кінець квітня, власне до річниці падіння Сайгона, чи його звільнення, чи обох одночасно. Вона припала на п’ятницю, і мені довелося спитати міз Морі у її практичних черевиках, чи можна мені раніше піти з роботи. Хоча у вересні я не наважився б просити її про таке, до квітня наші стосунки зазнали несподіваних змін. Після того, як я почав з нею працювати, кілька місяців ми спостерігали одне за одним на перекурах, у балачках, що самі собою виникають між колегами, а тоді й після роботи, за коктейлями подалі від кампусу. Міз Морі була не така ворожа до мене, як мені ввижалося. Насправді ми подружилися, якщо можна назвати цим словом ті пітні злягання без презервативів, до яких ми вдавалися раз чи два на тиждень у її квартирі в районі Креншо, потайний перелюб раз чи два на тиждень у кабінеті завідувача кафедри та нічні стосунки, що розгорталися на писклявому задньому сидінні мого «форда».

Після нашої першої романтичної пригоди вона пояснила, що моя розсудлива, добросерда, приємна поведінка зрештою переконала її «коли-небудь» запросити мене випити. Я пристав на її запрошення через кілька днів у гавайському барі в Сільвер-Лейку, куди часто навідувались огрядні чоловіки в гавайських спідницях і жінки, чиї джинсові спіднички заледве прикривали пишні стегна. На вході палали факели, а в самому приміщенні на стінах висіли зловісні маски з якогось невідомого тихоокеанського острова, їхні вуста немов промовляли зловісне «У-у-у-у-у». З ламп на столиках – коричневих дівчат у трав’яних спідницях і з оголеними грудьми – лилося атмосферне сяйво. Офіціантка так само була вбрана у трав’яну спідницю, вицвілий колір соломи саме пасував їй до кольору волосся, а бюстгальтер був зроблений з полірованих кокосів. Десь після третього замовлення міз Морі підперла голову правою рукою, поставивши

лікоть на шинквас, і дозволила підпалити їй сигарету – на мою думку, то була найеротичніша прелюдія, яку чоловік узагалі міг запропонувати жінці. Вона пила й курила, наче кіностарлетка з ексцентричної комедії, одна з тих панянок з поролоновими бюстгальтерами та підплічниками, другою мовою яких були натяки та двозначності.

Дивлячись мені у вічі, вона мовила:

– Мушу в дечому тобі зізнатись.

Я посміхнувся, сподіваючись, що ямки у мене на щоках її вразять.

– Люблю зізнання, – сказав я.

– Є в тобі щось таємниче, – сказала міз Морі. – Зрозумій мене правильно, річ не в тому, що ти високий, темний і вродливий. Ні, ти просто темний і милий. Коли я спочатку почула про тебе і вперше тебе побачила, то подумала собі: *«Чудово, ось наш дядько Том-сан, справжній запроданець, саме білило. Він не крекер*[33]*, однак близький до того. Він – рисовий крекер».* Як ти знаходиш спільну мову з ґайджин[34]! Білі люди тебе люблять, так? Я їм лише *подобаюсь*. Вони вважають мене вишуканою порцеляновою лялькою з перемотаними ступнями, гейшею, що готова їх вдовольняти. Але ж я недостатньо говірка для того, щоб вони мене любили, чи принаймні говорю не те. Я не можу влаштувати їм їхнє улюблене сукіякі-сайонара-шоу з мумба-юмбою типу паличок у волоссі та маячнею в стилі Сюзі Вонг[35], наче кожен білий чоловік для мене Вільям Голден чи Марлон Брандо, навіть коли він виглядає, як Міккі Руні. А от ти. Ти вмієш говорити, і це чимало важить. Та не лише це. Ти чудовий слухач. Ти опанував загадкову східну посмішку, сидиш тут, киваєш, спочутливо морщиш лоба, щоб люди говорили далі, думаючи, що ти повністю згоден з усім, що вони кажуть, а сам не кажеш ані слова. Що ти скажеш на це?

– Міз Морі, – відповів я. – Почуте мене шокувало.

– Ще б пак, – сказала вона. – Зви мене Софією, заради Бога. Я ж не матуся твоєї далекої коханої. Дістань мені ще випити й підпали ще одну сигарету. Мені сорок шість років і мені байдуже, хто про це знає, але скажу тобі, що коли жінці сорок шість і вона прожила все своє життя так, як хотіла його прожити, вона знається на тому, що робити в ліжку. І тут ні до чого «Камасутра», чи «Молитовний килимок плоті»[36], чи інша східна маячня нашого любого завідувача кафедри.

– Ти шість років на нього працювала, – вставив я.

– А то я цього не знаю, – відповіла Софія. – Це мені здається, чи щоразу, як він відчиняє двері до свого кабінету, десь лунає гонг? І він там у себе палить тютюн чи це в нього фіміам у чаші? Нічого не вдієш, завжди відчуваю, що він трохи розчарувався у мені, бо я не вклоняюся щоразу, як бачу його. Коли він приймав мене на роботу, то питав, чи говорю я японською. Я йому пояснила, що народилась у Ґардені. І він каже: «О, то ви нісеї[37]» так, наче, знаючи одне слово, він знає щось про мене. «Ви забули свою культуру, міз Морі, хоча ви всього лиш друге покоління. Ваші батьки іссеї[38], вони тримаються за свою культуру. Ви не хочете вчити японську? Не хочете поїхати до Японії?» Уперше за тривалий час я почувалася погано. Задумалася, чому ж я не хочу вчити японську, чому вже не говорю японською, чому краще відвідаю Париж, чи Стамбул, чи Барселону, аніж Токіо. Але тоді я подумала – *яка різниця?* Хтось питав Джона Ф. Кеннеді, чи говорить він гельською, чи був він у Дубліні, чи їсть картоплю вечорами, чи колекціонує картини з лепреконами? То чого *ми* зобов'язані не забувати *нашу* культуру? Чи моя культура не тут, бо я тут народилася? Звісно, я не питала це в нього. Просто посміхалася й казала: «Ваша правда, сер», – вона зітхнула. – Але скажу тобі ще дещо. Відколи розібралася для себе в тому, що нічогісінько не забула, що до біса добре знаю свою культуру – американську, і свою мову – англійську, я почуваюся шпигуном у його кабінеті. Зверху я просто стара добра міз Морі, бідолаха, що втратила своє коріння, але під усім цим я Софія і краще мене не чіпати.

Я відкашлявся.

– Міз Морі?

– Гм?

– Здається, я в тебе закохуюсь.

– Я Софія, – відповіла вона. – І розберемося з цим, плейбою. Якщо в нас щось буде, а це неабияке якщо, не буде жодного зобов'язання. Ти не закохуєшся в мене, я не закохуюсь у тебе.

Вона видихнула подвійну хмарку диму.

– Так, щоб ти знав: я не вірю у шлюб, але вірю у вільне кохання.

– Який збіг, – промовив я. – Я теж.

Як мене десять років тому вчив професор Гаммер, Бенджамін Франклін вважав, що старша коханка – це чудово, принаймні такою

була настанова батька-засновника молодшому товаришеві. Не пригадую всієї суті листа американського мудреця, лише два пункти. Перший: старші коханки «такі вдячні!!!». Можливо, щодо багатьох з них це й слушно, та не щодо міз Морі. Вона радше чекала вдячності від мене – і я був їй вдячний. Я був приречений до розради найкращого товариша чоловіка, тобто самовтіхи, і певно що не мав грошей на спілкування з повіями. А тепер у мене було вільне кохання, саме існування якого було образою не лише для капіталізму, затягнутого в корсет чи навіть замкненого поясом вірності через своє протестантське походження, а й для комунізму з його конфуціанським характером. Це один з тих недоліків комунізму, які, сподіваюсь, зрештою зникнуть, – віра в те, що кожен товариш має поводитись, як шляхетний селянин, цілковито відданий лише сільському господарству. Азійський комунізм робить вільним і безплатним усе, крім сексу, адже на Сході сексуальна революція ще не відбулась. Якщо людина має достатньо сексу, щоб породити шість, вісім чи десяток нащадків, як це зазвичай буває у країнах Азії (якщо вірити Річардові Гедду), то навряд чи вона потребує революції, щоб сексу стало більше. Тим часом американці, щеплені проти однієї революції й тому стійкі до іншої, зацікавлені лише тропічною спекою вільного кохання, а не його політичним запалом. Однак під терплячою опікою міз Морі я почав усвідомлювати, що справжня революція охоплює і сексуальне звільнення.

Це розуміння не надто вже відрізнялося від прозріння містера Франкліна. Той старий хитрий сибарит добряче знався на важливості еротики для політичного життя і, намагаючись здобути підтримку французів в американській революції, залицявся до жінок так само, як і до політиків. Тому суть листа великого американця до його юного друга була слушна: нам усім слід мати старших коханок. Це не такий уже сексизм, як може здатися, бо ж мається на увазі, що старші жінки також спатимуть з юними жеребчиками. І якщо посланню старигана дещо бракувало витонченості, була в ньому груба правда. Вона полягала в другому пункті, а саме тому, що тягар віку з роками спускається згори донизу. Все починається з рис обличчя, тоді рушає на південь до шиї, грудей, живота і так далі, тож старші коханки можуть бути соковитими й м’якими там, де треба, задовго після того, як їхні обличчя всихають і стають різкими – у цьому разі можна просто надягнути на таке обличчя кошика.

Але у випадку з міз Морі такої потреби не було, адже вік на її обличчі найприємнішим чином не позначався. Єдине, що могло порадувати мене ще більше, – потенційна компаньйонка для Бона, який, скільки я знаю, теж практикував свої соло. Він завжди був сором'язливим, серйозно і покірно ковтав пігулку католицизму. Те, що стосувалося сексу, завжди бентежило його більше, ніж те, що мені здавалось значно важчим, як-от вбивство людей. Такий підхід цілком чітко визначався історією католицизму, де гомо-, гетеро- чи навіть педофілійних різновидів сексу начебто ніколи не було, бо вони були приховані під рясами Ватикану. Папи, кардинали, єпископи, священики та монахи мали зв'язки з жінками, дівчатами, хлопчиками та один з одним? Це майже не обговорювалося! Не те, щоб щось було не так з цими зв'язками – смердить не секс, а лицемірство. А те, що церква катувала, вбивала, рушала у хрестові походи чи заражала мільйони людей в ім'я Господа нашого Спасителя, від Аравії до Америк? Це визнано, з побожним жалем, який ні до чого не годиться.

Що стосується мене, все було навпаки. З часів моєї гарячкової юності я задовольняв себе зі старанністю спортсмена, тією ж рукою, якою хрестився в підробній молитві. Це сім'я сексуального повстання одного дня дозріло до політичної революції, попри батькові проповіді про те, як онанізм неодмінно призводить до сліпоти, волосся на долонях та імпотенції (він забув сказати про диверсії). Якщо я вже мав потрапити до пекла, то хай так і буде! Коли я примирився з тим, що грішив з собою, інколи чи не щогодини, то згрішити з іншими було вже питанням часу. Так, у тринадцять років я вчинив свій перший неприродний акт з випатраним кальмаром, привласненим з материної кухні, де він чекав на гідну себе долю разом з товаришами. О, бідолашний, невинний, німий кальмаре! Ти був завдовжки з мою долоню, і коли тебе позбавили голови, щупальців та нутрощів, набув гідної форми кондома, хоч я тоді про таке і не знав. Зсередини ти був гладеньким і клейким, саме такою я уявляв собі піхву. Не те, щоб я колись бачив на власні очі це диво, крім тих версій, що виставляли напоказ немовлята й малюки, які бігали провулками й дворами мого рідного містечка голі або повністю, або від талії до п'ят. Це видовище обурювало наших французьких керманичів, вони вбачали в цьому дитячому оголенні ознаку нашого варварства, яке тоді виправдовувало зґвалтування, грабунки й мародерство заради святої мети вбрати

наших малих в одежини, аби вони так не спокушали гідних християн, ставлячи під питання стриманість їхнього духу й плоті… Але я відволікся! Повернімося до тебе, незабаром зґвалтований кальмаре: коли я зі щирої цікавості сунув вказівний, а тоді й середній палець у твоє туге устя, воно так засмоктало мене, що моя невтомна уява не могла не порівняти тебе з тією забороненою частиною жіночого тіла, що нею я був одержимий в останні кілька місяців. Без жодного заклику, без жодного контролю моє маніакальне чоловіче єство заволоділо мною, спонукаючи до тебе, о чарівний, спокусливий, звабливий кальмаре! Хоча мати скоро мала повернутися додому, та й до нашої кухні під навісом будь-якої миті міг зайти сусід і спіймати мене з моєю головоногою нареченою – я все одно спустив штани. Загіпнотизований покликом кальмара та своєю ерекцією у відповідь, я вставив друге у перше, і, на жаль, вони ідеально пасували один одному. На жаль, бо відтоді жоден кальмар не міг сподіватись убезпечитися від мене, не кажучи вже про те, що цей пом’якшений різновид зоофілії (зрештою, ти, безталанний кальмаре, все одно був мертвий, хоча тепер я розумію, що це викликає інші питання морального штибу) траплявся не так часто, адже кальмари були рідкісним задоволенням у нашому сухопутному містечку. Мій батько подарував кальмара матері, адже сам він харчувався добре. Священикам завжди приділялося чимало уваги, їхні фанати, набожні домогосподарки та багаті парафіяни, ставилися до них так, наче вони охороняли ту оксамитову мотузку, що перекривала вхід до ексклюзивного нічного клубу – Раю. Ці фанати запрошували їх на вечерю, прибирали їхні покої, готували їм страви та підкупали різноманітними подарунками, зокрема чудовими, дорогими морепродуктами, призначеними не для смакування бідними жінками на кшталт моєї матері. Я не відчув жодного сорому за здригання своєї еякуляції, однак страшенний тягар провини впав на мої плечі, щойно я прийшов до тями, не через порушення моральних принципів, а тому, що я не міг позбавити матір жодного шматочка кальмара. Їх було всього лиш півдесятка, вона мала помітити, що один з них зник. Що робити? Що робити? Мені на думку одразу спав план, поки я стояв там з одурманеним, позбавленим цноти кальмаром у руці й моя єресь витікала з його розбещеної вульви. Спочатку – вимити з нерухомого, спаплюженого кальмара всі ознаки мого злочину. Потім – позначити

свою жертву невеликими шрамами. А тоді – чекати вечері. Моя невинна мати повернулася до нашої жалюгідної хатини й нафарширувала кальмарів меленою свининою, бобовою локшиною, січеними грибами й рубленим імбиром, тоді підсмажила їх і подала з імбирно-лаймовим соусом. На тарелі лежала моя нещасна кохана одаліска, помічена моєю рукою, і коли мати сказала мені пригощатись, я одразу ж ухопив її своїми паличками, аби у матері не було жодного шансу випередити мене. Я зупинився під люблячим поглядом матері, тоді вмочив кальмара в імбирно-лаймовий соус і відкусив перший шматочок.

– Ну що? – спитала вона.

– Сма-сма-смакота, – пробелькотів я, затинаючись.

– От і добре, але краще жуй, а не ковтай так, синку. Не поспішай. Так смачніше буде.

– Так, мамо, – сказав я.

І відважно посміхаючись, слухняний син повільно жував і смакував сплюндрованого ним кальмара, і його солоний смак змішувався з солодкою материною любов'ю.

Безперечно, хтось скаже, що цей епізод аморальний, але не я! Різня – це аморально. Катування – це аморально. Три мільйони загиблих – це аморально. Мастурбація, навіть потенційно незгодним на це кальмаром? Не аж так. Я взагалі вважаю, що світ був би значно кращим місцем, якби слово «вбивство» змушувало нас німіти так само, як слово «мастурбація». Однак тому, що я був більше коханцем, аніж воїном, мій політичний вибір і служба в поліції зрештою змусили мене розвивати те в собі, чим я скористався лише раз у дитинстві, – мою жорстокість. Навіть як працівник таємної поліції я не так вдавався до жорстокості, як дозволяв іншим вдаватися до неї у моїй присутності. Лише коли несприятливі обставини приводили мене до ситуацій, з яких я не міг вийти за допомогою своєї кмітливості, я дозволяв насильству статися. Ті ситуації були мені такі неприємні, що спогади про тих, допити кого я бачив, продовжують переслідувати мене з фанатичною стійкістю: худий, наче тріска, монтаньяр[39] з дротом на шиї та викривленим обличчям; впертий терорист з пурпуровим обличчям у білій кімнаті, несприйнятливий до всього, крім одного; агентка комуністів зі свідченням свого шпигунства, запханим до рота так, що наші гидкі імена були в неї справді на язику. У цих підривних

елементів було лише одне місце призначення, хоча й дістатися до нього було можна різними неприємними шляхами. Коли я приїхав до крамниці алкоголю на урочисте відкриття, я поділяв з цими полоненими ту ж уперту впевненість, що тихо пирхала за столиками для карт в інтернатах для літніх. Хтось помре. Можливо, я.

Крамниця розташовувалася на східному краю бульвару Голлівуд, далеко від популярного гламуру Єгипетського та Китайського кінотеатрів, де відбувалися прем'єри найновіших фільмів. Цей немодний район був повен тіней, дарма що не росло жодне дерево, і Бон мав за обов'язок, окрім роботи на касі, залякувати потенційних грабіжників та шахраїв. Він байдуже кивнув мені з-за прилавка, стоячи перед шафою, полиці якої виставляли напоказ першокласні марки, пінти, гідні того, щоб їх вкрасти, й у потаємному кутку – журнали для чоловіків із відретушованими Лолітами на обкладинках.

– Клод на складі з Генералом, – сказав мені Бон.

Склад був у задній кімнаті, над головою дзижчали флуоресцентні лампи, пахнуло дезінфекційним засобом і старим картоном. Клод підвівся зі свого вінілового стільця, ми обнялися. Він став на кілька фунтів важчим, але в іншому не змінився – навіть вбраний був у той самий неохайний спортивний піджак, який носив час від часу в Сайгоні.

– Сідай, – сказав з-за столу Генерал.

Вінілові стільці непристойно скавучали, коли ми рухалися. З трьох боків нас оточували ящики й коробки. Стіл Генерала був оздоблений дисковим телефоном, достатньо важким для самозахисту, печаткою, що кровила червоним чорнилом, прибутковою книгою з синім аркушем копіювального паперу між сторінками та настільною лампою з поламаною шиєю – вона не хотіла тримати голову прямо. Коли Генерал висунув шухляду, моє серце сіпнулося. Ось він! Момент, коли щур дістає камінь у голову, ніж у шию, кулю в скроню, а може, й усе водночас, заради веселощів. Принаймні це буде швидко, хоча б відносно. У середньовічній Європі, якщо вірити курсові з допитувань, який Клод читав співробітникам таємної поліції в Сайгоні, мене б утопили та четвертували кіньми і виставили б мою голову на палі на острах іншим. Один гуморист королівської крові зняв зі свого ворога шкіру живцем, а тоді напхав її соломою, посадив на коня і провів містом. Оце так сміх! Я затамував подих і чекав, поки Генерал дістане

пістолета, яким нехірургічно видалить мої мізки, однак у його руках була лише пляшка скотчу та пачка сигарет.

– Що ж, – сказав Клод, – хотів би я, щоб ми знову зустрілися за приємніших обставин, панове. Чув вам непросто було вибратися з Додж-Сіті.

– Це м'яко кажучи, – сказав Генерал.

– А ти як? – спитав я. – Закладаюся, ти вилетів на останньому гелікоптері.

– Не будемо драматизувати, – сказав Клод і прийняв від Генерала запропоновану сигарету й скотч. – Я полетів за пару годин до останнього, на гелікоптері посла. – Він зітхнув. – Ніколи не забуду той день. Ми надто довго, чорт забирай, чекали, збирали думки. Ви останні вилетіли на літаку. Морпіхи на гелікоптерах вилетіли за рештою до аеропорту та посольства. «Ейр Америка» теж відправила рятувальні гелікоптери, однак проблема в тому, що все місто знало про наші начебто таємні майданчики. Виявилося, що ми набрали маленьких в'єтнамських панянок малювати номери цих майданчиків на дахах. Розумно, еге ж? Настав момент істини, й усі ці будинки оточили. Ті, хто мав летіти на гелікоптерах, не могли до них потрапити. Те ж саме було в аеропорту, ніяк не дійти. Доки – абсолютно недоступні. Навіть автобуси не могли пробитися до посольства, бо ж воно було оточене тисячами людей. Усі вимахували найрізноманітнішими папірцями. Свідоцтва про шлюб, робочі контракти, листи, навіть паспорти США. Вони всі верещали. «Я знаю Такого-То, Такий-То може за мене поручитися, я одружена з громадянином США». Усе це було марно. На стіні стояли морпіхи, скидали тих, хто намагався туди влізти. Треба було підібратися достатньо близько, щоб віддати морпіхові тисячу доларів, аби він втягнув тебе нагору. Ми час від часу виходили до воріт або до стіни, вишукували в натовпі тих, хто на нас працював, і показували їх. Якщо їм вдавалося наблизитися, морпіхи піднімали їх до нас або ж трохи прочиняли ворота, так, щоб прослизнути змогла тільки ця, одна людина. Але інколи знайомих ми бачили в самій середині натовпу чи скраю, махали їм, але підібратися до стіни вони ніяк не могли. Усі ці в'єтнамці попереду не пропускали в'єтнамців позаду. Тож ми дивилися на них, махали їм, і вони дивилися, махали нам, так минав певний час, тоді ми просто відверталися та йшли геть. Дякувати Богу, я не чув

їхніх криків у всьому цьому гаморі. Я заходив у будівлю, випивав, але краще мені не ставало. Чули б ви, що коїлося на радіохвилях. Допоможіть, я перекладач, у нас за цією адресою сімдесят перекладачів, витягніть нас звідси. Допоможіть, у нашому будинку п'ять сотень людей, витягніть нас звідси. Допоможіть, у відділі логістики двісті людей, витягніть нас звідси. Допоможіть, нас тут сотня в готелі, витягніть нас звідси. Знаєте що? Ніхто з тих людей не врятувався. Ми сказали їм іти в усі ті місця й чекати на нас. У тих місцях були наші люди, ми телефонували їм і казали – ніхто не прийде. Забирайтеся звідси, йдіть до посольства. Залиште тих людей. А ще ж були люди поза містом. Агенти у провінції дзвонили. Допоможіть, я у Кантго, в'єтконгівці вже близько. Допоможіть, ви лишили мене в лісі Юмінь, що мені робити, як тепер моя родина? Допоможіть, витягніть мене звідси. У них не було жодного клятого шансу. Навіть не в усіх у посольстві той шанс був. Ми евакуювали тисячі, однак, коли злетів останній гелікоптер, у дворі все одно чекали ще чотири сотні людей, акуратними чергами – чекали на гелікоптери, які, як ми сказали, заберуть їх. Ніхто з них не вибрався… Господи, щоб про це говорити, мені треба ще випити. Дякую, Генерале.

Клод потер очі.

– Можу лише сказати, що це особиста справа. Коли я лишив вас в аеропорту, то повернувся на свою віллу трохи поспати. Сказав Кім, що ми зустрінемося на світанку. Вона мала забрати рідних. Шоста година минула, п'ятнадцять по шостій, пів на сьому, сьома. Шеф телефонує мені, питається, де я. Я відмахуюсь. Чверть по сьомій, пів на восьму, восьма. Шеф знову телефонує і каже: «Тягни сюди свою дупу негайно, всі вже готові». До біса шефа, того угорського покидька. Я хапаю зброю та їду через усе місто, шукаючи Кім. Забудьте про комендантську годину, всі бігали вулицями, шукали виходу з міста. А от у передмісті було тихіше. Життя йшло своїм звичаєм. Я навіть бачив, як сусіди Кім вивішують прапор комі. За тиждень до того ті ж самі люди вимахували вашим прапором. Я спитав їх про неї. Вони сказали, що не знають, де та шльондра янкі. Мені дуже хотілося там їх і пристрелити, однак усі на вулиці дивилися на мене. Звісно ж, я не міг чекати, доки місцевий в'єтконгівець забере мене. Поїхав назад до вілли. Десята година. Її нема. Більше чекати я не міг. Я сів у машину й заплакав. Я тридцять років не плакав через дівчину, чорт забирай, а от.

Тоді я поїхав до посольства і побачив, що шляху всередину нема. Як я вже казав – тисячі людей. Лишив ключі в машині, як ви, Генерале, так що сподіваюсь, що якийсь сучий син комуніст радіє з мого «Бель Ейра». Тоді я пробився через натовп. Ті в'єтнамці, що не пропускали земляків, розступалися переді мною. Звісно ж, я пхався, напирав, верещав, і багато хто з них так само пхався, напирав і верещав у відповідь, однак я наближався, хоча що ближче підходив, то важче було. Зоровий контакт з морпіхами на стіні встановлено, тож я знав, що коли підійду достатньо близько, то врятуюся. Я пітнів, наче свиня, сорочка розідрана, всі ці тіла навалюються на мене. Люди попереду не бачили, що я американець, ніхто не розвертався, якщо я просто плескав їх по плечу, тож доводилося смикати за волосся, чи тягнути за вухо, чи хапати за комірець, аби відкинути з дороги. Ніколи в житті подібного не робив. Спочатку я був надто гордий, щоб кричати, але зовсім скоро вже теж верещав. Пропустіть мене, я американець, чорт забирай. Зрештою я дістався до стіни, і коли морпіхи витягнули мене на неї за руку, я мало не розплакався знову, – Клод допив і грюкнув склянкою по столу. – Ніколи в житті мені не було так соромно, однак водночас ніколи так не радів тому, що я американець.

Ми сиділи мовчки, поки Генерал наливав нам.

– За тебе, Клоде, – підніс я свою склянку. – Мої вітання.

– З приводу? – запитав він, так само піднісши свою.

– Тепер ти знаєш, що таке бути одним з нас.

Він коротко й гірко засміявся.

Я думав так само.

Командою до останнього етапу евакуації мала стати пісня «Біле Різдво» на хвилях американської радіослужби, однак навіть це пішло не за планом. По-перше, через те що інформація про пісню була вкрай таємна і призначена лише для американців та їхніх союзників, усе місто знало, на що саме чекати.

– І як ви думаєте, що сталося? – спитав Клод. – Диджей не зміг знайти пісню Бінга Кросбі. Перевернув усе у своїй кімнатці в пошуках плівки, і, звісно ж, її не було.

– І що тоді? – мовив Генерал.

– Знайшов цю пісню у виконанні Теннессі Ерні Форда і поставив.

– А це хто? – перепитав я.

– Звідки мені знати? Принаймні музика та ж сама, і мелодія.

– Тоді все гаразд, – сказав я.

Клод кивнув.

– Усе шкереберть. Будемо сподіватися, що історія забуде про цей безлад.

Саме про це чимало генералів і політиків молилися, перш ніж іти спати, однак деякі різновиди безладу можна виправдати, а деякі – ні. Взяти хоча б назву операції, «Часті вітри», – одна помилка віщувала про іншу. Я рік розмірковував над тим, чи можна мені подати до суду на уряд США за професійну некомпетентність чи хоча б злочинну нестачу творчої уяви. Хто той військовий геній, що вичавив ці «Часті вітри» з-поміж своїх стиснених сідниць? Чи нікому не спало на думку, що «Часті вітри» можна проасоціювати з «Божественним вітром», який надихав камікадзе, або ж, імовірніше, з неісторичним, та навіть і підлітковим контекстом випускання газів, що, як відомо, може призвести до ланцюгової реакції – ось вам і часті? Чи, може, я недостатньо шаную цього генія за його іронію з серйозним обличчям, бо, може, це саме він обрав «Біле Різдво» як насмішку з моїх земляків, які не лише не святкували Різдва, а й ніколи не бачили його білим? Чи не могла ця невідома іронічна людина передбачити, що те повітря, що його збили гвинти американських гелікоптерів, стане еквівалентом хмари газів, випущеної в обличчя тих, хто лишився позаду? Зважуючи тупість та іронію, я вибирав останню, бо іронія лишала американцям останні крихти гідності. Тільки це можна було врятувати в тій трагедії, яка спіткала нас чи яку ми стягли на себе, залежно від того, з чиєї позиції дивитися. Складним у цій трагедії було те, що вона не мала чіткого кінця, на відміну від комедії. Вона досі займала нас, понад усе Генерала, що нині взявся до бізнесу.

– Я радий, що ви тут, Клоде. Вчасніше і бути не могло.

Клод знизав плечима.

– Вчасність – це те, що мені завжди добре вдавалося, Генерале.

– У нас є проблема, про яку ви попереджали, перш ніж ми поїхали.

– Яка саме? Скільки я пригадую, проблема була не одна.

– У нас є інформатор. Шпигун.

Обидва подивилися на мене, начебто шукаючи підтвердження. Я зберігав спокійний вираз обличчя, хоча шлунок у мене почав

обертатися проти годинникової стрілки. Коли Генерал назвав ім'я, виявилося, що він про огрядного майора. Мій шлунок закрутився в інший бік.

– Я його не знаю, – сказав Клод.

– Він не з відомих. Не визначний офіцер. Це наш юний друг вирішив узяти майора з нами.

– Якщо пам'ятаєте, сер, майор…

– Це не має значення. Важливо те, що я був втомлений і зробив помилку, доручивши цю роботу вам. Я вас не звинувачую, я звинувачую себе. Тепер час виправити цю помилку.

– Чому ви думаєте, що це він?

– По-перше, він китаєць. По-друге, мої контакти в Сайгоні кажуть, що в його родини справи йдуть дуже, дуже добре. По-третє, він гладкий. Не люблю гладких.

– Те, що він китаєць, не означає, що він шпигун, Генерале.

– Я не расист, Клоде. Я до всіх своїх людей ставлюсь однаково, байдуже, звідки вони, як-от наш юний друг. Але цей майор… одне те, що його родина в Сайгоні процвітає, мені підозріле. Чому в них усе добре? Хто дозволяє їм процвітати? Комуністи знають усіх наших офіцерів та їхні родини. Жодна з них не живе вдома добре. А його?

– Непрямі докази, Генерале.

– Раніше це вас не зупиняло, Клоде.

– Тут усе інакше. Мусите грати за новими правилами.

– Але ж правила можна обійти, чи не так?

– Та хоч порушити, якщо знаєте як.

Я підбив підсумки всього, що дізнався. По-перше, я цілком випадково, на свій жаль, зробив вдалий хід і звинуватив невинного. По-друге, Генерал мав контакти в Сайгоні, тобто якийсь опір усе ж таки існував. По-третє, Генерал міг зв'язатися зі своїми людьми, хоча прямого зв'язку не було. По-четверте, Генерал знову повністю став самим собою, вічним інтриганом, який має принаймні по одному плану в кожній кишені, і ще один у шкарпетці.

Обвівши руками приміщення, він мовив:

– Я вам здаюся схожим на дрібного бізнесмена, панове? Схоже, що я дістаю втіху, продаючи алкоголь п'яницям, чорним, мексиканцям, безпритульним і наркоманам? Я вам дещо скажу. Я чекаю свого часу. Війна не закінчилася. Ці покидьки-комуністи… гаразд, вони боляче по

нас вдарили, треба визнати. Але я знаю свій народ. Я знаю своїх вояків, своїх людей. Вони не здалися. Вони прагнуть битися й померти, якщо матимуть шанс. Це все, що нам треба, Клоде. Шанс.

– Браво, Генерале, – сказав Клод. – Я знав, що надовго вас не збити.

– Я з вами, сер, – сказав я. – До кінця.

– Добре. Бо це ви обрали майора. Вам слід виправити помилку, згодні? Я знав, що ви погодитеся. Ви не мусите робити це сам. Я вже обговорив проблему майора з Боном. Ви вдвох подбаєте про неї. Пошук рішення лишаю вашій безмежній уяві й досвідові. Ви ніколи не розчаровували мене раніше, крім випадку з майором. Тепер можете реабілітуватися. Зрозуміло? Добре. Тепер залиште нас. Нам з Клодом треба обговорити справи.

У крамниці було порожньо, за винятком Бона, що дивився фосфоресцентну, гіпнотичну трансляцію бейсбольного матчу в крихітному чорно-білому телевізорі біля каси. Я вивів у готівку чек, відшкодування переплати від податкової служби. Сума була невелика, однак мала символічне значення, бо ж у моїй країні ніколи уряд не повернув би своїм пригнобленим громадянам нічого з того, що встиг у них забрати. Сама ідея видавалась абсурдною. Наше суспільство було клептократією найвищого розряду, уряд прагнув якомога більше вкрасти в американців, пересічні особистості прагнули якомога більше вкрасти в уряду, найгірші з нас прагнули якомога більше вкрасти одне в одного. Тепер, попри спочуття до моїх земляків на чужині, я не міг не відчувати, що наша країна народилася знову і нарости чужої корупції омило полум’я революції. Замість відшкодування податкових переплат революція перерозподілить нечесно здобуті багатства, згідно з філософією «все бідним». Те, що бідні зроблять зі своїми соціалістичними благами, залежить від них. Щодо мене, я витратив свої капіталістичні гроші на достатню кількість алкоголю, якого нам з Боном вистачило, щоб поринути в забуття до наступного тижня. Можливо, це був і не завбачливий вибір, однак вибір – моє священне американське право.

– Майор? – сказав я, поки Бон збирав пляшки. – Ти справді думаєш, що він шпигун?

– Що я можу про це знати? Я лише пішак.

– Робиш те, що тобі кажуть.

– Як і ти, розумнику. Якщо вже такий розумний, то ти і плануй. Ти знаєшся на таких речах краще за мене. А от брудні справи лиши мені. Тепер іди сюди, подивись. – За прилавком під касою на гачку висіла обрізана двостволка. – Подобається?

– Як ти це дістав?

– Тут легше дістати рушницю, аніж голосувати чи водити. Навіть англійську знати необов'язково. Смішно, але це майорові зв'язки. Він говорить китайською. Китайських банд у Чайнатауні повно.

– З рушницею вийде брудно.

– Ми не з рушницею підемо, генію. – Бон відкрив коробку для сигар, що лежала на поличці під прилавком. Усередині був револьвер тридцять восьмого калібру з кирпатим носом, саме такий був моєю службовою зброєю. – Це для тебе достатньо делікатно?

І знову я був у полоні обставин, і знову скоро побачу іншу людину в полоні обставин. Мій сум розраджував лише вираз на Боновому обличчі. Вперше за рік він видавався щасливим.

Розділ 6

Урочисте відкриття почалося того ж дня пізніше, Генерал потискав руки доброзичливцям, теревенив з ними й усміхався без упину. Як акула мусить пливти, щоб жити, політик, яким і став Генерал, мусить постійно ворушити губами. Виборцями цього разу були старі колеги, прихильники, солдати та друзі, загін десь з тридцяти чоловіків середнього віку, яких я нечасто бачив без форми, аж поки ми не опинились у таборі для біженців у Гуамі. Споглядання їх знову в цивільному, рік по тому, лише посилило відчуття поразки й показало, що всі вони тепер були винні в численних кравецьких злочинах. Вони вешталися по крамниці у дешевих шкіряних лоферах та випрасуваних бюджетних штанях хакі або в непідхожих костюмах, що їх оптовики рекламували як «купуйте один, отримайте другий у подарунок». Краватки, хустинки та шкарпетки – все було, однак насправді значно більше це зібрання потребувало одеколону, хоча б з тих, якими щедро обливаються жиголо, що завгодно, аби приховати запахи того, як радісно їх ошукала історія. Щодо мене, хоча я був на нижчому щаблі, аніж більшість цих чоловіків, моє вбрання було краще, дякувати подарункам професора Гаммера. Трохи перешиті, його синій блейзер з золотими ґудзиками та сірі фланелеві слакси підійшли мені ідеально.

Отже, гарно вбраний, я рухався поміж людьми, яких знав, працюючи помічником Генерала. Чимало з них колись командували артилерійськими батареями й піхотними батальйонами, однак тепер не мали нічого, небезпечнішого за свою гордість, поганий запах з рота та ключі від автівок, якщо ті автівки в них узагалі були. Я доповів Парижеві всі плітки про цих зниклих солдатів і знав, чим вони заробляють (або не заробляють) на життя. Найуспішнішим був генерал, який ганяв свої професійні війська збирати корицю, обіг якої став його монополією. Тепер цей торговець спеціями панував у піцерії. Один полковник, квартирмейстер-астматик, що впадав у недоречний захват під час обговорення зневоджених пайків, працював прибиральником. Майор, що любив похизуватися й пілотував винищувачі, тепер був механік. Сивий капітан з особливим талантом до полювання на партизанів – кухар у фастфуді. Беземоційний

лейтенант, єдиний, хто вижив у загоні, розбитому із засідки, – посильний. І далі за списком. Значна більшість у ньому збирала соціальне забезпечення й пилюку, пліснявіючи у спертому повітрі квартир з субсидіями, поки їхні яйця день у день зморщувалися, поглинені метастазами раку під назвою асиміляція, заражені іпохондрією вигнання. У цьому психосоматичному стані звичні соціальні або родинні хвороби діагностувались як симптоми чогось смертельного, а вразливі жінки й діти ставали переносниками західної бацили. Ці заражені діти відгавкувалися, до того ж не рідною мовою, а чужою, яку опановували швидше за своїх батьків. Щодо дружин, більшості довелося знайти роботу, і тому вони вже не могли бути тими чарівними лотосами, якими чоловіки їх пам'ятали.

Огрядний майор так і сказав:

– Чоловікові у цій країні яйця не потрібні, капітане. Жінки мають власні.

– Ваша правда, – погодився я, хоча й підозрював, що ностальгія промила мізки майорові та іншим.

Їхні спогади були стільки разів виполощені, що тепер відрізнялися від моїх кольорами, бо ж вони ніколи так ніжно не говорили про своїх дружин у В'єтнамі.

– Ви не думали переїхати, майоре? Може, ви з дружиною почнете спочатку, відновите свою любов. Лишите позаду те, що нагадує вам про минуле.

– Але ж що робити з їжею? – серйозно сказав він. – Китайська їжа найкраща там, де ми живемо.

Я потягнувся вперед і поправив його перекошену краватку, що, втім, пасувала до його перекошених зубів.

– Гаразд, майоре. Тоді дозвольте повечеряти з вами. Покажете мені, де найкраща китайська їжа.

– Із задоволенням!

Огрядний майор просто сяяв. Він був бонвіван, любив їжу та друзів, не мав ворогів у новому світі, крім Генерала. І чому я назвав йому саме майорове ім'я? Чому мені на думку не спав хтось, чиї гріхи переважували плоть, а не так, як у цього чоловіка, чия плоть важила більше за гріхи? Я облишив майора й пішов через натовп до Генерала. Я був готовий до політичної пропаганди, навіть найкорисливішої. Він стояв разом з Мадам біля шардоне та каберне і давав інтерв'ю

чоловікові, що вимахував мікрофоном між ними так, наче це був лічильник Ґейґера. Я перехопив її погляд, і коли вона збільшила ширину своєї усмішки, чоловік розвернувся. У нього на шиї висіла камера, а з кишені сорочки виглядала кулькова ручка на чотири кольори.

На те, щоб упізнати його, знадобилася мить. Востаннє я бачив Сон Дона, чи Сонні, як його називали, у 1969 році – моєму останньому році в Америці. Він так само був на стипендії в коледжі округу Орандж, за годину автомобілем від мене. Там були місце народження воєнного злочинця Річарда Ніксона і дім Джона Вейна, такий патріотичний край, що мені думалося, що «Агент Орандж»[40] могли виробляти саме тут чи принаймні назвати на його честь. Сонні вивчав журналістику, і це могло б піти на користь нашій країні, якби особистий бренд Сонні не був такий підривний. Він ніс на плечі бейсбольну биту цілісності, готовий лупасити жирні м'ячі непослідовності своїх опонентів. Тоді він був самовпевненим чи зарозумілим – залежить як подивитися. То був спадок його аристократичного походження. Його дід був мандарин, і він не втомлювався нагадувати про це. Той дід так затято й уїдливо нападав на французів, що вони відправили його у подорож на Таїті без зворотного квитка, і там він, начебто подружившись із сифілітиком Ґоґеном, став жертвою чи то гарячки денге, чи то невиліковних нападів смертельної ностальгії. Сонні успадкував від нього ту впертість, що спонукала його шановного діда, я впевнений – невиліковного, бо ж більшість людей з фанатичними переконаннями такі і є. Сонні, як стовідсотковий консерватор, завжди мав рацію щодо всього чи принаймні так вважав, головна різниця полягала в тому, що він був неприхованим ліваком. Він очолював антивоєнне об'єднання в'єтнамських студентів за кордоном – ця жменька людей збиралася щомісяця у стерильній кімнаті спілки студентів чи в чиїйсь квартирі, де пристрасті пашіли жаром, а їжа тим часом холонула. Я відвідував ці вечірки, так само як інші, організовані такою ж невеличкою групою, що підтримувала війну. Вони відрізнялися політичним тоном, однак були цілком однакові в тому, яку подавали їжу, яких співали пісень, які жарти розповідали і які теми обговорювали. Незалежно від політичної групи, ці студенти жадібно пили з однієї повної чаші самотності, їх тягнуло одне до одного, наче цих екс-офіцерів в алкогольній крамниці,

сподівання на тепло від тіл таких же страждальців у вигнанні, таких змерзлих, що навіть сонце Каліфорнії не зігрівало їхні холодні ноги.

– Я чув, що ти теж тут, – сказав Сонні, схопивши мене за руку й розгорнувши свою щиру усмішку. Та впевненість, яку я так добре пам'ятав, променіла з його очей і робила привабливим це аскетичне обличчя з антисептичними губами. – Так приємно знову тебе бачити, старий друже.

Старий друже? Я не так усе пам'ятаю…

Втрутилася Мадам:

– Сон бере в нас інтерв'ю для своєї газети.

– Я редактор, – пояснив він і простягнув мені свою візитівку. – Інтерв'ю вийде в нашому першому номері.

Генерал, розчервонілий від тостів, узяв з полиці пляшку шардоне.

– Це на знак вдячності за всі ваші зусилля з відновлення мистецтва четвертої влади в нашому новому домі, мій юний друже.

Я не міг не згадати цієї миті про тих журналістів, кому ми надали безплатне житло й харчування, хоча й у тюрмі, за те, що вони говорили забагато правди про владу. Ймовірно, Сонні спало на думку те ж саме, бо він спробував відмовитися від пляшки і здався лише після того, як Генерал наполіг. Я увічнив цей процес на величезний «Нікон» Сонні: Генерал і Мадам обступили його, поки він брав у Генерала пляшку, а той не відпускав її горло.

– Тисніть це на першу сторінку, – сказав Генерал замість прощання.

Лишившись самі, ми з Сонні обмінялись коротким змістом своїх життів. Він вирішив після випуску залишитися в Америці, знаючи, що, коли повернеться, цілком ймовірно, отримає безплатний квиток на літак до мирних пляжів і ексклюзивних, лише для обраних гостей, в'язниць на острові Пуло-Кондор, зведених французами з характерним для них смаком. До того, як торік сюди прибули ми, біженці, Сонні працював репортером у газеті округу Орандж, оселившись у містечку, де я ніколи не був, у Вестмінстері, або ж, як вимовляли наші земляки, *Вет-мін-тері*. Зворушений трагедією біженців, він заснував першу газету нашою рідною мовою, прагнучи зв'язати нас спільними новинами.

– Потеревенимо згодом, друже, – сказав він, схопивши мене за плече. – У мене зараз інша зустріч. Може, вип'ємо якось кави? Моє

серце радіє, що я знову бачу тебе.

Я погодився, приголомшений, і дав йому номер свого телефону, перш ніж він пішов через натовп, що ставав усе рідшим. Я пошукав очима огрядного майора, однак він уже зник. Більшість біженців, окрім нього, зіщулилися від пережитого, чи через вищезгадані хвороби міграції, чи через те, що їх оточували американці, такі високі, що вони ніколи не дивилися на новачків зверхньо або ж навіть крізь них. Вони просто дивилися над ними. З Сонні було не так. Його не можна було ігнорувати, але вже з інших причин, не таких, як під час нашого навчання. Я не можу пригадати, щоб він був м'яким чи щедрим тоді, коли грюкав по столу й верещав так, як, певно, галасували в'єтнамські студенти в Парижі у двадцятих і тридцятих роках, ті справжні комунари, що вели нашу революцію. Я теж нині поводився інакше, хоча це можна пояснити примхами моєї пам'яті. Історичні свідчення були винищені, бо ж ті щоденники, що я вів студентом, усі спалив перед поверненням, остерігаючись везти з собою обтяжливі свідчення того, про що я насправді думав.

Через тиждень я снідав з огрядним майором. То була суто земна, повсякденна сцена, з тих, про які любив писати Волт Вітмен, нарис з життя нової Америки за участю гарячої рисової каші та смажених пиріжків у локшинній у Монтерей-парку, повній безсоромно неасимільованих китайців і небагатьох інших різноманітних азійців. Оранжеві пластикові стільниці вкривав шар жиру, чай із хризантем стояв у бляшаному чайнику, готовий до розливання у щербаті чашечки, кольором та текстурою подібні до емалі людських зубів. Я мав помірний апетит, тоді як майор жадібно об'їдався з некерованим ентузіазмом людини, закоханої в їжу. Він одночасно говорив і жував, і час від часу бризки слини чи рису опинялися на моїй щоці, моїх віях чи навіть у моїй мисці, бо ж їв він з такою насолодою, що я не міг не любити і не жаліти цього чоловіка в його невинності.

І ось це – інформатор? Важко повірити. Однак він цілком міг бути достатньо слизьким типом, щоб стати ідеальним шпигуном. Та логічнішим висновком було те, що Генерал сполучив в'єтнамську схильність до змови з американською параноєю, мушу зізнатися – з моєю допомогою. Огрядний майор ніколи не виказував особливої схильності до обману, прихованих маневрів або ж політики. Вдома, в

Сайгоні, його обов'язком в Особливій Службі був аналіз переписок китайською мовою та відстежування інтриг у Тьолоні, де Національний фронт визволення розробив підпільну мережу політичної агітації, організації терористів і контрабанди на чорному ринку. Важливіше було те, що він був моїм джерелом найкращої китайської їжі в Тьолоні, починаючи з розкішних місць з неймовірними весільними бенкетами і закінчуючи візками, що гуркотіли неасфальтованими вулицями, чи невловимими жінками, які тягали свої деренчливі вироби на коромислах і розкладалися просто на тротуарах. Так само було в Каліфорнії – він пообіцяв мені найкращу рисову кашу в Лос-Анджелесі, тож саме за шовковистим білосніжним місивом я і відчував до огрядного майора такий жаль. Тепер він працював на заправці у Монтерей-парку, платили йому готівкою, тож він міг податися на державну допомогу. Його дружина працювала швачкою в жахливих умовах і вже стала короткозорою від пильних вдивлянь у купу дешевого шиття.

– Боже, ну вона і балакає, – простогнав майор, схилившись над порожньою мискою і дивлячись на мій нез'їдений пиріжок докірливими очима негодованого собаки. – Вона в усьому звинувачує мене. Чому ми не залишилися вдома? Що ми робимо тут, якщо ми тут бідніші, ніж були раніше? Чому ми завели дітей, яких не можемо прогодувати? Забув сказати вам, капітане, моя дружина завагітніла в таборі. Двійнята! Ви собі уявляєте?

Я привітав його з важким серцем, але радісним голосом. Він радо прийняв запропонований мною пиріжок.

– Принаймні вони – американські громадяни, – сказав він, жуючи свій смаколик. – Шпинат та Броколі. Так їх звати по-американському. Правду сказати, ми навіть не думали давати їм американські імена, поки медсестра нас не спитала. Я запанікував. Звісно ж, їм потрібні американські імена. Перше, що спало мені на думку, – Шпинат. Я завжди реготав з тих мультиків, де моряк Папай їв шпинат і одразу ж ставав дуже сильним. Ніхто не причепиться до дитини, яку звати Шпинат. Щодо Броколі, це вийшло саме собою. Жіночка на телебаченні сказала: «Завжди їжте броколі», я це запам'ятав. Здорова їжа, не те, чим харчуюсь я. Тож і мої двійнята будуть сильні та здорові. Їм це знадобиться. Ця країна не для слабких чи товстих. Мені треба сісти на дієту. Ні, справді! Ви надто добрий. Я цілком усвідомлюю, що

я жирний. Єдине, що в цьому є доброго, звісно, крім самої їжі, це те, що товстих усі люблять. Так? Так! Люди люблять сміятися з товстунів і жаліють їх. Коли я пішов влаштовуватися на ту заправку, я пітнів, хоча пройшов лише пару кварталів. Люди дивляться, як пітніє товстун, і спочувають йому, навіть якщо відчувають певну відразу. Тоді я усміхнувся, струсонув своє пузо, розсміявся і розказав, як мені потрібна робота, і власник одразу віддав мені це місце. Йому лише потрібна була причина найняти мене. Смішити людей і викликати у них спочуття – це завжди працює. Бачите? Ви зараз посміхаєтеся і спочуваєте мені. Не спочувайте надто сильно, у мене хороші зміни, починаю о десятій ранку, закінчую о восьмій і йду на роботу пішки. Вся моя робота – натискати кнопки на касі. Це чудово. Заходьте, віділлю вам безплатно пару галонів. Я наполягаю! Це найменше, чим я можу віддячити за те, що допомогли нам втекти. Я вам так і не подякував належним чином. До того ж це складна країна. Ми, в'єтнамці, мусимо триматися разом.

О, бідолашний огрядний майор! Того вечора вдома я дивився, як Бон за низеньким столиком чистив і змащував свого тридцять восьмого, тоді зарядив у нього шість мідних куль і поклав на маленьку подушку, що йшла з нашою софою, – кричущу та брудну червону велюрову подушку, на якій пістолет здавався дарунком поваленому королеві.

– Застрелю його через подушку, – сказав Бон, відкриваючи своє пиво. – Так тихіше.

– Чудово, – відповів я.

У телевізорі показували інтерв'ю Річарда Гедда з приводу ситуації в Камбоджі, і його англійський акцент різко контрастував з бостонською вимовою журналіста. Подивившись хвилину інтерв'ю, я мовив:

– Що як він не шпигун? Ми вб'ємо невинного. Тоді це буде злочин.

Бон відпив пива.

– По-перше, – сказав він, – Генерал знає те, чого не знаємо ми. По-друге, ми не просто вбиваємо. Це політичне вбивство. Ви постійно таке робили. По-третє, це війна. Невинні люди гинуть. Це вбивство лише тоді, як ти знаєш, що людина невинна. І навіть тоді це трагедія, а не злочин.

– Ти зрадів, коли Генерал попросив тебе це зробити, так?

– А це погано? – відповів питанням на питання Бон.

Він поставив на столик пиво і взяв свого револьвера. Є люди, народжені, щоб тримати пензлик чи ручку, а от він був народжений для зброї. Вона виглядала природно в його руці, інструмент, яким можна було пишатися, як трудареві – викруткою.

– Людині потрібна мета, – сказав він, розглядаючи зброю. – До зустрічі з Лінь у мене була мета. Я прагнув помститися за батька. Тоді я закохався, і Лінь стала важливішою за батька чи за помсту. Я не плакав після його смерті, однак після одруження я ридав на його могилі, бо ж я зрадив його там, де це було найважливіше, – у своєму серці. Я не міг це здолати, поки не народився Дук. Спочатку він був просто дивною, огидною штукою. Я питав себе – що зі мною не так, чому я не люблю власного сина. Але він повільно зростав, і одного вечора я помітив, що його пальці на руках і ногах, його ступні й долоні – досконалі, мініатюрні копії моїх. Уперше в житті я зрозумів, що таке заклякнути від подиву. Навіть закоханість була не така, і я розумів, що саме так на мене мав дивитися мій батько. Він створив мене, а я створив Дука. Це наче природа, Всесвіт, Бог проходили крізь нас. Тоді я полюбив свого сина, коли зрозумів, який я незначний, а він – чудесний, і як одного дня він відчує те ж саме. І саме тоді я зрозумів, що не зрадив свого батька. Я знову плакав, тримаючи на руках свого хлопчика, бо нарешті став чоловіком. Те, що я кажу і чому я це кажу – щоб ти знав, що у мого життя був зміст. У ньому була мета. Тепер немає. Я був сином, мужем, батьком, солдатом, а тепер уже ні. Я не чоловік, а коли чоловік уже не чоловік – він ніхто. Єдиний спосіб не бути ніким – зробити щось. Тож можу вбити або себе, або когось іншого. Розумієш?

Я не просто зрозумів, я був приголомшений. То була найдовша промова, яку я від нього чув, бо його горе, гнів та відчай не просто розкрили його серце, а й розслабили голосові зв’язки. Ці слова навіть змогли зробити його гарнішим, ніж він був, якщо не красивим, емоції пом’якшили його різке обличчя. Я ніколи більше не зустрічав таких, як він, – людей, яких глибоко зворушувала не лише любов, а й перспектива вбивства. Він став експертом, бо мусив, я був новачком за власним вибором, попри всі попередні можливості. У нашій країні вбити чоловіка (або жінку, або дитину) було так само просто, як

перегорнути сторінку ранкової газети. Потрібна була лише причина й знаряддя, а це було в надто багатьох людей з обох боків. Чого у мене не було, так це бажання знайти численні форми виправдання, якими чоловік прикривався, – потреба захищати Бога, країну, честь, ідеологію чи товаришів, навіть коли брати останніх, він направду захищав найніжнішу частину себе, ту приховану, зморщену торбинку, яку носить кожен чоловік. Ці готові виправдання декому пасували, однак не мені.

Я хотів переконати Генерала в тому, що огрядний майор не шпигун. Однак навряд чи це вивело б з нього ідею, якою його передовсім заразив я. Ба більше, я знав, що мушу довести Генералові свою здатність виправити свою начебто помилку і бути людиною дії. Нічого не робити – не варіант, на це чітко натякнула поведінка Генерала на нашій наступній зустрічі за тиждень.

– Він це заслужив, – сказав Генерал, неприємно одержимий тією незмивною печаткою провини, яку він побачив на чолі майора, тим крихітним відбитком його смертності, який залишив там я. – Але не поспішайте. Це не терміново. Операції слід проводити старанно та терпляче.

Він підтвердив це на складі, де панувала холоднокровна атмосфера військового штабу – на стінах з'явилися мапи нашої звивистої батьківщини в усіх її розкошах, з її тонкою талією, або ж окремих її частин. Кожна мапа задихалась під пластиком, поряд з ними на мотузках висіли червоні маркери.

– Такі речі краще робити повільно, але добре, аніж швидко і погано, – сказав він.

– Так, сер, – відповів я. – Я просто мав на увазі, що…

– Не треба набридати мені подробицями. Просто повідомте, коли все буде готово.

Отже, доля майора була визначена. Мені не залишалося нічого, крім як вигадати вірогідну історію, у якій в його смерті не був би винен ані я, ані Генерал. Думати довелося недовго, на думку спала найочевидніша історія. Ми мали справу зі звичайною американською трагедією, ось тільки цього разу в головній ролі був безталанний біженець.

Професор Гаммер запросив мене на вечерю до себе додому наступної суботи, з нагоди скорого повернення Клода до Вашингтона. Крім нас, єдиним гостем був Стен – коханець професора, мого віку докторант з Каліфорнійського університету, який писав дисертацію про американських літературних експатріатів Парижа. У нього були білі зуби й біляве волосся хлопця з реклами зубної пасти, де він зображав би молодого батька солоденьких херувимів. Клод розповів мені про гомосексуальність професора, перш ніж я вступив до коледжу в шістдесят третьому, бо, за його словами, він не хотів, щоб я був здивований. Я ніколи не знав жодного гомосексуала, і мені було цікаво побачити, як вони поводяться у звичному для них середовищі, тобто на Заході, бо ж на Сході, здавалося, їх просто не було. На моє розчарування, професор Гаммер здався мені таким, як усі інші, крім хіба що його разючого інтелекту та бездоганного смаку в усьому, разом зі Стеном і кулінарними талантами.

Вечеря мала три страви, які професор приготував власноруч, – салат із зелені, качку конфі з картоплею в розмарині та листковий тарт татен. Їй передували мартіні разом з піно нуар, а завершилося все односолодовим скотчем. Вечеря подавалась у ретельно обставленій їдальні професорського бунгало в Пасадені, де все, від розсувних вікон до люстри арт-деко чи латунного оздоблення вбудованих меблів, було або оригіналом двадцятих років, або ж правдоподібною реконструкцією. Час від часу професор вставав з-за обіднього столу й міняв платівку на програвачі, обираючи щось новеньке зі своєї величезної колекції джазу. За вечерею ми обговорювали бібоп, романи дев’ятнадцятого століття, «Доджерз» та майбутнє двохсотліття Америки. Тоді разом зі скотчем перейшли до вітальні з її масивним каміном з річкового каменю та поважними меблями в місіонерському стилі з різкими кутами та шкіряними подушками. Книжки яких завгодно розмірів і кольорів вишикувалися вздовж вікон у демократичному параді індивідуалізму, виставлені так само довільно, як уздовж стін професорського кабінету в кампусі. Отже, сховавшись поміж літер, слів, речень, абзаців, сторінок, розділів і томів, ми провели приємний вечір, пам’ятний діалогом, що стався після того, як ми зайняли свої місця.

Можливо, ностальгію професора збурила вся ця література довкола нас, тож професор сказав:

– Я пам’ятаю вашу роботу з «Тихого американця». Одна з найкращих студентських робіт, яку я читав.

Я скромно всміхнувся і подякував, а Клод, що сидів поряд зі мною на софі, пирхнув:

– Мені та книжка не сподобалася. В’єтнамська дівчина лише готує опіум, читає книжки з картинками та щебече, наче пташка. Ви колись бачили таких в’єтнамських дівчат? Якщо бачили – познайомте нас. Усі ті, котрих я знаю, не можуть стулити рота, ані в ліжку, ані поза ним.

– О, Клоде, – сказав професор.

– Та яке там «о, Клоде». Не ображайтесь, Ейвері, але ж наш американський товариш у тій книжці підозріло схожий на гомосексуала.

– Треба самому таким бути, щоб це відчути, – завважив Стен.

– Хто написав вам цю репліку? Ноел Ковард? Його звати Пайл[41], заради Бога – скільки жартів можна про це придумати? До того ж книжка прокомуністична. Чи принаймні антиамериканська. Це одне й те ж саме, – Клод махнув рукою на книжки, меблі, вітальню, певно, маючи на увазі весь цей чудовий дім. – Важко повірити, що він колись був комуністом, так?

– Стен? – перепитав я.

– Ні, не Стен. Чи, може, ви були, Стене? Наче ні.

Лишився тільки професор, він знизав плечима, коли я поглянув на нього.

– Я тоді був вашого віку, – сказав він, обійнявши Стена за плечі. – Я був вразливий, пристрасний, хотів змінити світ. Комунізм спокусив мене, як багатьох інших.

– А тепер спокушає він, – сказав Стен, стиснувши його руку.

Це видовище змусило мене трохи зіщулитися. Для мене професор був ходячий розум, бачити, що він – тіло, чи що в нього взагалі є тіло, було якось незручно.

– Ви жалкуєте, що були комуністом, професоре?

– Ні, не жалкую. Без цієї помилки я б не став тим, хто я тепер.

– Хто, сер?

Він посміхнувся.

– Гадаю, мене можна назвати переродженим американцем. Це доволі іронічно, однак якщо кривава історія останніх десятиліть чогось мене і навчила, так це того, що захист демократії потребує м’язистості,

яку може надати лише Америка. Навіть те, чим ми займаємось у коледжі, має свою мету. Ми вчимо вас найкращого з того, що придумано і сказано не лише, щоб пояснити Америку, як я завжди вас заохочував, але й захистити її.

Я відпив свій скотч. Він був димний і м'який, з присмаком торфу та старого дуба, підкресленим лакрицею та невловимою сутністю шотландської мужності. Я любив скотч нерозведеним, як і правду. На жаль, нерозведену правду можна було собі дозволити не частіше за односолодовий скотч вісімнадцятилітньої витримки.

– А як щодо тих, хто не вчив найкраще з придуманого і сказаного? – спитав я професора. – Якщо ми не зможемо їх навчити чи вони не будуть учитися?

Професор уважно вивчав мідні глибини свого напою.

– Гадаю, ви з Клодом бачили чимало таких людей у вашій роботі. Простої відповіді на це бути не може, хіба що можна сказати, що це завжди так і було. Відколи перша печерна людина відкрила для себе вогонь і вирішила, що ті, хто досі живе в темряві, перебувають у мороці неуцтва, йшлося про цивілізацію проти варварства… й у кожної епохи – свої варвари.

Навряд чи було щось чіткіше за цивілізацію проти варварства, однак як щодо вбивства огрядного майора? Це простий акт варварства чи складний, що просуне революційну цивілізацію? Мало б бути останнє – суперечливий вчинок, що так пасує нашій епосі. Ми, марксисти, віримо, що капіталізм породжує суперечності й розпадеться від них, однак тільки тоді, як докласти зусиль. Однак суперечливий не лише капіталізм. Як сказав Геґель, трагедія – це не лише конфлікт між тим, що правильно і неправильно, а між правильним і правильним, дилема, якої не уникнути нікому з тих, хто хоче стати частиною історії. Майор мав право на життя, але я був правий, вбиваючи його. Чи не так? Ми з Клодом поїхали опівночі, і я підібрався якомога ближче до того, щоб обговорити з ним докори свого сумління. Коли ми стояли на тротуарі з останніми на сьогодні сигаретами, я поставив йому питання, яке могла поставити мені мати:

– Що, як він невинний?

Клод видув кільце диму, просто аби похизуватися.

– Ніхто не невинний. Особливо в таких справах. Не думаєш, що в нього може бути кров на руках? Він знаходив прибічників В'єтконгу.

Він міг якось узяти не того. Так уже бувало. А якщо він сам їхній прибічник, то точно брав не тих людей. Навмисне.

– Я нічого такого точно не знаю.

– Невинність і вина. Це питання космічного масштабу. Ми всі невинні на одному рівні й винні на іншому. Чи не в цьому полягає первісний гріх?

– Твоя правда, – сказав я.

Ми розпрощалися, потиснувши один одному руки. Атмосфера моральних сумнівів була така ж важка, як і атмосфера домашніх сварок – не цікава нікому, крім безпосередньо залучених. У цій ситуації залученим був лише я (окрім огрядного майора, чия думка не цікавила нікого). Тим часом Клод запропонував мені вічну істину чи принаймні виправдання, але мені не стало сміливості сказати, що я не можу нею скористатися. Первісний гріх був надто вторинною темою для такого, як я, народженого від батька, який говорив про нього на кожній месі.

Наступного вечора я почав стежити за майором. Тієї неділі й у наступні п’ять, з травня до кінця червня, я ставив авто за півтора кварталу від заправки, чекав до восьмої, коли огрядний майор виходив з роботи і повільно йшов додому з коробкою для ланчу в руці. Коли бачив, як він звертає за ріг, я запускав двигун та їхав до рогу, а там чекав і дивився, як він іде по першому кварталу. Він жив за три квартали від роботи, на відстані, яку худий і здоровий чоловік легко подолав би за п’ять хвилин. В огрядного майора це займало близько одинадцяти, а я завжди був десь за квартал від нього. У шість цих неділь він ніколи не змінював маршруту, був вірний йому, як перелітний качур, і цей звичний шлях вів його вулицями, що, як здавалося, помирали від нудьги. Перед невеличким будинком на чотири квартири, у якому жив майор, була стоянка на чотири місця, одне було вільне, три інших займали автомобілі з пом’ятими обвислими задами, наче в старих автобусних водіїв. Другий поверх з вікнами на вулицю нависав над машинами, кидаючи на них тінь. В одинадцять хвилин по восьмій вечора, чи десь так, похмурі вікна спалень були відчинені, однак закриті завісками, і світло горіло лише в одному. В перші дві неділі я зупиняв своє авто на розі й дивився, як майор зникав, завернувши за стоянку. В третю та четверту я не їхав за ним від заправки, а чекав за півквартал від його житла. Звідти я

спостерігав у своєму дзеркалі, як він заходив на затінену територію стоянки, на доріжку, що вела до квартир першого поверху. Щойно він зникав там у перші чотири неділі, я їхав додому, однак на п'яту й шосту неділю лишався чекати. Автомобіль з порожнього місця з'являвся лише о десятій вечора, такий же старий і побитий, як і інші, з втомленим китайцем у замазаному жиром робочому халаті кухаря і жирним паперовим пакетом у руках.

У суботу перед призначеною зустріччю з огрядним майором ми з Боном поїхали до Чайнатауну. У провулку біля Бродвею, де зі складаних столів продавалися найрізноманітніші речі, ми купили светри Каліфорнійського університету та бейсболки за цінами, які гарантували, що це не офіційний товар. Пообідавши смаженою свининою та локшиною, ми зайшли до крамниці антикваріату, де різноманітні східні цікавинки продавалися переважно несхідним людям. Китайські набори шахів, дерев'яні палички для їжі, паперові ліхтарики, Будди з мильного каменю, мініатюрні фонтани, слонячі бивні з вирізьбленими вишуканими пасторальними сценами, репродукції ваз епохи Мінь, підставки для склянок із зображеннями Забороненого Міста, гумові нунчаки разом з постерами з Брюсом Лі, сувої з акварельними малюнками гірських лісів у серпанку хмар, бляшанки з чаєм та женьшенем і, не в останню і не в першу чергу, червоні феєрверки. Я купив дві пачки і, перш ніж повернутися додому, зайшов на місцевий ринок, де купив сітку апельсинів, у яких непристойно випиналися пупки.

Пізніше того ж вечора, коли стемніло, ми з Боном зробили ще одну вилазку, озброївшись викрутками. Кружляли сусідніми районами, поки не знайшли такий само будинок зі стоянкою, як в огрядного майора, машини на якій не було видно з сусідніх вікон. Бон за півхвилини відкрутив номери спереду однієї машини, а я – ззаду. Тоді ми повернулися додому і дивилися телевізор, аж поки не настав час спати. Бон заснув одразу ж, а от я спати не міг. Наш візит до Чайнатауну нагадав мені про інцидент з огрядним майором, що стався в Тьолоні кілька років тому. То був арешт підозрюваного, що піднявся з вершини нашого сірого списку до низу чорного. На його зв'язки з В'єтконгом вказало достатньо людей, щоб ми нейтралізували його – чи принаймні так казав майор, показуючи мені зібране ним товсте досьє. Офіційна робота – продавець рисового вина. Робота на чорному ринку

– оператор казино. Хобі – в'єтконгівський збирач податків. Ми перекрили вулиці, поставили піші патрулі у провулках. Поки допоміжні загони перевіряли жителів району, полюючи на тих, хто ухилився від призову, люди майора увійшли до крамниці торговця рисовим вином, відштовхнули його дружину дорогою до складу і знайшли важіль, який відчиняв таємні двері. Гравці кидали кості, грали в карти, а офіціантки у безсоромному вбранні безплатно подавали їм рисове вино й гарячий суп. Побачивши наших поліцаїв у дверях, гравці й обслуга різко рвонули до заднього виходу, тільки щоб зустріти там інший важкоозброєний загін. Далі були звичні веселощі та пустощі, зокрема багато вереску, криків, поліційних палиць і наручників, поки нарешті в кімнаті не лишилися тільки я, огрядний майор та наш підозрюваний. Я був здивований побачити його там, адже казав Манові про облаву й очікував, що збирача податків там не буде.

– В'єтконг? – закричав чоловік, вимахуючи руками. – Ніколи! Я бізнесмен!

– І дуже хороший, – сказав майор, зважуючи в руці пакет для смітника, повний готівки.

– Тут я піймався, – жалюгідно зізнався він. У нього був неправильний прикус, з родимки на щоці, розміром зі скляну кульку, стирчали три довгі волосини. – Гаразд, заберіть гроші, вони ваші. Я радий зробити свій внесок у роботу нашої поліції.

– Ви мене ображаєте, – сказав майор і ткнув чоловіка в живіт своєю палицею. – Гроші підуть урядові, а не нам, як ваші податки та штрафи. Так, капітане?

– Так, – сказав я, чесний чоловік на своїй роботі.

– А от майбутні податки – інша річ. Так, капітане?

– Так.

Я нічим не міг допомогти збирачеві податків. Він провів тиждень у кімнаті для допитів, побитий до синців, а також до кривавих плям і жовтяків. Ближче до кінця наші люди переконалися, що він не співпрацює з в'єтконгівцями. Докази були беззаперечні й мали вигляд немалого хабара, який огрядному майорові принесла дружина бранця.

– Гадаю, я помилився, – життєрадісно сказав він, передаючи мені конверта з моєю часткою.

Сума в ньому дорівнювала моїй заробітній платі за рік, якої, якщо брати у перспективі, на рік життя не вистачило б. Відмовитися від грошей означало б викликати підозру, тож я їх узяв. Мав спокусу пустити їх на доброчинність, а саме на підтримку молодих жінок, які постраждали від бідності, але я згадав слова батька, відмінні від його ж учинків, так само як тиради Го Ші Міна. Й Ісус, і дядечко Го чітко висловилися – гроші розбещують, починаючи від лихварів з обезчещенням храму до капіталістів з експлуатацією колоній, не кажучи вже про Юду та його тридцять срібняків. Тож я заплатив за гріх майора, віддавши гроші на революцію, тобто передавши Манові на зустрічі в базиліці.

– Бачиш, проти чого ми боремося? – сказав він.

«Богородице Діво, молитов наших у час журби не відкинь», – нуділи вдовиці.

– Саме тому ми переможемо, – мовив Ман. – Наші вороги продажні. Ми – ні.

Я пишу все це, аби довести, що огрядний майор був грішний такою мірою, якою Клод оцінив. Можливо, він чинив і щось гірше за хабарі, хоча, навіть якщо так, це не робило його непересічним корупціонером. Хіба що пересічним.

Наступного ранку ми припаркувалися неподалік від заправки близько пів на восьму, вбрані в університетські светри та бейсболки. Якби нас хтось побачив, сподіваюся, вони побачили б студентів Каліфорнійського університету. Ми почепили на мій автомобіль крадені номери й поклали мої справжні у бардачок. Кожна дрібниця могла стати у пригоді, однак найважливішими деталями були ті, на які я так чекав, хоч і не міг їх контролювати. У відчинене вікно машини ми чули далекі вибухи міського салюту й час від часу тихіше «бух-бух» пострілів, якими незалежність відзначали окремі люди. Дрібніші феєрверки незаконно вибухали ближче до нас, десь у сусідстві, – люди підпалювали вишневі бомби, періодично запускали в низьке небо вогняні фонтани й відстрілювали цілі стрічки китайських петард. Поки ми чекали на майора, Бон був дуже зібраний, він міцно стиснув щелепи, весь зігнувся й не дозволяв мені ввімкнути радіо.

– Погані спогади? – спитав я.

– Так.

Ми обидва мовчали, спостерігаючи за заправкою. До неї під'їхали два автомобілі, заправились і поїхали геть.

– Тоді, за Шадеком, головний дозорний наступив на Стрибунку Бетті[42]. Вона вистрибнула з легким тріском. А тоді голосно вибухнула. Я йшов через двох після нього, ані подряпини не дістав. А йому відірвало яйця. І що найгірше, цей сучий син вижив.

Я спочутливо щось пробуркотів, похитав головою, але більше нічого запропонувати не міг, бо кастрація – це щось невимовне. Ми дивились, як заправляються ще дві автівки. Я міг зробити для огрядного майора лише одне.

– Не хочу, щоб він щось відчув, – сказав я.

– Він і не зрозуміє, що сталося.

О восьмій майор пішов із заправки. Я почекав, доки він не звернув за ріг, тоді запустив двигуна. Ми проїхали до його житла іншою дорогою, щоб він нас не побачив. Четверте місце на стоянці було вільне, тож там я і став. Поглянув на годинника. Три хвилини, ще вісім до того, як прийде майор. Бон дістав з бардачка револьвера, зайвий раз перевірив кулі. Тоді вернув барабан на місце і поклав револьвера на червону велюрову подушку, що лежала в нього на колінах.

Я глянув на револьвера, на подушку й промовив:

– Що, як на нього налипне те, чим подушка набита? Чи шматочки напірника? Поліція побачить, буде думати, що це.

Бон знизав плечима.

– Тоді без подушки. Отже, буде голосно.

Десь далі по вулиці хтось запустив чергову хвилю китайських петард, саме тих, що так подобалися мені на новорічні свята в дитинстві. Моя мати підпалювала довгу червону мотузку, а я затуляв вуха руками і верещав разом з нею, стоячи в крихітному садку біля нашої хатини й дивлячись, як звивається цей змій і екстатично палає, поїдаючи себе від хвоста до голови, а може, й від голови до хвоста.

– Це ж тільки один постріл, – сказав я, коли феєрверки вщухли. Ніхто не вийде подивитися, що відбувається, не з усім цим гамором.

Бон поглянув на годинника.

– Ну то добре.

Він вдягнув пару латексних рукавичок і скинув свої кросівки. Я відчинив дверцята зі свого боку, вийшов з машини, м'яко причинив їх і

зайняв своє місце з іншого боку стоянки, поряд зі стежкою, що вела від тротуару до поштових ящиків. Від ящиків ця стежка йшла далі до двох квартир на першому поверсі, вхід до першої був на три метри далі. Якщо трохи висунути голову з-за рогу, я міг бачити світло у квартирі через завіси вітальні. З іншого боку стежки був високий дерев'яний паркан, а *над* ним – стіна ідентичного будинку. Половина тих вікон була з ванних, друга половина – зі спалень. Хто завгодно з другого поверху бачив стежку, що вела до квартири, однак стоянку звідти видно не було.

Бон у самих шкарпетках, без взуття, пройшов на своє місце і зайняв позицію між двома автомобілями, найближчими до стежки, там опустився на коліна, зігнувшись так, щоб його голову не було видно у вікнах машин. Я глянув на годинника: сім хвилин по восьмій. У моїй руці був поліетиленовий пакет з жовтим усміхненим обличчям і словом «ДЯКУЮ!». Всередині були феєрверки й апельсини.

– Ти певен, що хочеш це зробити, синку? – спитала мене мати.

– Надто пізно, мамо. Я не знаю шляху назад.

Я покінчив уже з половиною сигарети, коли майор востаннє з'явився біля стоянки.

– Привіт.

Його обличчя розпливлось у збентеженій усмішці. В руках він тримав коробку для ланчу.

– Що ви тут робите?

Я змусив себе посміхнутись у відповідь. Піднявши пакета, я сказав:

– Був тут, неподалік, вирішив занести вам це.

– Що це? – він уже майже підійшов до мене.

– Дарунок на четверте липня.

З-за машини, біля якої він ішов, з'явився Бон, однак я не зводив очей з майора. Десь за метр від мене він сказав:

– А хіба на четверте липня дарують подарунки?

На його обличчі досі панувало збентеження. Коли я обома руками простягнув йому пакета, він трохи подався вперед і зазирнув усередину. Ззаду до нього, нечутно у своїх шкарпетках, підійшов Бон із пістолетом у руці.

– Та не треба було, – сказав майор.

Коли він сунув руки в пакет, Бон саме і мав вистрелити. Але замість того, щоб спустити курок, він сказав:

– Привіт, майоре.

Майор розвернувся, тримаючи в одній руці подарунок, у другій – свою коробку. Я трохи відступив убік і почув, як він почав щось говорити, побачивши Бона, а тоді Бон вистрелив. Стоянкою прокотилося відлуння пострілу, боляче ріжучи вуха. Череп майора тріснув від удару, коли він упав, і навіть якби куля не вбила його, це зробило б падіння. Він лежав на спині, і третє око від кулі в його чолі плакало кров'ю.

– Відійди, – просичав Бон, запхавши пістолета за ремінь.

Коли він опустився на коліна біля тіла й перекотив майора на бік, я нахилився до нього і забрав пакета з поцяткованим кров'ю жовтим обличчям. Розтулений рот майора застиг у формі його останнього слова. Бон витягнув гаманця з його задньої кишені, встав і штовхнув мене до нашої машини. Я глянув на годинника: тринадцять хвилин по восьмій.

Ми виїхали зі стоянки. Мене охопило заніміння, воно спустилося від мозку, від очниць до пальців на руках і ногах.

– Я думав, він не знатиме, що сталося.

– Я просто не зміг застрелити його в спину, – відповів Бон. – Не хвилюйся, він нічого не відчув.

Я не хвилювався про те, чи відчув що-небудь огрядний майор. Мене хвилювало те, чи відчув я що-небудь. Ми нічого більше не говорили, і перш ніж рушити до нашої квартири, я заїхав у провулок, де ми змінили номери. Тоді поїхали додому, і коли я зняв свої кеди, то побачив криваві бризки на їхніх білих носках. На кухні я витер кеди вологим паперовим рушником, а тоді набрав номер Генерала на телефоні, що висів біля холодильника. Дверцята холодильника прикрашали дві колони мого роздвоєного я. Генерал відповів після другого дзвінка.

– Алло? – сказав він.

– Діло зроблене.

Пауза.

– Добре.

Я повісив слухавку, а коли повернувся до вітальні з двома склянками та пляшкою житнього віскі, то побачив, що Бон вивернув

уміст гаманця майора на столик.

– Що будемо з цим робити? – спитав він.

На столі лежала його картка соціального страхування, державне посвідчення особистості (але не права, бо ж машини він не мав), стос чеків, двадцять два долари, жменя монет та кілька фотографій. На чорно-білій були зображені вони з дружиною в день весілля, дуже юні, вбрані по-західному. Він уже тоді був гладким. Ще була кольорова світлина з його двійнятами у віці кількох тижнів, зморщеними, позбавленими статі.

– Спали це, – сказав я. – Гаманця я позбудусь завтра, разом із номерами, пакетом і попелом.

Коли я передав Бонові склянку віскі, то побачив на його долоні шрам.

– За майора, – проголосив він.

Алкоголь мав такий бридкий медичний присмак, що довелося випити ще, щоб змити його, тоді випити втретє, вчетверте і так далі, все це під телепередачі про те, як нація святкує свій день народження. То був не абиякий день народження – двохсотліття великої, сильної духом нації, дещо шокованої недавніми екскурсіями за кордон, однак нині вона знову міцно трималася на ногах чи принаймні так верзли балакуни. Тоді ми з'їли три апельсини і пішли спати. Я ліг у свою постіль, заплющив очі, стукнувся коліном об пересунуті меблі своїх думок і здригнувся від побаченого. Розплющив очі, однак це нічого не змінило. Байдуже, заплющені були мої очі чи ні, я досі бачив його, третє око майора, з якого текли сльози через те, що він бачив у мені.

Розділ 7

Зізнаюся, смерть майора глибоко вразила мене, Коменданте, навіть якщо вас вона лишила байдужим. Він був відносно невинною людиною, а це найбільше, на що людина може сподіватись у цьому світі. У Сайгоні я міг покластися на свої щотижневі зустрічі з Маном у базиліці з обговоренням своїх поганих передчуттів, однак тут я був сам на сам із собою, своїми вчинками і тим, у що вірив. Я знав, що мені скаже Ман, однак мені треба було, щоб він знов це мені сказав, як це ставалося з інших нагод, як тоді, коли я передав йому картридж з плівкою, на якій були записані плани атаки батальйону рейнджерів з повітря.

– Через мої дії загинуть невинні люди, чи не так?

– Звісно, люди загинуть, – сказав Ман, ховаючи слова за складеними руками, коли ми стали на коліна. – Однак вони не невинні. Як і ми, друже мій. Ми – революціонери, а революціонери не можуть бути невинні. Ми забагато знаємо і забагато вже зробили.

У вологому кліматі базиліки я здригнувся, а вдовиці нуділи: *«І нині, і повсякчас, і на віки віків. Амінь».* На відміну від звичного уявлення, революційна ідеологія, навіть у тропічній країні, не гаряча. Вона холодна і рукотворна. Не дивно, що революціонери іноді потребують тепла. Тож, отримавши запрошення на весілля невдовзі після загибелі майора, я радо прийняв його. Софія Морі з цікавістю стала моєю парою на прийнятті на честь молодят, чиї імена довелося підглядати в запрошенні, перш ніж привітати їх. Батько нареченої був легендарний полковник морпіхів, його батальйон відбив атаку полку армії Північного В'єтнаму під час битви під Гюе без жодної допомоги американців, тоді як батько нареченого був віце-президент Сайгонської філії Банку Америки. Його родина покинула Сайгон на реактивному літаку, замовленому банком, так уникнувши принизливих таборів для біженців. Найвиразнішою рисою віце-президента, крім винятковості, яку він випромінював без найменших зусиль, були вуса в стилі Кларка Ґейбла, що прикидалися мертвими над його верхньою губою, – улюблена прикраса південних чоловіків, які уявляли себе галантними плейбоями. Мене запросили, бо я кілька разів зустрічався з ним у

Сайгоні як помічник Генерала. Про мій статус говорило те, як далеко від сцени мене посадили, тобто дуже далеко. Наші місця були біля вбиралень, і від запаху дезінфекційних засобів нас відділяли лише столи для дітей та музикантів. Разом з нами сиділо кілька колишніх молодших офіцерів, двоє банківських працівників середньої ланки, що знайшли роботу в нижній ланці філій Банку Америки, родич, який скидався на дитя інцесту, та їхні дружини. В інші, лиховісні часи я б не оцінював своє місце, однак тепер ми вже понад рік були в нашому американському вигнанні, й дехто вже почав знову процвітати. Китайський ресторан був у Вестмінстері, де чоловік з вусами Кларка Ґейбла влаштував родину в будинку в передмісті, схожому на ранчо, – падіння проти його сайгонської вілли, однак ці умови були значно розкішніші, ніж у майже всіх гостей вечора. У Вестмінстері жив Сонні, і я помітив його за столом на кілька кіл ближче до центру сили – спроба «Кларка Ґейбла» забезпечити події схвальні відгуки у пресі.

Попри гамір у ресторані, де китайські офіціанти метушились у лабіринті бенкетних столів у своїх червоних куртках, у величезній залі панувала тонка меланхолія. Була помітна відсутність батька нареченої – його захопили разом з рештками батальйону, коли вони останнього дня обороняли підходи до Сайгона з заходу. На початку вечора Генерал прославив його у своїй промові, що розбурхала серед публіки емоції, сльози і тости. Усі ветерани пили за героя з відвертою й голосною бравадою, що допомагала приховати те, як незручно цього героїзму бракувало їм самим. Мусиш усміхатися і пити, коли не хочеш по шию зануритись у трясовину суперечностей – так сказав сумний огрядний майор, чия відрубана голова виступала як основна окраса столу. Тож я всміхнувся і залив горлянку коньяком. Тоді змішав «Ремі Мартен» з содовою для міз Морі, пояснюючи їй екзотичні звичаї, традиції, зачіски та моду нашого веселого народу. Я горлав свої пояснення, намагаючись перекричати голосний кавер-гурт, вокалістом якого був мініатюрний тип у блискучому блейзері. Він міг похвалитися завивкою глем-рокера, у стилі, запозиченому з перук Людовика XIV, але без пудри, і переступав з ноги на ногу на сяйливих золотих платформах, ніжно пестячи мікрофон і неоднозначно притискаючи його кульку до своїх губів. Гарантовано гетеросексуальним банкірам і військовим він страшенно подобався, і вони схвально ревли у відповідь на кожен кричущо-кокетливий рух таза співака в його вкрай тісних атласних

штанях. Коли він запросив мужніх чоловіків танцювати на сцену, Генерал негайно запропонував свою кандидатуру. І поки він, шкірячись, витанцьовував з вокалістом під «Чорне є чорне», головну пісню бунтівного сайгонського декадансу, публіка радо вітала їх і нагороджувала схвальними оплесками, а вокаліст підморгував їм через плече а ля Мей Вест. Тут Генерал був у своїй стихії, поміж чоловіків і жінок, що цінували його або ж знали, що не варто озвучувати свою незгоду чи незадоволення ним. Страта – ні, *нейтралізація* – бідолашного огрядного майора так вдихнула в нього життя, що на похороні він виголосив йому майстерний панегірик. Генерал вихваляв майора як скромного чоловіка, що непомітно жертвував собою і завжди виконував свої обов'язки перед країною та родиною без жодної скарги, і все це лиш для того, щоб його життя трагічно обірвалось у безглуздому пограбуванні. Я фотографував похорон на свій «Кодак» і згодом відправив світлини своїй тітці до Парижа, а Сонні сидів у першому ряду і робив нотатки для майбутнього некролога. Після похорону Генерал сунув удові конверта з готівкою, яку взяв з операційного фонду, наданого Клодом, а тоді зупинився зазирнути в ліжечко, в якому спали Шпинат і Броколі. Говорячи про себе, я зміг хіба що пробелькотіти вдові, під вуаллю якої ховався водоспад сліз, щось загально годяще.

– Як усе пройшло? – запитав Бон, коли я повернувся додому.

– А ти як думаєш? – сказав я дорогою до холодильника, ребра якого, як завжди, складали батареї банок пива. Печінка була найзмученішою частиною мого тіла – після совісті.

Весілля зазвичай лише загострювали цю змученість, страждання посилював і вид щасливих, невинних наречених. Так, їхній шлюб може призвести до відчуження, подружньої зради, горя і розлучення, однак може дати їм тепло, вірність, дітей та радість. Я не маю жодного бажання одружуватися, однак весілля нагадують мені, від чого я сам відмовився. Отже, якщо на початку кожного весілля я крутий хлопець з дешевого кіно, час від часу пересипаю жарти цинічними коментарями, то під кінець я схожий на розведений водою коктейль – третина співу, третина сентиментальності і третина смутку. Саме в такому стані, коли розрізали весільний торт, я запросив міз Морі потанцювати, і тільки там, під сценою, впізнав одну з двох співачок, що по черзі заступали нашого спритного гейчика біля мікрофона. То

була старша дочка Генерала, що жила в безпеці біля затоки Сан-Франциско, коли наша країна розвалювалася. У Лані майже неможливо було впізнати ту школярку, яку я бачив у домі Генерала в її ліцейні роки та протягом літніх канікул. У ті дні її досі звали Лан і вона вбиралася дуже скромно – у білий ао дай школярки, один з тих, що збуджували у багатьох західних письменниках мало не педофільські фантазії про юні тіла, вигини яких це вбрання відкривало, водночас не показуючи ані дюйма плоті, крім як над комірцем та під манжетами. Вочевидь, це вони сприймали як метафору всієї нашої країни, розпусної, однак самозаглибленої, що на все натякає, однак нічого не дає в разючій демонстрації скромності, парадоксальному підбурюванні до спокуси, захопливо хтивому виставленні стриманості на показ. Навряд чи хоч один належний до чоловічої статі мандрівний автор, журналіст чи просто спостерігач за життям нашої країни міг би втриматися і не написати про дівчаток, які їдуть до школи і з неї на велосипедах у цих тремтливих білих ао даях, – метелики, яких кожен західний чоловік мріяв би мати у своїй колекції.

Насправді Лан була пацанкою, яку Мадам чи няньці доводилося заганяти в цей ао дай щоранку. Своє бунтарство вона якнайкраще виразила в тому, що була відмінницею і заробила, як і я, стипендію у Штатах. У її випадку то був Каліфорнійський університет у Берклі, в якому Генерал та Мадам вбачали комуністичну колонію професорів-радикалів і революційних студентів, які тільки те й роблять, що спокушають невинних. Вони хотіли відправити її в жіночий коледж, де єдиною небезпекою була б лесбійська зваба, але Лан наполягала на Берклі й не подала документи до жодного з них. Коли батьки заборонили їй їхати, Лан погрожувала покінчити з життям. Ані Генерал, ані Мадам не сприйняли її погрози серйозно, поки вона не проковтнула жменю снодійного. На щастя, жменька в неї була невеличка. Підлікувавши її, Генерал уже хотів здатися, однак Мадам лишилася непохитною. Тоді Лан одного дня кинулася в річку Сайгон, хоча й обрала момент, коли набережна була повна перехожих і двоє стрибнули за нею, поки вона пливла у своєму білому ао даї. Нарешті Мадам теж здалася, і восени сімдесят другого року Лан полетіла до Берклі вивчати історію мистецтв – батькам здалося, що ця спеціалізація розвине в ній жіночу чутливість і зробить її придатною для шлюбу.

Влітку сімдесят третього та сімдесят четвертого додому вона з'являлася чужинкою в джинсах кльош і з пір'ям у волоссі, блузки туго, немов батут, натягувалися на її грудях, а дерев'яна підошва черевиків додавала кілька дюймів до її скромного зросту. Мадам садовила її у вітальні і, згідно з бабусиними заповітами, читала їй лекції про важливість збереження дівочої честі та плекання «Трьох підкорень і чотирьох чеснот» – від цієї фрази на думку спадали снобістські еротичні романи. Саме лише згадування її дівочої честі, що була в небезпеці, а то й взагалі, ймовірно, втрачена, забезпечувало піч моєї уяви дровами, і я підтримував цей вогонь у тиші своєї кімнати, трохи далі коридором від її спальні, яку вона ділила з меншою сестрою. Лан кілька разів відвідувала Генерала та Мадам, відколи ми прибули до Каліфорнії, але мене з такої нагоди в гості не запрошували. Не взяли мене й на урочисте вручення їй диплома з відзнакою, що відбулося пару місяців тому. Найбільше я чув про Лан, коли Генерал щось буркотів про свою невірну дочку, що нині називала себе Ланою, і не повернулася додому після випуску, а вирішила жити по-своєму. Хоч я і намагався підштовхнути Генерала до розмови про те, чим Лана займалася після випуску, на цю тему він був незвично мовчазний.

Тепер я знав, і знав, чому так вийшло. Лана на сцені не мала жодного стосунку до Лан, яку я пам'ятав. Інша співачка у групі була традиційним янголом – зеленкувато-жовтий ао дай, довге пряме волосся, акуратна косметика, вона співала просочені естрогеном балади про покинутих жінок, що плачуть за далекими коханими вояками або ж самим втраченим Сайгоном. У піснях Лани не було ані суму, ані втрат, ця сучасна звабниця не дивилася назад. Навіть мене шокувала чорна шкіряна міні-спідниця, що так і погрожувала відкрити таємницю, про яку я так часто фантазував. Золотий шовковий топ з бретелькою через шию мерехтів з кожним рухом її торса, коли вона набирала повні легені повітря, спеціалізуючись на зухвалих енергійних номерах, які блюзові та рокові команди нашої батьківщини опанували з метою розважити американських військових та американізовану молодь. Я чув, як раніше цього ж вечора Лана співала «Горду Мері», й не усвідомив, що це вона, а тепер довелося стримувати себе і не витріщатися на неї, поки вона виконувала свою хрипку версію «Крутись і кричи», змусивши майже всіх у віці до сорока років вийти на танцмайданчик. Разом з простим, однак елегантним ча-ча-ча, твіст

був улюблений танець південних народів, бо не вимагав координації рухів. Навіть Мадам танцювала твіст, достатньо невинний для того, щоб випустити і дітлахів зграйкою потанцювати. Однак глянувши на стіл Генерала, що містився на почесному місці біля краю танцмайданчика, я побачив, що і Генерал, і Мадам сидять на місцях з таким виглядом, наче в роті у них кислий плід того тамаринда, що затіняв їхню втрачену віллу. І не дивно! Бо ж ніхто не крутився так, як сама Лана, і кожен порух її стегон рухав механізм, який притягував уперед голови всіх чоловіків на танцмайданчику, а тоді відштовхував їх назад. Я міг би теж взяти в цьому участь, якби зі мною не танцювала міз Морі, твістуючи з такою дитячою радістю, що і я не міг стримати посмішку. Вона виглядала жіночніше, ніж завжди, приколола лілею до завитого волосся і вдягнула шифонову сукню, що відкривала коліна. Я зробив її зовнішності не один комплімент і скористався нагодою подивитись на її колінки під час твісту, щоб зробити їй ще один комплімент, уже з приводу танців.

– Давно я так не танцювала, – сказала вона, коли пісня скінчилася.

– Я теж, міз Морі, – відповів я й поцілував у щоку.

– Софія, – сказала вона.

Перш ніж я мав змогу відповісти, на сцену вийшов «Кларк Ґейбл» і оголосив прибуття особливого гостя, конгресмена, що відслужив у нашій країні в «зелених беретах» з шістдесят другого по шістдесят четвертий, а тепер представляв округ, у якому ми опинилися. Конгресмен став доволі відомим у Південній Каліфорнії перспективним молодим політиком, а військова звитяга добре прислужилася йому в окрузі Орандж. Тут його прізвиська Напалмовий Нед, чи Повбивай-їх Нед, чи Підсмали-їх-усіх Нед, вживані залежно від настрою та геополітичної кризи, були швидше прихильними, аніж зневажливими. Він був таким античервоним у своїй політиці, що цілком міг би бути і зеленим, саме тому він був одним з небагатьох політиків Південної Каліфорнії, що зустріли біженців з розгорнутими обіймами. Більшість американців ставилися до нас неоднозначно, якщо не з відвертою зневагою, бо ж ми були живим нагадуванням про їхню пекучу поразку. Ми загрожували священній симетрії чорно-білої Америки, де інь-янь расової політики не лишали місця іншим кольорам, особливо тим жалюгідним жовтим чоловічкам, які обкрадали американські гаманці. Ми були дивними чужинцями, які,

якщо вірити чуткам, полюбляли *Сірко Американус*, домашніх собак, на кожну з яких витрачалася сума, більша за річний прибуток зголодженої родини з Бангладеш. (Справжній жах цієї ситуації лишався поза кругозором середнього американця. Дехто з нас справді міг повечеряти братами Рін Тін Тіна[43] та Лессі, однак відбувалося це не в такий неандертальський спосіб, як середній американець уявляв, – з битою, пательнею та дрібкою солі, а з гурманською вишуканістю й творчим підходом, бо наші кухарі знали сім різних способів приготування собачих, що підсилювали мужність, від видалення кісткового мозку до смаження на грилі та варіння, а ще ж ковбаси, тушкування і кілька варіантів смаження в маслі та готування на парі – ням!) Однак Конгресмен писав статті на наш захист і радо вітав емігрантів у своєму округу.

– Господи, ви подивіться на себе, – виголосив він у мікрофон, стоячи поряд з «Кларком Ґейблом» в оточенні янгола і спокусниці.

Йому було ледве за сорок, метис юриста та політика, що поєднував агресивність першого з м'якістю другого, і його голова уособлювала їх обох. Блискуча, виполірована і загострена, наче кінчик кулькової ручки, вона випускала слова так само легко, як ручка – чорнило. Саме на цю голову він відрізнявся за зростом від низького «Кларка Ґейбла». Узагалі Конгресмен за всіма вимірами був такий великий, що двоє в'єтнамців середніх розмірів могли б уміститися в обриси його тіла.

– Погляньте на себе, пані та панове, погляньте так, як я б хотів, щоб на вас дивилися мої земляки, – як на таких же американців. Я справді вдячний за можливість бути тут сьогодні, розділити з вами радість цієї нагоди, цього шлюбу двох юних в'єтнамців у китайському ресторані на каліфорнійській землі під американським місяцем у християнському всесвіті. Скажу вам дещо, пані та панове, два роки я жив серед вашого народу в горах, я бився поряд з вашими солдатами, розділяв ваші страхи, зустрічав вашого ворога і тоді думав, як і зараз думаю, що не міг би зробити зі своїм життям нічого гіднішого, аніж пожертвувати ним заради ваших надій, мрій та сподівань на краще життя. Так само, як і ви, я щиро вірив, що ці мрії, надії та сподівання здійсняться на вашій землі, однак історія та беззаперечна Божа милість здали нам інші карти. Я тут, щоб сказати вам, пані та панове, що це тимчасове нещастя, адже ваші солдати билися чудово й відважно і

перемогли б, якби лише Конгрес лишався таким непохитним, підтримуючи вас, як обіцяв президент. Цю обіцянку розділили і численні американці. Однак не всі. Ви знаєте, кого я маю на увазі. Демократи. ЗМІ. Антивоєнний рух. Хіпі. Студенти. Радикали. Америку послабив її внутрішній розкол, комуністи, зрадники та капітулянти заразили наші університети, студії новин та наш Конгрес. Сумно казати про це, однак ви нагадуєте їм про їхнє боягузтво та зрадливість. Я тут, щоб сказати вам, що мені ви нагадуєте про велику обіцянку Америки! Обіцянку іммігрантам! Обіцянку американської мрії! Обіцянку того, що колись так цінував народ цієї країни й одного дня цінуватиме знову. Те, що Америка – країна свободи й незалежності, країна патріотів, які завжди стануть на захист слабших, байдуже, де вони перебувають, країна героїв, які ніколи не втомляться допомагати друзям й бити по ворогах, країна, що радо вітає таких, як ви, людей, які принесли такі жертви заради нашої спільної справи, демократії та свободи! Одного дня, друзі мої, Америка знову буде на висоті, і це – завдяки таким, як ви. І одного дня, друзі мої, земля, яку ви втратили, знову буде ваша! Бо ніщо не зупинить невідворотного поступу свободи та волі людей! Тепер скажіть разом зі мною вашою чудовою мовою те, в що ми всі віримо…

Протягом усієї промови слухачі шалено ревіли й аплодували, і якби він викотив на сцену комуніста в клітці, вони радо б закликали Конгресмена вирвати йому серце з грудей цими масивними руками. Здавалося, ніщо не змусить їх шаленіти ще більше, однак він зміг це зробити. Підняв руки у формі V, ймовірно, маючи на увазі перемогу[44], власне В'єтнам, «голосуйте за мене»[45] чи щось з іще тоншим впливом на підсвідомість, і прокричав у мікрофон з ідеальною в'єтнамською вимовою:

– *Vietnam Muon Nam! Vietnam Muon Nam! Vietnam Muon Nam!*

Усі, хто сидів, скочили на ноги, усі, хто стояв, витягнулися трохи вище, і всі вони ревли разом із Конгресменом цей рефрен: *«В'єтнам назавжди!»* Тоді «Кларк Ґейбл» дав сигнал музикантам, і вони захитались у ритмі нашого національного гімну, який усі вони – і янгол, і спокусниця, і «Кларк Ґейбл», і Конгресмен – співали зі щирим запалом, як і всі гості, зокрема я, крім стійких китайських офіціантів, що нарешті мали змогу відпочити.

Коли гімн скінчився, Конгресмена на сцені оточили прихильники, а решта потяглися до своїх стільців із відчуттям, подібним до самовдоволення після вдалого злягання. Я повернувся і побачив Сонні, що стояв біля міз Морі з записником і ручкою в руках.

– Цікаво, – сказав він, порожевілий від склянки чи двох коньяку. – Той самий слоган використовує і комуністична партія.

Міз Морі знизала плечима.

– Слоган – це всього лиш костюм, – сказала вона. – Хто завгодно може його вдягнути.

– Гарно сказали, – відповів Сонні. – Нічого, якщо я використаю ваші слова?

Я їх познайомив і спитав Сонні, чи не хоче він підійти ближче до сцени, щоб сфотографувати те, що там відбувалося. Він вишкірився.

– Справи в газети йдуть доволі добре, тож я зміг найняти фотографа. А сам уже взяв у Конгресмена інтерв'ю. Треба було вдягнути бронежилет, він мене фактично бомбував.

– Типова поведінка білого чоловіка, – сказала міз Морі. – Ви не помічали, як біла людина може вивчити пару слів азійською мовою і спокійно згодовує це нам? Він міг би попросити води, а ми поставилися б до нього, як до Айнштайна.

Сонні посміхнувся і записав це.

– Ви живете тут довше за нас, міз Морі, – з повагою сказав він. – Помітили, коли ми, азійці, говоримо англійською, вона має бути чи не бездоганна, інакше хтось обов'язково глузуватиме з акценту?

– Байдуже, скільки ти тут, – відповіла міз Морі. – Білі завжди вбачатимуть у нас чужоземців.

– Але хіба ж у цього немає іншого боку? – втрутився я, дещо розмазуючи слова від коньяку, що курсував у моїй крові. – Якщо ми говоримо англійською ідеально, американці нам довіряють. Так їм легше вважати, що ми – одні з них.

– І ти саме така людина, правда ж? – Очі Сонні були непрозорі, наче тоновані вікна автомобіля. Я помилився, думаючи, що він аж так змінився. У наступні кілька зустрічей з моменту нашого возз'єднання він довів, що ледве прикрутив звук своєї особистості. – То що ти думаєш про нашого Конгресмена?

– Ти мене процитуєш?

– Будеш анонімним джерелом.

– Він – найкраще, що могло з нами статися, – сказав я. І не брехав. Натомість, це був найкращий різновид правди, той, що міг значити принаймні дві речі.

Наступними вихідними я мав змогу краще зрозуміти потенціал Конгресмена. Чудового недільного ранку я відвіз Генерала та Мадам з Голлівуду до Гантінгтон-біч, де жив Конгресмен, бо він запросив їх на обід. Мій титул шофера вражав більше за саме авто – найкращим у цьому «Шевроле Нова» була його відносна новизна. Однак факт лишався фактом – Генерал і Мадам, які угніздилися на задньому сидінні, мали потребу в шофері. Моя робота полягала в тому, щоб прикрашати їхнє минуле і, можливо, майбутнє життя.

Протягом години в дорозі їхня розмова переважно оберталася довкола Конгресмена, поки я не спитав про Лану, сказавши, що мене вразило те, яка вона стала доросла.

У дзеркало заднього огляду я побачив, як обличчя Мадам потемнішало від ледве стримуваного гніву.

– Вона зовсім збожеволіла, – виголосила Мадам. – Ми намагалися не виносити за межі родини її безумства, але тепер вона виставляє себе на публіці як *співачка*, – Мадам вимовила це слово так, наче мала на увазі *комуністка*, – і ми нічого не можемо зробити. Хтось переконав її, що в неї є талант до *співу*, і вона сприйняла цей комплімент серйозно.

– Вона вельми талановита, – завважив я.

– Не починайте! Не заохочуйте її! Тільки подивіться на неї. Схожа на *шльондру*. Чи для цього ми її ростили? Який гідний чоловік захоче взяти заміж *оце?* Ви б узяли, капітане?

Наші погляди перетнулись у дзеркалі заднього огляду.

– Ні, Мадам, – сказав я. – Я б з таким не одружився.

Ще одна двобока правда, бо ж не шлюб спадав мені на думку, коли я бачив її на сцені.

– Звісно ж, – пирхнула вона. – Найгірше в Америці – це *розпуста*. Вдома ми могли стримувати її у барах, нічних клубах та на базах. Але тут ми не можемо захистити наших дітей від *хтивості, обмеженості* та кричущості, що їх так люблять американці. Вони надто поблажливі. Ніхто не хоче добряче подумати над тим, що вони називають *«зустрічанням».* Усім відомо, що «зустрічатися» – це евфемізм. Які батьки не лише дозволятимуть дочці спаровуватися в підлітковому

віці, а й заохочуватимуть її? Це нечувано! Це нехтування моральними зобов'язаннями. Фу.

За обідом розмова якимось чином знову звернула саме в цей бік, дозволивши Мадам повторити свої ідеї Конгресменові та його дружині Риті, біженці від революції Кастро. Вона, на перший погляд, видавалася схожою на Риту Гейворт, якщо кінозірці в найгламурніший її період, часи фільму «Гільда», додати десять-п'ятнадцять років віку і стільки ж фунтів ваги.

– *Кастро*, – сказала вона так само, як Мадам вимовляла *співачка*, – просто диявол. У тому, щоб жити з *дияволом*, Генерале, Мадам, є одна хороша річ – ти знаєш зло і можеш його впізнати. Тому я така рада, що ви сьогодні тут. Ми, кубинці та в'єтнамці, рідня в нашій спільній боротьбі з комунізмом.

Ці слова скріпили зв'язок між Конгресменом з Ритою та Генералом з Мадам, що зрештою відчула себе так спокійно, що змогла згадати в розмові Лану, поки мовчазна домогосподарка забирала порожні тарілки. Рита негайно висловила їй свої спочуття. Вона була домашнім аналогом свого чоловіка, домогосподарка, однак воїн антикомунізму, для якої не було окремих інцидентів, усе завжди було симптомом, який міг зв'язати хворобу комунізму з бідністю, безправністю, атеїзмом і всіма видами занепаду.

– Я не пущу рок-музику в цей дім, – сказала Рита, беручи Мадам за руку, щоб утішити її в утраті її дочкою своїх чеснот. – Нашим дітям не дозволено ходити на побачення до вісімнадцяти років, і поки вони живуть у цьому домі, мусять повертатися додому до десятої години. Це наше слабке місце – ця свобода, що дозволяє людям поводитися так, як їм заманеться, з наркотиками і сексом, наче ці речі не заразні.

– Кожна система має надлишки, які треба контролювати зсередини, – сказав Конгресмен. – Ми дозволили хіпі вкрасти значення слів «любов» і «свобода» й тільки-но почали відбиватися. Боротьба починається вдома, і завершується теж там.

На відміну від своєї публічної персони, Конгресмен у приватних умовах говорив м'яко і помірним тоном, з баронською впевненістю сидячи в голові столу, по одну руку – Генерал, по другу – Мадам.

– Ми стежимо за тим, що читають, слухають, дивляться наші діти, однак це тяжкий бій, якщо вони можуть увімкнути телевізор чи радіо,

коли захочуть. Потрібен контроль уряду, щоб Голлівуд і рекордингові компанії не зайшли надто далеко.

– Хіба ви не уряд? – спитав Генерал.

– Саме так! Тому серед моїх пріоритетів – законодавство, яке регулюватиме фільми та музику. Це не цензура, просто зубасті рекомендації. Але можете уявити, як мене не люблять голлівудські та музичні діячі, зазвичай поки не зустрінуться зі мною і не побачать, що я не якийсь там огр[46], який прагне побенкетувати на їхніх творіннях. Я просто намагаюся допомогти їм удосконалити свою продукцію. Внаслідок моєї роботи у підкомітеті так вийшло, що я подружився з людьми в Голлівуді. Визнаю, я мав певні упередження щодо них, але ж серед них є і розумні, гарячі люди. Розумні та гарячі – ось, що я люблю. А з іншими ми ведемо переговори. Отже, один з них знімає фільм про війну і хотів, щоб я проконсультував його. Я збираюся вичитати його сценарій, подивитися, що він написав правильно, а що – ні. Але я говорю це вам, Генерале, тому, що ця історія – про «Програму Фенікс», а я знаю, що ви в ній експерт. Я ж поїхав, ще коли вона навіть не почалася. Може, ви дасте свій відгук. Інакше – хтозна, яку голлівудщину вони знімуть.

– Для цього в мене є капітан, – мовив Генерал, киваючи на мене. – Він насправді мій культурний аташе і буде більш ніж радий вичитати сценарій і запропонувати свій відгук.

Коли я спитав Конгресмена про назву, відповідь мене збентежила.

– Чекайте, «Гамлет»?

– Не той «Гамлет»[47]. Режисер сам написав сценарій. Ані дня не служив у збройних силах, тільки ковтав у дитинстві фільми з Джоном Вейном та Оді Мерфі. Головний герой – «зелений берет», який мусить урятувати селище. Я два роки служив у спецзагоні в кількох селищах, але то не та Країна Фантазія, яку він готує.

– Подивимося, що я можу зробити, – сказав я.

Я прожив у північному селищі кілька років до нашого відльоту на північ у п’ятдесят четвертому, ще малим, але брак досвіду ніколи не заважав мені щось спробувати. Саме так я був налаштований, коли підійшов до Лани після її разючого виступу, маючи на меті привітати її з новою кар’єрою. Ми стояли у фойє ресторану біля величезного фото молодят, і вона зміряла мене об’єктивним, позбавленим

сентиментальності поглядом поціновувачки мистецтв. Тоді посміхнулася і сказала:

– А я все думаю, чому ви тримаєтеся від мене подалі, капітане.

Коли я запротестував, пояснюючи, що просто не впізнав її, вона спитала, чи сподобалося мені те, що я побачив.

– Я не схожа на дівчинку, яку ви знали, правда ж?

Деяким чоловікам більше подобаються невинні школярки в білих ао даях, але не мені. Вони належать до пасторального, чистого видіння нашої культури, від якої я відлучений, такої ж далекої від мене, як засніжені гори рідного краю мого батька. Ні, я не був чистий, і ця нечистота була всім, чого я хотів і чого заслуговував.

– Ви не схожі на дівчинку, яку я знав, – сказав я. – Але виглядаєте точнісінько як жінка, якою, на мою думку, ви колись мали стати.

Ніхто раніше не казав Лані подібних речей, тож така неочікувана ремарка змусила її завагатися, перш ніж відповісти.

– Бачу, я не єдина змінилася після переїзду сюди, капітане. Ви стали значно… відвертішим, ніж були, коли жили в нашому домі.

– Я з вами більше не живу, – сказав я.

Якби тієї миті не з’явилася Мадам, хтозна, куди завела б нас ця розмова? Не сказавши мені ані слова, вона схопила Лану під лікоть і потягнула до вбиральні з силою, проти якої нічого не можна було вдіяти. Хоча тоді я бачив її востаннє на доволі довгий час, у наступні тижні вона часто поверталася до мене у фантазіях. Не зважаючи на те, чого я хотів чи заслуговував, Лана неодмінно з’являлась у білому ао даї, довге чорне волосся іноді обрамляло її обличчя, а іноді закривало його. Моє тіньове Я здригалося в тому безіменному світі мрій, де я зустрічав її. Навіть у сомнамбулічному стані я знав, що білий колір позначав не лише чистоту та невинність. Це також був знак жалоби та смерті.

Розділ 8

«Ми – володарі дня, однак ЧАРЛІ – володар ночі. Ніколи про це не забувай». Саме ці слова білявий двадцятиоднорічний сержант ДЖЕЙ БЕЛЛАМІ чує у свій перший день у спекотних тропіках В'єтнаму від свого нового командира, капітана ВІЛЛА ШЕЙМУСА. Шеймус пройшов бойове хрещення у крові товаришів на пляжах Нормандії, мало не загинув в атаці хвилі китайців у Кореї, тоді втягнув себе до підвищення на шківі, политому «Джеком Деніелзом». Він знає, що не підніметься вище, – не з його бронксівськими манерами і цими великими, вузлуватими пучками, на які не налізе жодна пара оксамитових рукавичок. «Це політична війна, – каже він своєму новому помічникові, слова лунають з-за завіси диму від його кубинської сигари. – Та я знаю лише, що ця війна вбивча». Його завдання: врятувати безгріховних монтаньярів буколічного селища високо над кордоном з диким Лаосом. Їм загрожує в'єтконгівець, і не абиякий в'єтконгівець. Це найгірший з найгірших – Кінг-Конг. Кінг-Конг помре за свою країну, що більше, ніж можна сказати про більшість американців. Важливіше те, що Кінг-Конг за свою країну вбиватиме, і ні від чого він так не облизується, як від залізного запаху крові білої людини. Кінг-Конг розсадив у густих джунглях навколо селища партизанів-ветеранів, зміцнених битвами чоловіків (і жінок), які вбивали французів від гір до Вулиці Без Радості[48]. Однак це не все. Кінг-Конг увів у селище своїх прихильників і підривників, їхні дружні обличчя маскували холодний розрахунок. Їм протистоять Народні сили селища, купка обірваних фермерів і підлітків, в'єтнамські ополченці, треновані десятком «зелених беретів» спецзагону армії США. *«Цього достатньо», –* думає сержант Белламі, сидячи опівночі на самоті на своїй сторожовій вежі. Він вилетів з Гарварду і втік далеко від свого дому в Сент-Луїсі, від татка-мільйонера та загорнутої в хутро матусі. *«Цього достатньо, цих разюче прекрасних джунглів і цих скромних, простих людей. Саме тут я, Джей Белламі, організую свою першу, а може, й останню оборону – в СЕЛИЩІ»*.

Принаймні в мене саме таке враження склалося від сценарію, надісланого мені асистенткою режисера в товстому конверті з обгорткового паперу, на якому моє ім'я було написане з помилкою, однак красивим почерком. То була перша ознака проблем. Друга – те, що ця асистентка, Вайолет, навіть не потурбувалася сказати мені «добридень» чи «бувайте», коли дзвонила, щоб дізнатися, куди мені надіслати конверта й коли улаштувати зустріч з режисером у його домі на Голлівудських пагорбах. Коли Вайолет відчинила мені двері, відразу повела далі, в тому ж бентежному стилі спілкування.

– Рада бачити, що ви змогли, чимало про вас чула, чудові нотатки щодо сценарію.

Саме так вона і говорила, переполовинюючи займенники та крапки, наче не вважала за потрібне марнувати на мене пунктуацію та граматику. Тоді, не удостоївши мене прямого погляду, схилила голову в жесті поблажливості та зневаги, даючи мені знак заходити.

Можливо, така уривчастість була лише частиною її натури, бо ж вона в усьому, від чіткої, рівної зачіски до рівних, чистих нігтів і рівних, зручних туфель-човників, скидалася на найгірший тип бюрократа – перспективного. Але, може, це я досі був морально збитий з пантелику після смерті огрядного майора і появи його відрубаної голови на весільному бенкеті. Емоційний осад того вечора був подібний на краплину миш'яку, що впала в тихі води моєї душі: від її смаку нічого не змінилося, однак тепер усе було забруднене. Цілком можливо, що саме тому, коли я ступив через поріг до мармурового фойє, то відразу запідозрив, що така поведінка спричинена моєю расою. Дивлячись на мене, вона мусила бачити мою жовтизну, мої трохи вужчі очі й тінь, яку кидала на мене репутація східних геніталій – тих начебто крихітних органів, які на багатьох стінах громадських вбиралень ганьбили малограмотні. Я міг бути тільки напівазійцем, однак коли в Америці йдеться про расу, то це все або нічого. Ти або білий, або ні. Смішно, що я ніколи не почувався неповноцінним через свою расу в далекі студентські роки. Я був чужоземцем за означенням, тому до мене ставились, як до гостя. Але тепер, хоч я і був американцем з усіма картками – водійськими правами, карткою соціального страхування та дозволом на постійне проживання, – Вайолет усе одно бачила в мені чужинця, і ця помилка проколола гладеньку шкіру моєї впевненості в собі. Чи це просто моя параноя, ця

всеамериканська риса? Може, Вайолет узагалі не розрізняє кольорів, з власної волі не бачить різниці між білим і будь-яким іншим кольором – єдина немічність, від якої американець не відмовиться. Однак поки вона вела мене сполірованою бамбуковою підлогою, тримаючись якомога далі від темної покоївки, що пилотягом чистила турецький килим, я зрозумів, що цього просто не може бути. Бездоганність моєї англійської значення не мала. Навіть якби вона мене чула, все одно дивилася б крізь мене або ж бачила б замість мене когось іншого, когось з випалених на її сітківці образів кастратів, яких Голлівуд вигадав, щоб вони посіли місця справжніх чоловіків Азії. Я маю на увазі персонажів мультиків на ім'я Фу Манчу[49], Чарлі Чан[50], Син номер один[51], Гоп Сінг[52] – *Гоп Сінг!* – і того зубатого японця в окулярах, якого не так зіграв, як перекривляв Міккі Руні в «Сніданку в Тіффані». Його гра була така образлива, що навіть применшила моє захоплення Одрі Гепберн, бо ж я сприйняв, що вона приховано підтримувала це паскудство.

До того моменту, коли я сів навпроти режисера в його офісі, я вже був охоплений спогадами про всі ті попередні рани, хоча й не показував цього. З одного боку, я мав зустріч з відомим Автором, тоді як сам був лише одним з безнадійно закоханих у кіно фанатів, які проводили суботні дні в кіноматографічному блаженстві денних сеансів, і кліпаючи виходив з них, злегка шокований, на денне світло, яскраве, наче флуоресцентні лампи залу для пологів. З другого – я був спантеличений сценарієм, який мав за найразючіший спецефект не підривання різних штук і не розчленування різних тіл, а розповідь історії про нашу країну так, що жоден з моїх земляків не мав жодної розбірливої репліки. Вайолет ще більше роз'ятрила мою і без того натерту етнічну чутливість, однак, виходячи з того, що я не міг виказати свого роздратування, довелося примусити себе посміхнутися і робити те, що я вмів найкраще, – лишатися таким же нечитним, як паперовий пакунок, перев'язаний стрічкою.

Автор вивчав мене, статиста, що з'явився серед його бездоганної мізансцени. Збоку від телефону стояла золота статуетка Оскара, чи то королівський скіпетр, чи то палиця для вибивання мізків з нахабних сценаристів. Кошлаті докази мужності спускалися по руках Автора та вибивалися з-за комірця його сорочки, нагадавши мені про власне відносне безволосся, адже мої груди (і живіт, і сідниці) були елегантно

гладенькі, наче в ляльки Кена. Автор був найпопулярніший письменник-режисер у місті після тріумфу двох його останніх фільмів, починаючи з «Напасті», розхваленої критиками картини про подорож юного американця грецького походження запаленими вулицями Детройта. Фільм був приблизно автобіографічний, адже Автор народився з грецьким прізвищем із оливковим відтінком, який вибілив за типово голлівудською модою. Останній фільм проголосив, що годі з нього брудно-білої етнічності, час досліджувати кокаїново-білосніжну. «Пляж Веніс» розповідав про занепад американської мрії, в ньому репортер-алкоголік і його депресивна дружина суперничали в написанні версій Великого Американського Роману. І поки поряд з кожним з них зростали стоси списаного паперу, їхні життя та гроші повільно стікали в канаву, лишивши публіці останній кадр напіврозваленого котеджу пари, задушеного бугенвілією у прекрасних променях сонця, що сідало в Тихий океан. То була Дідіон на перетині з Чендлером, передбачена Фолкнером і знята Веллсом[53]. Фільм дуже добрий. Талант у нього був, байдуже, як мені боляче це визнавати.

– Дуже радий зустрітися з вами, – почав Автор. – Цікаві нотатки. Може, вип’єте щось. Кава, чай, вода, содова, скотч. Для скотчу рано не буває. Вайолет, скотчу. Лід. Я кажу, лід. Тоді без льоду. Мені теж. Мені завжди чистий. Погляньте на мій вид. Не на садівника. Хосе! Хосе! Мав постукати по склу, щоб привернути його увагу. Він напівглухий. Хосе! Відійди! Ти затуляєш вид. Добре. Погляньте на вид. Я маю на увазі знак «Голлівуд». Ніколи не втомлююсь від нього. Наче слово Боже просто впало вниз, на пагорби, і слово це було Голлівуд. Хіба Бог не сказав – спочатку хай буде світло. А що ж таке кіно, як не світло. Фільму без світла не буває. А тоді слова. Коли я бачу цей знак, він щоранку нагадує мені, щоб я писав. Що. Гаразд, там написано не «Голлівуд». Ви мене піймали. Гострий зір. Усе розпадається на шматки. Одна «Л» наполовину лежить, друга «Л» впала з кінцями. Слово перетворилося на лайно. То й що. Зміст усе одно зрозумілий. Дякую, Вайолет. Будьмо. Як це кажуть у вашій країні. Кажу, як це у вас кажуть. Йо, йо, йо, так. Мені подобається. Просто запам’ятати. Тоді – йо, йо, йо. За Конгресмена, що відправив вас до мене. Ви перший в’єтнамець, якого я знаю. Вас у Голлівуді небагато. До біса, вас тут зовсім нема. А автентичність важлива. Не те, щоб автентичність перемагала уяву. Історія все одно важливіша. Історія має бути

універсальна. Однак правильні деталі не зашкодять. Один «зелений берет», який справді бився з монтаньярами, читав сценарій. Він мене знайшов. Приніс свій сценарій. Тут у всіх вони є. Писати не вміє, однак справжній американський герой. Відслужив два строки, вбивав в'єтконгівців голими руками. «Срібна зірка» і «Пурпурове серце» з дубовим листям. Бачили б ви ті поляроїдні знімки, що він мені надіслав. Аж у животі крутило. Хоча дало мені кілька ідей щодо фільмування. Він майже нічого не корегував. Що на це скажете.

Я не одразу усвідомив, що він поставив мені питання. Я був дезорієнтований, як той, хто має англійську за другу мову і слухає такого ж іноземця, тільки з іншої країни.

– Це чудово, – сказав я.

– Звісно ж, чудово. З іншого боку, ви. Ви написали мені на берегах інший сценарій. Ви колись до цього читали сценарії.

Я знову не одразу зрозумів, що це питання. Як і Вайолет, він мав проблеми зі звичною пунктуацією.

– Ні…

– Я так і думав. То що скажете…

– Але у вас деталі неправильні.

– У мене неправильні деталі. Вайолет, послухай. Я досліджував вашу країну, мій друже. Я читав Йозефа Баттінгера та Френсіс Фіцджералд. Ви читали Йозефа Баттінгера та Френсіс Фіцджералд. Він передовий історик з вашого куточка світу. А вона отримала Пулітцерівську премію. Вона препарувала вашу психологію. Гадаю, щось я про ваш народ знаю.

Його агресивність схвилювала мене, і це хвилювання, до якого я не звик, схвилювало мене ще більше, і тільки цим можна пояснити мою подальшу поведінку.

– Ви навіть крики не так передали, – сказав я.

– Перепрошую.

Я чекав на продовження, аж поки не зрозумів, що він перебив мене запитанням.

– Гаразд, – відповів я, розпускаючи свою мотузку. – Якщо я правильно пам'ятаю, сторінки 26, 42, 58, 77, 91, 103 та 118, практично всюди в сценарії, де в когось з наших людей є репліка, він чи вона кричать. Слів нема, лише крики. Тож хоч їх варто записати правильно.

– Крики універсальні. Правда, Вайолет.

– Ваша правда, – сказала вона зі свого місця поряд зі мною.

– Крики не універсальні, – сказав я. – Якщо я візьму цей телефонний дріт, обкручу навколо вашої шиї й затягну, аж поки у вас не вилізуть очі й не почорніє язик, крик Вайолет буде сильно відрізнятися від крику, який ви намагатиметеся видати. То будуть зовсім різні види жаху, від жінки і від чоловіка. Чоловік знає, що він помирає. Жінка боїться, що вона скоро може померти. Становище, в якому вони перебувають, та їхні тіла зовсім по-різному відобразяться в тембрі їхнього голосу. Треба слухати дуже уважно, щоб зрозуміти, що біль – універсальний і водночас украй приватний. Ми не можемо сказати, чи наш біль схожий на чийсь ще, поки не поговоримо про нього. Коли ми це робимо, то говоримо і думаємо так, як це зумовлює культура та особистість. Наприклад, у цій країні людина, яка втікає, аби врятувати своє життя, думатиме, що треба покликати поліцію. Це доволі розсудливий спосіб впоратися із загрозою болю. Але у моїй країні ніхто не кликатиме поліцію, бо саме поліція часто і робить боляче. Правда, Вайолет?

Вайолет німо кивнула.

– Дозвольте показати це у вашому сценарії. У вас усі наші кричать так: *«А-А-А-А-А-Й-Й-Й-Й!»* Наприклад, коли СЕЛЯНИН № 3 падає у в’єтконгівську пастку з загостреним колом, він кричить саме так. Чи коли ДІВЧИНКА жертвує життям, аби попередити «зелених беретів», що до селища пробралися в’єтконгівці, так вона і кричить, перш ніж їй переріжуть горло. Однак я чув, як мої земляки кричать від болю, і запевняю вас, що це звучить не так. Хочете почути, як вони кричать?

Автор ковтнув слину, його адамове яблуко смикнулося.

– Гаразд.

Я встав, нахилився вперед і обперся об стіл, щоб дивитися йому в очі. Але я не бачив його. Я бачив обличчя худого монтаньяра, старшини народу бру, який жив у справжньому селищі поблизу місця, де розгорталися події майбутнього фільму. Ходили чутки, що він був зв’язковим В’єтконгу. Я був лейтенантом на своєму першому завданні й не міг придумати, як урятувати цього чоловіка від свого капітана, а той закрутив іржавий дріт на його шиї, зробивши це намисто достатньо тісним для того, щоб кожного разу, як старшина ковтав, його адамове яблуко лоскотав цей дріт. Однак кричав старий не від того. То був лише аперитив. Хоча я в душі́ кричав за нього, коли дивився на це.

– Ось як це звучить, – сказав я, потягнувся через стіл по авторучку «Монблан» і написав через всю обкладинку сценарію великими чорними літерами: *«А-А-А-Й-Й-Я-Я-Я-Я-Я-Я!»*. Тоді надів на ручку ковпачок, поклав її назад на шкіряну підставку і сказав: – Ось так ми, у моїй країні, кричимо.

Коли я спустився на тридцять кварталів униз від будинку Автора, до голлівудських рівнин і дому Генерала, то розповів про своє перше зіткнення з кіноіндустрією Генералові та Мадам, і обоє були розлючені за мене. Зустріч з Автором і Вайолет тривала трохи довше і, переважно, спокійніше. Я вказав на те, що брак реплік в'єтнамців у фільмі, дія якого відбувається у В'єтнамі, може бути розтлумачений як культурна нечутливість.

– Справді, – перебила мене Вайолет. – Але все зводиться до того, хто платить за квитки та ходить у кіно. Чесно, в'єтнамські глядачі цього фільму не дивитимуться, правда ж?

Я стримав своє обурення.

– Якщо і так, – відповів я, – вам не здається, що було б трохи вірогідніше, трохи реалістичніше, трохи автентичніше для фільму, дія якого відбувається у певній країні, якби люди в цій країні хоч щось казали б, замість того, як пишеться у вашому сценарії тепер: *«Селяни говорять своєю мовою»?* Ви не думаєте, що доволі гідно було б дати їм насправді щось сказати, замість просто визнати, що з їхніх ротів лунають якісь звуки? Хіба не можна дати їм репліки хоча б зі страшним акцентом – розумієте, про що я, про китайську англійську, – щоб прикинутися, що вони говорять азійською мовою, яку американська публіка дивним чином розуміє? І чи не здається вам, що було б цікавіше, якби у вашого «зеленого берета» була кохана? Чи ці чоловіки люблять лише один одного і заради один одного помирають? Натяку на жінку між ними немає.

Автор скривився і сказав:

– Дуже цікаво. Чудові теми. Мені сподобалося, але маю питання. Про що це я. О, так. Скільки фільмів ви зняли. Жодного. Чи не так. Нуль, зеро, зілч, нада, нічого, як це сказати вашою мовою. То дякую, що розповідаєте, як мені робити мою роботу. Тепер вимітайтеся з мого дому і повертайтеся, коли знімете пару фільмів. Може, тоді я дослу ́хаюся до пари ваших дешевих ідей.

– Чому він був такий грубий? – спитала Мадам. – Чи ж не він попросив вас прокоментувати його роботу?

– Він шукав підлабузника. Думав, я поставлю йому печатку повного схвалення.

– Він думав, що ви будете дивитися на нього із захватом.

– Я цього не зробив, і він образився. Мистець, у нього тонка шкіра.

– От і вся ваша голлівудська кар'єра, – сказав Генерал.

– Я не хочу голлівудської кар'єри, – відповів я, і це була правда до тієї міри, до якої Голлівуд не хотів мене.

Зізнаюся, я розізлився на Автора, але хіба ж я був неправий у цьому? Особливо тоді, коли він визнав, що не знав, що монтаньяри – просто французьке загальне позначення для десятків гірських меншин.

– Що було б, якби я, – сказав я йому, – написав сценарій про американський захід і всіх корінних жителів називав просто індіанцями? Ви б хотіли знати, чи кавалерія б'ється з навахо, чи апачами, чи команчами, так? Так само і я хотів би знати, коли ви говорите про монтаньярів, чи йдеться про бру, чи про нанг, чи про тай.

– Відкрию вам таємницю, – мовив Автор. – Готові. Ось вона. Усім начхати.

Моє мовчання його потішило. Бачити мене мовчазним – це наче дивитися на одну з тих голих єгипетських кішок – рідкісне і не завжди бажане видовище. Тільки згодом, поки їхав від його будинку, я зміг гірко посміятися з того, як він заткнув мені рота моєю ж зброєю. Як я міг бути таким тупим? Як міг так обманутися? Як завжди старанний, я прочитав сценарій за пару годин, тоді ще кілька годин перечитував і робив нотатки, все – задля оманливої ідеї, що моя робота мала значення. Я наївно вірив, що можу відвернути голлівудський організм від його мети – одночасної лоботомізації та обкрадання світової публіки. Заради прибутку вони організували поверхневі копалини для історії, лишивши справжню історію в тунелях з мерцями, розподіляючи між захопленою публікою дрібні сяйні діаманти. Голлівуд не лише створював жахливих кіномонстрів – він сам був кіномонстр і розчавив мене своєю величезною ногою. Я провалився, Автор поставить фільм так, як і збирався, де мої земляки будуть хіба що сировиною для епічної історії про те, як білі люди рятують хороших жовтих людей від поганих жовтих людей. Я жалів французів

за їхню наївність, бо вони вірили, що мусять відвідати країну, перш ніж експлуатувати її. Голлівуд працював значно ефективніше, уявляючи країни, які він хотів експлуатувати. Я лютував від власної безпорадності перед уявою Автора та його махінаціями. Його зарозумілість позначала цілком нове для світу явище, бо ж це була перша війна, в якій історію писали не переможці, а переможені, дякувати найефективнішій машині пропаганди, яка колись була створена (з усією повагою до Йозефа Геббельса та нацистів, що так і не досягли світового панування). Верховні жерці Голлівуду глибоко розуміли ідею Мілтонівського Сатани про те, що краще правити в пеклі, аніж служити в раю, краще бути не благочестивим персонажем з масовки, а лиходієм, невдахою чи антигероєм, якщо все світло сцени спрямоване на тебе. У цій майбутній оптичній ілюзії Голлівуду всі в'єтнамці, байдуже, з якого боку, вийдуть погано, зігнані в отари бідних, невинних, злих чи продажних. Наша доля – не просто бути німими, ми мали бути онімілими.

– З'їжте трохи фо[54], – сказала Мадам. – Вам стане краще.

Вона саме готувала, і в домі пахло сентиментальністю – багатий аромат яловичого бульйону та зіркового анісу, який я можу описати лише як букет любові й ніжності, тим паче разючий, коли врахувати, що Мадам ніколи не готувала до переїзду в цю країну. Для жінок її витонченого класу готування їжі було однією з тих речей, які передавалися іншим жінкам, разом з прибиранням, годуванням грудьми, вчителюванням, шиттям і так далі – тобто з усім, за винятком базових біологічних потреб, за якими я ніяк не можу уявити Мадам, окрім хіба що дихання. Однак труднощі вигнання змусили Мадам узятися до куховарства, бо ніхто інший у домі не був здатний на щось більше, ніж скип'ятити воду. А щодо Генерала, то він не міг і цього. Він міг із зав'язаними очима розібрати й зібрати М-16, але газова плита була для нього така ж складна, як диференційне рівняння, чи принаймні так він удавав. Як і більшість в'єтнамських чоловіків, він просто не хотів мати жодного стосунку до домашніх справ. Єдині домашні справи, які Генерал робив, були сон та їжа – і в обох він був вправніший за мене. Свою порцію фо він з'їв на добрі п'ять хвилин раніше за мене. Втім моя повільність була викликана не браком апетиту, а тим, що фо Мадам розчинило мене і перенесло назад у часі, до материної господи, де вона готувала бульйон із сірих яловичих

кісток, які отримувала з об'їдків мого батька. Зазвичай ми їли фо без тоненьких шматочків яловичини, які були його суттю, бо були надто бідні, щоб дозволити собі м'ясо, крім тих рідкісних випадків, коли моїй стражденній матері вдавалося назбирати достатньо грошей. Однак навіть у цій бідності моя мати готувала неймовірно запашний суп, а я допомагав їй, обсмажуючи імбир та цибулю, що згодом вкидались до залізного горщика для аромату. Моєю роботою також було збирати пінку, що википала на поверхню бульйону, поки в ньому на повільному вогні варилися кістки, – щоб бульйон був прозорий та чистий. Кістки готувалися годинами, тож я катував себе тим, що виконував домашнє завдання біля горщика, і аромат з нього мучив і спокушав мене. Фо Мадам повернув мене до тепла материної кухні, яка, мабуть, була зовсім не така тепла, як у моїх спогадах, але байдуже. Я час від часу просто мусив зупинятися, щоб смакувати не лише суп, але й кістковий мозок моїх спогадів.

– Смакота, – сказав я. – Багато років не їв такого.

– Правда, чудово? Я і не підозрював, що вона має такий талант.

– Вам варто відкрити ресторан, – сказав я.

– Таке скажете! – Мадам була помітно задоволена.

– Ви це бачили?

Генерал витягнув газету зі стосу на кухонному столі, останнє число газети Сонні, що виходила раз на два тижні. Я її ще не бачив. Генерала стурбувала стаття Сонні з похорону майора, який був уже кілька тижнів тому, і те, як він висвітлив весілля. Щодо смерті майора він написав: «Поліція називає це вбивством під час пограбування, але чи можна бути впевненим, що офіцер таємної поліції не мав ворогів, які могли хотіти його смерті?» А щодо весілля, він коротко переповів виголошені промови й завершив статтю спостереженням: «Можливо, час розмовам про війну вщухнути. Хіба ж війна не скінчилася?»

– Він робить те, що має робити, – сказав я, хоча й розумів, що він зайшов надто далеко. – Але погоджуся, він дещо наївний.

– А це наївність? Це ви щедро. Він має бути репортером. Тобто передавати факти, а не вигадувати речі, чи трактувати їх, чи вкладати ідеї в голови людей.

– Щодо майора він не помиляється, чи не так?

– На чиєму ви боці? – спитала Мадам, відкинувши свою роль куховарки. – Репортерам потрібні редактори, а редакторів треба бити.

Це найкраща газетна політика. Проблема Сона в тому, що він сам собі редактор і ніхто його не перевіряє.

Удар від Автора знервував мене, вибив з рівноваги.

– Ваша правда, Мадам. Дати пресі забагато свободи – це нездорово для демократії, – виголосив я.

Сам я в це не вірив, але мій персонаж, добрий капітан, вірив, і як актор, що грає роль, я мав спочувати цій людині. Але більшість акторів проводять більше часу, знявши маску, а не вдягнувши її; зі мною ж усе було навпаки. Тож не дивно, що іноді я мріяв спробувати зняти маску з обличчя тільки для того, щоб усвідомити, що ця маска і є моє обличчя.

Тепер, підправивши обличчя капітана так, щоб воно мені пасувало, я сказав:

– Населення не може відсіяти те, що добре і корисно, якщо забагато думок довкола.

– Щодо кожної теми має бути не більш ніж два погляди чи ідеї, – проголосив Генерал. – Погляньте на систему голосування. Те ж саме. У нас було чимало партій та кандидатів, і погляньте, який це був безлад. Тут ти обираєш лівих чи правих, і цього задосить. Два варіанти вибору, і подивіться, яка драма на всіх виборах президента. Навіть двох варіантів може бути забагато. Одного варіанта достатньо, а коли вибору нема – це ще краще. Що менше, то більше, чи не так? Ви знаєте його, капітане. Він вас послухає. Нагадайте, як усе було в нас вдома. Хоча ми всі там і були, все одно треба нагадувати про те, як ми робили.

У старі добрі часи Сонні вже пітнів би в камері. Але вголос я сказав:

– Говорячи про старі часи, сер, чи є якийсь прогрес у їх поверненні?

– Прогрес є, – сказав Генерал, відкинувшись на спинку стільця. – У нас є друзі й союзники в особах Клода та Конгресмена, і вони кажуть мені, що вони не самі. Однак часи для публічної підтримки нині складні, бо американський народ не хоче ще однієї війни. Тож мусимо повільно збиратися самі.

– Нам потрібна мережа тут і там, – припустив я.

– Я маю список офіцерів для нашої першої зустрічі. Я говорив з кожним з них особисто, й усі вони вмирають від нетерпіння знову

битися. Тут для них нема нічого. Єдиний шанс повернути свою честь і знову стати чоловіками – це повернути нашу державу.

– Нам потрібне дещо більше за провідну ланку.

– Провідну ланку? – перепитала Мадам. – Так говорять комуністи.

– Може й так. Але комуністи перемогли, Мадам. Їм не просто пощастило. Можливо, нам слід перебрати певні їхні стратегії. Провідна ланка може вести інших туди, куди вони самі не знають чи хочуть, однак куди їм слід іти.

– Його правда, – сказав Генерал.

– Провідна ланка працює потай, однак іноді показує громадськості інше обличчя. Суспільні організації й подібні до них стають для провідної ланки фронтами.

– Саме так, – сказав Генерал. – Гляньте на Сона. Ми маємо зробити його газету одним з таких фронтів. Нам потрібна молодіжна група, жіноча група, навіть група інтелектуалів.

– Нам також потрібні осередки. Частини організації треба відокремити одну від одної, щоб, якщо один осередок буде втрачений, інші могли вижити. Один осередок тут у нас. Є осередки, до яких залучені Клод і Конгресмен, про які я нічого не знаю.

– Всьому свій час, капітане. Не все одразу. Конгресмен працює над певними контактами, щоб відкрити нам шлях для відправлення людей до Таїланду.

– Там буде наша база.

– Саме так. Повертатися морем надто важко. Треба пробратися назад до країни по землі. Тим часом Клод шукає для нас гроші. Гроші дістануть для нас решту того, що потрібно. Ми можемо знайти людей, однак їм знадобиться зброя, тренування, місце для тренування. Потрібен транспорт до Таїланду. Ми мусимо думати як комуністи, як ти й кажеш. Мусимо планувати заздалегідь, на десятиліття вперед. Мусимо жити й працювати в підпіллі, як це робили вони.

– Принаймні ми вже знайомі з темрявою.

– Справді, чи не так? Ми не мали вибору. Ми ніколи не мали вибору, насправді не у важливих речах. Комунізм змусив нас робити все, щоб протистояти йому. Історія перемістила нас. Ми не мали вибору – ми мусили боротися, опиратися злу, опиратися забуттю. Саме тому… – Тут Генерал знову взяв до рук газету Сонні. – Тому

небезпечно навіть говорити про те, що війна закінчилася. Не можна дозволяти нашим людям ставати самовдоволеними.

– І так само не можна дозволити їм забути їхнє обурення, – додав я. – Ось тут газети можуть відіграти свою роль, на фронті культури.

– Але тільки тоді, коли журналісти працюватимуть як слід. – Генерал жбурнув газету назад на стіл. – «Обурення». Хороше слово. Обурюйтесь і не здавайтесь. Може, треба зробити це нашим девізом.

– Щось у цьому є, – сказав я.

Розділ 9

На мій превеликий подив, Вайолет передзвонила мені наступного тижня.

– Не думаю, що нам є про що говорити, – сказав я.

– Він обміркував ваші поради, – відповіла вона. Я помітив, що цього разу вона говорила зі мною повними реченнями. – У нього буйний характер, і він погано сприймає критику, сам це визнає. Однак як охолонув, то вирішив, що деякими ідеями з ваших нотаток можна скористатися. Більше навіть, він поважає вас за те, що ви йому суперечили. Небагато людей на це готові, а отже, ви – ідеальний кандидат для того, що я вам запропоную. Нам потрібен консультант, який простежить, щоб із в'єтнамськими питаннями все було як годиться. Ми вже перевірили історичні тонкощі, костюми, зброю, звичаї – все, що можна було знайти в книжках. Але тепер нам потрібна людяність, яка є у вас. На Філіппінах є в'єтнамські біженці, яких ми будемо знімати у масовці, потрібна людина для роботи з ними.

Здалеку сплив шелест материного голосу: «Пам'ятай, ти не половина ні від чого – в тобі все подвійне!» Попри всі недоліки мого бідного, та й нечистого походження, постійна підтримка матері та її полум'яна віра в мене навчили мене ніколи не відмовлятися від виклику чи шансу. Вони пропонували чотири місяці оплачуваної відпустки в тропічному раю – шість місяців, якщо фільмування не впишеться в графік, і, можливо, не такий уже рай, якщо місцеві повстанці стануть трохи самовпевненішими, і, можливо, не так відпустку, як відрядження, і, можливо, не так добре оплачуване… Однак, зрештою, мені потрібен був відпочинок від мого американського прихистку. Каяття через смерть огрядного майора діставало мене кілька разів на день, настирливе, немов збирач податків. До того ж десь на переповненому задньому плані моєї свідомості, в центральній частині, попереду католицького хору моєї провини, завжди стояла вдова майора. На похороні я дав їй лише п'ятдесят доларів – скільки міг собі дозволити. Навіть якщо мені недоплачуватимуть на фільмуванні, зважаючи на те що проживання й

харчування мені забезпечать, я зможу відкладати гроші, а з тих грошей – підтримувати вдову та дітей майора.

То були невинні, яким завдали шкоди, – як і я колись був невинним дитям, якому завдали шкоди. І не чужинці, а моя власна родина, мої тітки, що не хотіли, щоб я грався з кузенами на родинних зборах, і виганяли мене з кухні, коли там були смаколики. Мої кревні тітки асоціювались у мене з тими шрамами, що їх я від них дістав на Новий рік, свято, яке інші діти згадують з таким теплом. Який перший Новий рік я пам'ятаю? Певно, той, коли мені було п'ять чи шість років. Я метушився разом з іншими дітлахами, нервово й урочисто, чекаючи, коли настане моя черга підходити до кожного з дорослих і виголошувати свою невеличку промову, бажаючи йому чи їй щастя та здоров'я. Однак, хоч я не забув ані слова і не затинався, на відміну від моїх кузенів, та й до того ж просто випромінював щирість і чарівність, Друга Тітка обділила мене червоним конвертиком. За мною спостерігало все генеалогічне дерево з материнського боку: на його покручених вітах були батьки моєї матері, її дев'ятеро братів і сестер, три десятки моїх кузенів.

– У мене не вистачить, – мовила ця відьма, височіючи наді мною. – Одного конверта бракує.

Я стояв, немов паралізований, досі шанобливо склавши руки на грудях, чекаючи на появу чарівного конверта або хоча б вибачення, але нічого не було, аж поки, здається, через кілька хвилин мати не поклала мені руку на плече і не сказала:

– Подякуй тітоньці за те, що вона у доброті своїй дала тобі науку.

Тільки згодом, уже вдома, сидячи на нашому з нею дерев'яному ліжку, мама розплакалася. Не важливо, що інші тітки й дядьки таки дали мені по червоному конверту, хоча, порівнявши вміст своїх із кузеновими, я зрозумів, що моїх щасливих грошей було вдвічі менше за їхні.

– Це тому, що ти покруч, – сказав один із тямущих кузенів. – Ти байстрюк.

Коли я спитав у мами, що таке байстрюк, її обличчя запалало.

– Якби я тільки могла, – сказала вона, – я придушила б його голими руками.

Ніколи в моєму житті не було дня, коли б я стільки дізнався про себе, про цей світ та його жителів. Треба бути вдячним за науку,

байдуже, як саме її дістаєш. І я був своєрідно вдячний тітці та кузенові, чию науку я пам'ятаю значно краще за численні шляхетніші речі, які проходив у школі.

– О, вони ще побачать! – ридала мати, обіймаючи мене з такою силою, що я ледве міг дихати, і притискала мене обличчям до м'яких грудей. Одну, плюшеву, я стискав у руці. Крізь тоненьку бавовну вона випромінювала гарячий, густий мускус молодого жіночого тіла після вологого дня, проведеного переважно на ногах чи навприсядки за куховарством та прислужуванням. – Вони ще побачать! Ти працюватимеш важче за всіх них, ти вчитимешся більше за всіх них, ти знатимеш більше за всіх них, ти будеш кращий за всіх них. Пообіцяй це своїй матері!

І я пообіцяв.

Цю історію я розповідав лише двом людям, Манові та Бонові, оминувши тільки частину про материні груди. То було в ліцеї, в один з інтимних моментів нашої ранньої юності. Коли Бон це почув, ми ловили рибу в річці, й він з люті жбурнув вудку на землю.

– Якщо я колись зустріну цього кузена, – сказав він, – я лупцюватиму його, доки з його голови половина крові не витече.

Ман був стриманіший. Навіть у тому віці він був спокійний, розсудливий і не по літах знався на діалектичному матеріалізмі. Після занять він пригостив мене соком цукрової тростини, ми сиділи на узбіччі з пластиковими пакетиками і потягували його крізь соломинки.

– Червоний конверт, – промовив він, – то символ усього неправильного. То колір крові, й вони виділили тебе через твою кров. То колір долі й везіння – примітивне вірування. Ми досягаємо чи не досягаємо успіху не через долю чи удачу. Ми досягаємо успіху, коли розуміємо, як працює світ і що ми маємо робити. Ми не досягаємо успіху, коли інші розуміють це краще за нас. Вони користаються з речей, як твої кузени, і не ставлять їх під сумнів. Поки щось працює їм на користь, вони це підтримують. Однак ти бачиш брехню, яку все це приховує, бо не береш у цьому участі. Ти бачиш інший відтінок червоного. Червоний – це не везіння. Червоний – це не доля. Червоний – це революція.

Я несподівано теж побачив червоний колір таким, і в тому мерехтливому видінні світ почав складатись докупи, я почав розуміти, як в одному кольорі може бути стільки значень. Цей відтінок такий

потужний, що використовувати його варто вкрай обережно. Якщо бачиш щось, написане червоним, – знай, попереду зміни й неспокій.

Листи до тітки я писав не таким неспокійним кольором, навіть коли шифр, яким кодував свої таємні послання, мене бентежив. Ось показовий уривок з високо оціненого «Азійського комунізму та східного способу знищення» Річарда Гедда:

> «В'єтнамський селянин не буде проти використання повітряних сил, бо він аполітичний і цікавиться лише тим, щоб прогодувати себе і свою родину. Звісно, бомбування його селища його засмутить, однак це невелика ціна, тому що повітряні сили переконають його: якщо він обрав комунізм, неспроможний його захистити, то він стоїть не на тому боці». (с. 126)

Ось із такими словами я звітував про своє рішення пристати на пропозицію Автора, роботу, яку я охарактеризував як *підривання ворожої пропаганди*. Я також закодував імена офіцерів провідної ланки Генерала. Про всяк випадок, якщо мій лист читатиме ще хтось, крім тітки Мана, про життя в Лос-Анджелесі я писав доволі радісно. Невідомі цензори могли читати листування біженців, шукаючи пригнічених і розлючених, тих, хто не міг чи не хотів жити Американською Мрією. Тож я був обачний і старанно створював образ ще одного іммігранта, радого жити в краю, де пошуки щастя гарантовані йому в письмовому вигляді. Якщо подумати, це не так уже й прекрасно. Гарантія щастя – це чудово, а гарантія того, що тобі дозволять шукати свого щастя? Це хіба що можливість купити лотерейний квиток. Хтось неодмінно виграє мільйони, але мільйони інших неодмінно за це заплатять.

Саме заради щастя, писав я тітці, я допомагав Генералові наблизити наступний етап його плану – створення неприбуткової доброчинної організації, що може приймати неоподатковані пожертви, «Благодійного братства колишніх солдатів армії Республіки В'єтнам». В одній реальності Братство служило потребам тисяч ветеранів, нині чоловіків без армії, без країни і без індивідуальності, коротше кажучи,

існувало, щоб збільшити їхню скромну частку щастя. В іншій реальності Братство було фронтом, який дозволяв Генералові отримувати гроші на Рух від тих, хто хотів його підтримувати, – передусім не від в'єтнамської спільноти. Її члени-біженці були стриножені своєю роллю в Американській Мрії: бути такими нещасними, щоб інші американці на їхньому тлі відчували вдячність за своє щастя. Замість цих біженців, збанкрутілих і розбитих, головними спонсорами мали бути великодушні люди й доброчинні фонди, зацікавлені в підтримці старого друга Америки. Конгресмен говорив нам з Генералом про свій доброчинний фонд під час зустрічі в його окружному офісі, де ми презентували йому свою ідею створення Братства й спитали, чи зможе Конгрес якось допомогти нашій організації. Окружний офіс Конгресмена містився у скромному приміщенні торговельного центру на Гантінгтон-біч, у двоповерховій будові з численними магазинами біля великого перехрестя. Торговельний центр, змочений у штукатурку кольору кави з молоком, межував з прикладом унікального внеску Америки у світову архітектуру – стоянкою. Хтось може скаржитися на брутальність соціалістичної архітектури, та чи ж м'якість капіталістичної краща за неї? Можна їхати вздовж бульвару багато миль і не бачити нічого, крім стоянок та заростів торговельних центрів, готових задовольнити будь-яку потребу: від зоотоварів до розливу води, з етнічними ресторанами та всіма видами дрібного й сімейного бізнесу, кожен з яких міг би рекламувати пошуки щастя. Конгресмен обрав такий торговельний центр для свого штабу на знак своєї скромності й близькості до народу. На вікнах були наклеєні плакати його виборчої кампанії, де КОНГРЕСМЕН написано червоним, а його ім'я – синім, так само як і слоган кампанії – ЗАВЖДИ ВІРНИЙ.

Одну стіну офісу Конгресмена прикрашав американський прапор. На іншій висіли його фотографії з різноманітними світочами Республіканської партії, вбраними у смокінги: Роналдом Рейганом, Джеральдом Фордом, Річардом Ніксоном, Джоном Вейном, Бобом Гоупом і навіть Річардом Геддом, якого я одразу впізнав за авторським фото на книжці. Конгресмен запропонував нам сигарети, і певний час ми пригощалися ними, пом'якшуючи побічні ефекти паління одночасним уживанням доброго настрою та здорової атмосфери жартів про дружин, дітей та улюблені спортивні команди. Певний час

ми обговорювали мою майбутню пригоду на Філіппінах, схвалену і Генералом, і Мадам.

– Як там було у Маркса? – сказав Генерал, задумливо погладжуючи підборіддя і готуючись процитувати мої нотатки з Маркса. – О, так. «Вони не можуть представляти себе, тож мають бути представлені». Чи ж у нас тут не те саме? Маркс говорить про селян, але так само це можна сказати і про нас. Ми не можемо представляти себе. Голлівуд представляє нас. Тож мусимо зробити все можливе для того, щоб він представив нас добре.

– Бачу, до чого це ви, – сказав Конгресмен, усміхаючись. Він потер свою сигарету, обперся ліктями на стіл і мовив: – То що може для вас зробити цей представник?

Коли Генерал пояснив ідею Братства та його функцій, Конгресмен сказав:

– Чудова ідея, але Конгрес її не зрозуміє. Ніхто тепер не хоче говорити про вашу державу.

– Це зрозуміло, Конгресмене, – відповів Генерал. – Нам не потрібна офіційна підтримка американського народу, і ми розуміємо, чому Конгрес ліпше не чіпати.

– Але неофіційна підтримка – то зовсім інше, – сказав я.

– Продовжуйте.

– Навіть якщо Конгрес не даватиме нам грошей, ніхто не завадить людям чи організаціям з розвиненим почуттям громадського обов’язку, як-от благодійним фондам, допомогти нашим травмованим і нужденним ветеранам. Вони захищали свободу і стояли пліч-о-пліч з американськими солдатами, іноді платячи за це кров’ю, іноді – кінцівками.

– Ви говорили з Клодом.

– Справді, Клод дав мені кілька ідей. У наші сайгонські дні він згадував, що для ЦРУ було звично фінансувати різноманітні види діяльності. Не прямо, бо ж це могло бути нелегально, чи принаймні сумнівно, а через підставні організації, підконтрольні агентам і прибічникам, часто – поважним людям з різних сфер діяльності.

– Щасливці, які отримували ці гроші, часто самі були підставними організаціями.

– Саме так, з усіма цими організаціями, що займаються допомогою бідним, чи годують голодних, чи поширюють демократію,

чи підтримують зневажених жінок, чи навчають мистців, іноді важко сказати, хто що робить і для кого.

– Давайте я побуду адвокатом диявола. Є чимало хороших речей, на які, наприклад, я можу пожертвувати гроші. Але будемо чесні, я можу, наприклад, мати на це обмежену суму. До гри неодмінно вступить егоїзм.

– Егоїзм – це добре. Цей інстинкт береже нам життя. До того ж він дуже патріотичний.

– Саме так. Тож: що я матиму з цієї вашої організації?

Я поглянув на Генерала. Одне з двох магічних слів уже було в нього на вустах. Якби в нас було те, що позначали ці слова, ми б злетіли до першого рангу американських громадян і мали доступ до всіх сяйливих скарбів американського суспільства. На жаль, ми могли спробувати заволодіти лише одним. Словом на позначення того, чого ми не мали, було «гроші», яких Генералові могло вистачати на власне життя, але точно не на контрреволюцію. Другим словом було «голоси», так що разом «гроші й голоси» виконували роль «сезам, відчини» для глибоких печер американської політичної системи. Однак, навіть коли половина цього магічного заклинання злетіла з моїх вуст новачка у справах Алі-Баби, брови Конгресмена ледь помітно смикнулися.

– Вважайте нашу спільноту інвестицією, Конгресмене. Довгостроковою інвестицією. Думайте про нас, як про маленьке дитя в колисці, яке ще не прокинулося і не виросло. Так, це дитя голосувати не може. Це дитя не громадянин. Але одного дня воно стане громадянином. Одного дня діти цієї дитини народяться громадянами і матимуть за когось голосувати. Цим кимось цілком можете бути ви.

– Як ви бачили, коли я був на весіллі, Генерале, я і так ціную вашу спільноту.

– На словах, – сказав я. – З усією повагою до вас. Конгресмене, слова нічого не коштують. На відміну від грошей. Чи ж це не смішно, в суспільстві, яке цінить волю понад усе, те, що можна дістати вільно, не цінується? Прошу, дозвольте висловитися коротко. Наша спільнота цінує ваші слова, однак у процесі перетворення на американців ми вивчили вираз «гроші говорять». І якщо голосування – наш найкращий спосіб взяти участь в американській політиці, ми маємо голосувати за тих, від кого йдуть гроші. Сподіваємося, це будете ви, але, звісно ж, уся краса американської політики в тому, що в нас є вибір, чи не так?

– Але якщо я, наприклад, дам вашій організації гроші, іронія в тому, що мені самому вони потрібні для виборчої кампанії, для оплати роботи моїх працівників. Іншими словами, гроші говорять в обох напрямках.

– Так, це непроста ситуація. Але ви говорите про офіційні гроші, за які треба звітувати перед урядом. А ми говоримо про гроші неофіційні, які, направлені до нас, повернуться до вас від Генерала в усій офіційності голосів.

– Це так, – сказав Генерал. – Якщо моя країна до чогось мене підготувала, так це до того, що мій юний друг так винахідливо назвав «неофіційними грошима».

Наша вистава розважила Конгресмена – дві маленькі дотепні мавпочки стрибають і просять у нього, катеринника, під чужу музику. Ми були натреновані попереднім досвідом, який мали з американцями на нашій батьківщині, де всі вистави були про неофіційні гроші, тобто продажність. Продажність була подібна до слона в індійській притчі, я – до одного з тих сліпих мудреців, який може намацати й описати лише одну його частину. Бентежить не те, що можна побачити чи помацати, а те, чого не бачиш і не відчуваєш, як-от ту частину схеми, викладеної нами зараз перед Конгресменом, якої ми не контролювали. То була частина, де він знаходить спосіб переправити нам неофіційні гроші офіційними каналами, тобто через фонди, у правлінні яких засідав сам Конгресмен, чи його друзі, чи друзі Клода. Коротко кажучи, ті фонди були прикриттям для ЦРУ, а можливо, ще й для інших, загадковіших урядових чи неурядових організацій, про які я не знав, так само як Братство було прикриттям Руху.

Це Конгресмен чудово розумів, коли сказав:

– Сподіваюся, ця ваша організація не займатиметься нічим нелегальним у своїй патріотичній діяльності.

Звісно ж, він мав на увазі, що нам варто зайнятися чимось нелегальним, але ні в якому разі не говорити йому про це. Невидиме майже завжди підкреслюється несказаним.

Три місяці по тому я летів на Філіппіни. На полиці над моєю головою лежав мій рюкзак, на колінах у мене лежав примірник «Південно-Східної Азії» Фодора[55], товстий, як «Війна і мир». Про подорожі до Азії там говорилося таке:

> «Для чого рушати на Схід? Схід завжди сплітав свої закляття, аби зачарувати Захід. Азія величезна, багата й нескінченно складна, це невичерпне джерело багатств і див… Для Заходу Азія досі являє собою принаду, виклик, закляття, її імовірні скарби ваблять покоління за поколінням західних людей, змушують їх полишати своє затишне, знайоме життя, поринаючи у світ, який вкрай відрізняється від того, що вони знають, про що думають, у що вірять. Адже Азія – половина світу, друга половина… Схід може бути дивний, але він не має вас бентежити. Навіть побувавши там, ви побачите, що він так і лишиться загадкою, але саме це робить його *справді* цікавим».

Усе, написане в моєму довіднику, було одночасно правдиве і позбавлене змісту. Так, Схід був величезний, багатий і нескінченно складний, але хіба ж Захід – ні? Вказуючи на те, що Схід – невичерпне джерело багатств та див, малося на увазі, що це – його особливість, і що з Заходом усе не так. Звісно ж, західна людина сприймала дива й багатства свого світу за належне, так само як я ніколи не помічав чарівності Сходу чи його загадковості. Якщо вже казати про це, загадковим, бентежним та *справді* цікавим зазвичай був Захід, світ, що докорінно відрізнявся від усього, що я знав, перш ніж почати свою освіту. Подібно до західної, східна людина ніколи не нудилася так, як на власній землі.

Гортаючи сторінки в пошуках тих країн, які мене цікавили, я не був здивований, побачивши, що нашу країну описують як «вкрай спустошену землю». Я теж не рекомендував би пересічному туристові їхати туди, як і велося у книжці, однак мене навіть дещо образив опис наших сусідів камбоджійців: «легкі у спілкуванні, чуттєві, привітні й емоційні… Камбоджа не лише одна з найчарівніших країн Азії, а й одна з найзахопливіших». Звісно ж, це можна було сказати і про мою батьківщину чи будь-яку батьківщину з атмосферними умовами, схожими на спа-курорт. Та що я міг знати? Я всього лиш жив там, а людям, які живуть у певному місці, важко розгледіти його принади, так

само як і недоліки, тоді як свіжому поглядові туриста цілком доступне і те, і те. Можна зробити вибір між невинністю та досвідом, але не можна мати їх одночасно. Принаймні на Філіппінах я буду туристом, а оскільки Філіппіни розташовані на схід від нашої батьківщини, може для мене вони і виявляться безкінечно складними. Наведений у книжці опис архіпелагу тільки змусив мою уяву ще більше залитися слиною, бо ж він був «старим і новим, Заходом і Сходом. Він змінюється щодня, однак зберігає традиції» – тими ж словами можна було б описати мене самого.

Справді, я відчув себе вдома тієї ж миті, як ступив з кондиціонованого салону літака на просочений вологою трап. Поліцаї в терміналі з автоматичною зброєю, що звисала в них з плечей, теж долучилися до нападу ностальгії, бо підтвердили, що я був у країні, чия недогодована шия згиналася під ярмом диктатури. Подальші свідчення я знайшов у місцевих газетах – кілька дюймів заритого десь посередині випуску тексту про свіжі й нерозкриті вбивства політичних дисидентів, прошиті кулями тіла яких були кинуті на вулиці. У такій неоднозначній ситуації всі загадки вели до однієї загадкової персони – диктатора. Цей військовий стан так само підписав Дядько Сем, підтримуючи тирана Маркоса в його спробах винищити не лише комуністичний, а й мусульманський опір. Підтримка охоплювала американського виробництва літаки, танки, гелікоптери, артилерію, бронетранспортери, гвинтівки, боєприпаси та спорядження – так само як у нас на батьківщині, хіба що у меншій кількості. На Філіппінах бриніла флора та фауна джунглів, у цьому вони могли непогано замінити сам В’єтнам – саме тому Автор їх і обрав.

Ми базувались у провінційному містечку на півночі Центральної Кордильєри, що відігравали роль Аннамської Кордильєри, що розділяла В’єтнам та Лаос. До зручностей мого готельного номера входила вода, яка не так текла, як скрапувала, туалет зі змивом, що депресивно зітхав щоразу, як я смикав за ланцюжок, хрипкий кондиціонер та шльондра – так мені сказав коридорний, коли показував кімнату. Я відмовився, свідомий свого привілейованого становища напівзахідної людини у бідній країні. Давши йому на чай, я ліг на злегка вологі простирадла, які теж нагадали мені про дім, де вологістю було просякнуте все. У колег, яких я пізніше того вечора

зустрів у готельному барі, погода захвату не викликала, бо ніхто з них раніше не відчував тропічний клімат на повну.

– Щоразу, як я виходжу на вулицю, відчуття таке, що мій пес облизує мене від горла до яєць, – простогнав нещасний художник-постановник. Він був з Міннесоти. Його звали Гаррі. Він гаркавив.

Автор та Вайолет мали приїхати наступного тижня, а от Гаррі та його суто чоловіча виробнича команда пітніли на Філіппінах уже кілька місяців, будуючи майданчики, готуючи гардероби, тестуючи масажні кабінети і страждаючи на різні хвороби кишок та паху. Наступного ранку він показав мені головний знімальний майданчик – повну копію селища нашого центрального високогір'я, аж до вбиральні, збудованої на платформі над ставком. Замість туалетного паперу був стос бананового листя і старі газети. Зазираючи в круглий отвір, що слугував за сидіння, ми дивилися в оманливо спокійні води ставка, де, як гордо зазначив Гаррі, було повно сомів, споріднених з тими, що водяться в дельті Меконгу.

– Оце автентично, – сказав він з міннесотським захватом перед винахідливістю у складних умовах, властивою поколінням людей, яких від голоду та канібалізму відділяла лише одна погана зима. – Чув, коли хтось вирішує посрати, там унизу справжній бенкет.

Я все дитинство користувався саме таким хибким туалетом і чудово пам'ятав, як риби метушилися внизу, б'ючись за найкраще місце за обіднім столом, варто було мені просто зайняти позицію. Ця автентична вбиральня не сколихнула в мені ані сентиментальних відчуттів, ані захоплення екологічною свідомістю мого народу. Я будь-коли надам перевагу туалетові зі змивом, з гладеньким порцеляновим сидінням і газетою на колінах – читати, а не сунути поміж ніг. Папір, яким підтирався Захід, був м'якший за той, куди сякалася решта світу. Папір був для написання речей, таких як це зізнання, а не для витирання екскрементів. Однак у цих дивних і загадкових західних людей були екзотичні звичаї та дива, втілені у «Клінексі» та двошаровому туалетному папері. Якщо прагнення цих багатств робило мене західником, то в цьому я зізнаю`ся. Мені не хотілося повертатися до автентичності мого сільського життя з огидними кузенами та огидними тітками або до пасторальних реалій малярійних комарів, які могли вчепитися в зад у вбиральні, і дехто з в'єтнамської масовки вважав так само. Гаррі планував, що вони будуть ходити до цього

туалету і годувати рибу, а решта знімальної команди користуватиметься хімічними вбиральнями на землі. Скільки знав, я був одним з команди, і коли він запропонував мені благословити цю вбиральню першим, я сумно відмовився, пом'якшивши відмову жартом.

– Знаєш, як можна відрізнити на ринку сома, виловленого з такого ставка?

– Як? – спитав Гаррі, готовий запам'ятовувати важливу інформацію.

– У нього очі косі, бо він весь час дивився на зади.

– Непогано! – він розсміявся і поплескав мене по руці. – Ходімо, покажу тобі храм. Він дуже гарний. Сумно буде, коли хлопці зі спецефектів його підірвуть.

Гаррі найбільше любив храм, але для мене pièce de résistance[56] було кладовище. Того вечора я побачив його вперше і знову повернувся туди через кілька днів, після мандрівки до табору біженців у Батаані, де я набрав сотню в'єтнамців для масовки. Ця подорож виснажила мене, бо стала зустріччю з тисячами моїх обідраних земляків, які втекли з нашої держави. Я і раніше бачив біженців, Комендante, бо війна позбавила мільйони південців дому, але це людське місиво являло собою новий вид, такий унікальний, що західні медіа дали йому нову назву: *народ човнів*. Цей епітет міг би стосуватися нещодавно відкритого амазонського племені чи загадкового, винищеного доісторичного населення, від якого лишилися тільки плавучі засоби. Залежно від погляду, цей народ човнів або втік з дому, або ж став сиротами з вини власної країни. У будь-якому разі вони погано виглядали і ще гірше пахнули: волосся жирне, шкіра вкрита струпами, губи потріскалися, різні залози розпухли, і все це разом смерділо, наче рибний траулер під керівництвом сухопутних щурів із розладами травлення. Вони були надто голодні, щоб крутити носом щодо гонорару, який я їм запропонував, – долар на день, і їхній відчай вимірювався тим, що жоден, я повторюю, *жоден* з них не спробував виторгувати більше. Я не міг уявити собі дня, коли жоден з моїх земляків не торгуватиметься, однак ці люди човнів чітко зрозуміли, що закон попиту і пропозиції не на їхньому боці. Коли я спитав одну з жінок масовки, юриста аристократичної зовнішності, чи

справді справи на батьківщині йдуть так погано, як кажуть, це остаточно зіпсувало мені настрій.

– Скажімо так, – мовила вона. – До перемоги комуністів нас мучили, тероризували й принижували чужинці. Тепер нас мучать, тероризують і принижують наші земляки. Гадаю, це покращення.

Слухаючи її, я тремтів. Кілька днів моя совість м'яко муркотіла, і смерть огрядного майора начебто лишилась у дзеркалі заднього огляду темною плямою на асфальті мого минулого, однак тепер вона знову почала гикати. Що відбувається вдома і що я роблю тут? Довелося нагадати собі про слова, якими зі мною попрощалася міз Морі. Коли я сказав їй, що погодився на цю роботу, вона приготувала мені прощальну вечерю, і я мало не почав підозрювати, що, можливо, і справді покохав її, навіть якщо відчував щось і до Лани. Але, немовби передбачаючи таку слабкість з мого боку, міз Морі заздалегідь нагадала мені про те, що ми дотримуємося правил вільної любові.

– Не почувайся зобов'язаним мені, – сказала вона за апельсиновим шербетом. – Можеш робити те, що хочеш.

– Звісно ж, – сказав я з сумом.

Не можна мати все водночас: і вільну любов, і буржуазну, – байдуже, чого мені хочеться. Чи можна? Будь-яке суспільство було повне таких собі білінгвів, які на людях говорили і робили одне, а в приватних обставинах – інше. Однак міз Морі була не з таких, і у темряві її спальні, поки ми обіймались у посмаку нашої вправи з вільного кохання, вона сказала:

– Ти маєш усе, що треба, щоб зробити щось хороше з цим фільмом. Я впевнена, що ти можеш зробити його кращим, ніж це може бути. Можеш допомогти оформити те, як азійці виглядають у кіно. Це не дрібниця.

– Дякую, міз Морі.

– Софія, чорт тебе забирай.

Може, я справді щось зміню? Що б подумали Ман чи міз Морі, дізнавшись, що я, ймовірно, більше ніж колабораціоніст, який допомагає експлуатувати земляків і біженців? Їхні сумні, збентежені обличчя підірвали мою впевненість, нагадавши про ті зв'язки сентиментальності та спочуття, що тримали разом мою жорсткішу, революційну частину. Я навіть захворів на лихоманку ностальгії за батьківщиною, тож, повернувшись до табору, пішов шукати втіхи в

селищі, створеному Гаррі. Присипані пилом лани, залатані дахи, земляні підлоги котеджів і прості бамбукові меблі, свинарники, де вже м'яко рохкали в темряві справжні свині, щебет невинних курчат, густе повітря, укуси москітів, плюх ноги, що нічого не підозрювала, в пляцок буйволячого лайна – все це запаморочило мені голову сумом та жагою. Не вистачало лише одного – людей, і найважливіше – моєї матері. Вона померла, коли я був на другому курсі коледжу, коли їй було всього лиш тридцять чотири. Вперше і востаннє батько написав мені листа, короткого і ділового: *«Твоя мати відійшла від туберкульозу, бідолашна. Вона похована на цвинтарі, зі справжнім могильним каменем».* Справжній могильний камінь! Він додав це, щоб у своєму стилі завважити, що він за нього заплатив, бо в матері не було заощаджень на таке. Я перечитав листа двічі, у занімінні й зневірі, а потім гарячий свинець болю полився у форму мого тіла. Вона хворіла, але не аж так, хіба що приховувала від мене свій справжній стан. Ми так мало бачилися в останні роки, поки я був за сотні миль від неї у сайгонському ліцеї, а тоді – за тисячі миль, за кордоном. Востаннє я бачив її за місяць до свого відльоту до Штатів, коли прощався з нею на чотири роки. Мені не стало б грошей повернутися на свято Тет[57] чи на літо або й зовсім, поки я не закінчу навчання, бо до стипендії входив лише один квиток туди й назад. Мати відважно усміхалася, називала мене своїм *petit écolier*[58], за тим вкритим шоколадом печивом, яке я так любив у дитинстві і яким батько благословляв мене раз на рік, на Різдво. Її останнім подарунком була коробка цього імпортного печива – цілий скарб для жінки, яка кожного Різдва гризла одне скраєчку, а решту лишала мені, – а ще записник і ручка. Мати була майже неписьменна, читала вголос, писала невпевненим, покрученим почерком. Відколи мені було десять, я писав усе для неї, тож для матері записник та ручка символізували все, чого вона не могла досягнути сама і для чого я, здавалося, народився, завдяки Божій ласці чи випадковій комбінації генів. Я з'їв печиво в літаку і списав записник як щоденник. Тепер не лишилося нічого, крім попелу. Щодо ручки, в ній закінчилося чорнило, і в якусь мить я її загубив.

Я б усе віддав, аби зараз зі мною були ці ні до чого не придатні речі, аби схилитися біля материної могили, притиснути чоло до її грубої поверхні. Не могили в селищі, де вона померла, а тут, у Лусоні, на кладовищі, зведеному Гаррі заради автентичності. Коли я побачив

цей сад каменів, то попросив залишити для мене найбільший. На цей камінь я наклеїв роздруковане чорно-біле фото моєї матері, яке носив у гаманці, – єдине її зображення, крім тих, що швидко зникали з моєї пам’яті, набуваючи якості погано збережених кадрів німого кіно, з потрісканими рамками кадрів. На сірому могильному камені я написав червоним її ім’я та дати, цю абсурдну математику її життя, надто коротку для всіх, крім школярів, яким тридцять чотири роки видавалися вічністю. Могила і камінь були вирізані з глини, а не з мармуру, але я втішався тим, що на плівці ніхто того не зрозуміє. Принаймні в цьому, кінематографічному житті вона матиме місце спочинку, гідне дружини мандарина, несправжню, але гідну могилу для жінки, яка для всіх, крім мене, у своєму житті була не більш ніж масовкою.

Розділ 10

Коли Автор приїхав наступного тижня, він влаштував собі бучну вітальну вечірку з барбекю, пивом, бургерами, кетчупом «Гайнц» та пирогом, на якому можна було влягтися спати. Народ з відділу реквізиту зробив з фанери та пап'є-маше величезний казан, наповнив його сухим льодом і посадив всередину пару стриптизерок з вибіленим волоссям із одного з барів біля затоки Субік – їхньою роботою було зображати білих жінок, зварених заживо місцевими жителями. Кілька люб'язних юнаків грали цих місцевих, вбравшись у настегенні пов'язки й потрушуючи неприємного виду списами, теж зробленими відділом реквізиту. Потреби у в'єтнамській масовці ще не було, тож я був самотнім представником свого народу і блукав поміж натовпу з понад сотні акторів та членів команди і ще додаткової сотні філіппінських робітників та кухарів. Ці місцеві вирішили, що піти до казана і покришити у стриптизерський суп морквину – чудовий жарт. Я вже бачив, як це фільмування породить байки про людей з Голлівуду, які передаватимуться від одного до іншого роками, десятиліттями і ставатимуть усе масштабнішими з кожним наступним поколінням. Щодо масовки, народу човнів, то їх забудуть. Масовку ніхто не пам'ятає.

Хоча я не належав ані до масовки, ані до народу човнів, мене відносило до них хвилею спочуття. Течія відчуження одночасно несла мене подалі від кіноробів, хоча я й був один із них. Коротше кажучи, місце було мені мало не рідним – місцем, де я звично почувався чужим, і я відповів на це, звично озброївшись джином і тоніком – першою порцією цього вечора. Звісно ж, після четвертого-п'ятого коктейлю я стану беззахисним. Вечірка проходила просто неба, їдальнею слугував величезний павільйон під солом'яним дахом. Обмінявшись жартами з Гаррі, я дивився, як чоловіки команди гуртуються довкола небагатьох білих дівчат на майданчику. Тим часом музиканти з Маніли, всі у білявих перуках, бездоганно виконали кавер на «Чи ти знаєш, куди йдеш» Даяни Росс, і я собі подумав, чи це не один з тих однакових філіппінських гуртів, що грали в сайгонських готелях. Автор сидів на краю танцювального майданчика і спілкувався

з Трагіком, поки Вайолет за тим самим столом фліртувала з Кумиром. Трагік грав капітана Вілла Шеймуса, Кумир – Джея Белламі. Трагік почав свою довгу кар'єру далеко від Бродвею, тоді як Кумир був співак, і його слава спалахнула з таким солодким поп-синглом, що мені від нього аж зуби боліли. Роль сержанта була для юнака перша, свою завзятість він продемонстрував, зголивши свою ефемерну зачіску, яку радо копіювали підлітки, і віддавшись необхідній для ролі військовій муштрі з ентузіазмом сексуально пригнобленого новачка в студентському братерстві. Він відкинувся на спинку плетеного крісла у своїй білій футболці та штанах хакі, відкривши свої ідеальні щиколотки, бо шкарпеток під мокасини він не одягав, і був крутий, як варене яйце, навіть у цьому тропічному кліматі. Тому він і був Кумиром – слава для нього природна. Подейкували, що вони з Трагіком не знайшли спільної мови, бо той був таким фанатичним актором, що не тільки не виходив з ролі, а й навіть форми не знімав. Військовий стрій та черевики він вдягнув, коли їх видали йому ще три дні тому. Ймовірно, він був першим в історії актором, який попросив для себе похідний намет замість трейлера з кондиціонером. Солдати на фронті не голилися й не брали душ, тож і він цього не робив, і зрештою пахнув тепер не дуже свіжим сиром рикота. На поясі Трагік носив револьвера сорок п'ятого калібру, і якщо інша зброя на майданчику була порожня або ж заряджена сліпими, то цей мав справжні патрони – принаймні про це йшлося в черговій плітці, яку, я впевнений, запустив сам Трагік. Вони з Автором обговорювали Фелліні, поки Вайолет та Кумир пригадували нічний клуб «Сансет Стріп». Ніхто не звертав на мене уваги, тож я тихенько прослизнув за сусідній стіл, де сиділи в'єтнамські актори.

Або ж, якщо висловитися точніше, актори, які грали в'єтнамців. Мої зауваження до Автора все ж таки змінили дещо в тому, як ми були представлені у фільмі, – й не лише в тому, що тепер усі наші крики звучали як *«А-А-А-Й-Й-Я-Я-Я-Я-Я-Я!»*. Найважливішою зміною була поява трьох в'єтнамських персонажів зі справжніми репліками: старший брат, молодша сестра і наймолодший брат, батьків яких убив Кінг-Конг. Старший брат Бінь, якого «зелені берети» назвали Бенні, був переповнений ненавистю до Кінг-Конга. Він любив своїх американських рятівників, і вони взяли його до себе перекладачем. На нього разом з одним чорношкірим «зеленим беретом» чекала

найжахливіша смерть від руки Кінг-Конга. Сестра Май закохається в юного, красивого й ідеалістичного сержанта Джея Белламі. Тоді її викраде й зґвалтує Кінг-Конг – так «зелені берети» дістають виправдання для того, щоб нарешті стерти з лиця Землі його останні сліди. Щодо хлопчика, то у фінальній сцені його коронують бейсболкою «Янкіз» і заберуть у небеса, до пункту призначення – дому родини Джея Белламі в Сент-Луїсі, де він дістане золотистого ретривера та прізвисько Денні-бой.

Це краще, ніж нічого, правда ж?

У всій своїй наївності я припустив, що, якщо вже ролі в'єтнамців виникли, треба знайти в'єтнамських акторів. Але ж ні.

– Ми шукали, – сказала мені вчора Вайолет, коли ми мали час разом випити на веранді готелю холодного чаю. – Чесно, достатньо кваліфікованих в'єтнамських акторів просто не було. Більшість з них – аматори, а нечисленні професіонали всі надто вже перегравали. Певно, так їх вчили. Ось подивишся. Просто утримайся від критики, доки не побачиш, як актори грають.

На жаль, утримання від критики не було моєю сильною стороною. Вайолет казала мені, що ми не можемо представляти самі себе; в такому разі нас мають представляти інші азійці. Малюк, який грав Денні-боя, походив з шановної філіппінської акторської родини, але якщо він був схожий на в'єтнамця, то я міг би справити за Папу Римського. Просто він був надто круглий і вгодований для хлопчика з гірського селища – такі зазвичай зростали, не маючи доступу до іншого молока, крім материнського. Безсумнівно, юний актор був талановитий. Він підкорив серця всіх присутніх на майданчику, коли під час представлення іншим тоненьким високим голоском заспівав «Почуття» на прохання своєї матері, що зараз сиділа поряд і обмахувала його віялом, поки він цмулив содову. Поки він співав, материнська любов цієї Венери своєю силою затягнула мене на свою орбіту і переконала, що одного дня, запам'ятайте її слова, він опиниться на Бродвеї.

– Чуєте, як він каже *«почуття»*, а не «*поцуття»*? – прошепотіла вона. – Наука красномовства! Він говорить зовсім не як філіппінець.

Наслідуючи Трагіка, Денні-бой теж вирішив ужитися в роль і наполягав, щоб його називали Денні-боєм, а не справжнім іменем, яке я все одно не міг запам'ятати.

Актор, що грав його старшого брата, терпіти не міг малого, здебільшого тому, що Денні-бой зі зловісною легкістю перебирав на себе всю увагу, хоч коли б вони з'являлися поряд. Для Джеймса Юна, найвідомішого виконавця на майданчику після Трагіка та Кумира, це було особливо принизливо. Юн був універсальний азієць, телеактор, чиє обличчя більшість знає, не пригадуючи імені. Скажуть: «О, це той китаєць з серіалу про копів», чи: «Це японський садівник з тої комедії», чи: «Той східний тип, як там його». Юн насправді був корейський американець тридцяти з чимось років і міг зіграти персонажа на десять років старшого чи молодшого, вдягнувши маску будь-якого азійського народу, таким універсальним було його красиве обличчя. Однак, попри численні ролі на телебаченні, він, найімовірніше, увійде в історію завдяки дуже популярній телерекламі мийного засобу для посуду «Шин». У роликах на щораз іншу домогосподарку чекало нове липке випробування з посудом, яке розв'язувалося лише з появою помічника-всезнайка – той, замість запропонувати їй свою мужність, пирхаючи тримав напоготові пляшку «Шину». Здивована домогосподарка зітхала з полегшенням і питала, звідки в нього ця мийна мудрість, тоді він повертався до камери, підморгував і промовляв фразу, що нині була відома на всю країну: *«Конфуцій казав: мий з "Шин"!»*

Не дивно, що Юн був алкоголіком. Його обличчя точно відображало стан, почервоніння вказувало на те, що алкоголь уже пройшов своїм шляхом від кінчиків пальців до очей, язика та мозку, бо ж він фліртував з актрисою, яка грала його сестру, дарма що ніхто з них не був гетеросексуал. Юн до того залицявся до мене за десятком сирих устриць у готельному барі – вони звели догори свої вологі, відкриті вуха, щоб підслухати цю спробу зваби.

– Не ображайся, – сказав я, коли він поклав руку мені на коліно, – але я ніколи не мав таких нахилів.

Юн знизав плечима і прибрав руку.

– Я завжди припускаю, що чоловік щонайменше латентний гомосексуал, доки не почую протилежне. У будь-якому разі не можна звинувачувати гея за те, що він спробував, – сказав він, і його усмішка була зовсім не така, як моя.

Я вивчав свою усмішку і те, як вона впливає на людей, тому знав, що вона має цінність другорядної валюти, на кшталт франків чи марок.

Однак усмішка Юна була золотим стандартом, така яскрава, що, коли він усміхався, люди бачили тільки її, таку всепереможну, що було легко зрозуміти, як він дістав роль у рекламі «Шин». Я з радістю пригостив його випивкою, показуючи, що мене не збентежило його загравання; він і собі пригостив мене – так ми подружилися того вечора і продовжували це діло майже кожного наступного.

Так само, як Юн шукав щастя зі мною, я шукав його з Азією Су, актрисою. Як і я, вона мала змішане походження, хоч і значно витонченіше за моє – у її випадку мати була британським дизайнером, а батько – китайським власником готелів. Батьки справді назвали її Азією, передбачаючи, що будь-який нащадок їхнього союзу неодмінно буде такий благословенний, що виправдає назву цілого нечітко визначеного континенту. Вона мала три несправедливі переваги над кожним чоловіком на майданчику, за винятком Джеймса Юна: їй було трохи за двадцять, вона була топ-моделлю та лесбійкою. Кожен чоловік на майданчику, зокрема я, був упевнений, що володіє магічним жезлом, який може повернути її назад до гетеросексуальності. Якщо не вийде, то достатньо буде хоча б переконати її у своїй повній ліберальності та відкритості до жіночої гомосексуальності, такої, що його аніскільки не образить перспектива подивитись, як вона займається сексом з іншою жінкою. Деякі з нас впевнено стверджували, що всі топ-моделі тільки те й робили, що займалися сексом одна з одною. Аргументи були такі: якби ми були топ-моделі, з ким ми радше кохалися б: з подібними до нас чоловіками, чи з подібними до них жінками? Питання було болюче для чоловічого его, тож підходив я до Азії біля готельного басейну з певним тремтінням.

– Привіт, – сказав я.

Можливо, вона щось таке побачила у моїх жестах або ж очах, бо, перш ніж я зміг сказати щось ще, вона відклала свій примірник «Чайки Джонатана Лівінгстона» і мовила:

– Ти милий, але не мій тип. Ти не винен. Ти чоловік.

Приголомшений, я зміг лише сказати:

– Не можна звинувачувати чоловіка за те, що він спробував.

Вона і не звинувачувала, тож ми подружилися.

Такими були головні дійові особи фільму, яких я описав у листі до тітки, доклавши полароїдні знімки себе з командою, навіть з невдоволеним Автором. Також лист містив світлини табору для

біженців з його жителями та газетні вирізки, що їх Генерал передав мені перед від'їздом. «Утоплення! Грабежі! Зґвалтування! Канібалізм?» – такі були заголовки. Генерал прочитав їх мені з жахом і тріумфом. У замітках йшлося про те, що розповідали біженці, – лише кожен другий човен долав небезпечний шлях від пляжів і заток нашої батьківщини до найближчих, приблизно дружніх берегів Гонконгу, Індонезії, Малайзії та Філіппін, усі інші тонули через шторми та піратів.

– Ось воно, – сказав Генерал, трусонувши газетою перед моїм носом. – Ось свідчення того, що покидьки-комуністи зачищають країну!

У видимому листі до Манової тітки я написав про те, як сумно читати такі речі. Невидимим чорнилом питав: *«Це справді відбувається? Чи пропаганда?»* Щодо вас, Коменданте, як гадаєте, яка мрія змусила цих біженців втікати, вийти у море в маленьких ненадійних човнах, що вжахнули б Христофора Колумба? Якщо наша революція служила людям, чому ж частина цих людей вирішила втекти? На той час у мене не було відповіді на це питання. Лише тепер я починаю розуміти.

До Різдва все на майданчику йшло добре, а тоді стало значно прохолодніше, хоча, якщо вірити американцям, досі було схоже на постійний теплий душ. Більшість знятих до грудня сцен мали небойовий характер: сержант Белламі приїздить до В'єтнаму і одразу ж ковбой на мотоциклі вириває в нього з рук камеру – цю сцену зняли в сусідньому містечку, облаштувавши площу так, щоб вона була схожа на центр Сайгона, повний таксі «рено», білбордів з в'єтнамськими написами та галасливих вуличних торговців; капітана Шеймуса викликають до штабу в тому ж містечку, генерал морально шмагає його за те, що він доніс на продажного полковника армії В'єтнамської Республіки, тоді карає, відправивши до селища; буколічні сцени сільського життя, де селяни саджають рис на плантаціях, поки працьовиті «зелені берети» стежать за спорудженням укріплень селища; розчарований «зелений берет» видряпує на шоломі *«Я вірю в Бога, але Бог вірить у напалм»*; капітан Шеймус виголошує мотиваційну промову перед ополченням селища з їхніми іржавими рушницями та сандаліями на ногах; сержант Белламі тренує те ж

ополчення – стрільба, повзання під колючим дротом, підготування нічних засад у формі літери L; перші сутички між невидимим Кінг-Конгом та захисниками селища – переважно у вигляді того, як ополчення гатить у темряву зі свого єдиного міномета.

Мої кінематографічні дні поглинали такі обов'язки: пояснення масовці, де костюмний відділ і коли їм човгати на свої місця для наступних сцен, забезпечення їхніх харчових потреб і щотижневої платні – долар на день, пильнування за тим, щоб ролі, для яких вони були потрібні, були заповнені. Більшість ролей потрапляли в категорію цивільних (тобто Ймовірно-Невинних-Але-Можливо-В'єтконгівців-Тож-Певно-Надалі-Вбитих-Або-За-Невинність-Або-За-Те-Що-Вони-В'єтконгівці). Більшість людей у масовці були знайомі з цією роллю, тож я не мусив надихати їх до того особливого психологічного стану, коли тебе можуть підірвати, розчленити чи просто застрелити. Іншою численною категорією були солдати армії Республіки В'єтнам (тобто Борці-За-Свободу). Всі чоловіки масовки хотіли їх грати, хоча, з погляду американських солдатів, то була категорія Ймовірно-Друзів-Але-Можливо-Ворогів-Тож-Певно-Надалі-Вбитих-Або-За-Те-Що-Вони-Друзі-Або-За-Те-Що-Вони-Вороги. У масовці було чимало ветеранів республіканської армії, тож проблем із цими ролями я не мав. Найпроблемніші були ролі партизанів Національного визвольного фронту, яких зневажливо кликали в'єтконгівцями (тобто Ймовірно-Волелюбних-Націоналістів-Але-Можливо-Ненависних-Червоних-Комуністів-Але-Чи-Не-Байдуже-Все-Одно-Їх-Вб'ємо). Ніхто не хотів бути в'єтконгівцем (тобто Борцем-За-Свободу), навіть якщо це полягало лише в акторській грі. Борці за свободу серед біженців зневажали інших борців за свободу з пристрастю, яка викликала якщо не подив, то занепокоєння.

Як завжди, проблему розв'язували гроші. Внаслідок наведення серйозних аргументів з мого боку, Вайолет погодилася подвоїти гонорар тим, хто гратиме в'єтконгівців, – стимул, який дозволив цим борцям за свободу забути, що удавання інших борців за свободу колись здавалося таким огидним. Частково ця огидність полягала в тому, що комусь із них довелося б катувати Біня та ґвалтувати Май. Мої стосунки з Автором почали розвиватися навколо питання зґвалтування Май, хоча його і так уже дратувало те, що я виступав від імені масовки в питаннях їхнього заробітку. Не зважаючи ні на що, я сів за його стіл в

обідній час напередодні фільмування сцени зґвалтування і спитав, чи воно насправді необхідне.

– Просто сцена доволі важка, – сказав я.

– Невелика шокова терапія публіці ніколи не зашкодить, – відповів Автор, тицяючи в мене своєю виделкою. – Іноді їм треба дати копняка, щоб вони щось відчули, відсиджуючи свої зади в кріслах. Ляснути їх по щоках, і я маю на увазі не обличчя. Це війна, зґвалтування трапляються. Я зобов'язаний це показати, хоча запроданці на взір тебе з цим не погодяться.

Цей несподіваний напад ошелешив мене, і «запроданець» майорів усередині мене, мінячись електричними кольорами картин Воргола.

– Я не запроданець, – зрештою зміг промовити я.

Автор пирхнув.

– Чи не запроданцями ваші люди називають тих, хто допомагає таким білим, як я? Чи краще сказати «невдаха»?

З другим варіантом я не міг не погодитися. Той, ким я себе представляв, належав до переможеної сторони, і це не змінилося б, навіть коли вказати, що американці теж програли.

– Гаразд, я невдаха, – сказав я. – Невдаха, бо повірив у всі ті обіцянки, які Америка робила таким, як я. Ви прийшли, сказали, що ми друзі, але ми не знали, що ви ніколи не станете довіряти нам, тим паче – поважати нас. Лише такі невдахи, як ми, могли не побачити те, що тепер видається таким очевидним, що вам не потрібні в друзях ті, хто справді хоче з вами дружити. Глибоко в душі ви вважаєте, що вашим обіцянкам повірять лише дурні та зрадники.

Не те щоб режисер дозволив мені висловитися, не перебиваючи. То було не в його стилі.

– О, це сильно! – сказав він одразу, як я почав говорити. – Моральний курдупель присмоктався до моїх грудей. Усезнайко, який не знає нічого, геніальний недоумок, тільки без геніальності. Знаєш, хто ще має свою думку щодо всього, на яку ніхто не звертає уваги? Моя стара бабця. Думаєш, якщо ти вчився в коледжі, люди мають слухати, що ти верзеш? Шкода, що ти здобув ступінь бакалавра з маячні.

Можливо, я надто далеко зайшов, коли запропонував йому зробити мені феляцію, але він теж зайшов далеко, погрожуючи вбити мене.

– Він завжди каже, що когось уб’є, – сказала Вайолет, коли я розповів їй про те, що сталося. – Це така метафора.

Обіцянка вичавити мені очі ложкою та згодувати мені ж самому була не дуже схожа на метафору, так само як опис зґвалтування Май був не надто метафоричний. Ні, зґвалтування було брутальним актом уяви, принаймні так засвідчував сценарій. Щодо знімання сцени, то на ній були присутні лише Автор, кілька обраних членів команди, чотири ґвалтівники та сама Азія Су. Щоб побачити цю сцену, мені довелося чекати рік – це сталося в галасливому залі кінотеатру в Бангкоку. Але два тижні по тому я став свідком майстерності Джеймса Юна у сцені, для якої його роздягли вище пояса і прив’язали до дошки. Дошка спиралася на тіло чоловіка з масовки, який грав мертвого ополченця, і голова дещо стривоженого Джеймса Юна перебувала під кутом до землі, закріплена для водного катування, що чекало на нього від тих самих чотирьох в’єтконгівців, які зґвалтували Май. Стоячи поряд з Джеймсом Юном, Автор звернувся до масовки через мене, хоча й жодного разу на мене не глянув, бо ми з ним більше не розмовляли.

– На цей момент сценарію ви щойно вперше зустрілися з ворогом, – сказав він ґвалтівникам. Автор обрав їх за особливу жорстокість, яку вони демонстрували в різних сценах і за виразні особливості зовнішності: подібну до гнилих бананів коричневу шкіру та щілини очей, що годилися б і для рептилій. – Ви влаштували засідку на патруль, вижив лише він. Це імперіалістична маріонетка, посіпака, лакей, зрадник. У ваших очах немає нічого гіршого за людину, що продала свою країну за жменю рису й пару доларів. Якщо говорити про вас, то ваш легендарний батальйон був переполовинений. Сотні ваших братів мертві, ще сотні помруть у майбутньому бою. Ви прагнете принести себе в жертву батьківщині, але природно, що ви боїтеся. І ось тут сопе цей сучий син, цей зрадник з жовтою шкірою й білою душею. Ви ненавидите цього покидька. Ви змусите його сповідатися в усіх реакційних гріхах, а тоді заплатити за них. Але передусім пам’ятайте: будьте собою, поводьтеся природно і діставайте втіху!

Такі інструкції дещо збентежили масовку. Один з них, найвищий, сержант за рангом, мовив:

– Він хоче, щоб ми катували цього хлопця так, наче нам це приємно, еге?

Найнижчий додав:

– Але до чого тут природна поведінка?

Високий сержант відповів:

– Він завжди так каже.

– Але для нас неприродно поводитися, як в'єтконгівці, – сказав коротун.

– Що таке? – спитав Автор.

– Так, що не так? – спитав Джеймс Юн.

– Нічого, – відповів високий сержант. – Усе окей. Ми номер один. – Тоді він перемкнувся назад на в'єтнамську і сказав іншим: – Дивіться. Яка різниця, що він каже. Він хоче, щоб ми грали природно, але ми будемо неприродні. Ми в'єтконгівці, чорт забирай. Зрозуміли?

Вони, безперечно, зрозуміли. То був найкращий приклад вживання у роль – четверо обурених біженців і колишніх борців за свободу уявляли собі ненависну психологію борців за свободу з другого боку. Без жодної вказівки від Автора відколи плівка почала крутитися, ця банда завивала, повзала навколо об'єкта своєї ненависті та крутилася над ним. На цей момент сценарію персонажа Джеймса Юна, Біня, він же Бенні, спіймали під час розвідки, яку очолював єдиний чорношкірий спецназівець, сержант Піт Еттакс. Як стверджував поданий раніше історичний екскурс, пращуром Еттакса за два століття до того був Кріспус Еттакс, замучений британськими «червоними мундирами» в Бостоні, перший відомий чорний чоловік, який пожертвував собою заради білих. Відколи генеалогію Еттакса пояснено, його доля була склеєна суперклеєм. У належну мить він наступив на пастку, і його ліву ногу затиснув капкан з бамбукових шипів. Решту ополчення спритно винищили, однак вони з Бінем відстрілювалися, доки Еттакс не знепритомнів, а у Біня не скінчилися патрони. Коли в'єтконгівці їх схопили, Еттакса вони спаплюжили безславним, мерзенним чином, каструвавши і запхавши його мужність йому до рота. Клод, навчаючи нас мистецтва допитів, розповів, що так певні американські племена робили з білими поселенцями, хоча й належали до іншої раси і були за тисячі миль і більш ніж сотню років звідси.

– Бачите? – сказав тоді він, показуючи нам слайд зі старою чорно-білою картинкою подібної тубільної різні. За ним йшов інший слайд, чорно-біле фото подібним чином спаплюженого тіла солдата,

схопленого в’єтконгівцями. – Хто скаже, що в нас не однакова природа? – повів далі Клод, переходячи до іншого слайда з американським солдатом, який мочився на тіло в’єтконгівця.

Доля Біня нині була в руках цих в’єтконгівців, що зберігали дорогоцінну воду не для купання, а для катування. Поки Джеймса Юна (чи його дублера в додатковому зніманні) прив’язували до дошки, його голова була закрита брудною тканиною. Тоді один з в’єтконгівців повільно лив воду на тканину десь з футової висоти, користуючись для цього флягою Еттакса. На щастя для Джеймса Юна, вода була лише у сценах з каскадером. Під ганчір’ям той мав заклеєні ніздрі й у роті трубку для дихання, бо, звісно ж, під струменем води дихати не вдається. Жертва відчувала щось подібне до втоплення, принаймні так мені казали полонені, що пережили такі «опитування» – саме так іспанські інквізитори називали водні тортури. Знову і знову Джеймса Юна «опитували», і поки на його обличчя лилася вода, кати юрмилися довкола, лаялися, штурхали й били його – звісно ж, удавано. Яке борсання! Яке булькотіння! Яке тремтіння грудей та живота! Згодом, під цим тропічним сонцем, гарячим, немов Софі Лорен, не лише Джеймс Юн, а й масовка почала пітніти від зусиль. Мало хто це усвідомлює, але бити людей – тяжка робота. Я знав чимало допитувачів, які тягнули спини, розтягували м’язи, рвали сухожилля чи зв’язки, навіть ламали пальці на руках і ногах, кисті, ступні, не кажучи вже про захриплість. Бо поки полонений кричить, верещить, давиться й зізнається, чи намагається зізнатися, чи просто бреше, допитувач мусить видавати безперервний потік епітетів, образ, гарчання та провокацій з тією ж концентрацією та творчою уявою, що необхідні жінці на гарячій лінії сексу телефоном. Потрібна неабияка розумова енергія, щоб не повторюватися у вербальному насильстві, і принаймні в цьому наша масовка грала недосконало. Не варто їх звинувачувати. Вони не професіонали, а сценарій говорив хіба що: *«В’єтконгівці лають і принижують Біня своєю мовою»*. Актори масовки мали імпровізувати, тож зрештою неодноразово вчили гортанної в’єтнамської, чого не забуде ніхто на майданчику. І справді, більшість знімальної команди так і не вивчила, як в’єтнамською буде «дякую» чи «будь ласка», однак до кінця фільмування всі знали, як сказати «мамку їбав» чи «довбойоб», залежно від того, як перекладати *du ma*. Я завжди був байдужий до непристойностей, однак не міг не милуватися тим, як

наша масовка витискала з цих слів кожну краплину соку, вигукуючи їх як іменник, дієслово, прикметник, прислівник і вигук, додаючи їм інтонацій не лише ненависті й гніву, але й до певної міри навіть спочуття. *Du ma! Du ma! Du ma!*

Тоді, після побиття, лайки та водних тортур, з голови Біня зривали ганчір'я, відкриваючи Джеймса Юна, який знав, що це його найкращий шанс здобути «Оскара» за чоловічу роль другого плану. Він раніше часто вмирав на екрані в ролі невизначеного східного чоловіка, однак у жодній з цих смертей не було такої агонії й такої шляхетності.

– Дивися, – сказав мені якось Джеймс, коли ми сиділи ввечері у барі, – Роберт Мітчум забив мене до смерті кастетом, Ернест Боргнайн вдарив у спину ножем, Френк Сінатра застрелив у голову, Джеймс Коберн задушив, характерний актор, якого ти не знаєш, повісив, ще один скинув з хмарочоса, а банда китайців викинула з вікна цепеліна, запхала у мішок брудної білизни і втопила в річці Гудзон. Так, ще мене розчленив загін японців. Але то все була швидка смерть, кілька секунд екранного часу, а іноді й того менше. Але цього разу, – він засяяв запаморочливою усмішкою щойно коронованої королеви краси, – вони вбиватимуть мене цілу вічність.

Тож щоразу, як ганчірку зривали – а це протягом допиту траплялося часто, – Джеймс Юн вривався у кадр з голодною гарячковістю людини, яка знала, що цього разу його не перевершить завжди милий і небитий хлопчик, якому мати не дозволить дивитися цю сцену. І він кривився, стогнав, гарчав, плакав, завивав, голосив, заливався справжніми сльозами, які черпав відрами з якогось колодязя десь у глибинах свого тіла. Після того він верещав, кричав, вив, звивався, крутився, здригався, тремтів і бився у корчах нудоти, кульмінацією чого стала справжня блювота, перетравлена мішанина його солоного, приправленого оцтом сніданку з ковбасок чоризо та яєць. На завершення цього довгого першого дубля в команді панувала тиша, наче в соборі, – всі ошелешено споглядали те, що лишилося від Джеймса Юна, пошматованого й переляканого, наче зухвалий негр на американській плантації. Сам Автор підійшов до прив'язаного актора з мокрим рушником, став на коліна і ніжно витер блювоту з обличчя Джеймса Юна.

– Неймовірно, Джиммі, просто неймовірно.

– Дякую, – видихнув Джеймс Юн.

– Тепер спробуємо ще раз, про всяк випадок.

Насправді знадобилося ще шість дублів, поки Автор не був повністю задоволений. Опівдні, після третього дубля, він спитав Джеймса Юна, чи не хоче той перерватися на обід, однак актор знизав плечима й прошепотів:

– Ні, не відв'язуйте мене. Мене ж катують, чи не так?

І поки решта акторів та персоналу відійшли до заколисної тіні їдальні, я сів біля Джеймса і запропонував прикрити його парасолькою, однак він відмовився з повільною рішучістю.

– Ні, чорт забирай, я витримаю. Лише година на сонці. Такі, як Бінь, проходили через гірше, чи не так?

– Значно гірше, – погодився я.

Принаймні для Джеймса Юна цей страшний досвід закінчиться сьогодні, так він сподівається, а от муки справжнього полоненого тривали днями, тижнями, місяцями, роками. Це стосувалося бранців моїх товаришів комуністів, згідно з доповідями нашої розвідки, але відбувалось і з тими, кого допитували мої колеги з Особливої Служби. Допити Особливої Служби були такі довгі через те, що поліцаї були надто ретельні, позбавлені уяви чи садисти?

– З усіх цих причин, – сказав Клод. – І все ж брак уяви та садизм суперечать ретельності.

Він читав лекцію для працівників таємної поліції в Національному центрі допитів, очі вікон якого, не блимаючи, виходили на сайгонські доки. Двадцять учнів цієї підпільної спеціальності, разом зі мною, всі були ветерани або армії, або поліції, але все одно їх лякав його авторитет, те, як він провадив, породистий, наче професор у Сорбонні, Гарварді чи Кембриджі.

– Груба сила не відповідь, панове, якщо питання в тому, щоб дістати інформацію та співпрацю. Груба сила дасть вам погані відповіді, брехню, дезорієнтацію або ще гірше – відповіді, які ви, на думку полоненого, хочете почути. Він скаже що завгодно, аби біль зупинився. Усі ці речі, – тут Клод махнув рукою на знаряддя, зібрані в нього на столі, переважно вироблені у Франції, такі як поліційний кийок, пластиковий контейнер для бензину з мильною водою, кліщі, ручний генератор для польового телефона, – усі вони нікуди не годяться. Допит – це не покарання. Допит – це наука.

Ми з іншими таємними поліцаями ретельно занотували це в наших зошитах. Клод був наш американський радник, і ми чекали на сучасні знання від нього та інших американських радників. І розчаровані не були.

– Допит передусім стосується розуму, потім уже тіла, – сказав він. – Навіть не обов'язково лишати на тілі синці чи сліди. Звучить нелогічно, чи не так? Але це правда. Ми витратили мільйони, щоб довести це в лабораторіях. Є основні принципи, які можна втілювати творчо, підлаштовувати під конкретних людей чи уяву допитувача. Дезорієнтація. Сенсорна депривація. Самопокарання. Ці принципи науково довели найліпші науковці світу, американські науковці. Ми довели, що розум людини, яка опинилась у певних умовах, зламається швидше за її тіло. Усі ці речі, – Клод знову зневажливо махнув рукою на те, в чому ми тепер вбачали галльське сміття, інструменти варварів старого світу, а не науковців світу нового, знаряддя середньовічних тортур, а не сучасного допиту, – з ними бранця доведеться виснажувати місяцями. Але надягніть йому на голову мішок, замотайте йому руки марлею, заткніть вуха і лишіть на тиждень у цілком темній камері й ви більше не матимете людини, здатної опиратися. Ви отримаєте калюжу води.

– Води. Води, – сказав Джеймс Юн. – Можна мені води, будь ласка?

Я приніс йому води. Попри катування водою, вона, насправді, лише змочувала його ганчірку, за його словами, душачи його. Руки актора досі були зв'язані, тож я повільно вливав воду йому до горла.

– Дякую, – пробелькотів він, так само як полонений буде вдячний своєму катові за краплину води, шматок їжі чи хвилину сну, яку кат йому виділить.

Я, як ніколи, був радий почути голос Автора, що гукав:

– Гаразд, давайте знімати, щоб Джиммі повернувся до басейна!

Перед останнім дублем, через дві години, Джеймс Юн був тонкосльозий від болю, його лице омивав піт, слиз, блювота та сльози. Я вже бачив таке раніше – з агенткою комуністів. Але то була реальність, така близька, що я мав припинити думати про її обличчя. Я зосередився на вигаданому стані повної деградації, що потрібна була Авторові в наступній сцені, для якої теж знадобилося кілька дублів. У цій сцені, останній у фільмі для Джеймса Юна, в'єтконгівці,

розчаровані тим, що вони не можуть розколоти жертву і змусити його зізнатись у злочинах, вирішують вибити йому мізки лопатою. Однак виснажена катуванням жертви четвірка вирішує зробити перерву й палить «Мальборо» Піта Еттакса. На їхнє нещастя, вони недооцінили волю Біня, який, як і багато інших його південних братів, борців за свободу чи інших борців за свободу, був спокійний, наче каліфорнійський серфер, у всьому, крім того що стосувалося незалежності від тиранії. Коли його лишають самого з рушником на голові, він відкушує собі язика і захлинається струменем власної штучної крові, ринкового продукту по тридцять п’ять доларів за галон, якого на фарбування Джеймса Юна та землі знадобилося близько двох галонів. Для мізків Біня Гаррі створив власну, домашню мозкову речовину за таємним рецептом з вівсянки, змішаної з агаром. Цю сіру, грудкувату, загуслу мішанину він з любов’ю розклав на землі навколо голови Джеймса Юна. Оператор підійшов особливо близько, щоб увічнити вираз очей Біня, який я не бачив зі свого місця, однак припускаю, що то була властива святим суміш екстатичного болю чи болісного екстазу. Попри всі призначені йому тортури, він так і не сказав ані слова, принаймні розбірливо.

Розділ 11

Що довше я працював над Фільмом, то більше переконувався, що я не просто технічний консультант творчого проекту, а диверсант у пропагандистській роботі. Такий, як Автор, заперечував би це, розглядаючи Фільм як чисте Мистецтво, однак хто тут кого дурить? Фільми – американський спосіб вогневої обробки решти світу, і Голлівуд невтомно атакує ментальну оборону публіки видовищами, блокбастерами і – так, навіть касовими бомбами. Важливо не те, які історії публіка дивиться. Сенс був у тому, що вони дивляться і люблять американські історії, аж до того дня, коли їх самих почнуть бомбувати ті ж літаки, які вони бачили в американських фільмах.

Не дивно, що Ман вбачав у Голлівуді передусім пусковий механізм міжконтинентальної балістичної ракети американізації. Я написав йому стурбованого листа про значення своєї роботи над Фільмом, і він відповів чи не найдетальнішими своїми повідомленнями. Спочатку йшлося про мою занепокоєність долею біженців: *«Ситуація тут перебільшується там. Пам'ятай про принципи нашої партії. Вороги партії мають бути винищені».* Друге повідомлення стосувалося мого страху, що я стаю колабораціоністом для Автора: *«Згадай Мао в Янані».* То було все, але навіть цих слів вистачило, щоб позбутися чорної ворони сумніву, що влаштувалася на моєму плечі. Коли востаннє американський президент вважав за потрібне виголосити промову про важливість мистецтва й літератури? Не можу пригадати. А от Мао в Янані сказав, що мистецтво й література необхідні для революції. І попередив, що так само мистецтво й література можуть бути засобами домінування. Мистецтво не можна відокремити від політики, а політиці мистецтво потрібне, щоб дістатися до людей там, де вони живуть, розважаючи їх. Спонукаючи мене згадати Мао, Ман говорив мені, що моя місія з цим Фільмом була важлива. Можливо, Фільм сам по собі такого значення не мав, однак те, що він представляв – феномен американського кіно, – мало. Публіка могла полюбити Фільм чи зненавидіти його, чи сприйняти як просто історію, однак емоції тут ні до чого. Важливо те,

що публіка, заплативши за квиток, воліла впустити американські ідеї та цінності до вразливих тканин мозку та поглинального ґрунту серця.

Коли Ман уперше обговорював зі мною такі теми, на навчальній групі, мене засліпив його розум, так само як розум Мао. Я був ліцеїстом і ніколи не читав Мао, ніколи не думав, що мистецтво й література мають якийсь стосунок до політики. Ман дав нам цю науку, залучивши мене і третього члена нашої ланки, хлопчика в окулярах на ймення Нго, до гарячої дискусії про промову Мао. Ідеї Великого керманича про мистецтво вразили нас. Мистецтво може бути народним, націленим на маси, і водночас прогресивним, щоб підняти естетичні стандарти і розвивати смаки мас. Ми обговорювали те, як можна це втілити, в садку Нго, повні підліткової самовпевненості, й час від часу мати Нго переривала нас, приносячи смаколики. Бідолашний Нго зрештою помер у провінційному центрі допитів, заарештований за володіння антиурядовими памфлетами, але тоді він був усього лише хлопчаком, пристрасно закоханим у поезію Бодлера. На відміну від Мана чи Нго, я ніколи не був хорошим організатором чи агітатором, і саме тому, як згодом сказав Ман, комітети вище від нас вирішили, що я стану кротом.

Він ужив англійське слово, яке ми вивчили незадовго до того на занятті з англійської – її викладав професор, для якого найбільшою радістю був розбір речень.

– Кротом? – перепитав я. – Твариною, що риє нори?

– Іншим кротом.

– А є якийсь інший?

– Звісно. Вважати крота лише твариною, що риє нори, це недооцінювати значення крота як шпигуна. Завдання шпигуна полягає не в тому, щоб сховатися там, де його ніхто не бачить, бо ж так він сам нічого не побачить. Завдання шпигуна – сховатися там, де його бачитимуть усі й де він бачитиме все. Тепер спитай себе, що в тобі бачать усі, а ти сам не бачиш?

– Годі загадок, – сказав я. – Я здаюся.

– Ось це, – Ман показав на моє обличчя, – перед очима всіх.

Я підійшов до дзеркала подивитися на себе, а Ман заглядав мені через плече. Справді, цю частину себе я давно перестав помічати.

– Не забувай, що ти будеш не просто кротом, – сказав він. – Ти будеш кротом, подібним до родимки[59] на носі самої влади.

У Мана був справжній талант робити роль крота, як і інші потенційно небезпечні завдання, привабливими. Хто б не хотів стати родимкою? Я пам’ятав про це, коли дістав словника англійської й виявив, що кріт, *mole*, також означає певний вид молу чи пристані, одиницю вимірювання в хімії, аномальну масу тканин у матці і, з інакшою вимовою, дуже гострий мексиканський соус з перцем та шоколадом, якого я одного дня спробую і дуже полюблю. Однак мою увагу привернула ілюстрація, яка лишилася зі мною з того дня і на якій була не родимка, а тварина, підземний ссавець, який їсть хробаків, має масивні кігтясті лапи, трубчастий писок з вусиками та маленькі очі. Він напевно був огидний для всіх, крім своєї ж матері, і майже сліпий.

Фільм котився до кульмінації, наче танкова дивізія, давлячи жертв на своєму шляху. То мала бути перестрілка в лігві Кінг-Конга, а за нею – винищення цього лігва вогнем Повітряних сил США. Кілька тижнів фільмування зрештою вилились у п’ятнадцять хвилин екранного часу, повних гелікоптерів, ракетного вогню, перестрілок та остаточного, видовищного знищення витончених декорацій, які зводилися лише для того, щоб бути розваленими. Неймовірна кількість димовух забезпечувала на майданчику постійні містичні тумани, до того ж було розстріляно стільки сліпих набоїв і використано стільки вибухівки і детонаційних дротів, що всі птахи й звірі тієї місцини нажахано втекли, а команда ходила по майданчику, напхавши вуха ватою. Звісно ж, мало було просто знищити селище та печеру, де ховався Кінг-Конг. Для задоволення потреб Автора в реалістичному кровопролитті треба було повбивати всю масовку. У сценарії була прописана смерть кількасот в’єтконгівців і лаосців, тоді як масовки була всього лише сотня, тож кожен помер не один раз, багато хто – по чотири чи п’ять разів. Попит на масовку знизився лише після головної страви перестрілки, разючого удару напалмом з пари F-5, що належали Повітряним силам Філіппін і пролетіли низько над нашими головами. Отже, більшість ворогів знищено, і на останні дні фільмування було потрібно лише двадцять осіб масовки – скорочене населення селища-привида.

Саме тут живі йшли спати, а немертві прокидалися, бо три світанки поспіль на майданчику лунало: *«Мертві в’єтнамці, займайте свої місця!»* Слухняне плем’я зомбі підводилося з землі, загін

розчленованих мерців плентався вперед від гримувального намету, у крові й синцях, у подраному й пошматованому одязі. Одні спиралися на товаришів, шкутильгаючи на одній нозі, бо друга була зігнута й прив'язана, а в руках вони несли фальшиву кінцівку з випнутою кісткою – її треба було, коли вляжешся, покласти десь біля себе. Інші, сховавши руку під сорочкою так, що рукав висів порожнім, несли штучні руки, в руках кількох акторів були мізки, що мали вивалитися з їхніх голів. Дехто обережно притримував оголені кишки, що скидалися на блискучі мотузки білих, сирих ковбасок, бо саме цим вони й були. Використання ковбасок було стратегічно розраховане, бо в потрібний момент після початку фільмування Гаррі випускав бездомного собаку, який мчав на майданчик і починав жадібно жерти нутрощі мерців. Лише ці тіла лишилися від ворога серед тлійних решток лігва Кінг-Конга, розкидані в гротескних позах там, де вони впали, застрелені, забиті чи задушені в жорсткій сутичці в'єтконгівців та «зелених беретів» разом з Народними силами. Серед мертвих були численні нещасні, анонімні воїни Народних сил, а також ті четверо в'єтконгівців, які катували Біня та зґвалтували Май, – вони зустріли свій кінець від належної помсти Шеймуса та Белламі, що вимахували своїми ножами «КА-БАР» в істинно гомерівському шалі, аж поки

«Вони стоять на полі бою, важко дихаючи, чутно лише шипіння останніх жаринок.

ШЕЙМУС. Ти це чуєш?

БЕЛЛАМІ. Я нічого не чую.

ШЕЙМУС. Саме так. Це звук миру».

Якби ж це було так! Фільм ще не закінчився. З печери з'являється стара жінка і падає, лементуючи, на тіло свого мертвого сина в'єтконгівця. Збентежені «зелені берети» впізнають у ній товариську чорнозубу мадам тьмяного борделю, в якому вони так часто грали в лотерею венеричних хвороб.

«БЕЛЛАМІ. Боже, Матуся Сан – в'єтконгівка.

ШЕЙМУС. Вони всі такі, малий. Вони всі.
БЕЛЛАМІ. Що нам з нею робити?
ШЕЙМУС. Нічого. Ходімо додому».

Шеймус забув головне правило всіх вестернів, детективів і воєнних фільмів: ніколи не повертайся спиною до ворога або зневаженої жінки. Коли вони це зробили, розлючена Матуся Сан схопила АК-47 свого сина й полила Шеймуса кулями від стегон до лопаток, а тоді й сама впала від руки Белламі, що мерщій розвернувся і розрядив у неї останні набої. Так вона і померла, в уповільненому русі, з чотирнадцятьма цілком реалістичними фонтанами крові зі спеціальних запальників, які підірвав Гаррі, давши їй розкусити ще два.

– Огидний смак, – сказала вона потім, поки я стирав з її рота та підборіддя штучну кров. – Переконливо виглядало?

– Неймовірно, – відповів я на її велику втіху. – Ніхто не помирав так, як ви.

Звісно ж, окрім Трагіка. Щоб переконатися, що Азія Су чи Джеймс Юн його не переграють, він наказав зняти свою смерть вісімнадцять разів. Однак більшої акторської гри це потребувало від Кумира, що мав обіймати Вілла Шеймуса, поки той помирає. То було нелегке завдання, адже Трагік так жодного разу і не помився за всі сім місяців фільмування. І це попри те, що жоден солдат не оминув би можливості взяти ванну чи душ, навіть якщо це полягало всього лиш у натиранні себе милом і сполоскуванні холодною водою з шолома. Якось увечері, ще на початку фільмування, я сказав про це Трагікові й дістав у відповідь один з тих поглядів, повних здивування та жалю, до яких я вже на той час звик, – наче моя ширінька не просто розстібнута, але й там просто нема на що дивитися. У результаті ніхто не міг змусити себе їсти з ним за одним столом чи стояти ближче, ніж за п’ятнадцять-двадцять футів. Він смердів так сильно, що в Кумира на очах виступали сльози, щоразу як з кожним дублем він нахилявся до нього, ридаючи, щоб почути останні слова Шеймуса: «От шльондра! От шльондра!»

Тепер Шеймус помер, і сцена належала Белламі, який нарешті викликав повітряний наліт на лігво Кінг-Конга. У небесах над ними

невидимий B-52 «Стратофортресс»[60] спускав на землю тридцять тисяч фунтів бомб, щоб не лише вбити живих, а й очистити землю від мертвих, станцювати танок перемоги на тілі Кінг-Конга, стерти хіпівську посмішку з обличчя Матері Землі й сказати світові: *«Нічого не вдієш – ми американці»*. Ця сцена була серйозним індустріальним проектом, для якого знадобилося викопати кілька окопів, у які залили дві тисячі галонів бензину, кинули тисячу димових шашок, кількасот паличок фосфорної вибухівки, кілька десятків паличок динаміту і невідому кількість ракет, освітлювальних патронів і трасерних набоїв – усе це мало показати, як вибухає склад амуніції Кінг-Конга, отриманої від китайців та Совєтів. Уся команда чекала на цю сцену – найбільший вибух в історії кіно.

– Цією сценою, – виголосив Автор на зборах команди за тиждень до того, – ми покажемо, що це фільмування дорівнює участі у війні. Коли ваші онуки спитають, що ви робили під час війни, ви їм скажете – я знімав це кіно. Я створював велике мистецтво. Звідки ви знаєте, що це велике мистецтво? Велике мистецтво іноді таке ж справжнє, як сама реальність, а іноді – ще справжніше. Ще довго після того, як про цю війну забудуть, коли її існування стане абзацом у підручнику, який учні навіть не читатимуть, і коли помруть усі, хто її пережив, їхні тіла перетворяться на порох, спогади на атоми, а емоції більше не існуватимуть, цей витвір мистецтва сятиме так яскраво, що він буде не просто про війну – він сам буде війною.

Ось у чому абсурд. Не те, щоб у словах Автора не було правди, бо ж абсурд часто корініться саме у правді. Так, мистецтво зрештою переживає війну, його артефакти височіють ще довго після того, як щоденні ритми природи перемелють тіла мільйонів вояків на порох, однак я не сумніваюся, що в самозакоханій уяві Автора малося на увазі те, що його витвір мистецтва нині важливіший за три, чотири, шість мільйонів загиблих, які становлять справжній зміст війни. *«Вони не можуть представляти себе, тож мають бути представлені»*. Маркс говорив про пригнічений клас, недостатньо свідомий політично для того, щоб бачити себе класом, однак чи можна точніше сказати про мертвих, та й про масовку теж? Їхня доля була така порожня, що вони щовечора пропивали отриманий за день долар, у чому я радо до них приєднувався, відчуваючи, що якась частинка мене теж помирає з ними. Бо ж мене охоплювало почуття ницості мого досягнення – я

марив, думаючи, що можу змінити те, як ми представлені. Я змінював сценарій тут і там, спонукав до створення нових ролей з текстом, але для чого? Я не зруйнував чудовисько, не змусив його змінити курс, я лише зробив його дорогу легшою, як технічний консультант з питань автентичності, привид, що переслідує погані фільми, які мали б бути хороші. Моїм завданням було забезпечити, щоб люди, скупчені на тлі фільму, були справжні в'єтнамці, говорили справжні в'єтнамські речі й були вбрані у справжній в'єтнамський одяг, перш ніж померти. Діалекти та оздоблення вбрання мали бути справжні, однак найважливіше у фільмі, емоції та ідеї, могло бути підробне. Я був не значніший за шевця, що забезпечував правильні шви в убранні, розробленому, виготовленому та спожитому багатими білими людьми світу. Вони володіли засобами виробництва, а отже, і засобами представлення, і найкраще, на що ми могли сподіватися, було дістати слово десь скраю, перш ніж анонімно померти.

Фільм був лише сиквел нашої війни і приквел до наступної, яку Америці судилося вести. Вбивство масовки було лише відтворенням того, що сталося з нашим корінним населенням чи репетицією наступного подібного епізоду, а сам Фільм – місцевим знеболювальним для американського мозку, щоб підготувати його до невеликих подразнень до чи після таких дій. Зрештою, технології для стирання місцевих з лиця землі походили з військово-промислового комплексу, частиною якого був Голлівуд, і він старанно виконував свою роль у штучному стиранні місцевих з лиця землі. Я нарешті усвідомив це того дня, коли мали знімати останні сцени і коли Автор останньої миті вирішив поімпровізувати з чималою кількістю залишків бензину й вибухівки. За день до того, без мого відома, відділ спецефектів отримав від Автора інструкції: підготувати цвинтар до знищення. В оригіналі сценарію кладовище лишалося стояти, коли Кінг-Конг напав на селище, однак тепер Автор хотів зняти ще одну сцену, що ілюструвала б справжнє безумство з обох боків. У ній загін партизанів-самогубців укривався серед могил, а Шеймус викликав фосфорний удар по священному царству пращурів жителів селища, винищуючи і живих, і мертвих 155-міліметровими набоями. Я дізнався про нову сцену того ж ранку, коли її мали знімати, – спочатку на цей день був призначений повітряний наліт.

– Нє, – сказав Гаррі. – Хлопці зі спецефектів вчора вночі закінчили з кладовищем.

– Мені кладовище подобається, це найкраща з твоїх робіт.

– Маєш півгодини на фото, поки не прийшов час бум-бум.

То був лише фальшивий цвинтар з фальшивою могилою моєї матері, однак викорінення цього творіння в усій його вибагливості та грайливості несподівано вразило мене. Я мусив віддати останню шану своїй матері та цвинтареві, але в цих почуттях я був сам. На кладовищі нікого не було, команда досі снідала. Тепер серед могил бігли неглибокі траншеї, блискучі від бензину, а до могильних каменів були прив'язані палички динаміту та фосфорної вибухівки. Димові шашки ховалися від камер на землі за каменями та у високій, по коліно, траві, що лоскотала мої голі щиколотки та литки. З камерою на шиї я проходив повз імена, які Гаррі наніс на надгробки, переписавши з телефонного довідника Лос-Анджелеса, – вони належали людям, які, ймовірно, були ще живі. Серед цих імен живих на невеликій площі мерців ім'я моєї матері єдине справді їй належало. Біля її надгробка я став на коліна попрощатися. Погода в останні сім місяців осквернила його, майже розмивши обличчя на фотографії, тоді як червона фарба, якою я написав її ім'я вицвіла до відтінку засохлої крові на тротуарі. Меланхолія взяла мене за руку своєю сухою рукою, як завжди робила, коли я думав про матір – таке коротке життя, так мало шансів, такі великі жертви, а тепер вона мала перебути останнє приниження заради розваги.

– Мамо, – мовив я, опустивши чоло на камінь. – Мамо, я так за тобою скучив.

Я почув безтілесне пирхання огрядного майора. Це мені лише здалося, чи мирні звуки природи і справді вщухли? У цій надприродній тиші зустрічі з матір'ю я думав, що зможу з'єднатися з її душею, однак щойно мати дістала змогу прошепотіти мені щось, як страшний гуркіт оглушив мене. Водночас сильний ляпас зірвав мене з колін і жбурнув через спалах світла, наче роздвоїв так, що один я летів, а другий – спостерігав за цим. Згодом скажуть, що то був нещасний випадок і несправний детонатор викликав перший вибух, хоча вже тоді я вирішив, що все це зовсім не випадково. Лише одна людина могла нести відповідальність за те, що сталося на майданчику, людина, що вкрай ретельно планувала кожну деталь тижневого меню, – Автор.

Однак на момент вибуху спокійна частина мене повірила, що це Сам Господь вдарив мою богохульну душу. Цими спокійними очима я дивився, як моя істерична частина верещала, розчепіривши руки та вимахуючи ними, наче нелетюча птаха. Перед нею спалахнуло світло, її омила хвиля жару, такого сильного, що ми обидва перестали хоча б щось відчувати. Величезний пітон безпорадності огорнув нас своїм гладеньким тілом, стиснув нас назад в одне з такою силою, що я ледь не знепритомнів, коли моя спина вдарилася об землю. М'ясо мого тіла тепер було підсолене, обсмалене й відбите, світ навколо мене палав і смердів бензиновим потом кудлатих звірів чорного диму, які повзли вперед, підкрадалися до мене, щомиті змінюючи обличчя. Ще один потужний удар розірвав тишу, що заткнула мені вуха, коли я перекотився на ноги. Метеорити ґрунту та каміння свистіли навколо, тож я накрив голову рукою й затулив сорочкою рот та ніс. Через вогонь та дим вела вузька стежка, мої очі засліплювали сльози, їх виїдала кіптява, і я біг, знову рятуючи своє життя. Хвиля від чергового вибуху вдарила в спину, над головою пролетів цілий надгробок, стежкою перекотилася димова шашка, й сіра хмара засліпила мене. Я шукав дорогу, уникаючи жару, кашляв й задихався, аж поки не викотився на чисте повітря. Досі сліпий, я біг далі, вимахуючи руками, хапаючи повітря, відчуваючи те, що боягуз завжди хоче відчути і ніколи не хоче, – те, що він вижив. Це відчуття можливе лише після гри в російську рулетку з гравцем, що ніколи не програє, – зі Смертю. Я тільки хотів подякувати Богові, в якого не вірив, бо зрештою – так, я був боягуз, як мене оглушили сурми. У цій тиші земля зникла, сили тяжіння не стало, і мене піднесло вгору, а за мною палали решти цвинтаря, зникаючи, поки я падав на спину, і світ проносився повз мене розмитим маревом, яке перетворилося на німу темряву.

*** * ***

Те марево… те марево було всім моїм життям, яке пронеслося в мене перед очима, тільки це відбулося так швидко, що я мало що побачив. Я бачив себе самого, але дивно, що моє життя прокручувалося навпаки, як у тих сценах фільмів, де хтось випадає з вікна будинку на тротуар, а тоді раптово підскакує в повітря і влітає

назад у вікно. Тож я божевільно нісся назад на тлі імпресіоністичних плям кольору і поступово зменшувався, ставав підлітком, тоді хлопчаком, тоді нарешті дитиною, доки, неминуче, не починав кричати, повз, оголений, у той портал, який є у матері кожного чоловіка, в чорну діру, в якій зникає все світло. Коли все зникло, мені подумалося, що світло в кінці тунелю, яке бачать ті, хто помер і повернувся до життя, то не небеса. Хіба ж не ймовірніше те, що вони бачили не те, що чекало їх попереду, а те, що вже було позаду? Ця універсальна пам'ять про перший тунель, який ми всі проходили, про світло в його кінці, що пронизує нашу зародкову темряву, турбує наші заплющені повіки, переконує нас стрибнути, що неодмінно приведе до зустрічі зі смертю. Я розтулив рота для крику, а тоді розплющив очі…

Я лежав у ліжку, під білим простирадлом, за білою завісою. З-за завіси лунали безтілесні голоси; крижаний дзенькіт металу; сальто коліс по лінолеуму; божевільне рипіння гумових підошов; жалюгідні гудки самотніх апаратів. Я був вбраний у тонку крепову сорочку, однак, дарма що вона була легка, так само як простирадло, на мене тиснула вага снодійного, жорстка, наче армійська ковдра, настирлива, наче небажана любов. Чоловік у білому халаті стояв біля мого ліжка і читав картку на дощечці, напружено, мов дислексик. У нього була буйна, недоглянута зачіска аспіранта з астрофізики, округле черевце нависало над дамбою ременя, і він бурмотів у диктофон:

– Пацієнт прибув учора з опіками першого ступеня, отруєнням димом, забиттями і струсом мозку. Він… – Тут він помітив, що я дивлюся на нього. – О, доброго ранку. Ви мене чуєте, юначе? Кивніть. Дуже добре. Можете щось сказати? Ні? Ваші голосові зв'язки та язик в порядку. Гадаю, це шок. Пам'ятаєте, як вас звати? – Я кивнув. – Добре. Знаєте, де ви? – Я похитав головою. – Це лікарня в Манілі. Найкраще, що можна собі дозволити за гроші. У цій лікарні лікарі не просто MD. У нас у всіх ще й ступінь PhD[61]. Тобто, ми філіппінські лікарі, а MD значить манільські. Ха, жартую, мій хворобливий юний друже. Звісно ж MD – це лікар, а PhD – доктор філософії, тобто я можу аналізувати і те, що бачу, і те, чого не бачу. Ваш фізичний стан відносно непоганий, зважаючи на нещодавню катастрофу. Так, травми є, але не страшні, зважаючи на те що ви могли б померти або дістати серйозні ушкодження. Щонайменше зламані руки-ноги. Коротше кажучи, вам надзвичайно пощастило. Говорячи це, я підозрюю, що у вас головний

біль пропорцій Мерилін Монро. Рекомендую що завгодно, крім психоаналізу. Я б порадив медсестру, однак усіх гарненьких ми експортували в Америку. Маєте питання?

Я спробував заговорити, однак не вийшло, тож зміг тільки похитати головою.

– То відпочивайте. І пам'ятайте, що найкраще лікування – це почуття відносності. Байдуже, як вам погано, втішайтеся тим, що завжди є хтось, кому ще гірше.

З цими словами він вийшов за завісу і лишив мене на самоті. Стеля наді мною була біла. Простирадла – білі. Лікарняна сорочка – біла. Певно, зі мною все було добре, якщо вже тут усе біле, але це було не так. Я ненавидів білі кімнати, а тепер лежав у такій, не маючи нічого, щоб відволіктися. Я міг жити без телебачення, але не без книжок. Тут не було навіть журналів чи інших пацієнтів, щоб полегшити мою самотність, і поки секунди, хвилини та години скрапували, наче слина з рота психічнохворого, мене охопила глибока тривога, клаустрофобне відчуття того, що з цих порожніх стін виступає моє минуле. Від цих видінь мене згодом врятував візит чотирьох акторів масовки, які грали в'єтконгівських катів. Поголені, вбрані у джинси та футболки, вони були зовсім не схожі на катів чи злодіїв – мирні біженці, трохи збиті з пантелику, не на своєму місці. Вони принесли мені кошика з фруктами, загорнений у целофан, та пляшку «Джонні Вокера».

– Як почуваєтесь, шефе? – спитав найнижчий з них. – Виглядаєте страшенно.

– Усе гаразд, – прохрипів я. – Нічого серйозного. Не варто було.

– Це не від нас гостинці, – відповів високий сержант. – Їх надіслав режисер.

– Так мило з його боку.

Високий сержант і коротун обмінялися поглядами.

– Ну, як скажете, – мовив коротун.

– Що ви хочете сказати?

Сержант зітхнув.

– Не хотів заводити про це мову так рано, капітане. Ви спочатку випийте. Найменше, що ви можете, – це випити його алкоголь.

– І я б не відмовився, – сказав коротун.

– Наливайте всім, – сказав я. – Чого це найменше, що я можу?

Високий сержант наполіг, щоб я спочатку випив, і солодке тепло недорогого скотчу справді допомогло, лагідне, наче добра дружина, що розуміє потреби свого чоловіка.

– Подейкують, що вчорашня катастрофа сталася не випадково, – сказав він. – Це неабиякий збіг, так? Ви лаєтеся з режисером (так, про це всі чули), а тоді саме ви підриваєтеся, не хтось інший. Доказів я не маю. Це просто неабиякий збіг.

Я мовчав, поки мені наливали ще. Тоді глянув на коротуна.

– А ти що думаєш?

– Від американців усього можна чекати. Вони не побоялися зняти нашого президента, так? То чого ви думаєте, що вони не напастували б вас?

Я розсміявся, хоча песик моєї душі нашорошено встав у стійку, звернувши носа та вуха за вітром.

– Та ви просто параноїки, – сказав я.

– Кожен параноїк принаймні раз у житті правий, – відповів високий сержант. – Коли помирає.

– Можете не вірити, – сказав коротун. – Та ми прийшли сюди не лише про це говорити. Ми хотіли подякувати вам, капітане, за вашу роботу на фільмуванні. Ви добряче попрацювали – піклувалися про нас, вибивали нам кращу платню, відстоювали перед режисером.

– Тож питимемо віскі цього покидька на вашу честь, капітане, – сказав високий сержант.

Мої очі наповнилися сльозами, поки вони піднімали склянки за мене – в'єтнамця, що попри все був такий самий, як вони. Мене здивувала власна потреба у схваленні й залученні, та я, певно, пом'якшав через здобуті травми. Ман попереджав мене, що за ту підпільну роботу, яку ми робимо, не дають медалей чи підвищень, на нашу честь не влаштовують парадів. Я погодився на ці умови, і тепер схвалення цих біженців було для мене неочікуване. Коли вони пішли, я втішався згадкою про їхні слова, так само як «Джонні Вокером» просто з пляшки, забувши про склянку. Однак пляшка спорожніла тієї ж ночі, й мені зрештою не лишилося нічого, крім себе самого і моїх думок – підступних таксистів, які відвезли мене туди, де мені не хотілося бути. Тепер, коли в кімнаті було темно, я міг бачити лише іншу білу кімнату, в якій я був, у Національному центрі допитів у Сайгоні, на своєму першому завданні під наглядом Клода. Там я не був

пацієнтом. Пацієнт, якого правильніше було б назвати полоненим, мав обличчя, яке я дуже добре пам'ятаю, – я спостерігав за ним через камери, вбудовані по кутах кімнати. Вона вся була пофарбована у білий колір, зокрема ліжко, письмовий стіл, стілець та відро, тобто все в кімнаті. Навіть таці й тарілки з їжею, чашка для води та мило – все було біле, і вдягати йому дозволялося лише білу футболку та білі боксери. Єдиним, крім дверей, отвором у кімнаті була каналізація, маленька темна дірка в кутку.

Я був там, коли робітники будували й фарбували кімнату. Ідея білої кімнати належала Клодові, як і постійна робота кондиціонера, щоб підтримувалася стала температура на рівні вісімнадцяти градусів за Цельсієм – це навіть за західними мірками прохолодно, а для полоненого було взагалі холодно.

– Цей експеримент, – сказав Клод, – має на меті перевірити, чи пом'якшать полоненого певні умови.

До умов також входили флуоресцентні лампи над головою, які ми ніколи не вимикали. То було єдине для нього джерело світла, і безчасся добре пасувало до безмежності простору, спричиненої всепоглинною білизно`ю. Побілені колонки, вмонтовані в стіну й готові до роботи будь-якої хвилини, стали останньою деталлю.

– Що б нам поставити? – спитав Клод. – Це мусить бути щось нестерпне для нього.

Він дивився на мене з вичікуванням, готовий оцінювати. Я мало що міг зробити для бранця, хоч би як старався. Клод зрештою знайшов би музику, яку той ненавидів, і якби я в цьому не допоміг, постраждала б моя репутація хорошого учня. Єдиною справжньою надією полоненого був не я, а звільнення всього Півдня.

Тож я сказав:

– Кантрі. Середньостатистичний в'єтнамець ненавидить кантрі. Південний прононс, особлива ритміка, тема історій – ця музика нас бісить.

– Ідеально, – сказав Клод. – То яку пісню візьмемо?

Провівши невелике дослідження, я дістав запис в одному з музичних автоматів сайгонського бару, популярного серед білих солдатів. Пісню «Гей, гарнюня» виконував Генк Вільямс, ікона музики кантрі, чий гугнявий голос уособлював білизну його музики, принаймні для нашого слуху. Навіть мене, вкрай відкритого до

американської культури, дещо трусило під цю платівку, подряпану від численних відтворювань. Кантрі було найокремішим музичним стилем Америки, де навіть білі грали джаз і навіть чорні співали оперу. Певно, щось подібне мав би слухати натовп під час судів Лінча, вішаючи своїх чорних жертв. Кантрі не обов'язково було музикою для лінчування, однак жодну іншу музику не можна представити як акомпанемент для цих судів. Дев'ята симфонія Бетховена була твором для нацистів, начальників концтаборів та, можливо, для президента Трумена, поки він розмірковував про атомне бомбування Гіросіми, класична музика створювала витончений саундтрек для високоінтелектуального винищення звірячих орд. Музика кантрі пасувала до скромнішого ритму червонокровного, кровожерного американського серця. Саме через страх побиття під цю музику чорні солдати уникали сайгонських барів, де їхні білі товариші не вимикали на автоматах Генка Вільямса та до нього подібних – ці звукові вивіски, що, по суті, казали *«Геть нігерів»*.

Тож я впевнено обрав цю пісню для того, щоб вона постійно грала в кімнаті бранця, крім тих моментів, коли до нього заходив я. Клод призначив мене головним допитувачем, і завдання розколоти його стало моїм випускним екзаменом на курсі допитів. Полонений провів у тій кімнаті тиждень, перш ніж я вперше його побачив, і потік світла й музики не переривало нічого, крім відкриття щілини у дверях тричі на тиждень: так його годували – миска рису, сто грамів варених зелених овочів, п'ятдесят грамів вареного м'яса, дванадцять унцій[62] води. Йому сказали, що як він добре поводитиметься, то зможе вибирати собі їжу. Я дивився на відео, як він їв, як схилявся над діркою, як обполіскувався з відра, як міряв кроками кімнату, як лежав на ліжку, затуливши очі рукою, як робив відтискання та присідання, як закривав пальцями вуха. Коли він так робив, я збільшував гучність, змушений робити хоч щось, бо поряд зі мною стояв Клод. Коли бранець витягнув пальці з вух, я зробив тихіше, тоді він подивився в одну з камер і англійською крикнув:

– Пішли в сраку, американці!

Клод пирхнув.

– Ну, він принаймні розмовляє. Переживати слід через тих, хто нічого не говорить.

Він був лідером осередку С-7 терористичного угруповання Z-99. Угруповання базувалось у таємному місці в провінції Біньдуонг і несло відповідальність за сотні нападів, мінувань, бомбувань, мінометних обстрілів та вбивств, які забрали кілька тисяч життів і тероризували Сайгон. Візитівкою Z-99 були подвійні вибухи, друга хвиля була призначена вбити тих, хто приходив рятувати жертв першої. Наш бранець спеціалізувався на перетворенні наручних годинників на спускові механізми для тих імпровізованих бомб. З годинника видалялися секундна та годинна стрілки, через дірку в склі проводився дріт, і хвилинна стрілка ставилася на потрібну затримку. Коли вона торкалася дроту, бомба вибухала. Бомби робили з мін, викрадених у американців чи куплених на чорному ринку. Інші бомби збиралися з ТНТ, який проносили до міста в невеликих кількостях, ховаючи у випорожнених ананасах та багетах, і навіть у жіночих бюстгальтерах, що давало Особливій Службі привід для нескінченних жартів. Ми знали, що у Z-99 був годинникар, і так його і називали, ще не знаючи, хто він. Зараз я думав про нього радше як про хранителя[63].

Коли я вперше ввійшов до кімнати Годинникаря, за тиждень після того, як ми почали працювати з ним, він глянув на мене з подивом. Не такої реакції я від нього чекав.

– Гей, гарнюня, – сказав він англійською.

Я сів на його стілець, а він – на ліжко, цей крихітний, тремтливий чоловічок з великим жмутком грубого волосся на голові, разюче чорного у білій кімнаті.

– Вдячний за навчання англійської, – Годинникар вишкірився. – Продовжуйте грати цю пісню! Обожнюю її!

Звісно ж, це було не так. У його очах був якийсь блиск, майже непомітний натяк на хворобливість, хоча його цілком могло викликати те, що він закінчив філософський факультет Сайгонського університету та був старший син поважної католицької родини, яка через революційну діяльність його зреклася. Законне годинникарство (справжня його професія, поки він не став терористом) дозволяло сплачувати рахунки, як він сказав мені на нашій першій бесіді. То була проста розмова, для знайомства, однак за цією легкістю відчувалося, що ми обидва усвідомлювали свої ролі полоненого та допитувача. Моє усвідомлення обтяжувалося ще й знанням про те, що Клод спостерігає за нами на моніторі. Я був вдячний за кондиціонер. Інакше я

страшенно пітнів би, намагаючись зрозуміти, як водночас бути для Годинникаря і ворогом, і другом.

Я виклав йому звинувачення у підривній діяльності, змові та вбивствах, однак наполіг, що він невинний, доки його провина не доведена, – це його розсмішило.

– Ваші американські ляльковики так кажуть, але це маячня, – сказав він. – Історія, людська природа, релігія, ця війна стверджують, що все навпаки. Ми винні, доки не доведена наша невинність, навіть американці це показали. Чого б інакше їм кожного з нас вважати в'єтконгівцем? Чого б інакше їм спочатку стріляти, а вже потім ставити питання? Тому що для них усі жовті люди винні, доки не доведена їхня невинність. Американці заплуталися, бо не можуть визнати цю суперечність. Вони вірять не лише у світ божественної справедливості, в якому вся людська раса винна в гріху, а й у світське правосуддя, для якого всі люди припускано невинні. Не можна мати все відразу. Знаєте, як з цим розбираються американці? Вони прикидаються вічно невинними, байдуже, скільки разів вони цю невинність втрачали. Проблема в тому, що ті, хто наполягає на своїй невинності, вірять, що все, що вони роблять, справедливо. Принаймні ми, ті, хто вірить у свою вину, знаємо про темні речі, на які ми здатні.

Я був вражений його розумінням американської культури та психології, однак показати цього не міг. Натомість сказав:

– Вам ліпше, щоб вас вважали винним?

– Якщо ви не зрозуміли, що ваші господарі вже вірять у мою вину і поводитимуться зі мною саме так, то ви не такий розумник, як вам здається. Але це не дивно. Ви байстрюк, покруч, дефективний, як і всі гібриди.

Згадуючи про це зараз, не думаю, що він хотів мене образити. Просто йому, як більшості філософів, бракувало навичок спілкування. У такий незграбний спосіб він просто констатував те, що він, як і чимало інших, вважав науковим фактом. І все одно визнаю – тоді, в тій білій кімнаті, я розлютився. Я міг би затягнути ці допити на чимало років, якби захотів, ставити йому питання, що вели б у нікуди, начебто намагаючись знайти його слабкі місця, а насправді тримаючи його в безпеці. Але натомість усе, чого мені тоді хотілося, – довести йому, що я насправді саме такий розумний, як мені здається, тобто розумніший

за нього. З нас двох лише один міг бути господарем, другий мав стати рабом.

Як я довів це йому? Якось увечері, коли сидів у себе і моя лють охолола й затверділа, я усвідомив, що я, байстрюк, зрозумів його, філософа, цілком ясно. Сила людини завжди була її слабкістю і навпаки. Слабкість можна було побачити, якщо знати, куди дивитися. Що стосується Годинникаря, він був революціонером, який прагнув відійти від найважливішого для в'єтнамця та католика – від своєї сім'ї, для якої єдиною прийнятною жертвою була жертва в ім'я Бога. Його сила була в його жертві, й це треба було знищити. Я негайно сів за стіл і написав за Годинникаря його зізнання. Наступного ранку він його прочитав, не вірячи своїм очам, тоді перечитав і подивився на мене.

– Ви кажете, що я кажу, що я педик?

– Гомосексуал, – виправив я.

– Будете розповідати про мене брудні чутки? – перепитав він. – Брехню? Я ніколи не був педиком. Мені навіть не снилося, що я педик. Це… це бруд. – Він підвищив голос, розчервонівся. – Щоб я сказав, що приєднався до революції, бо любив чоловіка? Що саме тому я втік від своєї родини? Що те, що я педик, пояснює мою любов до філософії? Те, що я педик, пояснює моє бажання зруйнувати суспільство? Що я продав революцію, щоб врятувати схопленого вами чоловіка, якого люблю? Ніхто в це не повірить!

– Тоді всім буде байдуже, коли ми надрукуємо це в газетах разом із зізнанням вашого коханця та вашими інтимними фотографіями.

– Ви не змусити мене зробити таку фотографію.

– ЦРУ має видатні таланти щодо гіпнозу та наркотиків. – Годинникар замовк, а я продовжував. – Коли про це напишуть газети, ви зрозумієте, що вас проклянуть не лише товариші революціонери. Шляху назад, до вашої родини, також не стане. Вони можуть прийняти революціонера, який покаявся чи навіть переміг, однак вони ніколи не приймуть гомосексуала, байдуже, що буде з нашою країною. Ви станете людиною, що пожертвувала всім марно. Товариші та родичі вас навіть не згадуватимуть. Та якщо ви говоритимете, це зізнання не опублікують. Ваша репутація лишиться неушкодженою, поки війна не скінчиться.

Я встав.

– Подумайте про це.

Годинникар нічого не сказав і не зробив – просто пильно дивився на зізнання. Я затримався біля дверей.

– Усе ще вважаєте мене покидьком?

– Ні, – сказав він рівним голосом. – Ви просто мудило.

Чому я це зробив? У моїй власній білій кімнаті у мене не було нічого, крім часу на обдумування цих подій, які я стер зі своєї пам'яті, подій, у яких я нині зізнаюся. Годинникар розлютив мене, підштовхнув своїм псевдонауковим осудом до ірраціональних дій. Однак він не зміг би зробити цього, якби я просто виконував свою роль крота. Натомість зізнаюсь – я дістав задоволення, роблячи те, що мав робити і не мав, допитуючи його, аж поки він не розколовся, як наказував Клод. Пізніше, в кімнаті спостереження, він поставив мені запис цієї сцени, і я дивився на себе, який дивився на Годинникаря, який дивився на своє зізнання, розуміючи, що запізнився, що він – герой фільму, з Клодом-продюсером та мною-режисером. Годинникар не міг представляти себе, тож його представляв я.

– Блискуча робота, – сказав Клод. – Ти його переграв.

Я був хорошим учнем. Я знав, чого хотів мій учитель, і, більше навіть, я насолоджувався цим схваленням за рахунок поганого учня. Бо чи не таким був Годинникар? Він вивчив те, чого вчили американці, однак різко відкинув здобуті знання. Я швидше симпатизував тому, як мислять американці, й зізнаюсь, не міг не уявляти себе на їхньому місці, коли розколював Годинникаря. Він погрожував їм, а отже, до певної міри, і мені. Але те задоволення, яке я дістав його коштом, тривало недовго. Зрештою він показав усім, чого може досягти поганий учень. Він перехитрив мене, довівши, що можна саботувати те, що не контролюєш, аби знищити те, що контролює тебе. Свій останній хід він зробив якось уранці, за тиждень після того, як я показав йому зізнання. Я отримав виклик від охорони в кімнаті спостереження. Поки я доїхав до Національного центру допитів, Клод уже був там. Годинникар скрутився на своєму білому ліжку, обличчям до білої стіни, вдягнений у свої білі шорти та футболку. Коли ми перевернули його, то побачили пурпурове обличчя й викочені очі. Глибоко у відкритому роті, в горлі, біліла грудка.

– Я тільки в туалет вийшов, – белькотів охоронець. – Він їв сніданок. Що він міг зробити за дві хвилини?

Годинникар зробив те, що міг, – задихнувся. Він добре поводився минулого тижня і як нагороду отримав на сніданок те, чого хотів. «Я люблю круто зварені яйця», – сказав він. Очистив і з'їв перші два, перш ніж ковтнути третє цілим, зі шкаралупою. *«Гей, гарнюня»*…

– Вимкніть ту кляту пісню, – сказав охороні Клод.

Для Годинникаря час зупинився. Аж поки я не прокинувся у своїй власній білій кімнаті, я не усвідомлював, що час зупинився і для мене теж. З неї я вкрай чітко бачу ту, іншу білу кімнату, мої очі дивляться на неї з камери в кутку, дивляться на Клода та мене самого над тілом Годинникаря.

– Ти не винен, – сказав Клод. – Навіть я про таке не подумав.

Він поплескав мене по плечу, однак я не відповів. Запах сірки витіснив з моєї голови все, крім однієї думки: я не покидьок, я не покидьок, ні, ні, хіба що, якимось чином, все ж таки так.

Розділ 12

Коли я вийшов з лікарні, моїх послуг уже ніхто не потребував, і мене не запросили на майданчик для останнього прибирання, що відбувалося після завершення фільмування. Натомість, я дізнався, що на моє ім'я вже зарезервовано авіаквиток, щоб я негайно покинув Філіппіни. Весь політ я розмірковував про проблему представлення. Не мати засобів виробництва означало ризикувати передчасно померти, однак не мати засобів свого представлення теж означало певну смерть. Бо ж якщо нас представляють інші, чи не мають вони змоги одного дня стерти наші смерті з ламінованої підлоги пам'яті? Мої рани досі мені болять, і я не можу не питати себе, поки пишу цю сповідь, – чи я представляю себе, чи це робите ви, мій сповідник.

Коли я побачив Бона, що чекав на мене в аеропорту Лос-Анджелеса, мені стало трохи краще. Він виглядав точнісінько так само, як і раніше, і коли я відчинив двері нашої квартири, то з полегшенням побачив, що її вигляд не покращився, але й не погіршився. Холодильник лишався головною окрасою нашої старої діорами, і Бон завбачливо заповнив його пивом, якого вистачило, щоб вилікувати мене від джетлагу, однак не вистачило на лікування несподіваного суму, що сочився крізь мої пори. Коли Бон пішов спати, я лишився сидіти з останнім листом від моєї паризької тітки. Перш ніж відійти до сну, я дбайливо уклав для неї свою доповідь. Фільмування завершено, написав я їй. Але що важливіше – Рух знайшов собі джерело прибутку.

– Ресторан? – перепитав я, коли Бон розповів мені новину за першою порцією пива.

– Саме так я й сказав. Мадам насправді чудово готує.

Саме вона приготувала останню гідну в'єтнамську їжу, яку я їв, і то була достатньо вагома причина, щоб наступного ж дня зателефонувати Генералові й привітати його з новою справою Мадам. Як я й очікував, він запросив мене до ресторану на вітальний обід. Ресторан був на Бродвеї Чайнатауну, затиснений між крамницею чаю та торговцем травами.

– Колись ми оточили китайців у Тьолоні, – мовив Генерал з-за каси. – Тепер ми оточені ними.

Він зітхнув, поклавши руки на касовий апарат, готовий зіграти грубу мелодію на цьому імпровізованому піаніно.

– Пам'ятаєте, як я приїхав сюди з порожніми руками?

– Звісно ж, пам'ятаю, – відповів я, хоча руки Генерала після приїзду насправді були зовсім не порожні. Мадам зашила чимало унцій золота в підкладку одягу, свого й дитячого, а сам він підперезався ременем, повним доларів. Однак амнезія була так само властива американцям, як і яблучний пиріг, і вони безперечно віддавали перевагу їй і перед скромним пирогом, і перед фальшивою їжею незваних іноземних гостей. Як і ми, американці з підозрою ставилися до незнайомих страв, ототожнюючи їх з чужинцями, що їх і привезли. Ми інстинктивно знали, що для того, щоб американці вважали таких біженців, як ми, прийнятними, спочатку вони мали визнати наші харчі їстівними (не кажучи вже про їхню доступність і легкість вимови назв). Цей харчовий скептицизм непросто побороти чи отримати з нього прибуток, тож це було сміливе підприємство Генерала й Мадам, так я йому і сказав.

– Сміливе? Як на мене, це деградація. Ви коли-небудь думали, що в мене буде ресторан? – Генерал обвів рукою невелике приміщення, де раніше була китайська забігайлівка і брунатні цятки жиру досі вкривали стіни.

– Ні, сер, – відповів я.

– Ну от і я теж. Це принаймні міг би бути хороший ресторан, а не ось це.

Генерал говорив з таким жалем і розпачем, що я відчув, як повертається моє до нього спочуття. Він нічого не зробив для оновлення ресторану – лінолеум на підлозі був побитий, жовта фарба тьмяна, освітлення різке й пласке.

– Офіціантами тут ветерани, – зазначив Генерал. – Ось цей – із загону спецпризначення, а той – авіатор.

Убрані у кептарі та сорочки не за розміром, чи то з комісійного магазину, чи то подаровані зависокими благодійниками, на вбивць офіціанти не скидалися. Вони були схожі на анонімних, погано стрижених чоловіків, які привозять замовлену китайську їжу, на нервових пацієнтів швидкої, що не мають страхування, на водіїв, які

тікають з місця аварії, бо не мають прав чи реєстрації. Хиталися вони так само, як і стіл з нерівними ніжками, до якого провів мене Генерал. Мадам сама принесла мені миску особливого фо і приєдналася до нас – обоє дивилися, як я їм один з найзразковіших прикладів нашого національного супу.

– Все такий же смачний, – сказав я після першої ж ложки, та Мадам була незворушна, така ж похмура, як і її чоловік. – Ви маєте пишатися таким… таким супом.

– Ми маємо пишатися тим, що торгуємо супом? – перепитала Мадам. – Чи тим, що володіємо цією дірою? Так один з наших клієнтів назвав це місце.

– Ми ним навіть не володіємо, – додав Генерал. – Орендуємо.

Їхній вигляд лише додавав їм похмурості. Мадам прибрала волосся в строгу бібліотекарську ґульку, тоді як раніше завжди носила пишні й гламурні начоси, що нагадували про початок шістдесятих років. Як і Генерал, вона була вбрана у готовий, а не шитий на замовлення одяг: чоловічу сорочку поло, безформні штани хакі та улюблене американське взуття – кросівки. Коротше кажучи, вони носили те саме, що й будь-яка американська пара середнього віку, яку можна було зустріти в супермаркеті, на пошті чи заправці. Кравці мали на меті зробити їх, як і багатьох американців, схожими на дітей-переростків, і цей ефект в очах сторонніх посилювався, коли їх бачили з величезними порціями содової, а це траплялося часто. Ці дрібні ресторатори-буржуа були не тими аристократичними патріотами, з ким я жив п’ять років і до кого відчував не лише страх, а й певну приязнь. Їхній сум був і мій сум теж, тож я перевів розмову на тему, що, як я знав, могла б підняти їм настрій.

– А як щодо того, що цей ресторан фінансує революцію?

– Чудова ідея, правда ж? – сказав Генерал, світліючи. Мадам закотила очі, і я подумав, що це насправді її ідея. – Діра чи не діра, а це перший такий ресторан у цьому місті, а може, і в країні. Як бачите, наші земляки скучили за смаком дому.

Хоча було лише пів на дванадцяту, кожен столик був зайнятий любителями супу з паличками в одній руці й ложкою в другій. Приміщення дихало запахом дому, і звуки чудово пасували до запахів – балачки рідною мовою та душевне сьорбання.

– Це неприбутковий, так би мовити, заклад, – сказав Генерал. – Весь прибуток іде на Рух.

Коли я запитав, хто про це знає, Мадам відповіла:

– Усі й ніхто. Це таємниця, однак таємниця відкрита. Люди приходять сюди, і їхній суп приправлено думкою про те, що вони допомагають революції.

– Щодо революції, – мовив Генерал, – усе майже на місці, навіть строї. Цим опікується Мадам, як і підтримкою жінок та прапорами. О, що за видовище ми можемо створити! Ви пропустили святкування Тет, яке вона влаштувала в окрузі Орандж. Бачили б ви це! Можу показати вам знімки. Люди плакали й аплодували, побачивши наших чоловіків у камуфляжі та формі, з нашим прапором… ми зібрали перші загони волонтерів, усі – ветерани. Вони тренуються у вихідні. З них оберемо найкращих для наступного етапу.

Він перехилився через стіл і прошепотів:

– Ми відправляємо розвідувальну команду до Таїланду. Вони зв’яжуться з нашою передовою польовою базою та розвідають шлях до В’єтнаму. Клод каже, що вже майже час.

Я налив собі чаю.

– Бон входить до цієї команди?

– Звісно ж. Я не хочу втрачати такого чудового працівника, але він чи не найкращий для такої роботи. Що скажете?

Я думав про те, що єдиний сухопутний шлях із Таїланду мав перехід Лаосом чи Камбоджею, без великих доріг, через зрадливі, поїдені хворобами джунглі, ліси та гори, населені лише виводками мавп, тиграми-людожерами та ворожими, наляканими місцевими жителями, не схильними нікому допомагати. То були ідеальні декорації для фільму, точніше – фільму жахів, бо місія майже точно мала виявитися смертельною. Бонові я б цього не сказав. Мій божевільний друг пішов добровольцем не попри те, що мав малі шанси на повернення, а саме через це. Я глянув на свою долоню, на викарбуваний на ній червоний шрам. Раптом я повністю усвідомив обриси свого тіла, відчув поверхню стільця під своїми стегнами, недовговічність тієї сили, що тримала разом моє тіло і моє життя. Небагато потрібно, щоб зруйнувати цю силу, яку більшість з нас сприймає як належне, аж поки це не стане неможливим.

– Мені здається, – сказав я, не дозволяючи собі подальших міркувань, – що коли Бон іде, то і я мушу теж піти.

Генерал плеснув у долоні від захвату і повернувся до Мадам.

– Що я тобі казав? Я знав, що він зголоситься. Я й не сумнівався, капітане. Але ви теж знаєте, що вам краще лишитися тут і працювати зі мною над планами та логістикою, не кажучи вже про збирання грошей та дипломатію. Я сказав Конгресменові, що наша спільнота збирає кошти, щоб відправити команду на допомогу біженцям у Таїланді. До певної міри, саме це ми і робимо, але треба буде і надалі переконувати в цьому тих, хто нас підтримує.

– Чи принаймні дати їм привід прикидатися, що вони в це вірять, – сказав я.

Генерал задоволено кивнув.

– Саме так! Знаю, ви розчарований, але це на краще. Тут від вас буде більше користі, а Бон зможе подбати про себе. Дивіться, вже майже полудень. Гадаю, саме час для пива, так?

За плечем Мадам було видно годинника, що висів на стіні між прапором і плакатом. На плакаті була реклама нового пива з трьома молодими жінками в бікіні, з грудьми, за розміром та формою схожими на повітряні кульки. Прапор належав переможеній В’єтнамській Республіці, три широкі червоні горизонтальні смуги на яскравому жовтому тлі. Як Генерал неодноразово мені казав, то був прапор вільного в’єтнамського народу. Я бачив його незчисленну кількість разів, часто бачив подібні плакати, але ніколи не бачив такого годинника, вирізаного з дерева у формі нашої батьківщини. Цей годинник був країною, а країна була годинником, годинна та хвилинна стрілки оберталися на півдні, а цифри формували ореол навколо Сайгона. Якийсь майстер у вигнанні зрозумів, що саме такий годинник був потрібен його землякам-біженцям. Ми були переміщеними особами, однак нас швидше визначав час, а не місце. Відстань до втраченої країни була велика, однак визначена, а от кількість років на покриття цієї відстані неможливо було підрахувати. Тому для біженців першим питанням завжди був час: коли я зможу повернутися?

– До речі, про пунктуальність, – сказав я Мадам. – Ваш годинник показує неправильний час.

– Ні, – відповіла вона, встаючи по пиво. – Це сайгонський час.

Звісно ж. Як я цього не побачив? Сайгон жив на чотирнадцять годин пізніше, хоча, судячи з цього годинника, це ми запізнювалися на чотирнадцять годин. Біженці, вигнанці, іммігранти – хоч до якого б підвиду переміщених осіб ми належали – не просто жили на дві культури, як собі це уявляли прихильники великого американського тигля. Переміщені жили на дві часові зони, тут і там, у минулому й теперішньому, наче вимушені мандрівники часом. Фантасти уявляли, що мандрівники часом можуть рухатися вперед і назад у часі, однак цей годинник показував іншу хронологію. Його відкритою таємницею, оголеною перед усіма, хто хотів це бачити, було те, що ми рухалися по колу.

По обіді я коротко доповів Генералові та Мадам про свої філіппінські пригоди, це водночас розвіяло їхню похмурість і здійняло хвилю обурення. Обурення було протиотрутою до похмурості, так само – до суму, меланхолії, відчаю і так далі. Забути про певний вид болю можна було, відчувши інший вид болю, як коли лікар, оглядаючи вас до обов'язкової військової служби (той екзамен, який ви не зможете провалити, якщо не заражені багатством), дає вам ляпаса по одній сідниці, вганяючи голку в другу. Крім того, що мене мало не спіткала доля однієї з тих смажених качок, які були підвішені за дупи у вітрині сусіднього китайського кафе, я не розповів Генералові й Мадам, що мені виплатили компенсацію за те, що мало не вбили. На ранок після того, як актори масовки прийшли до мене з дарами, я прийняв двох інших відвідувачів – Вайолет і високого, худого білого чоловіка в зеленкувато-блакитному костюмі, з краваткою з орнаментом пейслі, такою ж товстою, як Елвіс Преслі, та в сорочці багатого жовтого кольору сечі після обіду зі спаржею.

– Як почуваєшся? – запитала Вайолет.

– Добде, – прошепотів я, хоч і міг говорити цілком нормально.

Вона глянула на мене з підозрою і сказала:

– Ми всі за тебе переживаємо. Він передав тобі, що прийшов би сам, але сьогодні на майданчику буде президент Маркос.

Тим «ним», ім'я якого не називалося, звісно ж, був Автор. Я злегка кивнув, сумно й поважно, і сказав:

– Розумію, – хоча сама лише згадка про нього мене обурила.

– Це найкраща в Манілі лікарня, – сказав чоловік у костюмі, сяючи усмішкою мені в обличчя. – Ми всі хочемо, щоб ви дістали найкращий догляд. Як ви почуваєтеся?

– Правду кажучи, – мовив я, продовжуючи брехати, – жахливо.

– Дуже шкода. Дозвольте представитися. – Чоловік простягнув мені неторкано білу візитівку з такими гострими краями, що стало страшно порізатися. – Я представляю кіностудію. Ми хотіли вас повідомити, що сплатимо всі рахунки за ваше лікування.

– Що сталося?

– Ти не пам'ятаєш? – спитала Вайолет.

– Вибух. Чимало вибухів.

– То був нещасний випадок. У мене тут звіт, – сказав представник кіностудії, піднявши свого портфеля кольору печінки достатньо високо, щоб я побачив сяйливі золоті застібки.

Яка активність! Звіт можна було й не читати. Деталі були не такі важливі, як те, що доводило саме його існування – така швидка робота, як і в нас на батьківщині, могла бути зроблена, лише якщо комусь підмазати.

– Мені пощастило, що я вижив?

– Надзвичайно пощастило, – відповів він. – Ви маєте життя, здоров'я та чек у моєму портфелі на суму п'ять тисяч доларів. Згідно з медичними звітами, які я бачив, у вас отруєння димом, подряпини та синці, кілька незначних опіків, ґуля на голові та струс мозку. Нема переламів, нема розривів, нічого невиліковного. Однак студія хоче переконатися, що ви маєте все, що потрібно.

Представник відкрив портфель, дістав стос скріплених білих аркушів і довгу смужку зеленого паперу – чек.

– Звісно ж, ви маєте підписати чек та цей документ, який звільняє студію від будь-яких зобов'язань.

Чи моє жалюгідне життя коштувало п'ять тисяч доларів? Мушу визнати, сума була немала – то було більше грошей, ніж я колись бачив за раз. Саме на це вони розраховували, але навіть у своєму запамороченні я знав, що не варто погоджуватися на першу ж пропозицію.

– Вдячний за вашу щедрість, – сказав я. – Дуже шляхетно з боку студії так турбуватися про мій стан. Але, як ви можете знати, а можете і не знати, я маю утримувати велику сім'ю. П'ять тисяч доларів – це

чудово, якщо думати лише про себе, але азієць… – Тут я зробив паузу і дозволив собі подивитися в нікуди відсутнім поглядом, щоб дати їм час уявити величезне генеалогічне баньянове дерево, яке розкинулося наді мною і покрило тінню разючої ваги поколінь, що сходилися до одного кореня просто на моїй маківці. – Азієць не може думати лише про себе.

– Я чув, – сказав представник студії. – Родина для вас усе. Як і для нас, італійців.

– Так, як і для італійців! Азієць має дбати про матір, батька. Про братів, сестер, дідусів, бабусь. Про двоюрідних родичів, про селище. Якщо розійдеться слово про моє везіння… Тому не буде кінця. Проханням про послуги. П'ятдесят доларів туди, сотню сюди. Мене смикатимуть з усіх боків. Я не зможу відмовити. Бачите, в якому я становищі. Краще було б не брати гроші взагалі і не мати тих емоційних проблем. Або ж є альтернатива – отримати стільки грошей, щоб вистачило на всі ці послуги і на себе самого.

Представник студії чекав, що я скажу далі, але я чекав на його відповідь. Зрештою він здався і сказав:

– Не знаючи тих проблем, які має азійська родина, я також не знаю, яка сума задовольнить усі ваші родинні потреби, які, як я розумію, важливі для вашої культури, і які я дуже поважаю.

Я чекав, що він скаже далі, але він чекав на мою відповідь.

– Точно сказати не можу, – мовив я. – Але, хоч і невпевнено, можу припустити, що двадцяти тисяч доларів буде досить. На всі потреби моїх родичів. Очікувані й неочікувані.

– Двадцять тисяч доларів? – Брови представника студії встали в елегантну позу йоги, вигнули спини в небезпечно різкій стривоженості. – О, якби ви зналися на актуарних схемах, як я! На двадцять тисяч доларів ви мусите втратити принаймні пальця, а ліпше – кінцівку побільше. Якщо ми говоримо про не такі помітні втрати, життєво необхідний орган чи одне з п'яти чуттів годяться.

Але насправді, відколи я опритомнів після вибуху, мене тривожило щось таке, що я не можу назвати, – сверблячка, однак не фізична. Тепер я розумію, що це було, – я щось забув, але не знав, що саме. Це найгірший з трьох видів забуття. Знати, що ти забув, – це звично, так буває з історичними датами, математичними формулами й іменами людей. Забути, не усвідомлюючи цього, – певно, ще

розповсюдженіша ситуація, а може, й менше, але вона милосердна, бо ж ти навіть не знаєш, що забув про щось. Але знати, що ти щось забув, і не знати, що саме, – від цього я не міг не здригнутися.

– Я дещо *втратив*, – сказав я, переможений болем, який було чутно в моєму голосі. – Я втратив частину розуму.

Вайолет з представником перезирнулися.

– Боюсь, я не розумію, – сказав він.

– Частину пам'яті, – сказав я. – Вона повністю зникла, від моменту вибуху і донині.

– На жаль, це важко буде довести.

Як можна довести комусь, що ти щось забув чи що ти щось знав, а тепер більше не знаєш? Утім я напосів на представника студії. Навіть якщо я прикутий до ліжка, старі інстинкти нікуди не зникають. Брехня була навичкою, що її важко забути, – як те, як скручувати собі цигарки або ж розлого гарчати звук «р». Представника це теж стосувалося, я впізнав у ньому рідну підступну душу. У перемовинах, як і в допитах, брехня не лише була прийнятна – на неї чекали. Є чимало різних ситуацій, у яких люди брешуть, щоб дійти до прийнятної правди, і наша бесіда тривала, аж поки ми не дійшли згоди щодо обопільно прийнятної суми – десяти тисяч доларів – це половина того, про що я просив, однак вдвічі більше за першу пропозицію. Коли представник студії виписав новий чек, я підписав документи і ми обмінялися люб'язностями на прощання – так само нічого не варта дія, як обмінятися картками невідомих бейсболістів. Уже біля дверей Вайолет затрималася, поклавши руку на ручку дверей, озирнулася на мене через плече (чи може існувати романтичніша поза, навіть для такої жінки, як вона?) і мовила:

– Знаєш, ми не змогли б зняти цей фільм без тебе.

Повірити їй означало повірити фатальній жінці, вибраному посадовцеві, зеленому космічному чоловічкові, гуманності поліції, святенникам, таким як мій батько, у якого не лише в шкарпетках були дірки, а й десь у душі. Але я хотів вірити, і хіба ж може якось зашкодити віра в невеличку брехню? Ніяк. Мене лишили з бітом паскудної дискотеки в голові та зеленим чеком, який доводив, що я більше вартий живий, аніж мертвий. Він коштував мені, якщо вони не збрехали, всього лиш ґулі на голові та частини пам'яті, якої в мене і так було забагато. І навіть так, чому мені здавалося, що, поки я був сам

не свій, мені зробили операцію, лишивши заніміння, страшніше за біль? Чому я відчував якусь фантомну кінцівку пам'яті, чому я намагався спиратися на порожнечу?

Повернувшись до Каліфорнії без відповідей на ці запитання, я перевів чек у готівку і залишив половину на своєму порожньому рахунку. Того дня, як я навідався до Генерала і Мадам, друга половина грошей лежала в конверті у моїй кишені. Пізніше того дня я поїхав у Монтерей-парк – там, у цьому передмісті, м'якому й прісному, наче тофу, в мене була призначена зустріч із вдовою огрядного майора. Зізнаюся, я збирався віддати їй гроші зі своєї кишені, ті гроші, які я цілком міг би використати на революційніші потреби. Однак що може бути революційнішим, ніж допомога своєму ворогові та його рідні? Що може бути радикальнішим за прощення? Звісно ж, це не він просив прощення – я просив, за те, що зробив з ним. На стоянці не лишилося жодного сліду від того, що я зробив, і повітря у приміщенні не бриніло від атмосферних коливань його привида. Хоч я і не вірив у Бога, у привидів я вірив. Я знав, що це правда, бо, не боячись Бога, боявся привидів. Бог ніколи не з'являвся мені, тоді як привид огрядного майора я бачив, і коли двері його помешкання відчинилися, я затамував дух від страху, що на ручці дверей лежить саме його рука. Однак то була лише його удова, бідолашна жінка, що з горя швидше розпухла, аніж зсохлася.

– Капітане, я така рада вас бачити!

Вона запросила мене присісти на свою софу з квітковою оббивкою, вкритою прозорим пластиком так, що він рипів щоразу, як я переступав. На низькому столику на мене вже чекав чайник китайського чаю та тарілка з французьким печивом «дамські пальчики».

– З'їжте печивко, – наполягала вона, підсовуючи до мене тарілку.

Я знав цю марку, саме ця компанія виробляла *petit écolier* з мого дитинства. Ніхто краще за французів не знався на грішних задоволеннях. «Дамські пальчики» були улюбленим печивом моєї матері, ними спокушав її батько, хоча, розповідаючи мені про це, коли я був підлітком, вона вживала слово «подарунок». Я був достатньо розумний, щоб зрозуміти, що це означало – священик носить печиво дитині, бо мати у свої тринадцять років, коли батько почав до неї залицятися, була всього лиш дитиною. У деяких культурах, нині чи в

минулому, тринадцяти років було достатньо для ліжка, шлюбу й материнства чи деколи для двох з трьох цих пунктів, але ж не в сучасній Франції чи на нашій батьківщині. Не те, щоб я зовсім не розумів свого батька, що на момент мого народження був на кілька років старший за мене нинішнього, що смакує ці «дамські пальчики». Дівчина тринадцяти років… Визнаю, у мене самого бували подібні думки про особливо зрілих американських дівчат, бо деякі з них у тринадцять були розвинутіші, ніж студентки коледжів на нашій батьківщині. Але то думки, а не дії. Ми всі були б у пеклі, якби нас судили лише по думках.

– З'їжте ще печивко, – наполягала вдова огрядного майора, взявши одне з тарілки і нахиляючись до мене. Вона б сунула цей солодкий палець мені до рота з материнською турботою, якби я не перехопив її руку і не взяв печиво сам.

– Вони дуже, дуже смачні, – сказав я. – Дайте мені спочатку випити чаю.

І тут добра пані залилася сльозами.

– Що сталося? – запитав я.

– Саме так він і сказав би, – мовила вона, змусивши мене нервувати, наче огрядний майор навіть зараз керував мною з-поза завіси, що відокремлює сцену життя від лаштунків життя після смерті.

– Я так за ним сумую! – плакала жінка.

Я прорипів через пластикову прірву між нами й поплескав її по плечу, поки вона ридала. Я не міг не уявляти собі огрядного майора таким, яким він був за нашої останньої реальної зустрічі, а не духом – на спині, з третім оком на чолі, інші очі розплющені й порожні. Якщо Бога не було, то не було й божественної кари, але це нічого не значило для привидів, яким не потрібен Бог. Я не потребував покаяння перед Богом, у якого не вірив, однак мусив умиротворити душу привида, чиє обличчя навіть зараз дивилося на мене з вівтаря на боковому столику. Юний огрядний майор був у кадетській формі, сфотографований ще на тому етапі, коли його перше підборіддя і не мріяло стати дідусем третього, і його темні очі пильно дивилися на те, як я втішаю його вдову. У потойбічному житті він мав харчуватися одним запліснявілим апельсином, припалою пилом банкою шинки «Спам» і пачкою льодяників – усе це було викладене перед його знімком у блиманні непристойної різдвяної гірлянди, яку жінка повісила скраю вівтаря.

Нерівність брала своє навіть у потойбіччі, де нащадки багатіїв влаштовували їм бенкети з тацями свіжих фруктів, пляшками шампанського та банками паштету. Особливо побожні нащадки спалювали паперові приношення, серед яких були не лише звичні вирізки знімків будинків та авто, але й розгорти з «Плейбоя». Гнучке тіло поступливої жінки – це те, чого хоче чоловік у своєму холодному, довгому житті після смерті, і я присягнувся огрядному майорові, що спалю йому розгорт з фантастичною, пишногрудою Міс Червень.

А от його дружині сказав:

– Я обіцяв вашому чоловікові, що, як буде потреба, я зроблю все, що зможу, аби подбати про вас і ваших дітей.

Усе інше, що я їй розповів, була правда – про начебто нещасний випадок на Філіппінах і мою компенсацію, половина якої була в конверті, що я віддав їй. Вона чемно відмовлялася, але, коли я сказав їй подумати про дітей, здалася. Після того я не міг не підкоритися їй і не піти подивитися на дітей. Вони були у спальні, спали, як і годиться малюкам.

– Вони – моя радість, – прошепотіла жінка, коли ми схилилися над двійнятами. – Заради них я живу в ці складні дні, капітане. Думаючи про них, я менше думаю про себе чи мого любого, коханого чоловіка.

Я сказав:

– Вони прекрасні, – й це могло бути брехнею, а могло і не бути. Для мене вони не були прекрасні, але ж для неї були. Визнаю, я не надто прихильний до дітей, я сам був таким і до мене подібні, разом зі мною ж, видавалися мені жалюгідними. На відміну від багатьох інших, я не мав наміру розмножуватися, заплановано чи випадково, бо одного себе мені було задосить. Але ці діти, яким було всього лиш по року, поки не усвідомлювали своєї провини. Сплячі, іншопланетні личка видавали в них оголених, наляканих іммігрантів, якими вони і були, нещодавно вигнані до нашого світу.

Єдина моя перевага перед цими двійнятами була та, що в дитинстві я мав батька, який міг розповісти мені про провину, а в них його не було. Він навчав дітей своєї парафії, і мати змушувала мене ходити на його заняття. У тому класі я вивчав Біблію та історію свого божественного Батька, історію своїх галльських предків і катехізис католицької церкви. На той час, коли мої роки можна було порахувати на пальцях обох рук, я був наївний і не знав, що отець у його чорній

рясі, цей святий чоловік, що пітнів у своєму неприродному вбранні, аби врятувати нас від наших тропічних гріхів, був ще й моїм батьком. Коли я дізнався, це надало нової форми всьому тому, що я від нього довідався, починаючи з найбазовіших принципів нашої віри, втовкмаченої батьком у загін юних католиків, поки він ходив перед нами туди-сюди й читав по наших губах, як ми всі разом монотонно нуділи відповідь:

З. Як називається гріх, що ми успадкували від наших пращурів?

В. Гріх, що ми успадкували від наших пращурів, називається первородним.

Для мене справді важливим Питанням, що завжди цікавило мене і пов'язувалося з первородним гріхом, було питання особистості мого батька. Мені було одинадцять, коли я дізнався Відповідь, до якої мене підштовхнув інцидент, що стався після недільної школи на запиленому подвір'ї церкви – на території, де ми, діти, виявляли одне до одного чи не біблійну жорстокість. Ми дивилися, як імпортний бульдог мого батька в тіні евкаліпта навалився на суку, що скавчала, поки він вивалював рожевого язика і рожева куля його величезної мошонки коливалася вперед-назад з гіпнотичним ритмом. І один з моїх обізнаніших однокласників запропонував свій додаток до цього заняття з сексуальної освіти.

– Пес і сучка – це природно. А от він, – і на мене наставили презирливий погляд та палець, – таке, як він, буває, коли це роблять пес і кішка.

Усі звернули на мене увагу. Я стояв там, мовби на човні, що відпливає від берега, а от вони всі чекали, і я в їхніх очах був дивним створінням, не собакою і не котом, не твариною і не людиною.

– Пес і кішка, – повторив до мене малий блазень. – Пес і кішка…

Коли я врізав йому по носі, блазень пустив кров, однак мовчав, шокований, звів очі докупи і намагався побачити рану. Коли я врізав йому ще раз, кров полилася фонтаном, і цього разу він голосно заревів. Я бив його по вухах, по щоках, тоді по сонячному сплетінні та по згорблених плечах, коли він, падаючи на землю, втягнув у них голову, щоб себе захистити, бо я впав на нього. Наші однолітки зібралися навколо нас, кричали, галасували і сміялися, а я продовжував молотити

його, поки мені кісточки на пальцях не заболіли. Ніхто з цих свідків не надумав втрутитися на боці блазня, і я нарешті зупинився, коли почув, що його схлипування схожі на здавлений сміх людини, яка почула найкращий у світі жарт. Коли я встав, регіт і галас вщухли, а на обличчях тих малих чудовиськ я побачив страх, якщо й не повагу. Додому я йшов збентежений, думаючи про те, чого ж це все, власне, мене навчило, і не здатний сказати це словами. У моїй голові не було місця ні для чого, крім непристойного образу собаки, що покриває кішку, а в неї замість тваринного писка не що інше, як обличчя моєї матері, – така жахлива картина, що коли я прийшов додому і побачив її, то розплакався і розповів усе, що сталося зі мною того дня.

– Дитино моя, дитино моя, ти не протиприродний, – сказала мати, притискаючи мене до себе, поки я схлипував на подушці її грудей, вдихаючи її знайомий мускусний запах. – Ти Божий дар мені. Ніщо і ніхто не може бути природніше. Слухай мене, дитино.

Коли я підняв на неї очі, то крізь марево сліз помітив, що вона теж плаче.

– Ти завжди хотів знати, хто твій батько, і я сказала, що коли ти це дізнаєшся, то станеш чоловіком, тобі доведеться попрощатися з дитинством. Ти впевнений, що хочеш знати?

Коли мати питає свого хлопчика, чи готовий він стати чоловіком, чи може він сказати щось, крім «так»? Тож я кивнув і обійняв її, моє підборіддя лежало в неї на грудях, а моя щока – на її ключиці.

– Не кажи нікому те, що я зараз скажу тобі. Твій батько… – Вона назвала ім’я. Побачивши мої спантеличені очі, сказала: – Я була зовсім юна, коли служила в нього покоївкою. Він завжди був дуже добрий до мене, і я була за це вдячна. Він навчив мене читати і рахувати своєю мовою, коли мої батьки не могли собі дозволити відправити мене до школи. Ми чимало часу проводили разом вечорами, він розповідав мені про Францію, про своє дитинство. Я бачила, що він дуже самотній. У нашому селищі він був один такий, і мені здавалося, що я теж сама.

Я відірвався від грудей матері, затулив вуха руками. Я не хотів більше це чути, але був німий, і мати продовжувала говорити. Я не хотів більше бачити, однак, навіть коли заплющив очі, бачив перед собою картинки.

– Він навчив мене слова Божого, – сказала мати, – і я навчилася читати й рахувати, вивчаючи Біблію і запам'ятовуючи десять заповідей. Ми читали, сидячи поряд за його столом, у світлі лампи. І одного вечора… Але бачиш, саме тому ти не неприродний, дитя моє. Тебе прислав сам Господь, бо Господь ніколи б не дозволив статися тому, що сталося між мною та твоїм батьком, якби в його Великому Плані не було для тебе ролі. Я в це вірю, і ти теж маєш вірити. Ти маєш Призначення. Пам'ятай, що Ісус омив ноги Марії Магдалини і запросив до себе прокажених, і встав проти фарисеїв та влади. Блаженні лагідні, бо землю успадкують вони, а ти один з лагідних, сину.

Якби мати бачила мене тепер, над дітьми огрядного майора, чи вона досі вважала б мене одним з лагідних? А ці сплячі діти, скільки вони не усвідомлюватимуть провини, яку вже несуть, за ті гріхи й злочини, що їм судилося скоїти? Чи могло бути таке, що кожен з них, коли вовтузився біля материних грудей, не прагнув у своєму маленькому серці, хоча й недовго, щоб другий зник? Але вдова не чекала на відповіді до цих запитань, коли стояла поряд зі мною і споглядала дива свого лона. Вона чекала, що я бризну на них святою водою беззмістовних компліментів – це необхідне хрещення я неохоче зробив і так порадував удову, що вона наполягла на тому, щоб зготувати мені обід. Мене не треба було надто переконувати, зважаючи на мою постійну дієту із заморожених страв, і я швидко зрозумів, чому огрядний майор під крильцем її любові став ще товстішим. Її яловичі відбивні були незрівнянні, смажені паростки берізки нагадали те, як готувала моя мати, а зимовий суп з дині заспокоїв мою винувату тривогу. Навіть білий рис був пухнастіший, ніж я зазвичай їв, – так відчувається перина з гусячого пуху після того, як роками спиш на синтетичному матраці.

– Їжте! Їжте! Їжте! – вигукувала вона, й у цій команді неможливо було не чути материн голос, що заохочував мене до того ж, байдуже, яким пісним був наш обід. Тож я їв, аж поки мало не луснув, а коли закінчив, жінка наполягла на тому, що на тарілці ще лишилося печиво.

Після того я поїхав до найближчої крамниці алкоголю, іммігрантського закладу, яким керував незворушний сикх з разючими закрученими вусами, що мені ніколи не світило відростити. Купив

«Плейбой», пачку «Мальборо» та надзвичайно, зворушливо прозору пляшку «Столичної». Ця назва відгонила Леніним, Сталіним та Калашніковим, і мені стало трохи краще на загальному тлі моїх капіталістичних утіх. Горілка була одна з трьох совєтських речей, придатних для експорту, не враховуючи політичних вигнанців. Інші дві – зброя та література. Зброєю я професійно захоплювався, а от горілку й літературу любив. Російський роман дев'ятнадцятого століття та горілка ідеально пасували одне до одного. Якщо читати роман, водночас потягуючи зі склянки, це і пияцтво виправдовує, і роман з горілкою здається коротшим, ніж насправді. Я б повернувся до крамниці, щоб купити ще й книжку, але замість «Братів Карамазових» там було повно коміксів про сержанта Рока.

Саме тоді, вагаючись на стоянці й пригорнувши до себе паперовий пакунок зі скарбами, я помітив таксофон. Мене охопило бажання подзвонити Софії Морі. Я відкладав це з якихось збочених причин, вдаючи важкодоступного, хоча вона і гадки не мала, де саме до мене доступатися. Однак вирішив не витрачати монету на дзвінок, застрибнув у своє авто і поїхав через величезний Лос-Анджелес. Я відчув певний мир, розплатившись з удовою огрядного майора, і тепер, коли мчав по шосе, майже порожньому в цю пообідню годину, почув, як привид майора пирхає мені на вухо. Я припаркувався на сусідній від квартири міз Морі вулиці й узяв з собою скарби у паперовому пакеті, однак «Плейбой» лишив на задньому сидінні для привида майора, розгорнувши його на розвороті з Міс Червень, яка звабливо розляглася на сіні, вбрана лише в ковбойські чоботи та шийну хустку.

Район, де мешкала міз Морі, лишився таким само – бежеві будинки з прісними накладками газонів та сірі багатоквартирні будови зі своїм шармом, властивим армійським баракам. У її квартирі горіло світло, багряні завіси були запнуті. Коли вона відчинила двері, перше, що я помітив, було її волосся – відрощене до плечей, вже не завите, а випрямлене, так що вона здавалася молодшою, ніж я пам'ятав. Це враження підкріплював її простий одяг, чорна футболка та сині джинси.

– Це ти! – вигукнула вона, розкривши мені обійми.

Коли ми обнялися, все повернулося до мене – дитячий тальк замість парфумів, її досконала температура тіла, маленькі, плюшеві

груди, зазвичай затиснені в бюстгальтери з достатньою для зберігання крихких речей кількістю поролону, але зараз вільні.

– Чому не подзвонив? Заходь.

Жінка затягнула мене до знайомої, мінімалістичної квартири, обладнаної в дусі революційного самозречення, яке вона шанувала у подобі Че Ґевари та Го Ші Міна, чоловіка, який подорожував порожняком. Найбільші за розміром меблі в її квартирі – розкладний футон у вітальні, на якому зазвичай сиділа її чорна кішка. Кішка завжди трималася подалі від мене, не зі страху чи поваги, бо, коли ми з міз Морі кохалися, вона сиділа на нічному столику й оцінювала мою роботу презирливими зеленими очима, час від часу простягаючи лапу й вилизуючи між кігтями. Кішка була тут, однак не на самому футоні. Натомість вона лежала на колінах у Сонні, що сидів там, підгорнувши під себе босі ноги. Він сконфужено посміхнувся, проте так і випромінював ауру власника, коли зігнав кішку з колін і підвівся.

– Радий знову тебе бачити, старий друже, – сказав Сонні й простягнув мені руку. – Ми з Софією часто говоримо про тебе.

Розділ 13

І чого я міг чекати? Мене не було сім місяців, я жодного разу не зателефонував, обмежившись кількома листівками. А міз Морі не була віддана ані моногамії, ані чоловікові, тим паче – одному конкретному чоловікові. Свої смаки вона проголошувала через найвидатнішу оздобу своєї вітальні – книжкові полиці, що гнулися, наче спини кулі[64], під вагою Сімони де Бовуар, Анаїс Нін, Енджели Дейвіс та інших жінок, які боролися з Жіночим Питанням. Західні чоловіки, від Адама до Фройда, також ставили це питання, хоча в них воно звучало як «Чого хоче жінка?». Принаймні вони хоч це розглядали. Мені тільки тоді подумалося, що ми, в'єтнамські чоловіки, ніколи й не намагалися питати, чого хоче жінка. Я не мав ані найменшого уявлення про те, чого хоче міз Морі. Можливо, я б хоч щось розумів, якби прочитав ці книжки, але все, що я про них знав, це короткий зміст на суперобкладинці. Інтуїція підказала мені, що Сонні таки прочитав якісь з них, повністю, і сівши поряд з ним, я відчув, як анафілактична реакція на його присутність поколює мені шкіру, цей прорив ворожості, запаленої його привітною усмішкою.

– Що там у тебе? – запитав Сонні, киваючи на паперовий пакет на моїх колінах.

Міз Морі пішла по ще один келих для вина. Два вже стояли на низенькому столику, разом з відкоркованою пляшкою червоного, штопором, на якому досі стирчав корок, скривавлений вином, та лежав фотоальбомом.

– Сигарети, – відповів я, витягаючи пачку. – І горілка.

Вибору я не мав – мусив запропонувати Сонні горілки, яку він показав міз Морі, щойно та повернулася з кухні.

– Не варто було, – бадьоро сказала вона, ставлячи пляшку поряд з вином. Прекрасна, прозора «Столична» зберігала суто російську стійкість, поки ми мовчки дивилися на неї. Кожна повна пляшка алкоголю несе в собі певну ідею, сюрприз, про який дізнаєшся тільки тоді, як вип'єш її. Я планував прочитати повідомлення від цієї пляшки разом з міз Морі, вони з Сонні це розуміли, тож ми цілком могли б так

і сидіти там, обтікаючи крижаними водами ніяковості, якби не ласка міз Морі.

– Так завбачливо з твого боку, – сказала вона. – Особливо зважаючи на те, що сигарети майже скінчилися. Я візьму одну, як ти не проти.

– То як твоя подорож на Філіппіни? – спитав Сонні.

– Я хочу все про неї почути, – додала міз Морі, наливаючи мені вина й освіжаючи їхні келихи. – Завжди хотіла туди з'їздити, бо мій дядько постійно розповідав про те, як був там під час війни.

Я розкрив пачку, запропонував їй сигарету, взяв одну для себе і завів свою вже добре завчену історію. Кішка позіхнула з королівською зневагою, знову залізла на коліна Сонні, витягнулася там, глузливо вишкірилася на мене й заснула від нудьги. У мене склалося тверде враження, що Сонні та міз Морі моя розповідь цікавила хіба що трохи більше, поки вони слухали, палили мої сигарети й ставили ввічливі запитання. Мені, пригніченому, навіть не стало духу розповісти їм про те, що я мало не помер, і моя розповідь обірвалася без кульмінації. Я помітив фотоальбом, розгорнутий на сторінці з чорно-білими світлинами, що зображали сцени з життя середнього класу за пару десятиліть до нашого часу: батько та мати вдома, у кріслах з мереживними накидками, їхні сини та дочки грають на піаніно, плетуть, збираються за обіднім столом, вбрані за модою тридцятих років.

– Хто вони? – спитав я.

– Це моя родина, – відповіла міз Морі.

– Твоя родина?

Відповідь приголомшила мене. Звісно ж, я знав, що у міз Морі була родина, однак вона рідко говорила про них і вже точно ніколи не показувала мені фотографій. Я знав лише, що вони жили далеко на північ звідси, в одному з припалих пилом, спекотних містечок долини Сан-Хоакін.

– Це Бетсі, а це Елеанор, – сказав Сонні, схиляючись, щоб вказати на відповідні обличчя. – Ось Джордж та Ейб. Бідолашний Ейб.

Я глянув на міз Морі, що спокійно потягувала своє вино.

– Він помер на війні?

– Ні, – відповіла вона. – Він відмовився йти воювати. Натомість його відправили до в'язниці. Він досі злиться. Не те, щоб приводу не

було, я б, певно, теж злилася, якби була на його місці, бозна. Просто хотілося б, щоб він був трохи щасливіший. Війна вже тридцять років як скінчилася, а він усе ще живе нею, хоча й не воював.

– Воював, – заперечив Сонні, – тільки вдома. Хто може його звинуватити? Уряд відправляє його родину до табору, а тоді просить його воювати за рідну країну? Я б страшенно лютував.

Тепер нас трьох розділяла завіса диму. Ледь помітні вихори наших думок здійнялись у повітря, прозорі, однак цілком матеріальні, й на якусь мить мій привид зависнув над головою Сонні.

– Де Ейб тепер? – спитав я.

– У Японії. Не те, щоб там він був щасливіший, ніж тут. Коли війна скінчилась і його звільнили, він вирішив повернутися до свого народу – так усе його життя казали білі люди, хоча він і народився тут. Тож він поїхав і дізнався, що люди в Японії теж не вважали його своїм. Для них він – один з нас, для нас – один з них. Ні те, ні се.

– Може, наш завідувач кафедри міг би йому допомогти.

– Господи, сподіваюся, це ти так жартуєш, – сказала міз Морі.

Звісно ж, я жартував, однак просто збився з ритму, як небажаний партнер у цьому складному ménage àtrois[65]. Я заспокоїв себе, прикінчивши своє вино. Коли подивився на пляшку, побачив, що вона спорожніла.

– Хочеш горілки? – спитала міз Морі.

Її погляд обтяжувало спочуття, що подають лише трохи теплим. Бажання заповнило підвалини мого серця, й усе, що я міг – лише мовчки кивнути. Вона пішла на кухню і принесла чисті склянки для горілки, поки ми з Сонні сиділи в ніяковій тиші. Налита горілка була така ж гостра й чудова, як я її уявляв, саме той розчинник для фарб, яким варто мити брудні, вкриті лушпайками стіни своїх нутрощів.

– Може, якось поїдемо до Японії, – сказав Сонні. – Я б хотів познайомитися з Ейбом.

– Я б теж хотіла вас познайомити, – відповіла міз Морі. – Він боєць, як і ти.

Горілка чудово сприяє відвертості, особливо якщо пити її з льодом, як я. Горілка з льодом така прозора, чиста, сильна, що спонукає тих, хто її п’є, бути такими ж. Я проковтнув рештки своєї порції, готуючись до стусанів, яких було не уникнути.

– Мене ще з нашого навчання дещо дивувало, Сонні. Ти завжди говорив про те, як ти віриш у людей та революцію. Чула б ти його, міз Морі. Він такі промови виголошував.

– Я б хотіла їх послухати, – сказала міз Морі. – Дуже хотіла б.

– Але якби ти їх чула, ти теж спитала б себе, чому він не повернувся і не бився за революцію, в яку так вірив. Чи чому він не повернеться туди тепер, щоб стати частиною народу та революції завтра? Навіть твій брат Ейб відсидів у в'язниці і повернувся до Японії за те, у що вірив.

– І подивися, до чого це його довело.

– Я просто хочу від тебе відповіді, Сонні. Ти досі тут, бо кохаєш міз Морі? Чи ти досі тут, бо тобі страшно?

Він поморщився. Я вдарив його туди, де боліло, в сонячне сплетіння совісті, вразливе в усіх ідеалістів. Роззброїти ідеаліста було просто. Треба було лише спитати, чому ідеаліст не на передньому фронті тієї конкретної битви, яку він обрав для себе. Це було питання відданості, хоча він цього не знав, але я був відданий і знав це. Сонні, присоромлений, опустив очі на свої босі ноги, однак, з якоїсь причини, на міз Морі це ніяк не вплинуло. Вона тільки глянула на нього з розумінням, а коли повернулася до мене, в її очах було не тільки спочуття, я побачив там і дещо інше – жаль. Саме час було зупинитись і піти красиво, однак горілка, що не так швидко просочувалась у забиту раковину підвалин мого серця, підштовхнула мене пливти далі.

– Ти завжди з таким захопленням говориш про народ, – сказав я. – Якщо так уже хочеш бути з народом, то їдь додому.

– Його дім тут, – сказала міз Морі. Ще ніколи я не хотів її так сильно, як зараз, коли вона палила сигарету й відбивалася. – Він тут, бо тут теж є частина вашого народу. Є робота, яку варто робити з ними і для них. Ти не розумієш? Хіба ж твій дім тепер не тут теж?

Сонні поклав руку їй на плече і сказав:

– Софіє. – У мене в горлі встав клубок, який я не міг проковтнути, дивлячись, як вона накриває його руку своєю. – Не захищай мене. Його правда.

Моя правда? Ніколи раніше не чув, щоб він казав щось подібне. Я мав би радіти, однак ставало все зрозуміліше, що я не міг сказати нічого такого, що переконало б міз Морі відвернути серце або розум від Сонні.

Він допив решту своєї горілки і сказав:

– Я прожив у цій країні вже чотирнадцять років. Ще кілька років, і вийде, що тут я провів стільки ж часу, скільки на нашій батьківщині. Я не мав таких намірів. Приїхав сюди, як і ти, вчитися. Добре пам'ятаю, як прощався з батьками в аеропорту і обіцяв, що повернуся й допомагатиму нашій країні. Я закінчу американський університет, матиму найкращу освіту, яку світ може запропонувати. Я використовуватиму ці знання, допомагаючи нашому народові звільнитися від американців. На це я сподівався.

Сонні простягнув свою склянку міз Морі, вона налила йому подвійну порцію. Трохи відпивши, він повів далі, дивлячись кудись між мною та нею.

– Я дізнався, проти своєї волі, що неможливо жити серед чужих людей і не змінитися від цього. – Він покрутив горілку в склянці й прикінчив одним великим ковтком. – Зрештою, іноді я почуваюся іноземцем сам для себе. Визнаю`, я боюся. Визнаю` своє боягузтво, своє лицемірство, свою слабкість і свій сором. Визнаю`, що ти кращий за мене. Не погоджуюся з твоїми політичними поглядами, я їх зневажаю, однак ти повернувся додому, коли мав вибір, і бився за те, у що вірив. Ти стояв за своїх людей так, як ти це бачив. За це я тебе поважаю.

Мені аж не вірилося. Я змусив його зізнатись у своїх невдачах, здатись. Я переміг у суперечці з Сонні, в наші студентські роки у мене це ніколи не виходило. То чому ж міз Морі горнеться до його руки і шепоче щось лагідне?

– Все гаразд, – сказала вона. – Я знаю, як ти почуваєшся.

То все гаразд? Я мусив випити ще.

– Поглянь на мене, Сонні, – говорила далі міз Морі. – Хто я така? Секретарка білого чоловіка, який вважає, що робить мені комплімент, коли називає мене міс Батерфляй[66]. Чи ж я протестую і кажу йому згинути в пеклі? Ні. Я всміхаюся, мовчу і далі друкую. Я не краща за тебе, Сонні.

Вони дивились одне одному в очі так, наче мене зовсім не існувало. Я налив горілки нам усім, однак пив сам. Та моя роль, яка була мною, сказала: «Я люблю тебе, міз Морі». Ніхто цього не чув. Вони чули лиш те, що сказала та роль, яку я грав:

– Ніколи не пізно боротися, правда ж, міз Морі?

Це зруйнувало магію. Сонні знову подивився на мене. Це було якесь інтелектуальне дзюдо, що розвернуло мій удар на мене ж самого. Однак він не показував тріумфу, як зробив би це в наші юні роки.

– Ні, боротися ніколи не пізно, – сказав він, тверезий, попри випите вино й горілку. – У цьому ти правий, друже мій.

– Ага, – погодилася міз Морі.

Від того, як вона повільно видихнула це слово, як дивилася на Сонні з тією ненаситною увагою, якої ніколи не приділяла мені, як обрала саме це слово, замість «так», я остаточно зрозумів, що між нами все скінчилось. Я переміг у суперечці, однак, як і в студентські роки, публіка обрала його.

Генерал теж вважав, що боротися ніколи не пізно, як я і доповів у наступному листі до паризької тітки. Він знайшов відокремлений шмат землі на повних сонця пагорбах зі східного краю Лос-Анджелеса, біля віддаленої індіанської резервації, для тренування та маневрів своєї армії, що саме народжувалася. Близько двох сотень чоловіків їхали по шосе через передмістя та прилеглі містечка до цієї смуги поросłої чагарником землі, де в минулому цілком могли ховати своїх жертв гангстери. Наше зібрання було не таке вже й дивне, як могло здатися. Ксенофоб побачив би групу іноземців у камуфляжі, які займаються муштрою та спортивними вправами, і цілком міг би уявити, що це – передова група нечестивого азійського вторгнення на американські землі, Жовта Загроза для Сполучених Штатів, диявольська мрія Мінга Безжального[67]. Нічого подібного. Готуючись до вторгнення на нашу нині комуністичну батьківщину, люди Генерала насправді перетворювалися на нових американців. Зрештою, ніщо не могло бути більш американським за те, щоб вимахувати зброєю, зобов’язавшись померти за свободу та незалежність, хіба що вимахування зброєю, щоб відібрати свободу та незалежність у когось іншого.

Спочатку Генерал зібрав цих чоловіків у власному ресторані, саме там, де накреслював для мене на серветці організацію своєї компактної армії. Ту серветку я прибрав до кишені і згодом відправив своїй паризькій тітці – замальовку зі штабним загоном, трьома піхотними загонами та загоном важкої зброї, хоча власне важкої зброї вони ще не мали.

– То не проблема, – сказав Генерал. – У Південно-Східній Азії повно важкої зброї. Дістанемо її там. Наша мета тут – вибудувати дисципліну, зміцнити тіла, підготувати душі, зробити так, щоб ці добровольці знову думали про себе як про армію, щоб уявляли майбутнє.

Він записав імена командирів загонів і штабних офіцерів, пояснюючи мені їхні історії: ось цей – колишній керівник штабу такої-то дивізії, ось цей – колишній командир батальйону такого-то полку і так далі. Ці деталі я теж надіслав тітці, цього разу – ретельно закодованими. Також перефразував те, що мені сказав Генерал, що всі вони – досвідчені чоловіки, навіть найпростіші рядові.

– Вдома вони всі брали участь у бойових діях, – мовив він. – Усі добровольці. Я не оголошував загального призову. Спочатку зібрав офіцерів, тоді вони зв'язалися з довіреними людьми сержантського складу, а ті знайшли інших. На те, щоб зібрати це ядро, пішов рік. Тепер ми готові до наступної фази. Фізичне тренування, муштра, маневри, перетворення їх на бойову одиницю. Ви зі мною, капітане?

– Завжди, сер.

Так я знову опинився в лавах, хоча моє завдання на той момент полягало в тому, щоб бути документалістом, а не солдатом. Близько двохсот чоловіків сиділи на землі, схрестивши ноги, Генерал стояв перед ними, а я, з камерою в руці, – за їхніми спинами. Як і ці люди, Генерал убрався в бойовий камуфляж, придбаний у крамниці військових залишків та підшитий Мадам. У цій формі він перестав бути відлюдькуватим власником ресторану та крамниці алкоголю, дрібним буржуа, що підраховував свої надії, немов дрібні гроші в касі. Стрій, червоний берет, виглянсувані солдатські чоботи, зірки на комірі та нашивка авіатора на рукаві повернули Генералові ту шляхетність, яка була в нього на батьківщині. Щодо мого строю, він був для мене бронею з тканини. Хоча куля чи ніж легко пробили б його, я почувався не таким вразливим, як у буденному цивільному одязі. Якщо я і не був куленепробивний, то принаймні був зачарований, як і всі ці чоловіки.

Я сфотографував їх з кількох різних кутів – цих чоловіків, яких те, на що вони перетворились у вигнанні, зробило значно скромнішими. Ці обшарпані екземпляри декласованих людей у робочій формі офіціантів, садівників, працівників на фермах, рибалок, некваліфікованих робітників, охоронців чи просто безробітних,

повністю чи частково, зливалися з тлом там, де опинялись, у них завжди бачили людську масу, а от особистостей не бачив ніхто. Однак тепер, вдягнувши військову форму та сховавши паршиві зачіски під кептарями та беретами, вони вже не були непомітні. Ця віднайдена мужність проголошувалася в тому, що їхні спини були рівні й міцні, на противагу вічній скрюченості біженців, у тому, як вони гордо маршували, на противагу звичному човганню в дешевому взутті з продавленими підошвами.

Вони знову були чоловіками, і саме так до них звертався Генерал.

– Чоловіки! – вигукнув він. – Чоловіки! Ми потрібні народові.

Навіть зі свого місця я чув кожне його слово, хоча він, схоже, не докладав зусиль до того, щоб бути почутим.

– Їм потрібна надія, потрібні лідери, – сказав Генерал. – Ви – ці лідери. Ви покажете людям, що може статися, якщо вони матимуть мужність повстати, взяти зброю і пожертвувати собою.

Я спостерігав за чоловіками, чи не здригнуться вони від думки про самопожертву, але вони не здригнулися. Такою була містична влада строю і спільноти, що ті, хто й не мріяв пожертвувати собою, щодня обслуговуючи столики, залюбки погодилися на це, чекаючи під пекучим сонцем.

– Чоловіки! – сказав Генерал. – Чоловіки! Народ благає про свободу! Комуністи обіцяли йому свободу й незалежність, однак доправили саму лиш бідність та рабство. Вони зрадили в'єтнамський народ, а революція не може зраджувати народ. Навіть тут ми лишаємося разом з людьми і повернемося, щоб звільнити тих, кому відмовлено у свободі, яка є в нас. Революція для народу, від народу, руками народу! Це наша революція!

Не було нічого правдивішого й нічого загадковішого за його слова, адже на питання, хто такий народ і чого він хоче, відповідей не було. Нестача відповідей не мала значення. Насправді ця нестача навіть зробила потужнішою цю ідею про народ, від якої чоловіки звелися на ноги й у їхніх очах бриніли сльози, поки вони кричали: «Геть комунізм!» Немов лосось, який інстинктивно знає, коли час пливти вгору річкою, ми всі знали, хто народ, а хто не народ. Ті, кому треба було пояснювати, хто такий народ, певно, не були його частиною, чи принаймні так я скоро написав своїй паризькій тітці. Ще я надіслав їй світлини чоловіків у формі, що раділи й плескали в

долоні, разом з іншими фото, на яких вони решту вихідних тренувалися і вправлялися у маневруванні. Можливо, вони й виглядали дурнувато чи смішно, коли відтискалися, поки на них гримав сивий капітан, або ж коли припадали до землі за деревами, цілячись зі старих гвинтівок за командою беземоційного лейтенанта, чи тренувалися з Боном ходити в дозор серед чагарників, де колись полювали індіанці. Але хай це не вводить вас в оману, застерігав я Мана в закодованому посланні. Саме так починаються революції – з людей, що прагнуть битися, байдуже, які вони мають шанси, що добровільно погоджуються віддати все, бо не мають нічого. Це був влучний опис і для сивого капітана, колишнього мисливця на партизанів, який тепер був кухарем у фастфуді, і для беземоційного лейтенанта, що один вижив з усього загону, розбитого із засідки, а тепер був посильним. Як і Бон, це були справді божевільні чоловіки, що погодилися взяти участь у розвідувальній місії в Таїланді. Вони вирішили, що смерть нічим не гірша за життя, для них це було нормально, однак турбувало мене, в тому разі якщо я поїду з ними.

– А як же ваші дружини та діти? – спитав я.

Ми вчотирьох сиділи під дубом, закотивши рукави, і їли нашу обідню пайку армійського раціону, що на вході до людського організму виглядала так само, як і на виході.

Сивий капітан покалатав ложкою у вмісті своєї бляшанки і відповів:

– Нас розлучили під час безладу в Данангу. Вони не вибралися. Останнє, що я про них чув – в'єтконгівці відправили їх розчищати болота за те, що вони моя рідня. Гадаю, мені лишається або чекати, поки їх звільнять, або ж іти визволяти їх самому.

У нього була звичка говорити, стиснувши зуби, гризучи слова, наче кістки. Щодо лейтенанта, його емоції давно були обрізані. Він був подібний до людини, однак якщо його тіло рухалося, то обличчя і голос залишалися непорушними. Тож коли він сказав: «Вони мертві», це рівне повідомлення було загрозливіше, аніж лайка чи прокльони. Я боявся питати його, що саме сталося.

Натомість сказав:

– Ви ж не збираєтеся повертатися?

Беземоційний лейтенант на кілька градусів повернув турель своєї голови і націлився в мене очима.

– Повертатися до чого?

Сивий капітан пирхнув.

– Не лякайся, хлопче. Я чимало людей послав на неминучу смерть. Тепер, певно, моя черга. Я цього чекаю. Може, війна і пекло, але знаєш що? Пекло краще за цю діру.

На цих словах беземоційний лейтенант і сивий капітан відійшли помочитися.

Я не мав потреби писати в листі до Парижа, що ці чоловіки не дурні, принаймні поки що. Мінітмени[68] не були дурнями, вірячи, що можуть перемогти британські «червоні мундири», не більш ніж перший озброєний пропагандистський загін нашої революції дуркував, тренуючись з найрізноманітнішими видами примітивної зброї. З такого ополчення зрештою виросла мільйонна армія. Хто мав право сказати, що така ж доля не чекала на це зібрання?

«*Люба тітонько*, – писав я видимим чорнилом, – *цих людей не варто недооцінювати. Наполеон казав, що люди помруть за стрічки, причеплені до їхніх грудей, однак Генерал розуміє, що ще більше людей помиратимуть за того, хто пам'ятає їхні імена, як він. Коли він проводить інспекцію, то ходить поміж них, їсть разом з ними, називає їх на імена, питає про їхніх дружин, дітей, дівчат, рідні міста. Кожен з нас хоче лише, щоб його визнавали й пам'ятали. Без інших людей не може бути нічого. Це бажання штовхає цих офіціантів, прибиральників, садівників, механіків, нічних сторожів і споживачів державних пільг економити, щоб мати змогу придбати стрій, чоботи, зброю, аби знову стати чоловіками. Вони хочуть повернути свою країну, люба тітонько, але також вони прагнуть визнання та пам'яті від тої країни, якої більше нема, від удів та дітей, від майбутніх нащадків, від тих чоловіків, якими вони самі були. Якщо вони програють, їх назвуть дурнями. Однак, якщо не програють, вони стануть героями та провидцями, живі чи мертві. Можливо, я повернуся з ними до нашої країни, байдуже, що про це скаже Генерал».*

Хоча я сам і планував своє ймовірне повернення, але зробив усе можливе, щоб відмовити від цього Бона. Ми палили свої останні сигарети під дубом – останній відпочинок перед походом на десять миль. Ми дивилися, як чоловіки під командуванням сивого капітана та

беземоційного лейтенанта підводяться, потягуються, чухають різні частини своїх коструватих тіл.

– Ці хлопці вже позаписували свої передсмертні бажання, – сказав я. – Ти не розумієш? Вони не мають наміру повертатися. Вони знають, що ця місія самогубна.

– Життя теж самогубна місія.

– Дуже філософськи з твого боку, – мовив я. – Але це не змінює того факту, що ти божевільний.

Бон щиро й весело розсміявся – після захоплення Сайгона це з ним траплялося дуже нечасто. Вдруге, відколи я його знав, він завів епічну для себе промову.

– Божевілля – це жити, не маючи для цього причини, – сказав він. – Заради чого я живу? Для життя в нашій квартирі? Це не дім. Це камера у в'язниці, хіба що без ґрат. Усі ми живемо в камерах без ґрат. Ми більше не чоловіки, тепер, коли американці двічі трахнули нас і змусили наших жінок та дітей дивитися на це. Спочатку американці сказали – ми врятуємо ваші жовті шкури, тільки робіть, що ми скажемо. Бийтеся по-нашому, беріть наші гроші, дайте нам своїх жінок, тоді будете вільні. Нічого не вийшло, правда ж? Тоді, підвівши нас, вони нас врятували. Тільки от не сказали, що дорогою відрізали нам яйця й повирізали язики. Знаєш що? Були б ми справжні чоловіки, ми б не дозволили їм цього зробити.

Зазвичай Бон вживав слова наче снайпер, але це була черга з автомата, що змусила мене замовкнути на певний час. Тоді я сказав:

– Ти не віддаєш їм належне за те, що вони зробили, з чим їм довелося зіткнутися. – Хоча вони були моїми ворогами, я розумів їхні солдатські серця, те, як вони билися з вірою у власну мужність у бою. – Ти надто жорсткий до них.

Бон знову розсміявся, тепер уже без гумору.

– Я до себе жорсткий. Не називай мене ані солдатом, ані чоловіком. Зви солдатами й чоловіками тих, хто там лишився. Чоловіків із мого загону. Мана. Вони всі або мертві, або ув'язнені, але принаймні знають, що вони – чоловіки. Вони такі небезпечні, що для того, щоб утримати їх під замком, потрібні інші чоловіки, зі зброєю. А тут нас ніхто не боїться. Ми лякаємо лише наших жінок та дітей. І самих себе. Я знаю цих хлопців, продаю їм алкоголь, слухаю їхні історії. Вони повертаються додому з роботи, кричать на жінок і дітей,

час від часу лупцюють їх, аби показати, що вони ще чоловіки. Тільки от це не так. Чоловік захищає свою дружину, своє дитя. Чоловік не боїться померти за них, за свою країну, за товаришів. Він не живе, щоб побачити, як усі вони помирають до нього. А от я так і зробив.

– Ти просто відступив, от і все, – я поклав руку йому на плече.

Він здригнувся і скинув її. Я ніколи раніше не бачив, щоб він так відверто говорив про свій біль. Мені хотілося його втішити, і було боляче, що він не дає мені цього зробити.

– Ти мав врятувати свою родину. Це не робить тебе менше солдатом чи чоловіком. Ти солдат, от і думай як солдат. Що краще, піти на самогубну місію і не повернутися чи піти з наступною хвилею, яка насправді матиме шанс?

Бон плюнув і розчавив свою сигарету об підошву, тоді закопав її в купку бруду.

– Так більшість з них і каже. Вони невдахи, а невдахи завжди мають виправдання. Вони вдягають форму, говорять грубо, вдають солдатів. Але скільки з них справді поїде додому битися? Генерал просив добровольців. Отримав трьох. Решта сховалися за жінками й дітьми, саме тими, яких вони б'ють, бо ненавидять ховатися за ними. Дай боягузові другий шанс, і він знову втече. Так і з більшістю цих хлопців. Вони блефують.

– Ти цинічний покидьок! – заволав я. – За що ти тоді помираєш?

– За що я помираю? – крикнув він у відповідь. – Я помираю, бо світ, у якому я живу, не вартий того, щоб за нього померти! Якщо маєш те, за що годиться померти, то в тебе є причина жити.

Я нічого не міг на це відповісти. Це була правда, навіть для цієї команди героїв, а може і дурнів. Хоч би ким вони були, тепер вони мали заради чого жити, якщо і не помирати. Вони радо відкинули жалобний одяг свого посереднього цивільного життя, розуміючи, як привабливо виглядає тигрова смужка строю з разючими жовтими, білими, червоними шаликами на їхніх шиях – військова розкіш, подібна до костюмів супергероїв. Однак, як і супергерої, вони не хотіли довго лишатися таємницею. Як можна бути супергероєм, якщо ніхто не знає про твоє існування?

Про них уже ходили чутки. Навіть до тих зборів у пустелі, того вечора, коли Сонні визнав свою поразку й усе одно переміг, він питав мене про цих загадкових людей. Колеса нашої розмови більше не

оберталися, чорна кішка глузувала з моєї поразки, й у викликаній горілкою тиші Сонні порушив тему таємної армії, що готується до таємного вторгнення. Я відповів, що не чув ні про що подібне, на що він відповів:

– Не вдавай невинного. Ти – людина Генерала.

– Якби я був його людиною, – сказав я, – то мав би причини не розповідати комуністові.

– Хто сказав, що я комуніст?

Я прикинувся здивованим.

– А ти не комуніст?

– Якби я ним був, чи я б тобі сказав?

Ось вона, дилема підривних елементів. Замість того, щоб пишатись у сексуально неоднозначних костюмах супергероїв, ми ховалися під плащами-невидимками, тут так само, як у Сайгоні. Там, коли я відвідував таємні збори разом з такими ж підривними елементами, що відбувались у задушливих підвалах конспіративних будинків, сидячи на бочках з виробленими в США ручними гранатами з чорного ринку, я вбирався в непривітний бавовняний плащ з каптуром, який відкривав лише мої очі. У світлі свічок або олійних ламп ми знали одне одного лише за вигаданими прізвиськами, за обрисами тіл, за звуком голосів, за білками очей. Тепер, дивлячись, як міз Морі напівлежить під рукою Сонні, я був певен, що мої пильні очі вже не білі – вони криваво-червоні від вина, горілки й тютюну. Наші легені дійшли до димної рівноваги зі спертим повітрям, а попільничка на столику мовчки страждала від звичних тортур, напхана недопалками та гірким попелом. Я вкинув залишок від моєї сигарети в колодязь винної пляшки, де він утопився в рештках рідини зі слабким, докірливим шипінням.

– Війна скінчилася, – сказала міз Морі. – Невже вони цього не знають?

Підводячись, щоб побажати їм доброї ночі, я хотів сказати щось глибоке. Хотів вразити міз Морі своїм інтелектом, який більше ніколи не буде до її послуг.

– Ві́йни ніколи не помирають, – мовив я. – Вони просто засинають.

– Це справедливо і про старих солдатів? – спитала вона, схоже, не вражена.

– Звісно ж справедливо, – відповів Сонні. – Якби вони не засинали, як ще вони могли б бачити сни?

Я мало не відповів йому, перш ніж зрозумів, що це питання риторичне.

Міз Морі підставила мені щоку для цілунку, Сонні простягнув руку. Він провів мене до дверей, і я прослизнув поміж холодними простирадлами ночі додому, до свого ліжка, де Бон крутився уві сні на своїй койці наді мною. Я заплющив очі й, під закляттям темряви, поплив на своєму матраці по чорній річці до чужої країни, що не питала паспортів. Нині з усіх її афористичних рис і похмурих жителів я пам'ятаю лише одне, з моєї пам'яті стерлося все, крім цього смертного відбитку – старого бавовняного дерева, місця останнього мого спочинку, на вузлувату кору якого я поклав втомлену голову. Я майже заснув уві сні, коли зрозумів, що шишкуватий дерев'яний вузол, на якому лежить моє вухо, насправді теж вухо, покручене й тверде, й віск його слухового нерва змішався з зеленим мохом нерівного слухового каналу. Половина дерева височіла наді мною, половина ховалась у повній коріння землі, й коли я подивився вгору, то побачив не лише одне – багато вух, які набряками стирчали з кори його товстого стовбура, сотні вух, що слухали й чули те, чого не чув я. То було таке страшне видовище, що мене викинуло назад у чорну річку. Я прокинувся спітнілий, хапаючи повітря, стискаючи голову. Тільки після того, як я скинув мокрі простирадла і зазирнув під подушку, я знову зміг лягти, хоч і весь тремтів. Моє серце досі билося, наче навіжений барабанник, але принаймні моє ліжко не було повне ампутованих вух.

Розділ 14

Іноді підривний елемент робить щось навмисне, а іноді, зізнаюся, випадково. Якщо подивитися назад, можливо, те, що я поставив під сумнів мужність Сонні, підштовхнуло його до написання того заголовка, який я побачив через два тижні після наших маневрів: «Живемо далі, війна скінчилась». Я побачив його на столі Генерала у штабній кімнаті його крамниці – вирізаний, прикріплений до дошки й придавлений степлером. Можливо, хтось і поділяв почуття, висловлені в заголовку, але точно не Генерал. Під заголовком була фотографія мітингу, влаштованого Братством у парку Вестмінстера – лави похмурих ветеранів у напіввійськовій формі з коричневих сорочок і червоних беретів. На іншому фото цивільні звичним для біженців способом вимахували плакатами й стискали банери з телеграфічним вираженням політичного протесту. «ГО ШІ МІН = ГІТЛЕР!», «СВОБОДУ НАШОМУ НАРОДОВІ!», «ДЯКУЄМО, АМЕРИКО!». Зважаючи на те, що стаття могла посіяти зерна сумніву в серцях вигнанців щодо продовження війни і розколоти окремі групи вигнанців, я знав, що моя провокація на адресу Сонні мала незапланований, однак цілком бажаний вплив.

Я сфотографував статтю міні-камерою «Мінокс», що нарешті стала мені в пригоді. В останні кілька тижнів я фотографував теки Генерала, до яких мав доступ як ад'ютант. Відколи я повернувся з Філіппін, я був безробітний, за винятком значної роботи на суспільне благо для Генерала, Братства та Руху. Навіть таємні армії та політичні фронти потребують клерків. Треба писати пам'ятки, заповнювати документи, оголошувати зустрічі, розробляти, друкувати і розповсюджувати листівки, робити фото, призначати бесіди, знаходити спонсорів і, що найважливіше для моєї справи, забирати й відправляти листи, а також отримувати і читати їх, перш ніж передати Генералові. Я зняв весь бойовий порядок Генерала: від місцевого загону до батальйону в Таїланді, від парадів Братства до потайних маневрів Руху, а також комюніке між Генералом та його офіцерами в таборі біженців у Таїланді, що очолював закритий на суходолі адмірал. Не менш важливо, що я фотографував і виписки з банківських рахунків, на яких

Генерал складав скромні кошти Руху – невеликі пожертви від спільноти біженців, доходи від ресторану Мадам та внески від поважних доброчинних організацій, зроблені на користь Братства, щоб полегшити долю сумних біженців і ще сумніших ветеранів.

Уся ця інформація була зібрана в пакунку, надісланому паризькій тітці. Пакунок містив листа та дешевий сувенір – снігову кульку зі знаком Голлівуду всередині. Знак обертався, коли кулька живилася від дев'ятивольтових батарейок, які я туди доклав, попередньо випорожнивши. В кожну з них був вкладений картридж з плівкою з «Мінокса» – витончений спосіб, значно кращий за той, у який мені передавав інформацію мій кур'єр у Сайгоні. Коли Ман уперше сказав мені про кур'єра, я одразу ж уявив собі одну з тих тендітних красунь, якими недарма славилася наша країна, зовні білу, наче рафінований цукор, усередині багряну, наче захід сонця, таку собі кошіншінську[69] Мату Гарі. Натомість на моєму порозі щоранку з'являлася немолода тітка, лінії зморшок на її обличчі обіцяли розкрити більше таємниць, аніж лінії на долонях, вона продавала бетелеву[70] жуйку та свою фірмову страву – липкий рис, загорнутий у бананове листя. Я купував його щоранку на сніданок, і в ньому могло бути повідомлення, скручене й загорнене в пластик, а могло й не бути. Так само, в невеликому згортку паперових грошей, якими я їй платив, міг бути картридж з плівкою чи моє невидиме повідомлення, написане рисовою водою на клейкому папері, а міг і не бути. Єдиним недоліком цього методу було те, що тітка жахливо готувала – її рис був схожий на кульку клею, яку мені доводилося ковтати, інакше покоївка могла б знайти її у смітті, й дивуватися, чому ж я купую те, чого не їм. Якось я поскаржився тітці, однак вона прокляла мене такою довгою й винахідливою лайкою, що мав глянути і на годинника, і в словника. Навіть водії триколісних таксі, що вешталися навколо вілли Генерала, були вражені.

– Краще вам взяти її заміж, капітане, – вигукнув водій без лівої руки. – Така не буде довго сама!

Я здригнувся, згадуючи про це, і налив собі скотчу п'ятнадцятилітньої витримки з пляшки, яку Генерал зберігав у шухляді. Зважаючи на те, що грошей мені не платили, Генерал тримав мене задоволеним і, визнаю, залежним від щедрих дарів якісного і не дуже алкоголю зі своїх запасів. Мені це було потрібно. Невидимим

чорнилом у листі були прописані дати та деталі маршрутів Бона, сивого капітана та беземоційного лейтенанта, починаючи з квитків на літак до місця розташування тренувального табору. Інформація по суті своїй не сильно відрізнялася від того, що я передав через тітоньку, бо ж таємна логістика операції неодмінно привела б до нищівної засідки. Статті в газетах повідомляли про кількість мертвих і поранених американських чи республіканських солдатів, однак ці дані були такі ж абстрактні, як і позбавлені облич мерці з історичних книжок. Я зазвичай дуже просто писав такі депеші, однак повідомлення про Бона зайняло в мене всю ніч, не через кількість слів у ньому, а через те, що він був моїм другом. *«Я теж повертаюся*, – написав я, хоча сам ще не вирішив точно, як це зроблю. – *Щоб краще повідомляти про пересування ворога».* Я це написав, хоча насправді мав на меті врятувати Бонові життя. Як це зробити, я теж поки не знав, однак невідання ніколи не зупиняло мене від дії.

Не маючи жодного уявлення про те, як я зможу зрадити Бона та водночас врятувати його, я шукав натхнення на дні пляшки. Коли зайшов Генерал, я потягував уже другу порцію скотчу. Було трохи по третій, у цей час він зазвичай повертався з ресторану Мадам після обідньої лихоманки. Як завжди після годин, проведених за касовим апаратом, він був роздратований. Колишні солдати козиряли йому – знак поваги, що, втім, нагадував йому про зірки, яких він більше не носив, тоді як час від часу ниця цивільна, завжди жінка, казала: «Це не ви були тим генералом?». Якщо вона була дуже ниця, то лишала йому чайові, зазвичай значну суму – один долар, наш реверанс тому, що ми вважали сміхотворним американським звичаєм. Тож Генерал приїздив удень до свого магазину, як-от сьогодні, жбурляв жменю зібганих доларових купюр на стіл і чекав, доки я наллю йому подвійного скотчу. Розвалившись у кріслі, він потягував свій напій, заплющивши очі, й драматично зітхав. Однак сьогодні, замість цього, він перехилився до мене через стіл, постукав пальцем по газеті й запитав:

– Ви це читали?

Аби не позбавляти Генерала можливості погримати, я сказав, що ні. Він похмуро кивнув і почав зачитувати уривки вголос.

– «Ходять численні чутки про це Братство та його справжню мету», – рівним голосом читав він, з порожнім виразом обличчя. – «Вочевидь, воно збирається скинути комуністичний режим, однак як

далеко прагне зайти? Братство просить жертвувати гроші на допомогу біженцям, однак ці кошти цілком можуть іти на фінансування Руху озброєних біженців у Таїланді. Подейкують, що Братство робить внески в певний бізнес і пожинає його плоди. Найбільше у Братстві розчаровує та фальшива надія, яку воно дає нашим землякам, – те, що одного дня ми силою можемо повернути собі країну. Було б краще, якби ми йшли до примирення, сподіваючись, що колись можемо повернутися з вигнання і допомогти перебудовувати нашу країну».

Генерал згорнув газету і поклав її на стіл, на те ж місце, яке вона займала до того.

– Хтось згодовує цьому чоловікові вірогідну інформацію, капітане.

Я відпив скотчу, аби приховати те, що насправді ковтаю слину, яка зібралася в роті.

– Це витоки інформації, сер, так само, як було вдома. Погляньте на фото. Усі ці люди знають щось про те, що відбувається. Усе, що мав зробити Сонні, – це пройтися поміж них з відром, збираючи краплину тут, краплину там. Доволі скоро набралася б склянка-друга інформації.

– Звісно ж, ваша правда, – сказав Генерал. – Ми вміємо берегти гроші, а таємниці не вміємо. Ось це, – він ткнув у газету, – чудово звучить, чи не так? Примирення, повернення, перебудова. Хто б цього не хотів? А хто дістане від цього найбільші переваги? Комуністи. А нас, якщо повернемося, найімовірніше, чекатиме куля в голову чи тривале перевиховання. Ось що комуністи мають на увазі, коли говорять про примирення та перебудову – вони прагнуть позбутися таких, як ми. А цей новинар згодовує лівацьку пропаганду бідним людям, які у відчаї чіпляються за будь-яку надію. Від нього все більше проблем, вам не здається?

– Звісно, – сказав я і простягнув руку до пляшки скотчу. Вона, як і я, була наполовину порожня і наполовину повна. – Від новинарів завжди чимало проблем, якщо вони незалежні.

– Звідки нам знати, що він просто новинар? Половина сайгонських новинарів спочувала комуністам, а чималий відсоток так і просто були ними. Звідки нам знати, що комуністи їх не відправили сюди чимало років тому, саме це маючи на меті – стежити за тими з нас, хто дістанеться сюди, і підривати нас? Ви були знайомі в коледжі. Він тоді не виказував таких симпатій?

Якщо я скажу «ні», а Генерал згодом почує від когось, що це не так, у мене будуть проблеми. Єдиною можливою відповіддю було «так», на що Генерал відповів:

– Як на мого офіцера розвідки, ви не надто розумний, правда ж, капітане? Чому ви не попередили мене про це тоді, коли я його зустрів? – Він з відразою похитав головою. – Знаєте, в чому ваша проблема, капітане?

У мене був чималий список проблем, однак тут краще було просто сказати, що я і гадки не маю.

– Ви надто спочутливий, – сказав Генерал. – Ви не бачили небезпеки в майорі, бо він був товстий, і ви жаліли його за це. Тепер докази свідчать, що ви вирішили заплющити очі на те, що Сонні не просто лівий радикал, а потенційно сплячий агент комуністів.

Генерал дуже пильно на мене дивився. Мені почало свербіти обличчя, але я не наважувався почухатися.

– Треба щось робити, капітане. Чи ви не згодні?

– Так, – відповів я пересохлим горлом. – Треба щось робити.

У наступні дні я мав чимало часу, щоб поміркувати над неясною вимогою Генерала. Чи ж можна не погодитися з тим, що щось робити треба? Хтось завжди має щось робити. Рекламне оголошення в газеті Сонні, з якого стало відомо, що Лана співатиме у виставі під назвою «Фантазія», дало мені змогу діяти, хоч і не так, як, імовірно, сподівався Генерал. Мені була потрібна відпустка від напруженої, самітницької роботи підривного елемента хоча б на один вечір. Для крота, що звик до темряви, нічний клуб був ідеальним місцем. Переконати Бона сходити на «Фантазію», послухати пісні та звуки нашої покинутої, однак не забутої країни було не так важко, як я думав, бо після того, як Бон вирішив померти, він нарешті почав виявляти ознаки життя. Навіть дозволив мені підстригти себе і змастив волосся «Брілкремом», аж поки воно не стало блищати так, як наше виглянсуване чорне взуття. «Брілкрем» та одеколон створили в моєму авто п’янку чоловічу атмосферу, ми слухали «Роллінг Стоунз» і їхали не лише на захід до Голлівуду, але й до днів слави Сайгона, десь у 1969 рік, після мого повернення з Америки. Тоді Бон та Ман ще не були батьками і ми втрьох марнували вихідні дні нашої юності по клубах і барах Сайгона, як і мали б. Якщо юність не змарнована, то яка ж це юність?

Можливо, у моїй дружбі з Боном можна звинувачувати юні роки. Що спонукає чотирнадцятилітнього хлопця присягнути на крові своєму побратимові? І, що важливіше, що змушує дорослого чоловіка вірити в цю присягу? Чи не мають справді важливі речі, такі як ідеологія та політичні вірування, стиглі плоди нашого дорослого життя, важити більше за незрілі ідеї та ілюзії юності? Можу припустити, що в цих юнацьких дурощах, до певної міри, можна знайти істину, а дорослі ми забуваємо про неї, і це наша втрата. Ось декорації, в яких виникла наша дружба: футбольне поле в нашому ліцеї, я – новенький, в оточенні старших учнів, вищих за мене, шкільних брикливих румаків. Вони збиралися повторити сцену, яку чоловіки повторюють від початку світу, той момент, коли сильні напосідають на слабкого чи дивного заради розваги. Я був дивний, однак не слабкий, і вже довів це з тим сільським блазнем, що назвав мене неприродним. Хоча я й побив його, сам раніше теж бував битим і вже готувався до того, що цю бійку я програю. Саме тоді на мій захист несподівано виступив ще один новенький, він вийшов з кола глядачів і сказав:

– Так не годиться. Не виділяйте його. Він один з нас.

Старший хлопчик пирхнув:

– А ти хто такий, щоб казати, хто один з нас? Чого ти себе вважаєш одним з нас? Геть з дороги.

Ман з дороги не забрався, і за це дістав перший удар, ляпас по вуху, що змусив його захитатися. Я врізався головою в ребра старшого хлопця, збив з ніг, осідлав грудну клітку, і звідти встиг завдати два удари, поки його друзі-роззяви не кинулися на мене. Вони переважали нас, мене і мого нового друга Мана, п’ять до одного, і хоча я відчайдушно й запекло відбивався, та знав, що ми приречені. Усі інші школярі, що оточили нас, теж це знали. То чому тоді Бон вистрибнув з натовпу і став на наш бік? Він теж був новенький, не менший за старших хлопців, то правда, однак навіть так він не міг побити їх усіх. Одного він вдарив кулаком, іншого пхнув ліктем, протаранив третього, а тоді його теж збила з ніг та орда. Вони давали нам копняків, лупцювали, гамселили, а тоді облишили, скривавлених, укритих синцями і піднесених. Так, піднесених! Бо ми пройшли якесь загадкове випробування, воно відділяло нас від розбишак, з одного боку, та боягузів – з другого. Того ж вечора ми вислизнули з наших

спалень, пішли до тамариндового гаю і там, під гілками, розрізали свої долоні. Ми змішали нашу кров, визнавши одне одного ріднішими за справжню рідню, і присягнулися.

Прагматик і справжній матеріаліст відкинув би цю історію і мою прихильність до неї як романтичність. Однак ця історія каже все про те, ким ми в тому віці бачили себе і один одного – тими, хто інстинктивно знав, що наша справа – заступатися за слабших. Ми з Боном давно не говорили про той випадок, однак я відчував, що він у нього в крові, так само як у мене, поки ми співали пісні нашої юності дорогою до готелю «Рузвельт». У чорно-білу епоху це був блискучий заклад для знаменитостей, на бульварі Голлівуд, однак тепер він немодний, наче зірка німого кіно. Витерті килими ховали побиту плитку, а серед меблів у холі чомусь були столи для гри в карти та стільці з тонкими журавлиними ногами, готові до покеру й солітеру. Я очікував побачити остаточні сліди голлівудського блиску, з пузатими продюсерами порно в метеликах і зеленкувато-синіх блейзерах, які вестимуть напівглянсових жінок під увішані коштовностями руки. Однак дорогою до залу, де на нас чекала «Фантазія», ми виявили, що найкраще вбраними в цьому готелі були мої земляки, прибрані у блискітки, поліестер та свої соціальні настанови. Інші патрони, ймовірно, гості готелю, були вдягнені в картаті сорочки, сандалі, мали неголені обличчя і вели на буксирі хіба що балони з киснем. Ми завжди запізнювалися, вочевидь, запізнилися і на модний період у житті Голлівуду.

Однак атмосфера всередині затишного залу готелю була життєрадісна. Якийсь підприємець орендував його, щоб поставити «Фантазію», і в результаті це було місце без жодної ознаки знедолених, зі стильними чоловіками в шитих на замовлення костюмах і чудовими жінками в бальних сукнях. Наша майбутня буржуазія знайшла роботу по сорок годин на тиждень з понаднормовими і, напхавши гаманці достатньо для того, щоб зручніше влаштуватися, тепер вийшла на полювання за вином й піснями. Поки ми з Боном влаштовувалися за столиком у кінці залу, привабливий співак у піджаку болеро зачаровував глядачів повною сердечного болю версією «Міста смутку» Фам Дуя. Чи можна було інакше співати про місто смутку, місто, яке носив з собою у вигнанні кожен з нас? Чи ж «смуток» не найпоширеніший після «кохання» іменник у нашому ліричному

репертуарі? Ми стікали слиною, прагнучи смутку, чи просто навчилися любити те, що нас змушували їсти? Для відповіді на ці питання був потрібен або Камю, або коньяк, а що Камю був недоступний, я замовив коньяк.

За ці келихи я без вагань платив готівкою, отриманою за нещасний випадок, яка вже добігала кінця, бо твердо вірив, що гроші не живуть, доки їх не витратять, особливо в компанії друзів. Коли я помітив сивого капітана та беземоційного лейтенанта, що присмоктались до пива біля бару, то замовив коньяку і їм. Вони підійшли до нашого столика випити за дружбу, хоча я досі не порушив перед Генералом питання про моє повернення. Однак саме такий був мій намір, і я радо купив нам ще випити. Коньяк, цей еквівалент материного поцілунку для дорослих чоловіків, усе робив кращим, і ми насолоджувалися ним, поки співаки змінювали одне одного на сцені. Чоловіки й жінки наспівували, голосили, зітхали, співали на все горло, стогнали, гарчали, і байдуже, що вони співали чи як, натовп обожнював їх. Усі ми, навіть Бон, перенеслися назад у часі завдяки легеням співаків, через роки та милі до нічних клубів Сайгона, де смак шампанського, крім звичних ароматів і відтінків, завжди трохи відгонив сльозами. Забагато сліз – і людина була переможена; жодної сльози – і людина не була зачарована. Однак краплина цього еліксиру – все, що було потрібно язикові, перш ніж вимовити одне-однісіньке ім’я: Сайгон.

Це слово згадував чи не кожен з виконавців, і конферансьє теж. Цей гід до країни «Фантазії» був чоловіком скромної будови, скромно вбраним у сірий фланелевий костюм, єдиним блискучим елементом у нього були окуляри. Я не бачив його очей, однак ім’я впізнав. Поет друкувався в літературних журналах і газетах, писав ніжні, ностальгічні вірші про текстури повсякденного життя. Пам’ятаю один з них, про прозріння, віднайдене у промиванні рису, і якщо самого прозріння Поета я й не запам’ятав, то виражене у вірші прагнення знайти зміст навіть у найнудніших обов’язках пам’ятаю. Іноді, коли я промивав рис і занурював руку в мокрі насінини, я згадував Поета. Тепер пишався з того, що в нашій культурі Поет може вести вечір вина й пісень для простих людей. Ми поважали наших поетів, припускаючи, що вони можуть навчити нас чогось важливого, і цей Поет таки навчив. Він написав кілька колонок для газети Сонні,

пояснюючи примхи американського способу життя чи культурні розбіжності між нами й американцями, й у тому ж стилі зараз прикрашав представлення співаків коротенькими лекціями з нашої чи американської культури.

Коли настав час Лани співати, він почав словами:

– Дехто з вас, можливо, чув, що американці – це нація, яка любить мріяти. Це правда, бо, хоч і кажуть, що Америка – країна добробуту, це насправді країна мрій. Тут ми можемо мріяти про що завгодно, правда ж, пані та панове? Я розповім вам про свою Американську Мрію. – Говорячи, він тримав мікрофон з такою обережністю, наче це була паличка динаміту. – Моя Американська Мрія в тому, щоб ще раз побачити перед смертю землю, де я народився, скуштувати ще раз дозрілу хурму з дерева в садку моєї родини в Тайніні. Моя Американська Мрія – повернутися додому, щоб запалити пахощі на могилах моїх пращурів, щоб блукати нашою прекрасною країною, коли вона нарешті стане мирною і звуки пострілів більше не перекриватимуть криків радості. Моя Американська Мрія – ходити від міста до села, від села до ферми і бачити, як сміються і бавляться хлопчики й дівчатка, що ніколи не чули про війну, від Дананга до Далата, від Камау до Тяудока, від Садека до Сонгкау, від Б’єнгоа до Банметгуота…

Подорож поїздом великими й малими містами і містечками тривала, але я зійшов у Банметгуоті, моєму рідному містечку на схилі, містечку червоного ґрунту в гірському краю найкращих кавових бобів, краю гуркотіння водоспадів, роздратованих слонів, голодних зяраїв[71] у настегенних пов’язках, голоногих і гологрудих, землі, де померли мої батько й мати, де моя пуповина похована на вбогому клаптику материної землі, де героїчна Народна армія завдала першого удару під час визволення Півдня у великій кампанії сімдесят п’ятого року, землі, що була моїм домом.

– Це моя Американська Мрія, – мовив Поет. – Що, попри одяг, який я ношу, чи їжу, яку я їм, чи мову, якою я говорю, моє серце лишиться незмінним. Саме тому ми зібралися сьогодні тут, пані та панове. Хоча ми не можемо потрапити додому в реальності, у «Фантазії» ми можемо повернутися.

Публіка щиро й палко аплодувала нашому поетові діаспори, однак він, мудрий чоловік, знав, що ми зібралися тут не для того, щоб

слухати його, а з іншою метою.

– Пані та панове, – сказав він, піднявши руку, щоб заспокоїти натовп. – Дозвольте представити вам ще одну Американську Мрію, нашу в'єтнамську фантазію…

Поки не знана за самим лише ім'ям, як Джон, Пол, Джордж, Рінго та Марія, вона вийшла на сцену, вбрана в червоне оксамитове бюстьє, міні-спідницю з леопардовим принтом, чорні шкіряні рукавички та височенні шкіряні чоботи на підборах-шпильках. Моє серце зробило б паузу лише від чобіт, підборів чи гладенької ділянки її плаского животика, оголеного між спідницею та бюстьє, однак поєднання всіх трьох просто зупинило його й побило з завзятістю поліційного загону Лос-Анджелеса. Поливши серце коньяком, я його звільнив, однак, просочене алкоголем, воно легко спалахнуло від її запальної пісні. Вона підняла градус першим номером, несподіваною «Мені б подобалося, щоб ти мене хотіла», яку раніше я чув лише в чоловічому виконанні. Це була тема неодружених і нещасливо одружених чоловіків мого покоління, чи то в англійському оригіналі, чи в так само відмінних французькому та в'єтнамському варіантах. Пісня, від слів до мелодії, досконало втілювала ідею неподіленого кохання, а ми, південні чоловіки, ніщо не любимо більше за неподілене кохання, бо розбиті серця – наша головна слабкість, важливіша за сигарети, каву та коньяк.

Слухаючи, як вона співає, я хотів лише принести себе в жертву ночі кохання з нею, яку можна було б згадувати довіку. Кожен чоловік у залі поділяв мої емоції, і ми спостерігали, як вона похитується біля мікрофона. Її голосу було досить, щоб зворушити публіку або ж змусити нас сидіти тихо. Ніхто не говорив, ніхто не ворушився, хіба що підносячи до рота сигарету чи склянку, і ця зосередженість зберіглась і до її наступного, трохи веселішого номера – пісні «Бах-бах (мій любий мене застрелив)». Перша її виконала Ненсі Сінатра – всього лиш платинова принцеса, що знала про жорстокість і зброю лише від бандитів, що дружили з її батьком, Френком. Лана, на противагу їй, виросла в місті, де гангстери були такі могутні, що армія боролася з ними просто на вулицях. Сайгон був столицею, для якої вибухи гранат були звичні, терористичні бомбування – цілком очікувані, а саме вторгнення в'єтконгівців – епізод спільного досвіду. Що та Ненсі Сінатра знала, коли співала «бах-бах»? Для неї то був

текст поп-пісні, схожий на жувальну гумку. Для нас «бах-бах» – саундтрек нашого життя.

Більше навіть, Ненсі Сінатра, як і значна більшість американців хворіла на одномовність. Лана у своїй багатшій, виразнішій версії пересипала англійську французькою та в'єтнамською. *«Бах-бах, я не забуду його»*, – то був останній рядок французької версії, якому вторував в'єтнамський варіант Фам Дуя: – *«Ми ніколи не забудемо».* У пантеоні класичних популярних пісень з Сайгона цей триколірний переспів був один із найпам'ятніших, бо в ньому насильство та любов майстерно переплітались у загадковій історії двох закоханих, які, дарма що вони знайомі з дитинства, а може саме тому, що вони знайомі з дитинства, стріляють одне в одного. «Бах-бах» – то був звук пострілу пістолета пам'яті в наші голови, бо ми не могли забути любов, не могли забути війну, не могли забути коханих, не могли забути ворогів, не могли забути дім і не могли забути Сайгон. Ми не могли забути карамельний смак кави з льодом та цукром-сирцем; миски супу з локшиною, з'їдені навпочіпки на тротуарі; звуки струн гітари друга під час відпочинку в гамаках під кокосовими деревами; футбольні матчі, зіграні босоніж, без сорочок в алеях і парках, на площах і луках; намиста з перлів ранкового туману на горах; вологу устриць, відкритих на піщаних пляжах; шепіт спітнілих коханих, найспокусливіші в нашій мові слова – *ан ой*[72]; гуркіт рису під час молотіння; робочих чоловіків, які сплять у своїх триколісних таксі й зігріваються лише спогадами про рідних; біженців, що сплять на тротуарах у всіх містах; повільнотлійних пацієнтів протимоскітних спіралей; пружність і солодкий смак щойно зірваного з дерева манго; дівчат, які відмовлялися говорити з нами, тим самим змушуючи тільки прагнути більшого; чоловіків, що померли або зникли; вулиці та будинки, підірвані набоями; потічки, в яких ми, сміючись, плавали голяка; таємні гаї, в яких ми стежили за німфами, що купалися та бризкалися, невинні, немов пташки; тіні, які свічки кидали на плетені стіни хатин; атональне дзеленчання дзвіночків на шиях корів на брудних дорогах і сільських стежках; гавкіт голодного собаки в покинутому селищі; апетитний сморід свіжого дуріана, який їси плачучи; те, як виглядали і звучали сироти, що завивали біля мертвих тіл своїх матерів і батьків; сорочки, липкі вже після полудня, коханок, липких під кінець любощів, нашу залиплість у своєму становищі;

божевільний вереск свиней, які втікали від селян; схили, що палають на заході сонця; коронований світанок, що піднімає голову з-за простирадл моря; гарячу хватку материної руки – цей список міг тривати, тривати і тривати, однак річ була ось у чому: найголовнішим з того, що ми не могли забути, було те, що ми не могли забути.

Коли Лана скінчила, публіка плескала, свистіла й кричала, однак я сидів мовчки, ошелешений, поки вона кланялася і граційно сходила зі сцени, – я був такий обеззброєний, що навіть аплодувати не міг. Поки Поет представляв наступного виконавця, я чув лише «бах-бах», і коли Лана повернулася за столик, зарезервований для виконавців, стілець зліва від неї був порожній, бо на ньому сиділа та, хто змінила її на сцені, і я сказав Бонові, що за десять хвилин повернусь.

Я чув його слова:

– Не роби цього, вилупку дурний.

Однак і не думаючи над ними, пішов через залу. Найважчим у спілкуванні з жінкою завжди було зробити перший крок, але тут найважливіше одне: не думати. Не думати важче, ніж здається, та все одно з жінками думати ніколи не варто. Ніколи. Нічого не вийде. У перших своїх спробах підійти до дівчат, ще в ліцейські роки, я забагато думав, вагався і зрештою зазнавав невдачі за невдачею. Однак навіть з цим я відкрив, що все те цькування, що його я пережив у дитинстві, зміцнило мене, навівши на думку: якщо тобі й відмовлять – це краще, аніж зовсім не мати на це шансу. Отже, я підходив до дівчат, а тепер – і до жінок з такою дзенською відмовою від сумнівів та страху, що сам Будда її б схвалив. Сидячи поряд з Ланою і ні про що не думаючи, я всього лише йшов за своїми інстинктами та трьома головними принципами в розмові з жінкою: не питати дозволу, не казати «привіт» і не дати їй заговорити першою.

– Я і гадки не мав, що ви так співаєте, коли ми познайомилися, – сказав я.

Лана подивилася на мене очима, схожими на очі античної грецької статуї, порожніми і водночас виразними.

– Звідки вам було знати? Мені було лише шістнадцять.

– А мені – лише двадцять п’ять. Що я знав?

Я нахилився до неї, щоб не перекрикувати музику, і запропонував їй сигарету. Четвертий принцип: дати жінці можливість відмовитися ще від чогось, окрім мене. Якщо вона відмовиться від сигарети, як

годиться будь-якій з наших порядних молодих жінок, я матиму привід сам її взяти, а отже, матиму кілька секунд для того, щоб щось сказати, поки вона буде зосереджена на моїй сигареті. Однак Лана несподівано погодилась і дала мені шанс неоднозначно підпалити сигарету для неї, як це було в нас з міз Морі.

– Що про все це думають ваші мати й батько?

– Вони думають, що співи і танці – марнування часу. Гадаю, ви з ними згодні?

Я підпалив свою сигарету.

– Якби я з ними погоджувався, чи був би я тут?

– Ви погоджуєтеся з усім, що каже мій батько.

– Я погоджуюся з деякими речами з тих, що каже ваш батько. Але не сперечаюся ні з чим.

– То ви на моєму боці, коли йдеться про музику?

– Музика й пісні дають нам надію, тримають нас у житті. Якщо ми можемо відчувати, то знаємо, що можемо жити.

– І знаємо, що можемо кохати. – Вона випустила дим вбік, хоча я був би радий, якби вона зробила це мені в очі чи в будь-яку іншу частину тіла. – Мої батьки бояться, що спів зіпсує мене для шлюбу. Вони хочуть, щоб я хоч завтра вийшла заміж за когось дуже поважного і дуже багатого. Ви ж не те і не те, правда, капітане?

– А ви б хотіли, щоб я був поважним і багатим?

– Якби так, ви були б значно менш цікавим.

– Ви можете бути першою в історії світу жінкою, яка так вважає, – сказав я.

Весь цей час я не зводив погляду з її очей – надзвичайно важке завдання, зважаючи на гравітаційну тягу до її декольте. Я критично ставився до багатьох речей у так званій західній цивілізації, однак декольте до них не входило. Китайці, може, й винайшли порох та локшину, однак Захід винайшов декольте, з його глибоким, хоч і недооціненим змістом. Дивлячись на напівоголені груди, чоловік не лише виявляв свою хіть, він медитував, навіть не знаючи того, на візуальне втілення суперечливості, досконально проілюстроване декольте, бо груди – це дві окремі сутності з однією суттю. Подвійне значення представлене й у тому, як декольте відділяє жінку від чоловіка і водночас притягує його до неї з непереборною силою, наче котить вниз слизьким схилом. Чоловічого еквіваленту декольте немає,

хіба що, крім єдиного аналога, до якого жінки справді небайдужі, – відкритого, добряче напханого гаманця. Проте, тоді як жінки можуть дивитися на нас скільки завгодно і нас це лише потішить, ми будемо прокляті, якщо подивимося на них, і трохи менш прокляті, якщо дивитися не будемо. Жінка з видатним декольте недаремно буде ображена чоловіком, очі якого можуть протистояти цій принаді, тож, суто з ввічливості, я витончено кинув туди оком, поки тягнувся по чергову сигарету. Між цими дивовижними грудьми підстрибувало золоте розп'яття на золотому ланцюжку, і мені хоч раз захотілося стати добрим християнином – щоб мене могли розіп'яти на цьому хресті.

– Може, ще сигарету? – спитав я, і ми знову ззирнулися, коли я простягнув їй пачку.

Жоден з нас не визнав проведеного мною експертного оцінення її декольте. Натомість, вона мовчки прийняла мою пропозицію, простягнула свою ніжну руку, витягла сигарету, встромила між своїми солодкими губами, зачекала, доки її не підпалить полум'я з моєї руки, і тоді поступово випалила її, поки сигарета не перетворилася на гірку попелу, що так легко було здути. Якщо чоловік пережив час, відведений на першу сигарету, в нього був шанс висадитися на тіло цієї жінки. Те, що я пережив і другу сигарету, неймовірно піднесло мою впевненість.

Тож, коли співачка з завитим волоссям, на чиєму стільці я сидів, повернулася, я саме з впевненістю підвівся і сказав Лані:

– Ходімо до бару.

Принцип п'ятий: твердження, не запитання, в них менше шансів призвести до відмови. Лана знизала плечима і простягнула мені руку.

У наступну годину, в проміжках між тим, як Лана випалювала землю і волосся на моїх руках вогнем ще кількох своїх пісень, я дізнався таке. Вона любила горілку з мартіні, я замовив їй три штуки. Кожен келих містив найкращий алкоголь, і в його прозорості плавали дві пухкі зелені оливки з непристойними пипками гвоздикового перцю. Вона працювала в галереї мистецтв у фешенебельному районі Брентвуд. Вона вже зустрічалася з хлопцями, у множині, а коли жінка обговорює з вами своїх колишніх, вона інформує вас про те, що оцінює вас, порівнюючи зі своїми дефективними та ефективними партнерами. Хоча я був надто тактовний для розмов про політику чи релігію, я

дізнався, що вона соціально та економічно прогресивна жінка. Вона вірила в контроль над народжуваністю, контроль над озброєнням і державний контроль над орендною платою; вона вірила у звільнення гомосексуалів і громадянські права для всіх; вона вірила в Ґанді, Мартіна Лютера Кінга молодшого та Тіт Нат Гана[73]; вона вірила в ненасильство, мир у світі та йогу; вона вірила в революційний потенціал диско та Об'єднані Нації нічних клубів; вона вірила в національне самовизначення для країн третього світу, так само як у ліберальну демократію та регульований капіталізм – вона сказала, що це як вірити в те, що невидима рука ринку мусить вдягнути дитячу рукавичку соціалізму. Її улюблені виконавці були Біллі Голідей, Дасті Спрінгфілд, Елвіс Фуонг та Хань Лі, й вона вважала, що в'єтнамці теж можуть співати блюз. З американських міст вона хотіла б жити в Нью-Йорку, якщо не зможе жити в Лос-Анджелесі. Однак найважливіше з того, що я про неї дізнався було ось що: тоді як більшість в'єтнамських жінок тримали свою думку при собі аж до одруження, після якого вони вже ніколи не тримали своєї думки при собі, Лана не вагалася, говорячи саме те, що думає.

У кінці години я махнув рукою Бонові, кличучи його у відчайдушному прагненні мати ще одну пару вух, щоб зняти напругу зі своїх. Йому коньяк теж додав енергії й зробив як ніколи балакучим. Лана не гордувала спілкуванням з простими людьми, і наступну годину вони разом пішли дорогою спогадів, згадуючи Сайгон та пісні, поки я тихенько пив коньяк і потай милувався ногами Лани. Вони були довші за Біблію, збіса цікавіші й тягнулися вічно, наче індійський йог чи американське шосе через Великі Рівнини або південно-західну пустелю. Її ноги вимагали того, щоб на них дивилися, вони не приймали за відповідь «ні», «нон», «найн», «нєт» чи навіть «можливо». Я був їхнім заручником, коли почув, як Лана каже:

– А твої дружина та дитина?

Сльози на Бонових щоках розірвали її закляття, це видовище витягло мене з глухоти. Розмова якось перейшла від Сайгона і пісень до падіння Сайгона, в чому не було нічого дивного. Більшість пісень, яких слухали вигнанці, були просочені меланхолією та романтикою втрати, й це не могло не нагадати їм про падіння їхнього міста. Кожна розмова вигнанців про Сайгон зрештою ставала розмовою про падіння Сайгона та долю тих, хто там лишився.

– Вони мертві, – сказав нарешті Бон.

Я був вражений, бо Бон ніколи не говорив про Лінь і Дука ні з ким, крім мене, зважаючи на те що він взагалі майже ні з ким не говорив. Ось у чому була проблема з блуканням дорогою спогадів. Там майже завжди стояв туман, і дуже легко було спітнутись і впасти. Однак цілком може бути, що це ніякове падіння було того варте, бо ж Лана, що вразило мене ще більше, обійняла його й притиснула його вперту, негарну голову до своєї щоки.

– Ти бідолаха, – сказала вона. – От ти бідолаха.

Мене переповнювала величезна, болюча любов до мого найкращого друга й цієї жінки, чия божественна фігура була символом нескінченності, поставленим на один із заокруглених боків. Я прагнув довести гіпотезу мого жадання, емпірично дослідивши її оголені форми своїми очима, її груди своїми пальцями, її шкіру своїм язиком. Я знав тоді, коли вона всю свою увагу спрямувала на плачу´щого Бона, якого так поглинуло горе, що він був несвідомий тієї зачарованої долини, яка відкрилася його погляду, що я володітиму нею, а вона матиме мене.

Розділ 15

Чимало з того, в чому я наразі зізнався, може вам здатися чужорідним, любий Коменданте, вам і тому загадковому, позбавленому обличчя комісарові, про якого я стільки чув. Американська Мрія, культура Голлівуду, практики американської демократії і так далі – всі ці риси Америки дезорієнтують тих, хто, як ми, походить зі Сходу. Ймовірно, мій статус напівзахідника мені допоміг, може навіть вроджено, зрозуміти американський характер, культуру та звичаї, зокрема ті, що пов'язані з романтикою. Найважливіше, що треба зрозуміти, – поки ми залицялися, американці зустрічалися. Це прагматичний звичай, де чоловік і жінка погоджуються зустрітись у зручний для обох час, немовби для того, щоб обговорити потенційно прибуткову справу. Американці розуміють побачення, як справу інвестицій та здобутків, на короткий чи довгий термін, однак ми бачимо в романтиці та залицяннях хіба що втрати. Зрештою, єдине гідне залицяння передбачало умовляння жінки, якої не можна вмовити, а не тієї, що вже готова перевірити свій календар, щоб знати, коли буде доступна.

Лана вочевидь була жінка, яка потребувала залицянь. Я писав їй листи, в яких захищав свій погляд ідеальним почерком, якого мене навчили монахині-птеродактилі; я писав віланели[74], сонети й куплети з сумнівною римою, однак рішучою відвертістю; я хапав її гітару, коли вона садовила мене на марокканські подушки у своїй вітальні, і співав їй пісні Фам Дуя, Трін Конг Сона та нового ліричного улюбленця нашої діаспори Дук Гуї. Лана винагороджувала мене загадковими усмішками звабливої апсари зарезервованим місцем у першому ряду на її виступах та новими аудієнціями – я діставав їх не частіше, ніж раз на тиждень. Я був одночасно вдячний і змучений, про що переповідав Бонові млявими днями в крамниці алкоголю. Звісно ж, як можна було чекати, ентузіазму в нього це не викликало.

– От скажи мені, ловеласе, – якось сказав він, повернувшись до властивої йому лаконічності, водночас приділяючи увагу і мені, й парі підлітків, які непоспіхом, наче опосуми, повзли проходом, а їхній вік

вимірювався двозначною цифрою з початку ліку, як і айк'ю. – Що буде, як Генерал дізнається?

Ми з ним сиділи за прилавком, чекаючи на денний візит Генерала.

– Чого б Генералові дізнаватися? – спитав я. – Ніхто йому не скаже. Ми з Ланою не такі сентиментальні, щоб думати, що одного дня ми одружимося, тож нема потреби йому зізнаватися.

– То до чого всі ці залицяння та відчай? – спитав він, цитуючи мої ж розповіді про наші стосунки.

– А залицяння та відчай обов'язково мають завершитися шлюбом? – перепитав я. – Чому б їм не завершитися коханням? Який взагалі стосунок шлюб має до кохання?

Бон пирхнув.

– Бог створив нас для одруження. Кохання тісно пов'язане зі шлюбом.

Я вже подумав, що він розклеїться, як того вечора у «Фантазії», однак обговорення кохання, шлюбу та смерті того дня не мало на нього видимого впливу, може тому, що він зосередився на опуклому дзеркалі під стелею. В оцих дзеркалах відображалися підлітки, що побожно дивилися на охолоджене пиво, зачаровані тим, як флуоресцентне світло відбивалось у бурштиновому склі.

– Шлюб – це рабство, – сказав я. – А коли Бог створив нас людьми, якщо Бог взагалі існує, він не мав наміру віддавати нас у рабство одне одному.

– Знаєш, що робить нас людьми? – у дзеркалі коротун з пари підлітків поклав пляшку собі в кишеню. Бон втомлено зітхнув і потягнувся по биту під прилавком. – Людьми нас робить те, що ми єдині на цій планеті можемо їбати себе самі.

Можливо, він міг висловитися делікатніше, однак делікатність його ніколи не цікавила. Зараз він був значно більше зацікавлений тим, що погрожував крадіям важкими травмами, аж поки вони не впали на коліна, здавши йому все, що до того сховали у своїх куртках, і благаючи про прощення. Бон хіба що вчив їх так, як колись вчили нас. Наші вчителі щиро вірили в тілесне покарання, від якого американці вже відмовилися (можливо, саме тому вони й розучилися перемагати у війнах). Для нас насильство починалося вдома і продовжувалось у школі, батьки й викладачі били дітей та учнів, наче перські килими,

вибиваючи з них пил самовдоволення та глупства, аби зробити їх красивішими.

Мій батько винятком не був. Він був хіба що шляхетнішим за більшість і грав лінійкою на ксилофоні учнівських кісточок, аж поки наші бідні пальці не вкривалися пурпуровими, синіми й чорними синцями. Інколи ми заслуговували на шмагання, інколи – ні, однак мій батько ніколи не виказував жалю, якщо з'являлися докази невинності покараного. Відколи в первородному гріху були винні всі, навіть несправедливе покарання було до певної міри заслужене.

Моя мати теж була винна, однак її гріх був такий неоригінальний. Ця гріховність турбувала мене менше за неоригінальність. Підозрюю, що навіть у моєму залицянні до Лани, будь-якого скоєного з нею гріха було б недосить – він не був би оригінальний. Однак я вірю, що може бути достатньо просто згрішити з нею, бо, не спробувавши, дізнатися про це я не зможу. Можливо, я кинув би оком на нескінченність, запаливши її тією спазматичною іскрою, яку вибив би доторк наших душ. Можливо, я нарешті пізнав би вічність, не вдаючись до цього:

З. Розкажи Символ Віри.

В. Вірую в Єдиного Бога, Отця, Вседержителя, Творця неба і землі…

Ці двоє злодюжок могли чути про цю молитву, бо християнські ідеї були для американців такі важливі, що посіли місце на найціннішому з усіх документі, доларовій банкноті. Навіть тепер на грошах у їхніх гаманцях мало стояти «Ми віримо в Бога». Бон м'яко постукував крадіїв по лобах битою, доки вони плакали: «Пробачте, будь ласка!» Принаймні ці кретини зналися на страху – одному з найкращих мотивів для віри. Питання, яке не могла розв'язати бейсбольна бита, – чи зналися вони на другому мотиві, любові, якої, з певних причин, навчити значно важче.

Генерал прибув у звичний час, і одразу ж після того ми поїхали – я сів за кермо, він – на заднє сидіння. Він не був балакучий, як завжди, і не рився у портфелі з паперами. Натомість, він дивився у вікно, що зазвичай для нього було марнуванням часу, і єдиною командою, яку я від нього почув, було вимкнути музику. У цій тиші я чув приглушену

віолончель передчуття, яка оголошувала тему, що, безперечно, турбувала його: Сонні. Стаття, яку Сонні написав про ймовірні операції Братства та Руху, розійшлася спільнотою вигнанців швидко, наче застуда. Мікроби його припущень ставали підтвердженими фактами, а його факти перетворювалися на інфекційні чутки. Коли ці чутки дійшли до мене, йшлося вже про те, що Генерал чи то збанкрутував у спробах фінансувати Рух, чи то купався в нечесно здобутому багатстві. То був або хабар від уряду США за мовчання про невдалу допомогу нам під кінець війни, або прибуток не лише від мережі ресторанів, а й від торгівлі наркотиками, проституції та рекету на власниках малого бізнесу. Дехто наполягав, що весь Рух, власне, був рекетом, а його люди в Таїланді – юрбою підлих дегенератів, залежних від пожертвувань спільноти. Інші казали, що ті люди насправді полк найкращих рейнджерів, спраглих до крові в божевільному прагненні помсти. Згідно з цими чутками, що весь час росли й розвивалися, Генерал або збирався зі свого крісла відправити цих дурнів на смерть, або ж повернутися сам, як Макартур[75] на Філіппіни, щоб самостійно очолити героїчне вторгнення. Якщо вже я про це чув, то чула і Мадам, а отже, й Генерал теж, і всі ми налаштовувалися на повне перешкод і потріскування дзижчання каналу пліток. Це стосувалося й огрядного майора, чиє товсте тіло зараз переливалося через краї сидіння поряд зі мною. Я не наважувався повернути голову і подивитися на нього, хоча краєм ока бачив, що він сидить обличчям до мене й усі три його ока широко розплющені. Не я зробив у його чолі цю дірку, що стала йому третім оком, однак я розробив план, який привів його до такої долі. Тепер саме це третє око дозволяло йому спостерігати за мною, хоча він і був мертвий – не просто привид, а глядач.

– Не можу дочекатися кінця цієї казки, – мовив він. – Але я вже знаю, чим вона скінчиться. А ти?

– Ви щось сказали? – спитав Генерал.

– Ні, сер.

– Я чув, ви щось сказали.

– Певно, говорив до себе.

– Припиніть говорити до себе.

– Так, сер.

Єдиною проблемою в тому, щоб не говорити до себе, було те, що ти сам – найчудовіший розмовник, якого тільки можна уявити. Ніхто

не слухатиме тебе з таким терпінням, як ти сам, і якщо вже ніхто не знає тебе так, як ти сам, ніхто не обманеться в тобі так, як ти сам. Але якщо спілкування з собою – ідеальна бесіда на коктейльній вечірці уяви, то огрядний майор був набридливим гостем, що все вривається в чужу розмову, ігноруючи всі натяки.

– Плани живуть своїм життям, чи не так? – сказав він. – Ти дав життя тому планові. Тепер тільки ти можеш знищити його.

Так і минула решта їзди до заміського клубу – огрядний майор шепотів мені на вухо, а я тримав язика за зубами так довго, що він почав боліти, розпух від слів, що їх я хотів йому сказати. Я переважно хотів для нього того ж, чого хотів колись для свого батька, – щоб він зник з мого життя. Після того як я у Штатах отримав від нього листа з новиною про смерть моєї матері, я написав Манові, що, якби Бог справді існував, моя мати була б жива, а мій батько – ні. «Як я хочу, щоб він помер!» Насправді він помер незадовго після мого повернення, однак його смерть не дала мені тієї розради, якої я чекав.

– Це заміський клуб? – спитав Генерал, коли ми прибули на місце призначення.

Я перевірив адресу – вона збіглася з адресою на запрошенні від Конгресмена. Там справді згадувався заміський клуб, і я теж малював у своїй уяві, як ми їхатимемо закрученими дорогами без машин, прокотимося гравійною доріжкою до лакея в чорному жилеті й метелику, що чекатиме нас, – така собі пастельна прелюдія до мовчазного барлогу зі шкурами чорних ведмедів на підлозі. На стінах, між венеційськими вікнами, висітимуть короновані рогами голови оленів і дивитимуться із саркастичною мудрістю крізь хмари диму від сигар. Надворі розстелеться разюча зелень майданчика для гольфу, на який витрачається більше води, ніж на ціле місто третього світу, і на якому квартети мужніх банкірів практикуватимуться у виді спорту, що вимагає і брутальної, войовничої сили, необхідної для патрання профспілок, і точності удару милосердя при ухилянні від податків. Однак замість такої тихої гавані, де завжди можна розраховувати на невичерпний запас прищавих м’ячів для гольфу та самовдоволеної дружелюбності, за зазначеною для нас адресою був усього лише м’ясний ресторан в Анагаймі, чарівний, наче продавець, що ходить від дверей до дверей. Місце видавалося недостойним приватного обіду ні з ким іншим, як з Річардом Геддом, що саме їздив по країні з лекціями.

Припаркувавши авто на стоянці, населеній лише американськими і тевтонськими засобами пересування останніх років, я пішов за Генералом усередину ресторану. Метрдотель був манірний, немов посол дуже маленької країни, – продумана суміш зарозумілості й уваги. Почувши ім'я Конгресмена, він відтанув, якраз щоб злегка вклонитися і провести нас через лабіринт маленьких обідніх залів, де червонокровні американці в теплих жилетах з ромбовим візерунком і застібнутих на всі ґудзики оксфордських сорочках бенкетували над величезними філейними стейками та каре ягняти. Нас чекала приватна кімната на другому поверсі, де Конгресмен зібрав кількох своїх прихильників за круглим столом, на якому цілком вмістилася б людина. Кожен з гостей уже тримав у руці свою склянку, й мені спало на думку, що наше запізнення було влаштоване навмисно. Коли Конгресмен підвівся назустріч нам, я вгамував тремтіння всередині. Я перебував дуже близько до репрезентативного зразка найнебезпечнішої істоти в історії світу – білого чоловіка в костюмі.

– Панове, ми дуже раді, що ви змогли приєднатися до нас, – сказав Конгресмен. – Дозвольте представити вас.

Інших гостей було шестеро – видатні бізнесмени, законодавці та юристи, а також доктор Гедд. Тоді як Конгресмен та доктор Гедд були Дуже Важливими Особами, інші, разом з Генералом, були НапівВажливимиОсобами (тоді як я був Неважливою Особою). Доктор Гедд був основною принадою нашого званого обіду, Генерал – другорядною. Конгресмен влаштував обід на користь Генерала, даючи йому змогу розширити мережу потенційних захисників, прихильників та інвесторів, а доктор Гедд був головним призом.

– Добре слово від доктора Гедда, – сказав Генералові Конгресмен, – може відкрити вашій справі двері та гаманці.

Тож невипадково місця по обидва боки доктора Гедда були зарезервовані для нас із Генералом, і я не гаяв часу, простягнувши для автографа примірник його книжки.

– Бачу, ви доволі ретельно її читали, – сказав доктор, гортаючи сторінки, такі пошарпані й загнуті, що книжка розбухла, наче просочена водою.

– Цей молодий чоловік вивчає американський характер, – сказав Конгресмен. – З того, що розповідав мені Генерал і що я сам бачив, боюся, він може знати нас ліпше за нас самих.

Чоловіки за столом тільки пирхнули з такої думки, і я теж.

– Якщо ви вивчаєте американський характер, – мовив доктор Гедд, підписуючи титульну сторінку, – для чого вам читати цю книжку? Вона швидше про азійців, а не про американців.

Він повернув книжку мені, я зважив її в руці й відповів:

– Мені здається, що єдиний спосіб зрозуміти характер людини – це зрозуміти, що вона думає про інших, особливо подібних до тебе.

Доктор Гедд пильно подивився на мене понад окулярами в роговій оправі – подібний погляд завжди бентежив мене, тим паче якщо він йде від чоловіка, який написав:

> «Середньостатистичний в'єтконгівський боєць не має конфлікту зі справжньою Америкою. Він має конфлікт із паперовим тигром, створеним його панами, адже він не більш ніж молодий ідеаліст, ошуканий комунізмом. Якби він зрозумів істинну суть Америки, то усвідомив би, що Америка – його друг, а не ворог». (с. 213)

Доктор Гедд не про мене говорив, бо я не був середньостатистичним в'єтконгівським бійцем, і водночас – про мене, якщо вже він поділяє людей на типи. Перед зустріччю я ще раз проглянув книжку і знайшов два приклади, у яких він звертався до схожих на мене. Про мій реверс:

> «В'єтнамський інтелектуал-радикал – наш найнебезпечніший ворог. Ймовірно, він читав Джефферсона і Монтеня, Маркса і Толстого й справедливо питатиме, чому права людей, які так вихваляє західна цивілізація, не поширюються на його народ. Він для нас утрачений. Якщо він присвятив своє життя радикалізмові, повернення назад для нього немає». (с. 301)

Даючи таку оцінку, доктор Гедд мав рацію. Я був найгіршим випадком, програною справою. Однак потім ішов цей пасаж,

написаний про мій аверс:

> «Молоді в’єтнамці, закохані в Америку, тримають ключі до свободи Південного В’єтнаму. Вони смакували кока-колу і пізнали її солодкий смак. Знаючи про наші американські недоліки, вони, втім, сподіваються на нашу щирість і добру волю в їхньому виправленні. Саме цих молодих людей нам слід підтримувати. Вони колись замінять генералів-диктаторів, яких, зрештою, тренували французи». (с. 381)

Ці категорії існували, як існують сторінки в книжці, однак більшість з нас складається з багатьох сторінок, а не з одної. Однак, підозрюю, вивчаючи мене, доктор Гедд бачив не книжку, а один аркуш, який легко читати і яким так само легко керувати. Я збирався довести йому, що він помиляється.

– Панове, – мовив доктор Гедд, повертаючись до гостей за столом. – Ставлю на те, що цей юнак єдиний з вас усіх прочитав мою книжку повністю.

Всі вибухнули безсоромним сміхом, і чомусь я відчув, що сміються вони з мене.

– Повністю? – перепитав Конгресмен. – Та ну, Річарде. Я був би дуже здивований, якби хтось у цій кімнаті прочитав більш ніж обкладинку та анотації.

Ще один вибух сміху, однак, замість того щоб образитися, доктор Гедд веселився. Він був королем цієї зустрічі, та свою паперову корону носив легко. Безсумнівно, він звик до свят на свою честь, зважаючи на популярність його книжок, періодичні появи в недільних ранкових ток-шоу та престижність посади штатного науковця у Вашинґтонському аналітичному центрі. Його особливо любили генерали повітряних сил, наймали стратегічним консультантом і регулярно відправляли звітувати перед президентом та його радниками щодо дивовиж бомбування. Сенатори й конгресмени теж любили Річарда Гедда, зокрема наш Конгресмен і подібні до нього, чиї округи виробляли літаки для цих бомбувань.

– Коли йдеться про мою книжку, – сказав він, – тут не завадить трохи менше чесності й трохи більше ввічливості, щоб зберегти обличчя.

Один лише чоловік середнього віку, що сидів поряд зі мною, не пирхав і не сміявся. Його костюм був нейтрального синього кольору, навколо шиї пов'язана неагресивна смугаста краватка. Він був юрист зі спеціалізацією на тілесних ушкодженнях, маестро колективних позовів. Дзьобаючи свій вальдорфський салат, він мовив:

– Смішно, що ви говорите про збереження обличчя, докторе Гедд. Усе дуже змінилося, так? Двадцять чи тридцять років тому жоден американець не говорив би серйозно про збереження обличчя.

– Двадцять-тридцять років тому американці про чимало речей, які ми обговорюємо тепер, не говорили б серйозно, – сказав доктор Гедд. – «Зберегти обличчя» – корисний вислів, і я кажу це як людина, що билася з японцями в Бірмі.

– Вони були міцні, – сказав Конгресмен. – Принаймні так мені батько казав. Немає нічого погано в тому, щоб ставитися до ворогів з повагою. Насправді поважати їх – шляхетно. Погляньте, що вони зробили, з певною допомогою від нас. Не можна проїхатися вулицею і не побачити японське авто.

– Японці чимало інвестували в мою країну, – сказав Генерал. – Продавали мотоцикли і диктофони. У мене в самого була стереосистема «Саньйо».

– І це було лише за пару десятиліть після того, як вони вас окупували, – сказав Конгресмен. – Ви знали, що протягом японського врядування мільйон в'єтнамців померли від голоду?

Цей коментар був направлений на інших чоловіків у костюмах, які не сміялись і не пирхали.

– Нічого собі, – сказав юрист зі спеціалізацією на тілесних ушкодженнях.

«Нічого собі» – єдине, що можна сказати, коли подібна статистика згадується після салату та перед стейком з печеною картоплею. Певну мить усі косилися на свої тарілки чи коктейлі, серйозні, наче старанні студенти за підручниками. Я ж підраховував, як можна виправити ту шкоду, що її мимоволі заподіяв Конгресмен. Через те, що він згадав про голод, якого американці ніколи не знали, нам стало важче бути приємними товаришами за обіднім столом. Від цього слова перед ними

постали потойбічні пейзажі з мерцями, схожими на скелети, – ми не хотіли являти подібний примарний образ, бо ж ніколи не варто вимагати від інших, щоб вони уявляли себе одними з нас.

Така духовна телепортація бентежить більшість людей, які, якщо вони взагалі думають про інших, краще уявлятимуть інших подібними до себе чи хоча б потенційно такими.

– Ця трагедія сталася давно, – сказав я. – Якщо чесно, більшість наших земляків тут не так зосереджені на минулому, як на тому, щоб стати американцями.

– І як вони це роблять? – спитав доктор Гедд, і, поки він дивився на мене поверх своїх лінз, мені здалося, що мене вивчають не два ока, а чотири.

– Вони, тобто ми, вірять у життя, свободу та пошук щастя, – сказав я, як часто відповідав іншим американцям.

Усі за столом схвально закивали, крім доктора Гедда. Я забув, що він був англійський іммігрант. Його квадрископічний погляд був зосереджений на мені, ці тривожні подвійні очі та подвійні лінзи.

– Отже, – мовив він, – ви щасливі?

То було інтимне питання, майже таке особисте, як питання про мою заробітну плату, прийнятне в нас на батьківщині, але не тут. Однак ще гірше було те, що я не міг придумати задовільної відповіді. Якщо я нещасний, це погано відіб'ється на мені, бо американці вважали нещасливість моральною невдачею і мало не злочином. Але якщо я щасливий, то казати так – ознака поганого смаку або ж зарозумілості, наче я вихваляюся чи зловтішаюся.

Саме цієї миті з'явилися офіціанти, урочисті, наче єгипетські слуги, готові бути похованими разом зі своїм фараоном, вони несли на плечах таці з головною стравою. Та якби я думав, що шмати м'яса перед нами відвернуть від мене увагу доктора Гедда, то помилився б. Коли офіціанти пішли, він повторив своє запитання, і я сказав, що не вважаю себе нещасним. Жирна кулька подвійного заперечення на мить зависла в повітрі, вразлива і неоднозначна. Доктор Гедд сказав:

– Припустимо, ви не нещасний, бо шукаєте щастя і поки що не спіймали його. Як і ми всі, правда ж, панове?

Чоловіки за столом щось пробурмотіли, погоджуючись, через повні роти стейків та червоного вина. Американці загалом не довіряють інтелектуалам, однак їх лякає влада і зачаровує слава.

Доктор Гедд не просто мав і перше, і друге, він володів англійським акцентом, що впливав на американців так, як собачий свисток на родину псових. Я мав імунітет до цього акценту, бо ж англійці мене не колонізували, і мав намір рішуче захищати свою позицію на цьому імпровізованому семінарі.

– А ви, докторе Гедд? – спитав я. – Ви щасливий?

Доктора моє питання не збентежило, і він продовжив пиляти ножем горошок, перш ніж узятися до шматка стейка.

– Як ви, вочевидь, розумієте, – відповів він, – на це питання немає гідної відповіді.

– Хіба ж «так» – не гідна відповідь? – спитав помічник окружного прокурора.

– Ні, бо щастя в американському стилі – це гра з нульовою сумою, сер. – Доктор Гедд повільно повернув голову, переконавшись, що бачить кожного в кімнаті. – Щоб людина була щаслива, вона має вимірювати своє щастя на тлі нещастя іншого – процес, який, безперечно, працює і в зворотному напрямку. Якби я сказав, що я щасливий, хтось інший мав би бути нещасний, і найімовірніше – один з вас. Але якби я сказав, що я нещасний, когось із вас це зробило б щасливішим, та водночас призвело б до зніяковіння, бо в Америці ніхто не має бути нещасним. Гадаю, наш юний розумник інтуїтивно відчув, що тоді як усім американцям гарантована можливість пошуку щастя, багатьом з них гарантоване і нещастя.

За столом запанувало пригнічення. Було сказано те, чого не можна говорити, такі як ми з Генералом ніколи не могли б вимовити подібного в шановній білій компанії, щоб не вийти за межі дозволеного. Такі біженці, як ми, ніколи б не наважилися поставити під сумнів ідеологію Диснейленду, якої дотримувалася більшість американців, вважаючи свій край найщасливішим на землі. Однак докторові Гедду не можна було дорікати, бо він був *англійським* іммігрантом. Саме його існування визнавало законність колишніх колоній, а походження та акцент будили в багатьох американцях комплекс меншовартості та латентну англофілію. Доктор Гедд цілком усвідомлював свою привілейованість і тішився з дискомфорту, який він викликав у своїх американських хазяїв.

Саме в цій атмосфері в розмову втрутився Генерал.

– Певен, доктор правий, – сказав він. – Але якщо щастя і не гарантоване, гарантована свобода, а це, панове, значно важливіше.

– Ось це точно, Генерале, – сказав Конгресмен, піднімаючи склянку. – Чи ж не це завжди розуміли іммігранти?

Решта гостей теж підняли свої склянки, навіть доктор Гедд, що загадково посміхнувся з того, як Генерал змінив тему розмови. Подібний хід був для нього типовий. Він знав, як читати натовп – це обов'язкове вміння для того, щоб збирати гроші. Як я доповів Манові через паризьку тітоньку, він уже мав певний успіх у збиранні коштів через кілька організацій, яким його представив Клод, та через власні контакти серед американців, що відвідували нашу країну чи відслужили в ній. То були породисті чоловіки зі зв'язками, як і ті, що сиділи в радах довірених осіб цих організацій. Суми, які вони давали Братству, були помірні за їхніми стандартами і навряд чи мали привернути увагу аудиторів чи журналістів. Однак коли Доларову Банкноту переводили за кордон до Таїланду, з нею ставався неймовірний фокус-покус під назвою «обмінний курс». В Америці на Доларову Банкноту можна було купити сендвіч з шинкою, однак у таборі біженців у Таїланді скромна зелена Доларова Банкнота перетворювалася на барвистий бат, готовий кілька днів годувати вояків. Ще трохи батів – і наших солдатів можна було вдягнути в новенькі хакі. Так в ім'я допомоги біженцям ці внески задовольняли базові потреби в їжі та одязі для таємної армії, що передусім складалася з біженців. Якщо говорити про зброю та амуніцію, їхнім постачанням займалися сили безпеки Таїланду, що, своєю чергою, отримували кишенькові гроші від Дядька Сема, цілком прозоро і за повної підтримки Конгресу.

Саме Конгресмен, звісно, мав позначити гідний момент для розмови про те, чому ми справді тут зібралися. Так він і зробив за тортом з морозивом, після кількох коктейлів.

– Панове, – сказав Конгресмен, – наша сьогоднішня зустріч і поновлення нашої дружби мають серйозні причини. Генерал прийшов обговорити з нами обіцянку нашого старого союзника, південнов'єтнамського солдата, без якого світ був би значно гірший, ніж він нині є. Індокитай упав перед комунізмом, однак дивіться, що ми врятували: Таїланд, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Корею та Японію. Ці країни – наш бастіон проти хвилі комунізму.

– Не забуваймо про ваші Філіппіни, – додав доктор Гедд. – Чи Індонезію.

– Саме так. Маркос та Сугарто мали час подолати своїх комуністів, бо південнов'єтнамський солдат прикривав їх, – сказав Конгресмен. – Гадаю, ми винні цьому солдатові трохи більше, ніж просту вдячність, тому я і попросив вас сьогодні прийти сюди. Тепер передаю слово одному з найкращих охоронців волі, якого бачив Індокитай. Генерале?

Генерал відсунув убік порожній келих, поклав лікті на стіл, склав руки й нахилився вперед.

– Дякую, Конгресмене. Для мене велика честь зустрітися з вами. Такі люди, як ви, побудували найкращу зброю світу – арсенал демократії. Ми не змогли б так довго боротися проти сил, що переважали наші, без ваших хлопців і вашої зброї. Ви мусите пам'ятати, панове, як проти нас повстали не лише наші загублені брати, а й увесь комуністичний світ. Росіяни, китайці, північні корейці – вони всі були там, так само як на нашому боці виступили численні азійці, що стали вашими друзями. Чи ж я можу забути про південних корейців, філіппінців, тайців, що билися разом з нами, як і австралійці та новозеландці? Панове, ми не воювали у в'єтнамській війні, ми не воювали самі. То була лише в'єтнамська битва в холодній війні між свободою та тиранією…

– Ніхто не поставить під сумнів те, що в Південно-Східній Азії досі тривають заворушення, – сказав доктор Гедд. До цього дня лише президент наважувався перебивати Генерала, однак, навіть якщо це його образило, а це, звісно ж, так і було, він не видав себе і тільки ледь усміхнувся, позначивши те, як йому приємно, що доктор Гедд робить свій внесок у розмову. А той вів далі: – Хоч би яким бентежним було минуле, тепер у регіоні, крім Камбоджі, значно спокійніше. А тим часом нас мають турбувати інші питання, що значно більше на часі. Палестинці, червоні бригади, Совєти. Загроза змінилася, пустила метастази. Командос терористів завдають ударів у Німеччині, Італії, Ізраїлі. Афганістан – це новий В'єтнам. Це мусить нас турбувати, правда, Генерале?

Генерал трохи насупив брови, показуючи своє розуміння й занепокоєння. Як і всі небілі люди, як і я, Генерал знав, що мусить бути терплячий з білими, яких небілі легко лякали. Навіть з ліберальними

білими далеко не зайдеш, а от з посередніми білими взагалі ледве чи зайдеш хоч кудись. Генерал добре знався на природі білих людей, їхніх нюансах і внутрішній різниці між ними, як і кожна небіла людина, що прожила тут чимало років. Ми їли їхню їжу, дивилися їхнє кіно, спостерігали за їхнім життям та душею через телебачення та повсякденне спілкування, ми вчили їхню мову, вбирали їхні тонкі натяки, сміялися з їхніх жартів, навіть тих, що напряму стосувалися нас, ми смиренно приймали їхню зверхність, ми підслуховували їхні розмови в супермаркетах та в дантистів, ми захищали їх, не говорячи своєю мовою в їхній присутності, бо їх це нервувало. Ми були найкращими антропологами з американців, таких американський народ ще не знав, бо наші польові нотатки писалися нашою мовою в листах і листівках, надісланих до рідних країн, у яких родичі читали ці звіти з реготом, збентеженням та трепетом. Хоча Конгресмен і жартував, ми, певно, справді знали білих людей ліпше, ніж вони коли-небудь могли пізнати нас. Іноді це призводило до того, що ми сумнівалися в собі, перебували в стані постійних вагань про свою сутність, постійно дивились у дзеркало, думаючи, чи ми насправді такі, чи саме такими нас бачать білі люди. Але з усього того, що ми начебто про них знали, було дещо, чого ми не могли знати навіть після багатьох років добровільної та нав'язаної близькості, зокрема мистецтво приготування соусу з журавлини, те, як правильно кидати футбольний м'яч, та таємні звичаї таємних спільнот, на зразок братств у коледжі, куди, здається, брали тільки тих, хто годився б і до гітлерюгенду. Не останнє місце у списку невідомого нам були подібні святині – принаймні так я написав своїй паризькій тітоньці – такі приховані кімнати, куди раніше пускали дуже небагатьох з нас, якщо це взагалі було не вперше. Генерал розумів це так само, як і я, тож морально ходив навшпиньки, обережно, щоб нікого не образити.

– Цікаво, що ви згадали Совєти, – сказав Генерал. – Як ви й писали, докторе Гедд, Сталін та народи Совєтського Союзу за характером ближчі до Сходу, аніж до Заходу. Ваш аргумент про те, що холодна війна насправді зіткнення культур, а не просто країн чи навіть ідеологій, абсолютно правильний. Холодна війна – це, по суті, конфлікт Сходу та Заходу, а Совєти насправді азійці, що ніколи не вчилися західного способу життя, на відміну від нас.

Звісно ж, насправді я підсумував для Генерала ці тези з книжки Гедда, коли готувався до цієї зустрічі, чи то пак, прослуховування. Тепер же я пильно спостерігав за реакцією доктора Гедда на написане мною, однак вираз його обличчя не змінився. Все одно я був упевнений, що коментарі Генерала на нього вплинули. Жоден автор не має імунітету проти схвального цитування йому ж його ідей та слів. Глибоко в душі автори, байдуже, як вони вихвалені чи як чемно поводяться, невпевнені істоти з чутливим его, такі ж делікатні, як кінозірки, тільки значно бідніші та менш гламурні. Треба глибоко копати, щоб знайти білу, м'ясисту бульбу їхнього внутрішнього Я, і найкращим знаряддям для цього завжди були їхні власні слова.

Я додав до всього цього і свій внесок, сказавши:

– Ми, безперечно, маємо протистояти Совєтам, докторе Гедд. Однак причина того, що ми мусимо з ними боротися, пов'язана з причиною для боротьби з їхніми слугами в нашій країні і тим, чому ми й тепер продовжуємо цю боротьбу.

– І що це за причина? – спитав сократівський доктор Гедд.

– Я назву її вам, – сказав Конгресмен. – І не своїми словами, а словами Джона Квінсі Адамса[76], коли він говорив про нашу велику країну. «Хоч би де розгорнувся чи розгортатиметься штандарт свободи й незалежності, там буде її серце, її благословення та її молитви… Вона [Америка] зичить свободи і незалежності всім».

Доктор Гедд знову всміхнувся і мовив:

– Дуже добре, сер. Навіть англієць не сперечатиметься з Джоном Квінсі Адамсом.

– От чого я досі не розумію, так це того, як ми програли, – сказав помічник окружного прокурора, киваючи офіціантові, щоб той приніс йому ще коктейль.

– На мою думку, і сподіваюся, що ви, панове, її зрозумієте, – відповів юрист зі спеціалізацією на тілесних ушкодженнях, – ми програли, бо були надто обережні. Ми боялися зашкодити власній репутації, однак якби ми просто прийняли те, що будь-які пошкодження впливатимуть на неї недовго, ми б могли посилити свої війська і показати вашим людям, яка сторона має перемогти.

– Можливо, Сталін та Мао мали на це правильну відповідь, – сказав Генерал. – Якщо померло кілька мільйонів людей, що таке ще кілька мільйонів? Ви ж писали щось про це, докторе Гедд?

– А ви прочитали мою книжку уважніше, ніж я думав, Генерале. Беззаперечно, ви бачили найгірше у війні, як і я, тож ви пробачите мені неприємну правду про те, чому американці втратили В'єтнам. – Доктор Гедд підняв окуляри на перенісся і нарешті подивився на нас крізь скельця. – Ваші американські генерали воювали в Другій світовій і знали цінність ваших японських стратегій, однак вільних рук для ведення війни не мали. Тож замість руйнівної війни, єдиної війни, яку визнає і поважає Схід (згадаймо Токіо, Гіросіму, Нагасакі), вони мусили чи вибрали вести війну виснажливу. На Сході це вважається, цілком закономірно, ознакою слабкості. Я не помиляюся, Генерале?

– Якщо Схід і має невичерпний ресурс, то це люди, – відповів Генерал.

– Саме так. Скажу вам ще дещо, Генерале. Мені сумно доходити цього висновку, однак я бачив свідчення на власні очі, не лише з книжок та архівів, а на полі бою в Бірмі. Це треба сказати. Життя на Сході дешеве, бо його чимало. І як стверджується в східній філософії… – доктор Гедд зробив паузу. – Життя не важливе. Можливо, нечуйно буде це казати, однак жителі Сходу не оцінюють життя так високо, як жителі Заходу.

Я писав паризькій тітоньці, що за столом запанувала тиша, поки ми усвідомлювали цю думку, а офіціанти несли нам коктейлі. Конгресмен розмішав свій напій і спитав:

– Що скажете, Генерале?

Генерал відпив свій коньяк з содовою, усміхнувся і сказав:

– Звісно ж, доктор Гедд правий, Конгресмене. Правда дуже часто буває незручною. А ви як вважаєте, капітане?

Усі розвернулися до мене, саме тоді як я майже підніс своє мартіні до вуст. Довелося нерішуче поставити його на стіл. Після трьох таких склянок і двох келихів червоного вина я відчував прозріння, дух істини розширив мій розум і вимагав, щоб я його випустив.

– Що ж, – мовив я, – дозволю собі не погодитися з доктором Геддом. Життя для жителів Сходу насправді *важливе*.

Тут Генерал насупився, і я зупинився. Інші обличчя лишилися незмінними, однак я відчував, як у повітрі збирається статична електрика напруги.

– То ви кажете, що доктор Гедд помиляється? – спитав Конгресмен, привітний, як, певно, доктор Менгеле у правильній

компанії.

– О, ні, – поспішив заперечити я. Мене заливав піт, білизна під сорочкою змокла. – Але розумієте, панове, тоді як життя *цінне* для нас… – Ще одна пауза, і моя публіка схилилася до мене на міліметр-два. – Для жителя Заходу воно *неоціненне*.

Усі перевели очі на доктора Гедда, що підняв свій коктейль і мовив:

– Я б сам краще не сказав, юначе.

На цьому розмова, нарешті, виснажилася, і ми затишно зарились у свої коктейлі з тією ніжністю, з якою зазвичай ставляться до цуценят. Тепер, коли наші хазяї були задоволені нашими перемовинами, я міг і сам поставити запитання.

– Може, це й наївно, – мовив я, – але я думав, що ми їдемо в заміський клуб.

Хазяї розреготалися, наче я розповів першокласний жарт. Навіть доктор Гедд, схоже, приєднався, хихочучи над своїм «Мангеттеном». Ми з Генералом посміхалися і чекали на пояснення. Конгресмен подивився на старшого офіціанта, той кивнув і сказав:

– Панове, саме слушний час представити вам наш заміський клуб. Не забувайте свої коктейлі.

Під проводом старшого офіціанта ми, з коктейлями в руках, вийшли з обідньої зали. Далі коридором були ще одні двері. Відчинивши їх, офіціант сказав:

– Джентльмени прийшли.

За дверима була кімната, якої я і чекав – з дерев'яними панелями на стінах та головою оленя на панелі, чиї роги пропонували достатньо місця для того, щоб ми всі могли повісити свої піджаки. Повітря було повне диму, освітлення – тьмяне, щоб ще більше прикрасити гарненьких молодих жінок у вузьких сукнях, розсаджених по шкіряних диванах.

– Панове, – мовив Конгресмен, – ласкаво просимо в заміський клуб.

– Не розумію, – прошепотів Генерал.

– Пізніше поясню, сер, – пробуркотів я у відповідь. Допив свій коктейль і передав склянку старшому офіціантові, поки Конгресмен кивав парі юних леді.

– Генерале, капітане, дозвольте вас представити.

Наші компаньйонки встали. Високі підбори робили їх на два-три дюйми вищими за нас з Генералом. Мені дісталася дуже пишна білявка, її нордичні блакитні очі були твердіші та сяяли яскравіше за вибілені зуби. В одній руці вона тримала келих шипучого шампанського, в другій – довгий мундштук з наполовину випаленою сигаретою. Вона була професіоналкою, бачила таких, як я, тисячі разів, і мені не було на що скаржитися, бо я теж кілька разів зустрічався з такими, як вона. Хоча я й розтягнув щоки та губи в подобі усмішки, та не міг збудити в собі звичного ентузіазму, поки Конгресмен нас знайомив. Можливо, через те, як вона звично струшувала попіл з сигарети на килим, замість бути зачарованим її залізною красою, я відволікався на смужку під її щелепою, межу між неприкрашеною шкірою шиї та білою ґрунтівкою на обличчі.

– Ще раз, як тебе звати? – спитала вона, сміючись без причини. Я нахилився вперед, щоб сказати, і мало не впав у колодязь її декольте, бо мені раптово запаморочилося від хлороформу її різких парфумів.

– Мені подобається твій акцент, – сказав я, відступивши. – Ти, певно, з південних штатів.

– Джорджія, любчику, – сказала вона і знову розсміялася. – А твоя англійська непогана, як для азійця.

Я сміявся, вона сміялась, і коли я подивився на Генерала та його рудоволосу компаньйонку, вони сміялися теж. Усі в кімнаті сміялися, і коли офіціанти принесли ще шампанського, було вже зрозуміло, що ми всі чудово проведемо час, зокрема й доктор Гедд. Передавши одну склянку своїй пишногрудій компаньйонці, а другу мені, він сказав:

– Сподіваюся, юначе, ви не будете проти, якщо я скористаюся вашим вікопомним висловом у своїй наступній книжці.

Наші супутниці дивилися на мене без цікавості, чекаючи на мою відповідь.

– Ніщо не зробить мене щасливішим, – відповів я, хоча, з невимовних у цій компанії причин, я був швидше нещасним.

Розділ 16

Коли того ж дня, трохи по півночі, ми припаркувалися біля його резиденції, де не горіло світло, Генерал зробив мені сюрприз.

– Я думав про ваше прохання повернутися на батьківщину, – сказав він із заднього сидіння, так, що я бачив його очі в дзеркалі заднього огляду. – Ви потрібні мені тут, але я поважаю вашу мужність. Однак, на відміну від Бона та інших, ви ніколи не проходили перевірки боєм.

Далі йшов опис сивого капітана та беземоційного лейтенанта як героїв війни, чоловіків, яким він довірив би своє життя в бою.

– Ви мусите довести, що спроможні на те, що роблять вони. Мусите зробити те, що має бути зроблене. Ви можете?

– Звісно, сер. – Я завагався, а тоді поставив очевидне питання: – А що має бути зроблене?

– Ви знаєте, про що я, – сказав Генерал.

Я сидів, тримаючи руки на кермі, одна на десяту годину, друга на другу, і сподівався, що помилився.

– Я хочу переконатися, що все зроблю правильно, сер, – сказав я, дивлячись на нього в дзеркало. – Що саме має бути зроблене?

Генерал зашарудів на своєму сидінні, почав ритись у кишенях. Я простягнув йому свою запальничку.

– Дякую, капітане.

На коротку мить полум’я осяяло палімпсест його обличчя. Тоді світлотіні зникли, і це обличчя більше не можна було прочитати.

– Я ж не розповідав вам про те, як мені довелося провести два роки в комуністичному таборі? Що ж, обійдемося без деталей. Достатньо буде сказати, що ворог оточив наших біля Дьєнб’єнфу. Не тільки французів, марокканців, алжирців і німців, але й наших людей теж, тисячі. Я зголосився висадитись у Дьєнб’єнфу, хоча й знав, що теж буду приречений. Але я не міг дозволити моїм товаришам померти, доки я відсиджуюся. Коли Дьєнб’єнфу впав, мене захопили разом з іншими. Хоч я і втратив два роки життя у в’язниці, я не жалкую, що стрибнув тоді. Бо я став тим, ким я нині є, коли висадився там і пережив табір. Однак ніхто не просив мене це робити. Ніхто не

казав, що мусить бути зроблене. Ніхто не обговорював наслідки. Усе це було зрозуміло. Розумієте, капітане?

– Так, сер, – відповів я.

– Дуже добре. Якщо те, що має бути зроблене, буде зроблене, тоді можете повернутися на батьківщину. Ви дуже розумний молодий чоловік, капітане. Усі деталі я довіряю вам, можете не обговорювати їх зі мною. Квиток для вас я влаштую. – Генерал зупинився, не до кінця відчинивши двері, і пирхнув. – Заміський клуб, га? Треба це запам'ятати.

Я дивився, як він іде доріжкою до свого темного будинку, де Мадам, певно, читала в ліжку, не лягаючи, доки він не повернеться, як це часто було на віллі. Вона знала, що обов'язки Генерала затримують його після півночі, але чи усвідомлювала, що може входити в ці обов'язки? Що в нас теж були заміські клуби? Іноді, привізши його на віллу, я стояв у коридорі в самих шкарпетках і прислухався, чи не лунатимуть з їхньої кімнати звуки сварки. Ніколи нічого не чув, але й Мадам була надто розумна, щоб не знати, що я там.

Стосовно того ж, що знав я, справи були такі: паризька тітонька надіслала відповідь, і невидиме повідомлення, що поступово проявлялось у листі, було стисле. *«Не повертайся*, – написав Ман. – *Ти потрібен нам в Америці, а не тут. Це наказ»*. Я спалив листа в кошику для сміття, як і всі інші листи. До цієї миті таким був звичний спосіб позбутися доказів, але зізнаюся, що тоді спалювання листа було способом відправити його до пекла або ж принесенням жертви божеству (не Богу), що могло б уберегти нас з Боном. Я, звісно ж, не сказав Бонові про листа, а от про пропозицію Генерала сказав, шукаючи його поради. Реакція була типово різка.

– Ти ідіот, – сказав Бон. – Але відмовити тебе їхати я не можу. Щодо Сонні, тут нема чого шкодувати. У нього завеликий рот.

Бон запропонував утішити мене єдиним відомим йому способом – у більярді, де він купив мені кілька напоїв та кілька раундів гри. Щось у братській атмосфері більярдної втішало душу. Пляма світла над столом із зеленого фетру створювала своєрідну гідропонічну зону в приміщенні, на якій росли колючі рослини чоловічих емоцій, надто чутливі до сонячного світла та свіжого повітря. Більярдна була найпопулярнішим (після кафе і перед нічним клубом чи домом) місцем, де можна було зустріти південнов'єтнамського чоловіка. Тут

він дізнавався, що в більярді, як і в занятті коханням, вірність і чіткість прицілу змінювалася пропорційно до випитого алкоголю. Так вечір тривав, а наші поєдинки поступово ставали все довшими. Однак варто віддати Бонові належне, пропозицію він мені зробив ще під час першої гри, задовго до того, як ніч зійшла на ніщо і ми мовчки вийшли з більярдної в перші хвилини світанку, на самотню вулицю, де єдиною ознакою життя був вкритий борошном пекар, який гарував у вітрині крамниці пундиків.

– Я зроблю це, – сказав Бон, спостерігаючи, як я розставляю кульки. – Скажеш Генералові, що це був ти, але я дістану його для тебе.

Його пропозиція зовсім мене не здивувала. Навіть дякуючи йому, я знав, що не можу пристати на це. Я рушав у ті дикі місця, які багато хто дослідив до мене, переступав поріг, що відділяв тих, хто вбивав, від тих, хто не вбивав. Генерал мав рацію, лише той, хто брав участь у цьому ритуалі, міг дістати дозвіл повернутися додому. Мені потрібне було причастя, але таких з цього приводу не існувало. А чому б ні? Кого ми дурили, вірячи, що Бог, якщо він справді існує, не хотів би, щоб ми визнали святість убивства? Повернемося до іншого вагомого питання катехізису мого батька:

З. Що таке людина?

В. Людина – істота, складена з тіла і душі, створена за Божим образом і подобою.

З. Це подоба тілесна чи душевна?

В. Ця подоба переважно душевна.

Мені не потрібно було дивитись у дзеркало чи на обличчя моїх товаришів, щоб знайти подобу до Бога. Я мусив тільки подивитися на їхню сутність і на свою, щоб зрозуміти, що ми не ставали б убивцями, якби Бог не був таким.

Але, звісно ж, я говорю не просто про вбивство, а про підмножину навмисних убивств. Бон знизав плечима на мої вагання і перехилився через стіл, обперши кий на свою розчепірену долоню.

– Ти завжди хочеш чогось учитися, – сказав він. – Що ж, немає більшого знання, ніж убивство людини.

Він ударив по кульці з підкруткою, вона влучила в ціль і м'яко відкотилася назад, наче готуючись до наступного удару.

– Як щодо любові та творення? – спитав я. – Одруження, народження дітей? З усіх інших людей, саме ти мав би вірити в такі знання.

Бон сперся стегном на край столу, поклав кий на плечі, наче коромисло, тримаючи обома руками.

– Ти мене випробовуєш, так? Гаразд. Ми можемо як завгодно говорити про життя і творення. Однак коли такі, як я, йдуть і вбивають, усі щасливі, що ми це робимо, і про це не треба говорити. Було б краще, якби щонеділі перед проповіддю вояк вставав і розповідав людям, кого він вбив від їхнього імені. Вони хоча б могли це вислухати, – він знизав плечима. – Але так не робиться. Тож ось тобі практична порада. Люди люблять прикидатися мертвими. Знаєш, як відрізнити, чи людина точно померла? Натисни пальцем їй на око. Живий поворушиться. Мертвий – ні.

Я міг уявити собі, як застрелюю Сонні, бо ж стільки разів бачив це в кіно. Однак ніяк не міг уявити свого пальця на слизькому, наче риба, желе його ока.

– Чому б просто не вистрелити двічі? – спитав я.

– Бо від цього, розумнику, багато галасу. Постріл робить бах. До того ж хто казав про хоча б один постріл? Іноді ми вбиваємо в'єтконгівців не з пістолетів. Якщо тобі від цього стане краще, це не злочин. Це навіть не вбивство. Це політичний акт. Спитай свого Клода, якщо ще не питав. Він приходить і каже: «Ось список покупок. Ідіть і принесіть». І ми йдемо вночі по селах зі списком. В'єтконгівський терорист, в'єтконгівський прихильник, в'єтконгівський колабораціоніст, можливо в'єтконгівець, напевно в'єтконгівець, у цієї в животі в'єтконгівець. Цей думає стати в'єтконгівцем. Про цього всі думають, що він в'єтконгівець. У цього батько чи мати з в'єтконгівців, тож він в'єтконгівець за вихованням. Нам бракувало часу дістати їх усіх. Треба було винищити їх усіх, коли була можливість. Не повторюй нашої помилки. Зніми цього в'єтконгівця, поки він не став надто значним, поки не перетворив інших на в'єтконгівців. Ось і все. Нема про що шкодувати. Нема про що плакати.

Якби ж усе було так просто. Проблемою з убивством усіх в'єтконгівців було те, що завжди з'являтимуться нові, вони

тремтітимуть у стінах нашої пам’яті, важко дихатимуть під підлогою наших душ, оргіастично розмножуватимуться там, де не видно. Іншою проблемою було те, що Сонні в’єтконгівцем не був, адже підривний елемент, за означенням, не балакатиме стільки. Але я міг і помилитися. Агент-провокатор теж був підривним елементом, та мав завдання саме говорити, агітувати інших у циклі обертання радикалізації. У цьому разі агент-провокатор не був би комуністом, підштовхуючи антикомуністів до дій проти себе. Він був би саме антикомуністом і заохочував би подібним чином налаштованих людей заходити надто далеко, п’яніти від ідеологічного запалу, хоча б і гіркого від обурення. От за цим означенням найімовірнішим агентом-провокатором був Генерал. Чи Мадам. Чому б ні? Ман запевняв мене, що в нас є люди в найвищих колах. «Ти здивуєшся, побачивши, хто отримає медалі після визволення», – казав він. То чи здивуюся? Оце було б смішно, якби Генерал і Мадам теж були прихильники комуністів. Ми всі посміялися б з такого жарту, коли нас вшановували б як народних героїв.

Відкинувши Бонову пораду, я звернувся до єдиної іншої людини, з якою міг поговорити, – до Лани. Прийшов до її помешкання наступного тижня з пляшкою вина. Вдома вона була схожа на студентку у своєму берклівському спортивному светрі, вицвілих блакитних джинсах, з ледь помітним макіяжем. Готувала теж як студентка, але це не мало значення. Ми вечеряли у вітальні, дивлячись «Джефферсонів», телевізійну комедію про невизнаних нащадків Томаса Джефферсона, третього президента Америки та автора Декларації незалежності. Тоді випили ще пляшку вина, що трохи пом’якшила важкі крохмальні кулі в шлунку. Я вказав на яскраво освітлені шедеври архітектури на схилі вдалині, які було видно з її вікна, і розповів, що один з них належав Авторові, чий опус скоро мав вийти на екрани. Я вже переповідав їй про свої нещасливі пригоди на Філіппінах і поділився своїм припущенням, хоч і параноїдальним, що Автор намагався мене вбити. Визнаю, я говорив їй, що сам раз чи два фантазував про те, щоб убити його. Лана знизала плечима і збила попіл зі своєї сигарети.

– Ми всі маємо фантазії про вбивства, – мовила вона. – Побіжні думки на зразок – о, що було б, якби я переїхав ту людину? Чи принаймні думаємо про те, що було б, якби хтось помер. Моя мати,

наприклад. Ні, не серйозно, просто – що, якби… Правда ж? Не лишай мене з думкою, що я божевільна.

У мене на колінах лежала її гітара, і я взяв драматичний іспанський акорд.

– Якщо вже ми тут сповідаємося, – сказав я, – я думав про вбивство свого батька. Звісно ж, не насправді, але – що, якби… Я тобі не казав, що він був священиком?

Лана широко розкрила очі.

– Священиком? Боже мій!

З цим щирим здивуванням вона стала мені ще ближчою. Під макіяжем для нічних клубів і штучним блиском примадонни Лана досі була невинна, така незаплямована, що мені хотілося тільки втерти пом'якшувальну, кремову м'якоть свого екстатичного Я в її ніжну білу шкіру. Я хотів відтворити з нею найдавнішу полеміку всіх часів, тезу Адама й антитезу Єви, що привели до синтезу нас усіх, цього гнилого яблука людства, яке так далеко впало від Божого дерева. Не те, щоб ми колись були такими чистими, як наші предки. Якщо Адам та Єва принизили Боже знання, ми і собі принизили Адама та Єву, тож я тепер насправді прагнув лише паркої, гарячої, дикої діалектики: «Я – Тарзан, ти – Джейн». Чи була хоч одна з цих пар краща за в'єтнамську дівчину і французького духівника?

– Мати казала мені, що нема нічого поганого в тому, щоб бути дитям любові такої пари, – сказав я Лані. – Зрештою, за маминими словами, ми, люди, народжені від кохання дракона та феї. Чи ж може бути щось дивніше? Однак люди все одно дивилися на мене зверхньо, і я звинувачував у цьому свого батька. Коли я ріс, то часто уявляв собі, як він одного дня стане перед своєю паствою і скаже: «Ось мій син, що його ви можете знати. Нехай він стане поміж вас, щоб ви визнали його і любили, як я люблю». Чи щось таке. Я був би щасливий, якби він хоча б навідувався до нас, сідав з нами за стіл і потай називав своїм сином. Однак він цього не робив, тож я уявляв собі блискавку, скаженого слона, смертельну хворобу, янгола, що спуститься з неба за його спиною на кафедрі, подме в сурму просто йому на вухо і покличе до Творця.

– Це не думки про те, щоб убити його.

– О, лише про пістолет.

– Але ти його пробачив?

– Інколи мені здається, що так. Інколи – що ні, особливо коли я думаю про матір. Судячи з цього, гадаю, що насправді не пробачив.

Тоді Лана нахилилася до мене, поклавши руку мені на коліно.

– Можливо, прощення переоцінюють, – сказала вона.

Її обличчя було як ніколи близько до мого, мені потрібно було лише схилитися до неї. Саме тоді я вчинив найбільше у своєму житті збочення. Я відступив чи, точніше, відхилився, збільшивши відстань до цього прекрасного обличчя, до спокусливої тріщини цих злегка розтулених губ.

– Мені треба йти.

– Тобі треба йти? – з виразу обличчя Лани було зрозуміло, що раніше вона таких слів від чоловіка не чула. Вона не виглядала б так збентежено, навіть якби я запропонував їй вчинити наймерзенніший із содомських гріхів. Я встав, поки не передумав, і передав їй гітару.

– Треба дещо зробити, перш ніж я зможу зробити те, що треба, тут.

Тепер була черга Лани відхилитись у здивуванні й узяти драматичний акорд.

– Звучить серйозно, – сказала вона. – Але знаєш, мені подобаються серйозні чоловіки.

Знала б вона, яким серйозним я можу бути. Дорогою від її квартири до помешкання Сонні я керував машиною, тримаючи руки на кермі на десятій та на другій годині, дихаючи глибоко та рівно, щоб вгамувати свій жаль від того, що довелося кинути Лану, і нервозність перед зустріччю з ним. Усвідомлене дихання, запозичене в буддистських монахів, було одне з того, чого навчив мене Клод. Усе зводилося до зосередженості на диханні. Повільно вдихаючи і видихаючи, ти позбувався білого шуму життя, так що розум ставав вільним і мирним, щоб злитися з об’єктом міркувань.

– Коли суб’єкт і об’єкт – одне ціле, – казав Клод, – ти не труситимешся, спускаючи курок.

Коли я паркувався за рогом від будинку Сонні, мій розум став подібним до чайки, що ширяє над пляжем, яку несе не її воля чи рухи, а вітерець. Я зняв свою синю сорочку поло й одягнув білу футболку. Зняв коричневі лофери і штани хакі, натомість натягнув сині джинси та бежеві полотняні туфлі. Останньою була двостороння вітрівка, картатим сподом назовні, та фетровий капелюх. Виходячи з машини, я

взяв з собою велику сумку, отриману за підписку на журнал «Тайм». Усередині лежав невеликий наплічник, одяг, який я щойно змінив, бейсболка, білява перука, затемнені окуляри та чорний самозарядний «Вальтер Р22» з глушником. Генерал дав Бонові конверт із готівкою, на неї Бон купив пістолета і глушника в тієї ж китайської банди, що продала йому тридцять восьмий. Тоді змусив мене повторити план стільки разів, щоб я його запам'ятав.

Дорогою до квартири автомобілів біля тротуару не було. Спостерігаючи за своїм районом, я помітив, що американці не мали звичаю прогулюватися вулицями. Було трохи по дев'ятій, коли я подивився на годинника на порозі багатоквартирного будинку, в якому жив Сонні, – сірої двоповерхової фабрики, де вироблялися сотні втомлених Американських Мрій. Усі арештанти вірили у винятковість своїх мрій, однак вони були хіба що бляшаними репродукціями втраченого оригіналу. Я подзвонив у домофон.

– Алло? – сказав Сонні. Я оповістив свою присутність, він злегка завагався, перш ніж сказати: – Впускаю.

Я піднявся сходами, а не ліфтом, щоб ні з ким не зустрічатися. На другому поверсі визирнув у коридор, перевірити, чи точно там нікого нема. Він відчинив двері за секунду після того, як я постукав.

Його квартира пахла домом: смаженою рибою, білим рисом, приготованим на парі, та сигаретним димом.

– Я знаю, чому ти тут, – мовив Сонні, поки я сідав на його диван.

Я стиснув сумку міцніше.

– То чому я тут? – спитав я.

– Софія, – відповів він, так само серйозний, як і я, хоч і взутий у пухнасті рожеві капці.

На ньому були спортивні штани і сіра кофта. На обідньому столі за його спиною зіщулилася друкарська машинка, з валка якої звисав аркуш паперу, а поряд з нею безладні купи документів. Під люстрою над обіднім столом, над попільничкою, пливла, повільно танучи, хмара диму, викиди мозкової активності Сонні. А на стіні над столом, наче задник до цих декорацій, висів такий годинник, як у ресторані Генерала і Мадам, теж із сайгонським часом.

– Ми ніколи не говорили про неї так, як слід було, – сказав Сонні. – Остання розмова вийшла ніякова, вибачаюся за це. Якби ми поводилися гідно, то написали б тобі листа на Філіппіни.

Ця несподівана й начебто щира занепокоєність моїм добробутом захопила мене зненацька.

– Це моя вина, – мовив я. – Варто почати з того, що я сам ніколи їй не писав.

Якусь мить ми дивились один на одного, а тоді Сонні посміхнувся і сказав:

– Я поганий господар, навіть не запропонував тобі випити. Як тобі ідея?

Не зважаючи на мої протести, він скочив на ноги і пішов на кухню, саме так, як передбачив Бон. Я поклав руку на пістолет у сумці, однак не міг змусити себе підвестися, піти за ним на кухню і швидко всадити кулю йому за вухо, як порадив Бон. «То буде милосердно», – сказав він. Так, звісно, однак грудка крохмалю в животі приклеїла мене до дивана, оббитого жорсткою, тривкою до забруднень тканиною, призначеною для побачень у мотелях. Стоси книжок на килимовому покритті підпирали стіни, на старому телевізорі тихенько бурмотіло сріблясте стерео. Над кріслом висіла плямиста, вочевидь аматорська картина в стилі божевільного Моне, ілюструючи цікавий принцип: для того щоб зробити середовище привабливішим, краса не потрібна. Дуже огидна річ може зробити огидну кімнату не такою огидною, через порівняння. Інший доступний спосіб зробити світ симпатичнішим – змінити не його, а те, як ти його бачиш. Саме це, крім іншого, і робила пляшка бурбону, з якою повернувся Сонні, повна на третину.

– Чуєш? – спитав він, кивнувши на стерео. Ми обережно тримали свої склянки на колінах. – Після всіх камбоджійських атак на наші прикордонні міста ми щойно вдерлися в Камбоджу. А можна було б подумати, що годі з нас війни, що не треба ще однієї.

Я подумав про те, що прикордонні сутички з червоними кхмерами – неймовірна удача для Генерала, бо всі відволікатимуться від нашого кордону з Лаосом.

– Це проблема перемоги, – сказав я. – Усі такі збуджені, що готові знову битися.

Сонні кивнув і відпив бурбону.

– У програші добре те, що він утримує від чергової війни, хоча б на якийсь час. Хоча це не про твого Генерала.

Я хотів запротестувати, але Сонні підняв руку і вибачився:

– Перепрошую, я знову говорю про політику. Присягаюся, брате, більше ніякої політики в сьогоднішній розмові. Ти ж знаєш, як це важко для того, хто вірить, що політики стосується все.

– Навіть бурбон? – спитав я.

Він посміхнувся.

– Гаразд, може, бурбон і не політичний. Я не знаю, про що говорити, як не про політику. Це моя слабкість. Більшість людей не терпить цього. Але Софія може. Я говорю з нею так, як ні з ким більше. Це кохання.

– То ти її кохаєш?

– Ти ж її не кохав, так? Вона сказала, що ні.

– Якщо вона так сказала, то, певно, ні.

– Розумію. Боляче її втрачати, навіть якщо не любив. Така вже людська природа. Ти хочеш її повернути. Не хочеш віддавати такому, як я. Але прошу, подивися на це з моєї перспективи. Ми нічого не планували. Просто коли почали говорити тоді, на весіллі, не могли зупинитися. Кохання в тому, щоб говорити з іншою людиною, не докладаючи зусиль, не ховаючись, і водночас почуватися комфортно, не кажучи ані слова. Принаймні це один зі способів описати кохання. Я ніколи раніше не кохав. Тому в мене є дивна потреба знайти правильну метафору для того, щоб описати закоханість. Наче я вітряк, а вона вітер. Це дурня, правда ж?

– Та ні, – пробелькотів я, усвідомлюючи, що ми порушили тему, значно проблемнішу за політику. Я подивився на майже порожню склянку у своїй долоні й через хмару бурбону побачив на її дні червоний шрам.

– Вона не винна, – сказав Сонні. – Я на весіллі дав їй свій номер і попросив номер у неї, сказавши, чи ж не чудово було б, якби я міг написати статтю про те, як японці бачать нас, в'єтнамців. Вона виправила мене – японоамериканці, не японці. І в'єтнамоамериканців, не в'єтнамців. Америку треба привласнювати, сказала вона. Якщо не привласнити Америку, якщо Америка не у твоєму серці, вона кине тебе в концентраційний табір, чи в резервацію, чи на плантацію. І знову ж, якщо не привласнити Америку, куди йти? Я відповів, що ми можемо йти куди завгодно. Вона сказала, що я так думаю, бо не народився тут. А вона народилась, і їй нема куди піти. Якби в неї були діти, вони теж не мали б, куди йти. Вони будуть громадянами. Це їхня

країна. І цієї миті, з цими її словами, мене охопило бажання, якого я раніше не відчував. Я захотів мати з нею дитину. Я, що ніколи не прагнув шлюбу! Що не міг уявити себе батьком!

– Можна мені ще випити?

– Звісно! – Сонні наповнив мою склянку. «Тупий байстрюче, – мовив голос Бона в моїй голові. – Ти все ускладнюєш. Покінчи з цим».

– Тепер, – продовжив Сонні, – я розумію, що питання дітей і батьківства для мене швидше мрія, аніж можливість. Софія вийшла з дітородного віку. Але ж є всиновлення. Гадаю, час подумати про когось, крім себе. Раніше я хотів лише змінити світ. І досі хочу, але от іронія, я ніколи не хотів змінити себе. Однак саме так починається революція! І це єдиний спосіб продовжити революцію – і далі дивитись у себе, дивитися на те, як нас можуть бачити інші. Ось що сталося, коли я зустрів Софію. Я побачив себе таким, яким мене бачить вона.

І з цим нас огорнула тиша. Моя рішучість так заслабла, що я не міг підняти руку і потягнутися до сумки по пістолета.

– Слухай, – сказав я. – Мушу в дечому тобі зізнатися.

– То ти кохаєш Софію. – Смуток Сонні видавався щирим. – Мені так прикро.

– Я тут не через міс Морі. Ми можемо просто поговорити про політику?

– Якщо хочеш.

– Я питав тебе раніше, чи ти не комуніст. Ти сказав, що не зізнався б мені, якби був ним. Але що, як я скажу тобі, що я комуніст?

Він усміхнувся і похитав головою.

– Я не вірю в гіпотетичність, – сказав він. – Який сенс гратися в те, чим або ким ти можеш бути?

– Це не гра, – відповів я. – Я комуніст. Я твій союзник. Я вже давно – агент опозиції та революції. Що ти про це думаєш?

– Що я думаю? – Сонні завагався, не вірячи мені. Тоді його обличчя розчервонілося від люті. – Я не вірю в це, ось що я думаю. Я думаю, що ти прийшов, аби ошукати мене. Хочеш, щоб я визнав себе комуністом, а ти тоді міг убити чи викрити мене, чи не так?

– Я намагаюся тобі допомогти, – сказав я.

– І як саме ти хочеш мені допомогти?

На це питання я відповіді не мав. Зізнаюся, я не знаю, що тоді підштовхнуло мене розкритися йому. Чи, швидше, я не знав цього тоді, але зараз, ймовірно, знаю. Я носив маску так довго, а тут мав можливість безпечно зняти її. Я зробив це інстинктивно, через уже знайоме мені відчуття. Я не можу бути єдиним, хто вірить, що коли люди побачать моє справжнє обличчя, вони зрозуміють і, можливо, полюблять мене. Але що сталося б, якби ти зняв маску, а інший зазирнув під неї не з любов'ю, а зі страхом, огидою та гнівом? Що якби відкрите обличчя було для інших таке ж неприємне, як маска, а то й ще гірше?

– Це Генерал тебе намовив? – спитав Сонні. – Я можу уявити вас двох за змовою. Якби мене не стало, це було б на користь і йому, і тобі, безсумнівно.

– Послухай мене…

– Ти заздриш, бо Софія моя, навіть якщо ти її і не кохаєш. Я знав, що ти розлютишся, однак не думав, що ти впадеш так низько, аби спробувати так звабити мене. Це ж яким дурнем ти мене вважаєш? Чи ти гадаєш, що раптом знову станеш привабливим для Софії, якщо назвешся комуністом? Не думаєш, що вона відчує твій відчай і розсміється тобі в обличчя? Господи, навіть не уявляю, що вона скаже, коли я їй розповім…

Хоча здається неможливим схибити з п'яти футів[77], це цілком можливо, особливо якщо випити багато вина і пару склянок бурбону, приправленого гірким торфом минулого. Куля пробила радіо, однак воно не змовкло, лише стало ще нерозбірливіше. Сонні подивився на мене вкрай отетеріло, сфокусувавшись на пістолеті в моїй руці, якому глушник додав кілька дюймів довжини. Я затамував дух, серце стало. Пістолет здригнувся, і Сонні закричав, поранений у викинуту вперед руку. Він раптом усвідомив, що смерть уже близько, стрибком звівся на ноги і розвернувся, щоб утікати. Третя куля влучила між лопаткою та хребтом, похитнула, але не спинила його, тож я застрибнув на низького столика, доганяючи його, перш ніж він добіг до дверей. Тепер я був в ідеальній позиції – так сказав Бон: на фут позаду цілі, в його сліпій зоні, де не вцілити вже було неможливо. «Клац-клац», – сказав пістолет, одна куля за вухо, друга в череп, і Сонні впав обличчям донизу, так важко й незграбно, що, певно, зламав собі носа.

Я стояв *над* його тілом, розпростертим на килимі, з дірок у його голові рясно текла кров. З того кута, під яким я стояв за ним, очей не було видно, однак я бачив вивернуту долоню з кривавою діркою, другу руку, незручно вивернуту за спиною. Крохмальна кулька розчинилася, однак тепер п'яно плескалась у животі, погрожуючи розлитись. Я глибоко вдихнув, повільно видихнув. Подумав про міз Морі: вона, певно, вдома, з кішкою на колінах, читає якийсь радикально феміністичний трактат і чекає на дзвінок Сонні – дзвінок, якого вже ніколи не буде, що визначив наші стосунки з Господом, якого ми, забуті коханці, завжди кличемо. Тепер Сонні перейшов найважливішу межу, лишивши позаду лише свою холодну, темну тінь, бо його світло назавжди згасло. Ззаду його кофти розпливалася багрова пляма, навколо голови набрякав кривавий ореол. Моїм тілом пройшлася хвиля нудоти й тремтіння, і моя мати сказала:

– Ти будеш кращий за всіх них, правда ж, синку?

Я глибоко вдихнув і повільно видихнув, раз, другий, ще раз, поки тремтіння не стало ледь помітним. «Пам'ятай, – сказав у моїй голові Бон. – Ти робиш те, що треба зробити». Я згадав список того, що ще треба було зробити. Зняв куртку й футболку, знову вдягнув синю сорочку поло. Джинси й туфлі замінили штани хакі та лофери. Куртку я вивернув на білу сторону, замість капелюха вдягнув перуку (біляві кучері доходили до самого низу шиї), на неї – бейсболку. Останніми були тоновані окуляри, і зміни завершилися запакуванням сумки та пістолета в наплічник. Перука, бейсболка та окуляри спали на думку Бонові. Він показав мені мене в дзеркалі ванної кімнати, туманному від річного запасу цяток зубної пасти.

– Бачиш? – спитав він. – Тепер ти білий чоловік.

Собі я досі видавався собою в надто нормальному для маскараду чи гелловінської вечірки костюмі. Але саме в цьому і був сенс. Той, хто не знав, як я виглядаю, не зрозумів би, що це костюм.

Я витер відбитки зі склянки носовою хустинкою і, щойно огорнувши нею дверну ручку, начебто почув від Сонні стогін. Я озирнувся на його розтрощену голову, але за шумом крові у вухах більше нічого не чув.

– Ти знаєш, що треба зробити, – сказав Бон.

Я став на коліна, опустив голову, зазираючи в одне розплющене око Сонні. Рідкий вміст моєї вечері знову піднявся по задній стінці

горла, довелося затулити рота рукою і ковтнути цю гіркоту. Око Сонні було тьмяне й порожнє.

Він напевно був мертвий, але Бон казав мені, що іноді мертві не розуміють, що вже померли. Тож я простягнув вказівний палець, повільно, все ближче і ближче до ока, що не ворушилося. Палець зависнув за дюйм до ока, тоді за кілька міліметрів. Жодного руху. Тоді я торкнувся м'якого, схожого за текстурою на чищене перепелине яйце, ока, і він блимнув. Я відстрибнув, поки його тіло трусонуло, зовсім трішки, а тоді випустив ще одну кулю йому в скроню, з футової відстані.

– От тепер, – сказав Бон, – він помер.

Я глибоко вдихнув, повільно видихнув і мало не блювонув. Від першого пострілу минуло десь три з гаком хвилини. Я глибоко вдихнув, повільно видихнув, і рідкий вміст мого шлунка набув сумнівної рівноваги. Усе було спокійно, тож я відчинив двері квартири Сонні й вийшов з президентською самовпевненістю, як і радив Бон.

– Дихай, – сказав Клод.

Тож я дихав, біжучи вниз повними відлуння сходами, і вдихнув ще раз, уже в холі, коли відчинялися вхідні двері.

То був білий чоловік, газонокосарка середнього віку пройшлася широкою лисою смугою через його волосся. Добре пошитий, однак дешевий на вигляд костюм, підшитий за його значною фігурою, натякав на те, що він працював на одній з тих низькооплачуваних посад, де вигляд мав значення, бо від нього залежав відсоток. Черевики з перфорацією на носках блищали, наче морожена риба. Я все це помітив, бо подивився на нього, чого Бон сказав мені не робити.

– Не дивись очі в очі. Не давай людям приводу оглянути тебе вдруге.

Але він навіть не глянув на мене. Пройшов повз, наче я був невидимий, привид чи, ймовірніше, просто ще один невизначний білий чоловік, дивлячись чітко вперед. Я пройшов через шлейф штучних феромонів, який він лишив, випари дешевого одеколону для мачо, і спіймав двері, перш ніж вони зачинилися. Тоді я опинився на вулиці, вдихнув повітря Південної Каліфорнії, зернисте від часточок смогу, сп'янілий від усвідомлення того, що я можу йти, куди захочу. Дійшов аж до свого авто. Тоді впав на коліна біля колеса і мене знудило, і я

здригався у спазмах, аж поки всередині не лишилося нічого, і тільки стічна канава була заплямована чаїнками з моїх нутрощів.

Розділ 17

– Це нормально, – сказав наступного ранку Бон. Він лікував гематому в моїй свідомості за допомогою пляшки хорошого скотчу, подарованого Генералом. – Це треба було зробити, і нам тепер з цим жити. Тепер ти розумієш. Пий.

Ми випили.

– Знаєш, які найліпші ліки від цього?

Я думав, що найліпші ліки – повернення до Лани, і так і зробив, вийшовши з квартири Сонні, однак навіть незабутній вечір з нею не допоміг мені забути, що я зробив з ним. Тож я повільно похитав головою, обережно, аби не роз'ятрити свій побитий мозок.

– Повернутися на поле бою. В Таїланді тобі стане ліпше.

Якщо це правда, то, на щастя, мені недовго лишилося чекати. Ми відлітали завтра, все було сплановане так, щоб допомогти мені уникнути можливої плутанини з законом та уникнути вочевидь слабкого місця мого плану – міз Морі. Почувши про смерть Сонні, вона спочатку може бути збентежена, однак потім її думки повернуться до мене, її ошуканого коханця. Генерал повірив, що я все зроблю в обіцяний день, і дав мені квиток за тиждень до того.

Ми були в його офісі, на столі лежала газета, і коли я розтулив рота, він підняв руку і сказав:

– Це ясно і без слів, капітане.

Я стулив рота. Роздивився квиток і того ж вечора відписав своїй паризькій тітоньці. Зашифровано повідомив Манові, що беру на себе відповідальність за те, що порушую його наказ, але повертаюся з Боном, щоб урятувати його життя. Про те, яким чином я планував це зробити, Манові не сказав, бо сам поки цього не знав. Але я втягнув Бона в цю ситуацію, і саме я мав його з неї витягнути, якщо це можливо.

Тож через два дні після того, як справа була зроблена і ніхто, поки що, не помітив відсутності Сонні (крім хіба що міз Морі), ми поїхали, без гучних проводжань – лише Генерал і Мадам провели нас в аеропорт. У цю незвичну подорож нас рушило четверо – Бон, я, сивий

капітан та беземоційний лейтенант, немов вистрелені з рогатки через Тихий океан у трубчастому, дозвуковому авіалайнері «Боїнг».

– Прощавай, Америко, – сказав під час зльоту сивий капітан, дивлячись у вікно на пейзаж, якого я зі свого крісла у проході не бачив.

– Годі з мене тебе.

Лейтенант, який сидів посередині, погодився.

– Чому цю країну взагалі називають красивою? – спитав він.

У мене на це відповіді не було. Я був наче у трансі й почувався страшенно незручно, бо ділив своє крісло з огрядним майором з одного боку та з Сонні – з другого. Я був на реактивному літаку тільки всьоме. Спочатку літав до Америки і назад на навчання, тоді разом з Боном із Сайгона до Гуаму, і з Гуаму до Каліфорнії, тоді на Філіппіни, туди й назад, і от тепер. Шанси повернутися до Америки були невеликі, і я з жалем згадував про все, чого мені бракуватиме: вечері з телевізором; кондиціонерів; добре налагодженої системи дорожнього руху, якої люди насправді дотримуються; відносно низького рівня смертності від вогнепальної зброї, принаймні якщо порівняти з нашою батьківщиною; модерністських романів; свободи слова, якщо й не абсолютної, як люблять думати американці, то все одно більшої, ніж у нас на батьківщині; сексуальної розкутості; й, певно, понад усе – всюдисущого американського наркотику, оптимізму, що нескінченно і безупинно промиває американські мізки, вибілюючи графіті відчаю, люті, ненависті та нігілізму, залишені там вночі чорними бандюганами підсвідомості. В Америці було чимало того, що зачаровувало мене значно менше, але нащо бути негативним? Я лишу антиамериканський негативізм і песимізм Бонові, що так і не асимілювався і був тільки радий поїхати.

– Це наче я ховався в чужому домі, – сказав він мені десь над Тихим океаном зі свого місця через прохід від мого.

Японська стюардеса подавала темпуру та тонкацу, і вони смакували значно краще за останні слова, що Генерал запхав мені до рота перед відльотом.

– Між стінами, – говорив Бон, – слухаючи, як живуть інші люди, виходячи лише ночами. Тепер я можу дихати. Ми повертаємося туди, де всі схожі на нас.

– На тебе, – відповів я. – Я не схожий на всіх там.

Бон зітхнув.

– Годі скиглити й жалітися, – сказав він, підливаючи мені в чашку віскі, отримане від Генерала перед літаком. – Твоя проблема не в тому, що ти забагато думаєш; твоя проблема в тому, що ти всім розповідаєш про те, що думаєш.

– То я просто замовкну, – сказав я.

– Так, просто замовкни, – сказав він.

– Гаразд, тоді замовкну, – сказав я.

– Господи Боже, – сказав він.

Після двадцяти годин без сну та з пересадкою в Токіо ми прибули до Бангкока. Я був виснажений, не маючи змоги поспати. Щоразу, як заплющував очі, бачив перед собою обличчя чи огрядного майора, чи Сонні, і просто не міг дивитися на них довго. Тож не дивно, що забравши свого наплічника з багажної стрічки, я виявив, що він важчий, ніж пам'яталося, тепер навантажений ще й провиною, страхом і тривогою. Цей переповнений наплічник був мій єдиний багаж, бо, перш ніж покинути свою квартиру, ми віддали ключ преподобному Р-р-р-рамонові й сказали розпродати наші речі, а гроші взяти на свою Предвічну Церкву Пророків. Усі мої пожитки нині вміщались у наплічник, у фальшивому дні якого лежав мій примірник «Азійського комунізму та східного способу знищення» – такий зачитаний, що він мало не розвалився навпіл уздовж свого тріснутого хребта. Генерал сказав, що всім іншим нас забезпечать у Таїланді. З усім розберуться адмірал, який займається базовим табором, та Клод, що буде там під звичним йому прикриттям як працівник неурядової організації з допомоги біженцям. Він привітав нас біля виходу для міжнародних рейсів, одягнений у гавайську сорочку та лляні штани, такий самий, як тоді, коли я востаннє бачив його, – вдома у професора Гаммера, хіба що дуже засмаглий.

– Дуже радий вас бачити, – сказав Клод, потискаючи нам руки. – Вітаю в Бангкоку. Ви тут колись були? Не думаю. У нас один вечір, ото вже загуляємо! Я пригощаю.

Він обійняв мене за плечі зі щирою приязню і повів до виходу через пульсівний натовп. Можливо, то була лише гра уяви, бо ж мій мозок за консистенцією був подібний до каші, але мені здавалося, що всі місцеві, яких ми минали, дивилися на нас двох. Цікаво, чи не було серед них Манових агентів.

– Добре виглядаєш, – сказав Клод. – Готовий діяти?

– Звісно, – відповів я.

Жах та тривога булькотіли десь за кишками. Мене охопило те запаморочливе відчуття, що буває, коли стоїш над прірвою незатвердженого плану, бо я привів нас з Боном до катастрофи і тепер не знав, як нас рятувати. Але ж хіба не так працюють з усіма планами, невідомими їхньому авторові, аж поки не доводиться пакувати парашут або ж танути в повітрі? Навряд чи я міг запитати в Клода, що завжди здавався господарем власної долі, принаймні до падіння Сайгона.

Він знову стиснув моє плече.

– Пишаюся тобою, друже. Просто хотів, щоб ти це знав.

Якусь мить ми йшли мовчки, дозволяючи цьому почуттю огорнути нас, а тоді він знову стиснув моє плече і сказав:

– Зі мною повеселишся, як ніколи.

Я усміхнувся, Клод усміхнувся, несказаним лишилося те, що ця можливість повеселитися може для мене бути останньою. Його ентузіазм і турбота зворушили мене – цей спосіб сказати, що він мене любить, а може, й надати еквівалент останнього обіду приреченого на смерть. Клод вивів нас з терміналу в погоду, доречну для пізнього грудня – найкращого часу для відвідання цього регіону.

Ми завантажилися в авто, і Клод мовив:

– Джетлагу не позбудешся, якщо підеш до готелю й ляжеш спати. Я розважатиму вас аж до ночі, а тоді завтра рушимо до табору.

Водій вивів нас на дорогу, повну мікроавтобусів, вантажівок і мотоциклів, нас оточувало ревіння, гарчання та гудіння метрополії, повної самохідного металу, людської плоті й невисловлених емоцій.

– Не нагадує вам про дім? – спитав Клод. – Зараз ви до нього найближче за ці роки.

– Тут так само, як у Сайгоні, – сказав сивий капітан.

– Так само, але інакше, – відповів Клод. – Тут немає війни, немає біженців. Усе це – на кордоні, куди ви, хлопці, й рушите.

Він передав нам сигарети, кожен підпалив свою.

– Спочатку через кордон бігли лаосці. Тепер у нас чимало хмонгів. Усе це дуже сумно, але допомога біженцям дає нам доступ до сільської місцевості.

Беземоційний лейтенант похитав головою і сказав:

– Лаос. Там дуже злі комуністи.

– А вони бувають інші? – запитав Клод. – Лаос сам собою найближче до раю місце, яке є в Індокитаї. Я їздив туди під час війни, і це було неймовірно. Люблю цих людей. Це найм'якіші, найпривітніші люди на землі в ті моменти, коли вони не хочуть тебе вбити.

Коли він видихав дим, крихітний вентилятор на щитку повертав його до нас. Цікаво, Клод та інші іноземці колись нас вважали найм'якішими і найпривітнішими на землі? Чи ми для них завжди були войовничі та агресивні? Підозрюю, що друге.

Водій з'їхав з шосе, Клод штурхонув мене і сказав:

– Чув про те, що ти зробив.

– Що я зробив? Що саме я зробив?

Коли Клод відповів «нічого», однак не звів з мене пильного погляду, я згадав один свій вчинок, про який слід було мовчати.

– А, так, – пробелькотів я.

– Не шкодуй, – сказав Клод. – З того, що я чув від Генерала, можу сказати, що той хлопець сам напросився.

– Я тобі гарантую, що він цього не просив, – відповів я.

– Я не це мав на увазі, – мовив Клод. – Просто я бачив чимало таких, як він. Професійні невдоволені. Лицемірні мазохісти. Вони такі невдоволені всім, що ніколи не будуть щасливі, поки їх не зв'яжуть перед стратою. Знаєш, що такі, як він, скажуть, опинившись перед розстрільною командою? «Я ж казав!» У твоєму випадку бідолаха хіба що не мав часу подумати про це.

– Як скажеш, Клоде, – сказав я.

– Це не я кажу, – відповів він. – Так каже книжка. Він один з тих, хто страждає на комплекс провини.

Я уявляв собі сторінки книжки, про яку казав Клод, підручника з допитів, над яким ми гнули спину, вивчаючи його курс, – книжка йшла під кодом «КУБАРК». Вона містила означення кількох типів людей, яких цілком міг зустріти допитувач, і розділ про людей із комплексом провини непрохано сплив у мене перед очима.

Такі люди мають сильну, жорстку, нереалістичну свідомість. Усе їхнє життя здається присвяченим переживанню відчуття провини. Іноді вони видаються готовими спокутувати її; іноді наполягають, що коли щось іде не так, це провина інших. У будь-якому разі такі люди постійно прагнуть доказів чи зовнішніх вказівок на те, що провина

інших більша за їхню. Часто їх можна зловити на спробах довести, що з ними поводяться несправедливо. Насправді вони самі можуть провокувати цю несправедливість, щоб вгамувати докори совісті покаранням. Люди з інтенсивним комплексом провини можуть припинити опір і вдатися до співпраці, якщо будуть певним чином покарані, через здобуту від покарання насолоду.

Можливо, Сонні й справді був такий, однак я ніколи не знатиму цього точно, бо ж можливості допитати його в мене вже не буде.

– Приїхали, – сказав Клод.

Місцем нашого призначення був провулок, над яким висіла райдуга неонових ліхтарів, тротуари були заповнені блідолицими приматами всіх розмірів і віку, деякі мали короткі, армійські зачіски, а деякі – довге волосся хіпі, та всі були чи п'яні, чи готові напитися, багато хто підвивав чи гупав від збудження. Вздовж усього провулка вишикувалися бари та клуби, у дверях стояли дівчата з голими кінцівками та вишукано розмальованими обличчями. Авто зупинилося біля закладу, над дверима якого яскравим жовтим світлом сяяла гігантська вертикальна вивіска зі словами «ЗОЛОТИЙ ПІВЕНЬ». Відчинені двері притримували дві дівчини, років двадцяти на вигляд, що означало, що насправді їм, певно, було від п'ятнадцяти до вісімнадцяти. Вони стояли на шестидюймових[78] підборах і вбрані були в те, що можна було алегорично назвати одягом, – топи на зав'язках та трусики бікіні, такі, що за них були більші навіть їхні милі усмішки, добрі й ніжні, наче у вихователь ок у дитячому садку.

– Нічого собі, – сказав сивий капітан і так вишкірився, що я побачив його гнилі кутні зуби. Навіть беземоційний лейтенант сказав:

– Мило, – хоч і не посміхнувся.

– Радий, що вам подобається, – мовив Клод. – Це все для вас.

Беземоційний лейтенант і сивий капітан уже зайшли в приміщення, коли Бон сказав:

– Ні. Я погуляю.

– Що? Погуляєш? – перепитав Клод.

– Тобі потрібна приватна компанія? Вона в тебе буде, повір. Ці дівчата – ветерани, вони знають, як подбати про сором'язливого чоловіка.

Бон похитав головою, в його очах я бачив майже страх.

– Усе гаразд, – сказав я. – Я з тобою погуляю.

– Це вже ні! – сказав Клод, схопивши Бона за лікоть. – Я розумію. Такі речі не для всіх. Але підеш гуляти – позбавиш свого хорошого друга найкращої в житті ночі. Тож ходімо, сядеш, вип'єш. Торкатися не обов'язково. Можна навіть не дивитися, якщо не хочеться. Просто посидь із заплющеними очима. Зробиш це не для себе, а для свого друга. Згода?

Я поклав долоню на руку Клода і мовив:

– Усе гаразд. Облиш його.

– Але не тебе, – сказав Клод.

– Так, мене теж.

Вочевидь, Бон заразив мене своєю моральністю – хворобою, що могла стати смертельною. Коли Клод облишив спроби переконати нас і зайшов до клубу, я запропонував Бонові сигарету, і ми стояли там разом, курили, не зважаючи на спекулянтів, що смикали нас за сорочки, однак не в змозі ігнорувати зграї туристів, які штовхали і штурхали нас.

– Бож', – сказав хтось у мене за спиною. – Ти бач'в, шо вона зробила з тою пінг-понговою кулькою?

– Пінг-понг, китайоза, – сказав ще хтось. – Цмуль Дуй Сунь Хуй. Чорт забирай, та шльондра витягла мого гаманця!

Бон викинув сигарету і сказав:

– Ходімо звідси, поки я когось не вбив.

Я знизав плечима.

– Куди?

Він вказав кудись за моє плече, і коли я розвернувся, побачив кіноафішу, що привернула його увагу.

Ми дивилися «Гамлет» у кінотеатрі, повному місцевих жителів, які ще не знали, що кіно – благословенний вид мистецтва і що під час сеансу не можна: сякатися без хустинки; вживати принесені з собою закуски та напої чи влаштовувати пікніки; бити свою дитину чи, навпаки, співати дитині колискову, коли вона плаче; голосно й радісно вітатися з друзями, що сидять за кілька рядів від тебе; обговорювати з сусідом минулі, нинішні й майбутні повороти сюжету; розвалюватися на своєму місці так, що твоє стегно протягом усього сеансу притискається до стегна сусіда. Але хто сказав би, що вони неправі?

Як ще можна сказати, чи фільм сприймається добре, чи погано, якщо публіка на нього не реагує? Публіка, схоже, щиро тішилася, аплодувала й гукала, і поможи мені Боже, якщо я теж не захопився історією та всім видовищем. Глядачі найсильніше реагували на кульмінаційну битву, протягом якої моє виснажене джетлагом серце теж забилося швидше. Можливо, то був вплив загрозливого саундтреку в стилі Бетховена, з цим інфернальним повторюванням насичених нот з диявольських глибин: *там-там-Та-там-Та-там-ТА-ТА-ТА-А-А-А-А*; можливо, шипіння гелікоптерних гвинтів, зведене до уповільненого звуку; можливо, перехрещення поглядів Белламі та Шеймуса на їхніх повітряних жеребцях з поглядами в'єтконгівських дівчат у прицілах зенітних гармат; можливо, видовище того, як в'єтконгівські дикуни вмилися кров'ю, і то, схоже, була єдина доступна для них гігієнічна процедура; можливо, все це одразу змусило мене думати – якби у мене в руках була зброя, то я б теж міг узяти участь в старозавітній різні в'єтконгівців, які виглядали якщо й не точнісінько так, як я, то дуже схожими на мене. Вони були точно такі, як глядачі поряд зі мною, що сміялись і гукали, поки різноманітна американська зброя розпорошувала, шматувала і поливала кров'ю їхніх не-дуже-далеких сусідів. Я крутився в кріслі, повністю оговтавшись від заціпеніння. Хотів заплющити очі, але не міг, спроможний хіба що швидко блимнути кілька разів ще з попередньої сцени – єдиної, під час якої публіка сиділа зовсім тихо.

То була також єдина сцена, що я не бачив, як її знімали. Автор обійшовся без музики, агонія розгорталася під крики й протести Май, підкреслені сміхом, лайкою й кепкуванням в'єтконгівської четвірки. Без музики раптова тиша в залі стала ще чутнішою, і матері, що й не намагалися відвернути личка своїх дітей від патрання, рубання, стрілянини й обезголовлення, тепер затулили очі малюків своїми руками. На кадрах, знятих загальним планом з темного кутка посередині печери, звивався восьминіг з людей, гола Май намагалася вирватися з-під спин та кінцівок своїх напівголих ґвалтівників. Коли ми час від часу бачили проблиски її оголеного тіла, його переважно затуляли стратегічно розташовані руки, ноги та сідниці в'єтконгівців, і кольори плоті, багряної крові та їхнього обірваного чорно-брунатного одягу додавали цій сцені майже ренесансного забарвлення, збудивши у моїй пам'яті слабкий відгомін спогадів про заняття з історії мистецтв.

Загальні плани чергувалися з надзвичайно близькими, на яких було побите обличчя Май, скривавлений ніс та кричущий рот, одне око набрякло так, що зовсім заплющилося. Найдовший кадр усього фільму був присвячений цьому обличчю, воно заповнило весь екран – розплющене око божевільно крутиться в очниці, кров бризкає на губи, поки вона кричить:

«Ма-ма!».

Я аж зіщулився, і коли нарешті кадр перемкнувся і ми побачили цих червоношкірих демонів очима Май – обличчя розпашілі й червоні від домашнього рисового вина, на вишкірених зубах кірка від лишаю, косі очі закочені в екстазі, – всередині глядачів могло кипіти лише одне почуття, бажання їх повного й остаточного винищення. Це Автор і зробив далі, в жахливому фіналі близького бою, який також міг слугувати медичним школам за навчальний фільм з анатомічних розтинів.

На останньому кадрі фільму, де Денні Бой сидить у відчинених дверях гелікоптера, що повільно підноситься в чисті сині небеса, і ридає, дивлячись на свою роз'ятрену війною батьківщину, дорогою до країни, де в жінок з грудей тече не молоко, а молочні коктейлі (так йому сказали вояки), я мусив визнати талант Автора – так можна шанувати технічний геній майстра-зброяра. Він скував прекрасну і жахливу річ, для одних – п'янку´, для інших – смертельну, творіння, що мало на меті лише знищення. Коли екраном покотилися титри, я відчув дотик сорому за свою причетність до цієї темної роботи, однак і гордість за той внесок, що в неї зробила моя масовка. Вони дістали нешляхетні ролі, однак вклалися в них з усією можливою шляхетністю. Там були мої чотири ветерани – ҐВАЛТІВНИК-В'ЄТКОНГІВЕЦЬ № 1, ҐВАЛТІВНИК-В'ЄТКОНГІВЕЦЬ № 2, ҐВАЛТІВНИК-В'ЄТКОНГІВЕЦЬ № 3 і ҐВАЛТІВНИК-В'ЄТКОНГІВЕЦЬ №4, разом з іншими, тими, хто дебютував на екрані в таких ролях: ВІДЧАЙДУШНИЙ СЕЛЯНИН, МЕРТВА ДІВЧИНА, КУЛЬГАВИЙ ХЛОПЕЦЬ, ПРОДАЖНИЙ ОФІЦЕР, ГАРНЕНЬКА МЕДСЕСТРА, СЛІПИЙ ЖЕБРАК, СУМНИЙ БІЖЕНЕЦЬ, ЗЛИЙ ПОСАДОВЕЦЬ, ЗАПЛАКАНА ВДОВА, СТУДЕНТ-ІДЕАЛІСТ, НІЖНА ШЛЬОНДРА і БОЖЕВІЛЬНИЙ У БОРДЕЛІ. Та пишався я не лише своїми людьми. Там були всі ті колеги, що присвятили себе

роботі за лаштунками, як Гаррі. Його напевно мали б номінувати на «Оскара» за фантастично детальні декорації, і цю неймовірну роботу не затьмарював навіть невеликий інцидент – Гаррі найняв місцевого майстра, щоб той облаштував фінальну сцену справжніми тілами з цвинтаря поблизу. Коли жандарми прийшли його заарештовувати, він зі щирим каяттям мовив: «Я не подумав, що це незаконно, офіцери». Негайне повернення тіл до їхніх могил та істотна сума, внесена Автором на користь благодійної організації поліції, інакше відомої як місцевий бордель, допомогли владнати ситуацію. Побачивши ім'я Вайолет як помічника режисера, я скривився, однак погодився з тим, що вона мала право йти в ієрархії титрів переді мною. Я з теплом згадував безкінечну підтримку наших майстрів, відданість і піклування медичної команди та ефективність щоденних перевезень, забезпечених водіями, хоча, якщо чесно, мої послуги були дещо вагоміші за перераховані вище. Визнаю`, можливо, мої двокультурні та двомовні навички були не такі унікальні, як уміння тренера, що навчив різних команд і трюків милого безпородного песика, який грав собаку, підібраного «зеленими беретами» й у титрах проходив як ПЕС СМІТТІ, чи дресувальника екзотичних тварин, який прилетів чартерним рейсом з сердитою бенгальською тигрицею в клітці (ЛІЛІ) та забезпечив покірність слонів на майданчику, ЕББОТА ТА КОСТЕЛЛО. Так, я захоплювався тим, як жваво й швидко працювали прачки (ДЕЛІЯ, МАРІБЕЛЬ, КОРАЗОН і так далі) – та чи заслужили вони місця в титрах переді мною? Імена прачок усе розгортались у списку, й тільки подяки мерові, членам міської ради, голові туристичного бюро, збройним силам Філіппін і першій леді Імельді Маркос та президентові Фердинанду Маркосу змусили мене усвідомити, що мого імені там не буде взагалі.

Коли саундтрек і титри закінчилися, моє скупе визнання таланту Автора поступилося місцем кипінню вбивчого гніву. Він не зміг позбутися мене в реальності, але вдало вбив мене у творчості, привів до забуття, що ставало мені все ближчим. Поки ми виходили з кінотеатру, я все ще кипів, бо мої емоції були гарячіші за цю теплу ніч.

– Що скажеш? – спитав я Бона, тихого після фільму, як завжди. Він підпалив сигарету і помахом руки покликав таксі. – Ну, то що скажеш?

Нарешті Бон подивився на мене, із сумішшю жалю та розчарування.

– Ти хотів переконатися, що нас покажуть добре, – сказав він. – Але ми навіть людьми там не були.

Таксі заторохтіло до узбіччя.

– То ти тепер кінокритик? – спитав я.

– Це просто моя думка, розумнику, – відповів він, сідаючи до автомобіля. – Що я можу розуміти?

– Якби не я, – мовив я, з гуркотом зачинивши двері, – у наших узагалі не було б жодної ролі. Ми були б простими мішенями.

Бон зітхнув і опустив вікно.

– Ти просто дав їм привід, – сказав він. – Тепер білі можуть сказати: «Дивіться, у нас там є жовті люди. Ми їх не ненавидимо. Ми їх любимо». – Він плюнув з вікна. – Ти намагався грати в їхню гру, гаразд? Але вони ведуть її. Ти не ведеш нічого. Тобто ти нічого не можеш змінити. Не зсередини. Коли в тебе нічого нема, ти міняєш речі ззовні.

Більше ми під час їзди не розмовляли, а в готелі він майже одразу заснув. Я лежав у темній кімнаті з попільничкою на грудях, палив і розмірковував про те, як примудрився завалити єдине завдання, з приводу якого Бон та Генерал мали б спільну думку, – диверсію Фільму й усього, що він собою являє, а саме – викривлення нашого образу. Я намагався заснути, але не міг, мене будили сигнали машин і неприємне видовище – Сонні та огрядний майор лежали на стелі наді мною з таким виглядом, наче вони завжди так проводили час. Монотонне скрипіння ліжка за стіною теж не допомагало. Воно тривало так абсурдно довго, що мені стало шкода ту, певно, мовчазну бідолашну жінку, що мусила все це терпіти. Коли чоловік нарешті видав голосний бойовий клич, я відчув полегшення, бо все скінчилося, тільки от це було не так, бо тоді його партнер теж розрядився глибоким, тривалим і схвальним чоловічим шлюбним криком. Несподіванки просто не бажали закінчуватися, відколи Генерал і Мадам приїхали до аеропорту провести нас, він – у костюмі «в ялинку», вона – у бузковому ао даї. Він презентував кожному з нас, чотирьох героїв, пляшку віскі, сфотографувався з нами і потиснув кожному руку, перш ніж ми пішли до літака. Я йшов останній.

Генерал затримав мене:

– На два слова, капітане.

Я відійшов, пропускаючи інших пасажирів.

– Так, сер?

– Ви знаєте, ми з Мадам вважаємо вас своїм названим сином, – сказав Генерал.

– Я цього не знав.

Генерал і Мадам дивилися на мене похмуро, але й мій батько зазвичай дивився саме так.

– Як ви могли? – сказала Мадам.

Я звик прикидатися, тож вдав здивованого.

– Що міг?

– Спробувати спокусити нашу дочку, – відповів Генерал.

– Про це всі говорять, – сказала Мадам.

– Усі? – перепитав я.

– Чутки, – сказав Генерал. – Я мав би здогадатися, коли ви розмовляли з нею на весіллі, та ні. Я уявити собі не міг, що ви підтримуватимете мою дочку в її походеньках нічними клубами.

– І не тільки, – додала Мадам. – Ви виставили себе на посміх у нічному клубі. Усі це бачили.

Генерал зітхнув.

– Мені важко було повірити, що ви спробуєте заплямувати її, – сказав він. – Ви ж жили в моєму домі, поводилися з нею, як з дитиною, з сестрою.

– Сестрою, – наголосила Мадам.

– Я гірко розчарований у вас, – сказав Генерал. – Ви були потрібні мені тут, поряд зі мною. Я б ніколи не відпустив вас, якби не це.

– Сер…

– Не чекав такого від вас, капітане. Ви солдат. Усе й усі мають своє місце. Як ви могли подумати, що ми дозволимо своїй дочці бути з таким, як ви?

– Таким, як я? – перепитав я. – Що ви маєте на увазі?

– О, капітане, – сказав Генерал. – Ви хороший юнак, але до того ж, якщо ви не помітили, байстрюк.

Вони чекали моєї відповіді, але Генерал запхав мені в рота єдине слово, яке могло змусити мене замовкнути. Побачивши, що мені нема чого сказати, вони похитали головами з люттю, жалем і докором і лишили мене біля виходу на посадку з пляшкою віскі. Я хотів

відкоркувати її там і тоді, бо, може, віскі допомогло б мені виплюнути це слово. Воно застрягло в моєму горлі й на смак було наче шерстяна шкарпетка, просочена густим мулом нашої батьківщини, – я й забув, що таке частування чекало на тих, кого внесли до рядів найпідліших.

Похмурого ранку ми встали ще до сонця. Після сніданку, за яким не пролунало ані слова, саме лише бурчання, Клод відвіз нас з Бангкока до табору – цілоденна їзда, що завершилася біля кордону з Лаосом. Коли він звернув на небруковану бічну дорогу, що вела у ліс каєпутових дерев з білою корою, старанно об'їжджаючи ями й западини, сонце котилося до схилу за нашими спинами. Проїхавши кілометр лісом на заході сонця, ми дісталися до військового контрольно-пропускного пункту, що складався з джипа та двох юних солдатів в оливковому бойовому вбранні, у кожного на шиї – захисний амулет з Буддою, а на колінах – М-16. Я відчув запах марихуани, який ні з чим не можна було переплутати. Не намагаючись ані підвестися з сидінь, ані підняти на нас свої напівзаплющені очі, солдати махнули руками, пропускаючи нас. Ми рушили далі по розораній коліями дорозі, ще глибше в лісові хащі, де над нами нависали подібні до скелетів тонкі гілки-руки високих дерев, а тоді виїхали на галявину з невеликими квадратними хатками на стовпах. Від абсолютно сільського духу сцену рятувало електричне світло у вікнах. На дахах були перуки з пальмового листя, від землі до дверей на підвищенні вели дерев'яні планки. Собачий гавкіт покликав тіні до дверей, і поки ми виходили з машини, вони рушили до нас.

– Ось вони, – сказав Клод. – Останні чоловіки збройних сил В'єтнамської Республіки.

Можливо, ті фотографії, що їх я бачив у кабінеті Генерала, були зроблені в кращі часи, однак ті суворі борці за свободу мало скидалися на цих виснажених вояків. Чисто виголені чоловіки на світлинах були вбрані в камуфляж для джунглів, бойові чоботи та берети, мали червоні шалики на шиях і стояли струнко в сонячному світлі, що пробивалося крізь листя. Та замість чобіт і камуфляжу, на цих людях були гумові сандалії, чорні сорочки та штани. Заміть червоних шаликів, легендарної емблеми рейнджерів, були картаті селянські хустки. Замість беретів – кислаті капелюхи волоцюг. Колись чисті щоки були неголені, волосся сплутане й нестрижене. Колись ясні та

сяйливі очі тепер припали пилом, наче вугілля. Кожен мав АК-47 з характерним ріжком, і ця культова річ у поєднанні з усім іншим створювала незвичне видовище.

– Чому вони схожі на в'єтконгівців? – спитав сивий капітан.

Не тільки партизани скидалися на своїх старих ворогів, як ми дізналися, коли десяток вояків повели нас до хатини їхнього командира. На тонкій смужці ґанку стояв струнký чоловік, освітлений зі спини голою електричною лампочкою.

– Хіба ж це не… – почав Бон і зупинився, усвідомивши абсурдність свого питання.

– Усі так кажуть, – відповів йому Клод.

Адмірал підняв руку, вітаючись з нами, і усміхнувся знайомою, дядьківською посмішкою. У нього було сухорляве, майже красиве обличчя з гострими рисами – класичний образ вченого чи мандарина. Волосся було сиве, але не біле, коротко стрижене, трохи рідше на маківці. Найпомітнішою рисою була тонка борідка, охайна й доглянута, як годиться для чоловіка середнього віку – не рідкий юнацький безлад і не довгий, закручений пучок старого.

– Ласкаво просимо, – мовив адмірал, і навіть у м'якій інтонації його голосу я почув відгомін тієї плівки, на якій був записаний спокійний і витончений голос Го Ші Міна. – Ви мали втомитися після далекої подорожі. Прошу, заходьте, приєднуйтеся до мене.

Як і Го Ші Мін, адмірал називав себе Дядьком. Як і Го Ші Мін, він вбирався дуже просто, його чорна сорочка та штани були такі ж, як вбрання його партизанів. І, як і Го Ші Мін, він обставив свою штаб-квартиру скромно й інтелігентно. Ми сиділи босоніж на очеретяних рогожках у єдиній у хатинці кімнаті, дещо збентежені такою моторошною подібністю. Наш привид мусив спати на голій підлозі, бо ліжка ніде не було видно. Уздовж однієї стіни вишикувалися бамбукові полиці, біля іншої стояв простий бамбуковий стіл та стілець. За вечерею, поки ми пили Генералове віскі, адмірал розпитував нас про роки, проведені в Америці, а ми й собі запитали його про те, як його закинуло в ці хащі. Він усміхнувся, струсив попіл у попільничку, зроблену з половини шкаралупи кокосового горіха.

– В останній день війни я командував транспортним кораблем, повним моряків, солдатів, поліцаїв і цивільних, урятованих з пристані. Я міг би пливти до сьомого флоту, як і чимало моїх товаришів-

капітанів. Однак американці вже зраджували нас раніше, і якби поплив до них, я не міг би сподіватися на те, що знову зможу битися. З американцями я покінчив. Тепер, коли їхню білу расу переможено, вони лишали Азію жовтій расі. Тож я поплив до Таїланду. Тут у мене були друзі, і я знав, що вони прихистять нас. Їм не було куди подітися, на відміну від американців. Тайці готові були битися з комунізмом, бо він тиснув на них на кордоні з Камбоджею. Лаос теж скоро мав упасти. Як бачите, мене не так, як багатьох наших земляків, цікавила можливість врятуватися… – Тут адмірал зупинився і знову всміхнувся, а жоден з нас не потребував нагадування про те, що ми належали саме до цих земляків. – Бог уже врятував мене. Я не мав потреби бути врятованим американцями. Перед своїми людьми на кораблі я присягнув, що ми продовжимо битися – місяцями, роками, десятиліттями, як буде потрібно. Якби ми подивилися на нашу боротьбу Божими очима, то побачили б, що часу взагалі немає.

– Отже, Дядьку, – мовив Бон, – ви вважаєте, що в нас справді є шанс?

Перш ніж відповісти, адмірал погладив свою борідку.

– Сину мій, – сказав він, не припиняючи гладити її, – згадай Ісуса і те, як християнство почалося з нього, його апостолів, їхньої віри та Слова Божого. Ми схожі на цих істинних вірян. У нас у цьому таборі є дві сотні апостолів, радіостанція, що транслює слово свободи на нашу поневолену батьківщину, та зброя. Ми маємо те, чого ніколи не мав Ісус з його апостолами, але їхня віра в нас є, і не найменша, а навпаки. Бог на нашому боці.

Бон підпалив ще одну сигарету.

– Ісус помер, – мовив він. – І апостоли теж.

– І ми помремо, – сказав беземоційний лейтенант. Попри зміст його слів, а може, саме через цей зміст його вимова та поведінка лишалися позбавленими емоцій. – Не те, щоб це було так уже погано.

– Я не кажу, що ви помрете під час цієї місії, – сказав адмірал. – Колись – беззаперечно так. Але якщо ви помрете під час місії, знайте, що ті, кого ви врятували, будуть вам вдячні, так само як люди, врятовані апостолами, вдячні їм.

– Чимало з тих, кого вони врятували, не хотіли бути врятованими, Дядьку, – сказав на це Бон. – Саме тому вони й померли.

– Синку, – мовив адмірал, уже не посміхаючись. – Ти не схожий на вірянина.

– Якщо ви маєте на увазі того, хто вірить у релігію, чи антикомунізм, чи свободу, чи те, що позначається подібними гучними словами, то – ні, я не вірянин. Я вірив раніше, але вже не вірю. Мені начхати на порятунок кого завгодно, зокрема себе самого. Я просто хочу вбивати комуністів. Саме тому я той, хто вам потрібен.

– Це я переживу, – сказав адмірал.

Розділ 18

Два тижні ми звикали до погоди та своїх нових товаришів, серед яких виявилася трійця, яку я ніколи вже не очікував побачити. Ці лейтенанти тепер були бородаті й відростили волосся, якщо порівняти з тим вечором, коли ми з Боном та Маном зустріли їх у сайгонському провулку, де вони співали *«Прекрасний Сайгон! О, Сайгоне! О, Сайгоне!»,* але вони були такі ж тупі, як тоді. Того дня, коли Сайгон упав, вони змогли дістатися до доків, а там застрибнули на борт корабля адмірала.

– Відтоді ми в Таїланді, – сказав лідер цієї трійці морпіхів.

Він усе життя провів у дельті Меконгу, як і його товариші, й на всіх трьох позначилося життя під сонцем, хоч і в різних відтінках. Його шкіра була темна, однак у другого морпіха – ще темніша, а в третього – найтемніша, подібна до чашки чорного чаю. Ми з Боном неохоче потиснули їм руки.

– Ми поведемо вас через кордон, – мовив темний морпіх. – Тож нам краще ставитися один до одного правильно.

Саме на нього я колись наставляв свого пістолета, та, відколи він вирішив не згадувати про це, я теж мовчав.

Усього в команді розвідки, що виходила на місію рано ввечері, було дванадцять вояків, на чолі з лаоським фермером і розвідником з хмонгів. Лаоський фермер вибору не мав. Люди адмірала викрали його під час попередньої розвідки, і тепер він був нашим провідником, зважаючи на знання землі, якою ми подорожували. Він не говорив в'єтнамською, однак хмонг говорив і був нашим перекладачем. Навіть з відстані було помітно, що його очі – руїна, темна й розбита, наче вікна до покинутого палацу. Він вбирався в чорне, як усі ми, однак тільки на ньому був завеликий для нього вицвілий зелений берет, який сповзав йому на вуха та брови. За ним ішли двоє морпіхів, темний з АК-47, темніший зі слонобійним М-79, чиї куці гранати скидалися на короткі металеві ділдо. За морпіхами йшли беземоційний лейтенант і сивий капітан, які не змогли змусити себе взяти здобуті у ворога АК-47 і несли свої М-16. За ними – сухорлявий радіотелефоніст з пістолетом-кулеметом у руках та радіо PRC-25 на спині. Далі – схильний до

філософії медик, на одному плечі – аптечка М-3, з другого звисає М-14, бо в розвідці всі повинні мати зброю. Ми з ним одразу порозумілися. Одного вечора, напоєного пахощами жасмину й марихуани, він спитав мене: «Окрім суму та горя, що насправді важке і нічого не важить?» Побачивши, що питання загнало мене в глухий кут, він сам відповів: «Нігілізм». Це і була його філософія. Далі йшов кремезний кулеметник з М-60, а тоді – ми з Боном, у мене АК-47, у Бона М-16. Останнім з команди був найтемніший морпіх з протитанковим гранатометом В-40.

Замість куленепробивних жилетів і шоломів кожного з нас захищало ламіноване зображення Діви Марії розміром з гаманець, яке ми мали носити на серці. Адмірал благословив нас цими дарами, коли ми йшли з табору, – для більшості з нас це було справжнє полегшення. Ми цілими днями обговорювали тактику, готували пайки та вивчали свій маршрут півднем Лаосу на мапі. Сюди в попередні розвідки ходили морпіхи, тут був дім лаоського фермера. Він стверджував, що контрабандисти постійно переходили кордон. Час від часу ми слухали «Радіо вільного В'єтнаму» – його команда працювала з бамбукової хижки поряд з хатиною адмірала. Звідти вони транслювали промови адмірала, читали статті, перекладені з газет, грали поп-пісні з реакційними настроями – фаворитами сезону були Джеймс Тейлор та Донна Саммер.

– Комуністи ненавидять пісні про любов, – сказав адмірал. – Вони не вірять у любов, у романтику, в розваги. Вони вважають, що люди мусять любити тільки революцію і свою країну. Але люди люблять пісні про любов, а ми служимо людям.

Радіохвилі несли ці любовні пісні, повні емоцій, через Лаос до нашої батьківщини. У мене в кишені лежав радіоприймач з навушниками, тож я міг слухати ці трансляції, що для мене були цінніші за зброю і за Діву Марію. Клод, що не вірив ні в неї, ні в будь-якого бога, по-своєму благословив нас, давши кожному п'ять, коли ми йшли.

– Удачі, – сказав він. – Туди й назад. Тихо й швидко.

«Легше сказати, аніж зробити», – подумав я і лишив цю думку при собі, хоча підозрюю, що багато хто з нашої команди міг думати так само. Клод відчув мою тривогу і стиснув моє плече.

– Бережи себе, друже. Якщо почнеться стрілянина, просто лягай. Нехай професіонали б’ються.

Його оцінка моїх здібностей була зворушлива і доволі точна. Він хотів уберегти мене, той, хто, як і Ман, навчив мене всього, що я знав про розвідку, про потаємне життя.

– Ми чекатимемо на ваше повернення, – сказав Клод.

– Скоро побачимося, – відповів я. Та й по всьому.

Ми рушили під срібним світлом місяця, підбадьорені оптимізмом, який зазвичай людина має на початку інтенсивного тренування, – тим гелієм, що заповнює легені й підносить тебе. Тоді, за годину, ми вже ледве тяглися, принаймні я ледве тягнувся, гелій весь вийшов і замість нього з’явилися перші натяки на втому, що поступово всотувалася в тіло, як вода, повільно скрапуючи, всотується в рушник. Через кілька годин ми прийшли до ставка і сивий капітан оголосив привал. Сидячи на березі осяяного місяцем ставка, витягнувши змучені ноги, я розібрав, що освітлені, розрізнені стрілки мого годинника вказують на першу годину ночі. Мої власні руки здавалися мені такими ж відокремленими від тіла, як ці стрілки, бо вони прагнули лише тримати й пестити одну з сигарет з моєї нагрудної кишені, й від цього бажання вся моя нервова система здавалася наелектризованою. Бон, начебто позбавлений подібних бажань, сидів поряд зі мною і мовчки жував рисову кульку. Ставок смердів брудом і гнилими рослинами, на поверхні води в короні з пір’їн плавала мертва пташка розміром із зяблика.

– Кратер від бомби, – пробурмотів Бон.

Кратер був американським відбитком, знаком того, що ми вже в Лаосі. Йдучи на схід, ми пройшли ще чимало таких кратерів, іноді поодиноких, іноді групами, і мусили йти дуже обережно, щоб не спіткнутися об порубані рештки вирваних з коренем каєпутів, які від вибухів розкидало там і тут. Одного разу ми проходили поблизу селища і на берегах кратерів бачили сіті на стовпах, готові зануритися в уже зариблені ставки.

Ближче до світанку сивий капітан зупинив нашу ходу, в місці, де, як сказав фермер, жителі прикордонної зони бували нечасто. Ми влаштувалися на відпочинок на верхівці пагорба, розклали свої пончо під байдужими каєпутами і прикрилися сітчастими накидками з вплетеними пальмовими гілками. Я ліг головою на наплічник, у якому,

крім моїх пайків, лежав «Азійський комунізм та східний спосіб знищення», запханий у фальшиве дно на той випадок, якщо він мені колись знову знадобиться. Двоє чи троє чергували змінами по три години, і мені не пощастило бути призначеним на одне з середніх чергувань. Я, здавалося, ледве встиг задрімати, прикривши голову краєм капелюха, коли кремезний кулеметник потрусив мене за плече і дихнув в обличчя страшенним, повним бактерій подихом, повідомляючи, що надійшла моя черга бути на посту. Сонце стояло високо в небі, і в горлі було сухо. У свій бінокль вдалині я бачив Меконг, коричневий ремінь на зеленому торсі землі. Бачив знаки оклику і питання, що на небі малював дим з ферм та цегелень. Бачив голоногих фермерів, що брели за своїми буйволами, які занурювали копита у брудну воду рисових плантацій. Бачив сільські дороги та шляхи, повні машин – на відстані здавалося, що вони рухалися повільно, наче черепахи з артритом. Бачив крихкий піщаник руїн стародавнього храму, зведеного колись уже занепалою расою, якою правила коронована голова забутого тирана, чиї порожні очі засліпила велич його імперії. Бачив усю землю, це оголене тіло, виставлене на сонце і зовсім не схоже на загадкове нічне створіння. І раптом мене охопило неймовірне бажання, з такою силою, що земля розпливлася перед очима і затремтіла, і я рівною мірою з подивом і жахом усвідомив, що ми взяли з собою всі життєво необхідні речі, та не взяли жодної краплини алкоголю.

Другої ночі ми пройшли не так далеко, як першої. Я не дуже розумів, ішов я тоді чи просто висів на спині звіра, що брикався і важко дихав піді мною. Хвиля жовчі здіймалась у моєму горлі й опадала, вуха опухли від самої голови, я тремтів, немов узимку. Подивившись угору, я побачив відблиски зірок у гілках, ці мерехтливі сніжинки в склі снігової кульки. Сонні та огрядний майор тихенько сміялися, дивлячись на мене в цій кульці, й трусили її своїми величезними руками. Єдиною справжньою річчю, що приковувала мене до матеріального світу, була зброя в моїх руках, бо землі під ногами я не відчував. Я тримав АК-47 міцно, наче руки Лани тієї ночі, коли пішов з квартири Сонні. Вона не здалася здивованою, коли відчинила мені двері, бо від початку знала, що я повернуся. Я не сказав Генералові, що ми з Ланою зробили, хоча й варто було. Була одна-

однісінька річ, недоступна для нього, і я це зробив, бо ж, убивши людину, я більше не мав жодної заборони, навіть щодо того, що належало йому чи було ним створене. Навіть запах лісу був її запахом, і, коли я скинув наплічника й сів між Боном та беземоційним лейтенантом серед бамбукового гаю, волога землі нагадала про неї. Незчисленні світляки запалювали гілки над нашими головами, і мені здавалося, що всі писки й очі лісу повернуті до нас. Деякі тварини могли бачити в темряві, однак тільки люди з власної волі вишукували всі можливі дороги до темряви своїх душ. Ми як вид ніколи не бачили печери, дверей чи будь-якого входу, до якого нам не хотілося б увійти. Один шлях нас ніколи не вдовольняє. Ми завжди пробуватимемо все, навіть найтемніші та найзабороненіші проходи – про це мені нагадала ніч із Ланою.

– Піду віділлю, – сказав беземоційний лейтенант, знову встаючи.

Він зник у похмурих хащах, і світляки над його головою вимкнулися й увімкнулися в унісон. «Знаєш, чому ти мені подобаєшся? – спитала Лана після того. – У тобі є все, що моя мати зненавиділа б». Я не образився. Мені згодовували стільки ненависті, що ще трохи ніяк не могло вплинути на мою жирну печінку. Якщо мої вороги колись виріжуть і з'їдять її, як подейкують про камбоджійців, вони пальці облизуватимуть від насолоди, бо нема нічого смачнішого за фуа-гра з ненависті, якщо звикнути до її смаку. Я почув, як там, куди пішов лейтенант, тріснула гілка.

– Усе гаразд? – спитав Бон.

Я кивнув, зосередившись на світляках: їхній колективний сигнал окреслював силуети бамбукових дерев цього дикого Різдва. Підлісок затріщав, і з-за бамбука постала розмита фігура лейтенанта.

– Агов, – сказав він. – Я…

Спалах світла й звуку засліпив і оглушив мене. У мене полетіли земля та гравій, і я відкотився назад. У вухах дзвеніло, і я чув, як хтось верещить, поки я згорнувся на землі, затуливши голову руками. Хтось верещав, і то був не я. Хтось лаявся, і то був не я. Я струсив землю з обличчя, і дерева над моєю головою стали темними. Світляки припинили блимати, і хтось верещав. То був беземоційний лейтенант, що звивався в заростях папороті. Медик-філософ перечепився через мене, поки біг на допомогу лейтенантові. З темряви постав сивий капітан.

– Займайте оборонні позиції, чорт забирай.

Бон поряд зі мною розвернувся спиною до колотнечі, відтягнув замок – *клац-клац* – і націлився в темряву. Я чув *клац-клац*, поки люди навколо мене готувалися стріляти, і сам зробив те ж саме. Хтось увімкнув ліхтарика, і навіть сидячи спиною до головної сцени, я бачив його світло.

– Ноги нема, – мовив медик-філософ. Лейтенант і далі верещав. – Потримайте світло, поки я його перев'яжу.

– Його чує вся долина, – сказав темний морпіх.

– Він житиме? – спитав сивий капітан.

– Можливо, й житиме, якщо доправити його до лікарні, – відповів медик. – Тримайте його.

– Його треба заткнути, – сказав темний морпіх.

– То, певно, була міна, – сказав сивий капітан. – Не напад.

– Зробіть це, або я зроблю, – мовив темний морпіх.

Хтось поклав руку на рота лейтенантові, придушуючи його крики. Глянувши через плече, я побачив ліхтарик темного морпіха, скерований на медика-філософа, що без жодного сенсу накладав джгут на недогризок ноги лейтенанта – білий моляр кістки стирчав вище від коліна, там, де ногу відірвало. Сивий капітан однією рукою накрив лейтенантові рота, другою затиснув йому ніздрі. Лейтенант звивався, хапав медика-філософа і сивого капітана за рукави, і темний морпіх вимкнув ліхтарика. Поступово звуки борсання й задухи вщухли, й він нарешті закляк, мертвий. Але якщо він і справді помер, то чому я досі чув його крики?

– Треба йти, – сказав темний морпіх. – Зараз ніхто не прийде, але коли буде світло – прийдуть.

Сивий капітан не відповів.

– Ви мене чули?

Сивий капітан сказав «так».

– То робіть що-небудь. До ранку ми мусимо бути якнайдалі звідси.

Сивий капітан наказав поховати лейтенанта. Коли темний морпіх завважив, що це буде надто довго, капітан віддав наказ взяти тіло з нами. Амуніцію лейтенанта ми розділили поміж собою, наплічника віддали лаоському фермерові, а темний морпіх узяв його М-16. Кремезний кулеметник віддав свій М-60 темнішому морпіхові й забрав тіло лейтенанта. Ми вже збиралися рушати, коли кулеметник спитав:

– А де його нога?

Темний морпіх увімкнув ліхтарика. Нога була подана на салаті з рубаної папороті, м’ясо було пошматоване, на ньому досі висіли шматки чорної тканини, а з дірки у плоті визирала біла кістка.

– Де ступня? – спитав темний морпіх.

– Гадаю, її відірвало, – відповів медик-філософ.

Шматки рожевої плоті, шкіри і тканини висіли на папороті й уже бриніли мурахами. Темний морпіх підібрав ногу, а коли подивився на нас, мене побачив першим.

– Вона вся твоя, – сказав він і жбурнув ногу мені.

Я думав відмовитися, але хтось мусив її нести. *«Пам’ятай, ти не половина ні від чого – в тобі все подвійне!»* Якщо хтось мав це робити, то і я міг. То був лише шмат м’яса на кістці, плоть, липка від крові й жорстка від налиплого бруду. Коли я взяв її й струсив з неї мурах, виявилося, що вона трохи важча за мій АК-47, бо відірвана від невеликого чоловіка. Сивий капітан наказав виходити, і я пішов слідом за кремезним кулеметником, що перекинув лейтенанта через плече. Сорочка лейтенанта закотилася на спині, й відкрита смуга плоті під місяцем здавалася блакитною.

Я ніс його ногу в одній руці, другу поклав на ремінь АК-47, що висів на плечі, й вага ноги людини видавалася значно більшою за вагу всього тіла. Я ніс ногу, відставивши якомога далі від себе, а вона ставала дедалі важчою, наче та Біблія, що її мій батько змусив мене тримати перед усім класом на простягнутій руці, на знак покарання за якийсь гріх. Я досі ніс із собою цей спогад, як і спогад про тіло батька в труні, таке ж біле, як кістка, що випирала з ноги беземоційного лейтенанта. Балачки пастви в церкві досі дзижчали у моїх вухах. Я дізнався про смерть батька, коли його диякон зателефонував мені в штаб поліції.

– Звідки у вас мій номер? – спитав я.

Виявилося, що він був серед батькових паперів, на столі. Я тоді подивився на документ на власному столі, таємне розслідування цілком невизначної події минулого, 1968 року, коли американський загін відновлював порядок у майже закинутому селищі поблизу Куангая. Стративши всіх буйволів, свиней та собак і зґвалтувавши гуртом чотирьох дівчат, солдати зібрали їх, а також п’ятнадцять жінок, дітей і старих людей на сільській площі й стріляли в них, доки не

повбивали, згідно зі свідченнями одного рядового, що згодом розкаявся. Доповідь керівника загону свідчила, що його люди вбили дев'ятнадцятьох в'єтконгівців, хоча зброї, крім лопат, заступів, арбалета і мушкета не знайшли.

– У мене немає часу, – сказав я.

– Для вас це важливо, – мовив диякон.

– Чому важливо? – спитав я.

Після довгої паузи диякон сказав:

– Ви були важливі для нього, а він – для вас.

Тоді я зрозумів, без зайвих слів, що диякон знав, ким був мій батько.

Ми закінчили перехід за дві години, той самий час, що знадобився на поховальну месу по моєму батькові. У яру, де ми зупинилися і де я подряпав обличчя лозою бугенвілеї, дзюркотів струмок. Я поклав ногу на землю, а морпіхи почали копати неглибоку могилу. Моя рука була липка від крові, і я схилився біля струмка, щоб вимити її в холодній воді. Коли морпіхи закінчили, моя рука була вже суха, а на видноколі з'явився слабкий відблиск рожевого світла. Сивий капітан розгорнув лейтенантову накидку з пальмовими гілками, кремезний кулеметник опустив на неї тіло. Тільки тоді я усвідомив, що мені знову доведеться заплямувати руки кров'ю. Я підняв ногу і поклав її на місце. У рожевому світлі побачив його розплющені очі, провислий рот і досі чув його верещання. Сивий капітан закрив йому очі й рота, загорнув тіло в накидку, але коли вони з кулеметником підняли тіло, нога вислизнула. Я вже витирав липку руку об штани, але не мав вибору, довелося знову підняти ногу. Коли вони опустили тіло в могилу, я схилився і запхнув її під накидку, під його коліно. Блискучі хробаки вже виповзали з землі, коли я допомагав закидати могилу землею. Її глибини вистачало, щоб прикрити наші сліди на день-два, поки тварини не викопають тіло і не з'їдять його.

– От мені цікаво, – сказав Сонні, сівши навпочіпки поряд зі мною, поки я стояв біля могили на колінах, – лейтенант вештатиметься тут з однією ногою чи з двома? І чи будуть у нього з очей випадати хробаки?

– Це точно, – мовив огрядний майор, чия голова стирчала з могили, коли він звертався до мене. – Дивовижно, якої форми може набути привид. Чому я тут цілий, окрім цієї дірки в голові, а не огидне

місиво кісток та м’яса? Скажіть мені, капітане. Ви ж усе про все знаєте, чи не так?

Я б відповів, якби міг, але це було важко, зважаючи на те, що я відчував, наче в моїй голові теж діра.

День минув, нас не викрили, і пізно ввечері, після короткого переходу, ми дійшли до берега Меконгу, що блищав у світлі місяця. Десь на другому боці на мене чекали ви, Коменданте, разом з безликим комісаром. Я тоді про це не знав, однак важко було не передчувати наближення чогось, знімаючи з себе п’явок, які чіплялися до нас з упертістю поганих спогадів. Ми несли їх на собі, не знаючи того, поки лаоський фермер не зняв зі своєї щиколотки звивистого чорного пальця. Витягаючи з себе малого монстра, що впився в мою ногу, я не міг не прагнути, щоб Лана була так прив’язана до мене. Сухорлявий радіотелефоніст зв’язався з табором, і поки сивий капітан доповідав адміралові, морпіхи ще раз показали, що на щось годяться, спорудивши пліт із бамбукових стовбурів, зв’язаних ліанами. Четверо чоловіків могли переправитися на ньому через річку за допомогою імпровізованих весел, теж з бамбуку. Перша команда, в особі темнішого морпіха, тягнула з собою мотузку, що, прив’язана до дерев на кожному боці, мала скерувати його назад з плотом. Потрібно було чотири рейди, щоб перевезти всіх нас, і перша група рушила ще до півночі: темніший морпіх, розвідник-хмонг, кремезний кулеметник і темний морпіх. Решта розсіялася по берегу, присіла навпочіпки під накидками з листя, спинами до річки, цілячись у густий ліс.

За півгодини темніший морпіх повернувся з плотом. Ще троє попливли з ним – лаоський фермер, найтемніший морпіх і медик-філософ, який над могилою беземоційного лейтенанта прочитав щось на кшталт молитви: «Усі, що живуть, умирають. Не вмирають лише мертві». «І що це, чорт забирай, має означати?» – спитав темний морпіх. Я знав, що це значить. Моя мати не помирала, бо вона була мертва. Мій батько теж не помирав, бо був мертвий, однак я, сидячи на цьому березі, помирав, бо ще не вмер.

– А *ми* тоді що? – спитали Сонні та огрядний майор. – Помираємо чи вже мертві?

Я здригнувся і пильно вдивився в темряву лісу, по лінії своєї зброї. Там, серед зачарованих дерев, я побачив інших привидів.

Привидів людей та привидів тварин, привидів рослин та привидів комах, духів мертвих тигрів, і кажанів, і цикад, і гобгоблінів, рослинний та тваринний світи, що переплелися й у потойбіччі теж. Весь ліс мерехтів кривлянням смерті, комедіанта, та життя, серйозного чоловіка, – цього дуету, що ніколи не розлучиться. Жити означало терпіти переслідування неминучості власного розпаду, а бути мертвим – терпіти пам'ять про своє життя.

– Гей, твоя черга, – просичав сивий капітан.

Певно, минуло ще півгодини. Пліт знову проскрипів, ударившись об берег, притягнутий за мотузку темнішим морпіхом. Ми з Боном встали, разом з Сонні та огрядним майором, готовими піти за мною через річку. Пам'ятаю її білий шум, біль у колінах і вагу зброї в руках. Пам'ятаю несправедливість того, що моя мати ніколи не приходила до мене після смерті, байдуже, скільки разів я її кликав, на відміну від Сонні та огрядного майора, яких я нестиму з собою довіку. Пам'ятаю, що на березі жоден з нас не був схожий на людину – накидки з листя, розмальовані чорним обличчя, зброя, здобута зі світу мінералів. Пам'ятаю, як сивий капітан сказав: «Бери весло» і кинув його в мене, саме перед тим, як біля мого вуха щось просвистіло і голова капітана розкололася, випускаючи свій жовток. Щось м'яке і мокре пристало до моєї щоки, і обома сторонами річки прокотився грім. Той берег вкрився гарячими спалахами, повітря розірвали вибухи гранат. Темний морпіх зробив крок убік, коли пущена реактивна граната зі свистом пролетіла повз мене й ударилася в пліт, пошматувавши його стовпом вогню й іскор, скинувши морпіха на мілководдя біля берега, де він лежав і кричав, не зовсім мертвий.

– Лягай, дурню! – Бон збив мене на землю.

Сухорлявий радіотелефоніст уже відстрілювався з нашого боку лісу, постріли його пістолета-кулемета били по моїх барабанних перетинках. Я відчував міць зброї, силу куль, що летіли над головою. Страх надув кульку мого серця і я втиснувся обличчям у землю. Ми були на схилистому березі, це рятувало нас від засади, бо ми сиділи нижче лінії зору мстивих духів лісу.

– Стріляй, чорт забирай, – сказав Бон.

Десятки божевільних, убивчих світляків літали з лісу та в ліс, от тільки це були спалахи від пострілів. Щоб стріляти, я мусив підняти

голову й прицілитися, але зброя була надто голосна, і я відчував, як кулі врізаються в землю.

– Стріляй, чорт забирай!

Я підняв свою зброю, націлився в ліс, але коли натиснув на спусковий гачок, мене вдарило в плече. Спалах у темряві був такий яскравий, що ті, хто хотів нас убити, тепер точно знали, де я, однак мені не лишалося нічого, крім спускати курок. Плече боліло від віддачі, й коли я зупинився витягнути порожній магазин і вставити інший, то відчув, що вуха теж болять, від стереоефекту нашої стрілянини з цього боку річки і гамору – з другого. Я боявся, що Бон підведеться і накаже мені йти з ним в атаку на вогонь супротивника – я знав, що не зможу так. Я боявся смерті й любив життя. Я хотів прожити стільки, щоб випалити ще одну сигарету, випити ще склянку, відчути ще сім секунд безумного блаженства, а тоді, можливо, я міг би померти, хоча швидше ні.

Раптом вони припинили стріляти в нас, і тепер темряву розривали лише ми з Боном. Тільки тоді я помітив, що сухорлявий радіотелефоніст більше не з нами. Я припинив стріляти і побачив у світлі місяця, що він схилив голову на свій мовчазний пістолет-кулемет. Бон єдиний і досі стріляв, але, розрядивши останній магазин, припинив. Вогонь з того боку вже вщух, кілька чоловіків кричали щось звідти іноземною мовою. Тоді, зі сховку в похмурих лісах з нашого боку, хтось гукнув нашою мовою:

– Здавайтеся! Не помирайте марно!

Акцент був північний.

Запала тиша, яку порушував лише горловий шепіт річки. Ніхто більше не кликав маму, і так я зрозумів, що темніший морпіх теж помер. Я повернувся до Бона й у світлі місяця побачив білки його очей, бо він теж дивився на мене, крізь сльози.

– Якби не ти, покидьку, – сказав Бон, – я б тут помер.

Він плакав лише втретє за весь той час, що я його знав, не в нападі апокаліптичної люті, як тоді, коли померли його дружина і син, і не в скорботному настрої, який він ділив з Ланою, а тихо, від поразки. Місія завершилася, він лишився живий, і мій план спрацював, байдуже, що мимовільно та незграбно. Я зміг урятувати його, але, як виявилося, тільки від смерті.

Розділ 19

– Тільки від смерті? – комендант виглядав щиро ображеним, тримаючи пальця на останніх словах мого зізнання.

У другій руці в нього був синій олівець, обраний тому, що Сталін теж користувався синім олівцем, принаймні так сказав комендант. Як і Сталін, він був старанним редактором, завжди готовий вказати мені на помилки й розбіжності, заохотити видаляти, вирізати, перефразовувати чи додавати.

– Натяки на те, що життя в моєму таборі гірше за смерть, надто театральні, вам не здається?

Комендант на своєму бамбуковому стільці видавався надзвичайно розсудливим, і на якусь мить я, на своєму бамбуковому стільці, відчув, що він насправді надзвичайно розсудливий. Але потім я згадав, що ще годину тому я сидів в ізоляційній камері з червоної цегли, без жодного вікна, і провів у ній останній рік після засідки, переписуючи свою сповідь, версію за версією – саме остання з них зараз була в коменданта.

– Товаришу Комендante, можливо, ваш погляд відрізняється від мого, – сказав я, намагаючись звикнути до власного голосу, бо вже тиждень ні з ким не говорив. – Я полонений, а ви тут головний. Вам може бути важко спочувати мені, й навпаки.

Комендант зітхнув і поклав останню сторінку мого зізнання на інші 375, складені на столі біля стільця.

– Скільки вам це повторювати? Ви не полонений! Ось вони – полонені, – мовив він, показуючи у вікно на бараки, в яких жила тисяча бранців, зокрема ті, що вижили разом зі мною: лаоський фермер, розвідник-хмонг, медик-філософ, найтемніший морпіх, темний морпіх і Бон. – Ви особливий, – він підпалив сигарету. – Ви гість, мій та комісара.

– Гості мають змогу піти, Товаришу Комендante.

Я замовк, спостерігаючи за його реакцією. Я хотів отримати одну з цих сигарет, але це було б неможливо, якби я його розлютив. Однак сьогодні він мав на диво добрий настрій, і навіть не насупився. У коменданта були високі вилиці, ніжні риси обличчя оперного співака, і

навіть десять років бойових дій, керованих з печери в Лаосі, не зіпсували його класичної краси. Непривабливим його робила похмурість, той постійний вологий сум, що його він розділяв з усіма в таборі, зі мною зокрема. Це був сум солдатів і бранців, хворих на ностальгію, постійний піт, що вбирав у себе вічно вологий одяг – його неможливо було висушити, от і я нині сидів на бамбуковому стільці мокрий. Комендант принаймні мав електричний вентилятор, що нині дув на нього, один з двох вентиляторів у таборі. Охоронець з дитячою пикою сказав мені, що другий вентилятор стояв у житлі комісара.

– Можливо, «пацієнт» – точніший термін, ніж «гість», – сказав комендант, вносячи чергову правку. – Ви жили в чужих землях, піддавалися небезпечним ідеям. Не годиться привозити заразні думки до країни, що до них не звикла. Подумайте про людей, вони так довго були ізольовані від іноземних ідей, що можуть призвести до справжньої катастрофи в головах, до них не готових. Якби ви бачили ситуацію з нашого боку, ви б зрозуміли, що вас необхідно тримати на карантині, доки ми не зможемо вас вилікувати, навіть якщо нам і боляче бачити такого революціонера в таких умовах.

Я розумів його думку, хоча це було й не просто. Вони мали причини з підозрою ставитися до такого, як я, чоловіка, що все життя викликав підозру. Але мені важко було не вважати безпідставним цей рік в ізоляційній камері, з якої мене, моргливого й білого, випускали щодня на одну лиш годину, для вправ. Про це я повідомляв його на кожній з цих щотижневих сесій, де він критикував мою сповідь, а я і собі критикував його. Він, певно, запам’ятав ці мої нагадування, бо коли я знову розтулив рота, то мовив:

– Я знаю, що ви хочете сказати. Як я вже говорив, коли ваше зізнання набуде задовільної форми, що ми побачимо з читання та моїх доповідей комісарові про ці сесії самокритики, ви перейдете на наступний і, сподіваємося, останній етап вашого перевиховання. Коротше кажучи, комісар вважає, що ви готові бути вилікуваними.

– Справді?

Я ще не зустрічав безликого чоловіка, відомого як комісар. Ніхто з полонених з ним не зустрічався. Його бачили лише під час щотижневих лекцій, за столом на підвищенні в залі, де всіх полонених збирали на політичні лекції. Я і там його не бачив, бо, за словами коменданта, ті лекції годилися для початкової школи і були розроблені

для чистих реакціонерів, маріонеток із мізками, промитими десятиліттями ідеологічної пропаганди. Безликий чоловік звільнив мене від цих простих лекцій. Натомість я привілейовано не мав жодного обов'язку, крім як писати й розмірковувати. Комісар впадав мені в очі мигцем лише в ті рідкісні моменти, коли я відводив погляд від своїх вправ з ручкою і бачив його на балконі його бамбукового житла на вершині більшого з двох пагорбів, що виходили на табір. Біля підніжжя цих пагорбів купчилися кухня, їдальня, зброярня, вбиральні та склади охорони, разом з ізоляційними кімнатами для таких особливих випадків, як я. Паркан з колючим дротом відділяв цей внутрішній табір охоронців від зовнішнього табору, де повільно гнили бранці – колишні солдати, офіцери служб безпеки чи бюрократи переможеного режиму. Поряд з одними воротами у паркані, з внутрішнього боку, був павільйон для зустріч із родинами. Щоб вижити, полонені перетворювалися на емоційні кактуси, однак дружини й діти неодмінно починали ридати, побачивши чоловіків і батьків, – це ставалося не частіше ніж пару разів на рік, бо шлях навіть від найближчого міста був важкий, поїздом, автобусом і мотоциклом. За павільйоном сам зовнішній табір був відокремлений парканом від безплідних пустель, які нас оточували, і паркан позначали сторожові вежі, на яких охоронці в коркових шоломах могли в біноклі спостерігати за жінками-гостями і розважатися, якщо вірити полоненим. З підвищення, на якому стояв внутрішній дворик комісара, було видно не лише цих подорожніх, а й пориті кратерами рівнини й оголені дерева, що оточували табір, – ліс зубочисток, у яких ширяли зловісними чорними зграями ворони й кажани. Я завжди зупинявся в цьому дворику, перш ніж зайти до помешкань комісара, і смакував цей вид, якого у своїй ізоляційній камері був позбавлений. Там я, якщо й не вилікувався, то вже точно спікся під тропічним сонцем.

– Ви чимало скаржилися на тривалість вашого візиту, – сказав комендант. – Але ваше зізнання – обов'язкова прелюдія до зцілення. Я не винен, що вам знадобився рік, щоб написати його, на мою думку, навіть не дуже добре. Усі, крім вас, зізнались у тому, що були маріонетками, лакеями імперіалізму, підставними особами з промитими мізками, компрадорами[79] колонізаторів чи зрадливими поплічниками. Байдуже, що ви думаєте про мої інтелектуальні

здібності, я розумію, що вони говорять мені те, що я хочу почути. Цікаво, вас це робить дуже розумним чи дуже дурним?

Я був ще трохи ошелешений, і бамбукова підлога хиталася під моїм бамбуковим стільцем. Мені завжди потрібна була принаймні година, щоб звикнути до світла і простору після тісної темряви моєї камери.

– Що ж, – сказав я, огортаючись пошматованим плащем свого розуму, – гадаю, що недосліджене життя не варте того, щоб жити. Тож я вдячний вам, Товаришу Коменданте, за надану мені можливість дослідити власне життя.

Комендант схвально кивнув.

– Ніхто більше не має такої розкоші, як я, – можливості просто писати і жити життям свого розуму, – сказав я. Мій осиротілий голос, що відділився від мене в камері й говорив до мене з затягнутого павутинням кутка, повернувся. – Я в чомусь розумний, а в чомусь дурний. Наприклад, я достатньо розумний, щоб серйозно сприймати вашу критику та редактуру, але надто дурний, щоб зрозуміти, чому моя сповідь не відповідає вашим високим стандартам, попри численні варіанти.

Комендант дивився на мене крізь окуляри, що робили його очі вдвічі більшими – його зір погіршився внаслідок життя в темряві печери впродовж десяти років.

– Якби ваше зізнання було хоча б задовільне, комісар допустив би вас до того, що він називає усним екзаменом, – мовив він. – Але, як на мене, те, що він називає письмовим екзаменом, не схоже на щире зізнання.

– Чи ж я не зізнався в багатьох речах, Коменданте?

– За змістом – можливо, але не за стилем. Стиль для зізнання такий же важливий, як і зміст, як нам довела Червона Гвардія. Усе, чого ми просимо, – це певного поводження зі словами. Сигарету?

Я приховав полегшення і байдуже кивнув. Комендант вставив дротик сигарети між моїми потрісканими губами, тоді підпалив її моєю ж власною запальничкою, яку він привласнив.

Я вдихнув кисень диму, він насичив складки моїх легень і втамував тремтіння рук.

– Навіть у цій, останній редакції ви лише один раз цитуєте Дядька Го. Це лише один симптом з багатьох, наявних у вашому зізнанні, який

свідчить про те, що ви надаєте іноземним інтелектуалам та іноземній культурі перевагу над нашими рідними традиціями. Чому?

– Я заражений Заходом?

– Саме так. Це не важко визнати, правда ж? Тим цікавіше, що ви не можете про це написати. Звісно, я можу зрозуміти, чому ви не цитували «Як гартувалася сталь»[80] чи «Сліди в засніженому лісі»[81], до них у вас доступу не було, хоча всі жителі Півночі мого покоління їх читали. Але не згадати То Гоу, нашого найвеличнішого революційного поета? І натомість цитувати жовту музику Фам Дуя та «Бітлз»? У комісара є колекція жовтої музики, яку він тримає для того, що називає дослідженнями. Він пропонував мені взяти щось послухати, але ні, дякую. Чого б мені хотіти зараження цим декадансом? Порівняйте пісні, які ви цитували з «Відтоді» То Гоу, я читав його в школі. Він говорить про те, як «Сонце істини сяє в моєму серці» – саме так на мене вплинула революція. Я взяв його книжку з собою до Китаю, де проходив муштру, і вона допомагала мені триматися. Я сподіваюся, що сонце істини осяє і вас теж. Але згадується ще один його вірш, про дитину багатія і дитину слуги.

Заплющивши очі, комендант процитував:

> Дитя живе у багатстві,
> Має безліч іграшок з Заходу,
> А інше дитя лише спостерігає,
> Тихо дивиться здалеку.

Він розплющив очі.

– Слова гідні того, щоб їх згадати, вам так не здається?

– Якщо дасте мені цю книжку, я її прочитаю, – сказав я.

Я цілий рік не читав нічого, крім власних слів. Комендант похитав головою.

– У вас не буде часу на читання на наступному етапі. Але якщо ви хочете сказати, що вам потрібна книжка для того, щоб писати краще, то це вас не захистить. Не цитувати Дядька Го чи революційної поезії то одне, але навіть жодної приказки чи прислів’я? Може, ви і з Півдня…

– Я народився на Півночі й дев’ять років жив там, сер.

– Ви обрали сторону Півдня. Попри це, ваша культура спільна зі мною, людиною з Півночі. Однак ви нічого не процитували і звідти, навіть цього:

Хороші вчинки Батька великі, наче гора Тейсон.
Доброчесність Матері щедра, наче вода, що б'є з джерела.
Всім серцем шануючи Матір і поважаючи Батька –
Так дитина виросте вихованою.

Хіба ж ви в школі не вчили навіть цих основ?

– Моя мати вчила мене цього, – сказав я. – Але ж моє зізнання показує мою шану до матері й те, чому мого батька не слід поважати.

– Стосунки між вашими батьками і правда нещасливі. Вам може здатися, що в мене нема серця, але це не так. Я дивлюся на ваше становище і дуже спочуваю вам, зважаючи на це прокляття. Як може бути вихованим дитя, джерело якого забруднене? І все одно не можу не думати, що саме наша культура, а не західна говорить нам про вашу складну ситуацію. «Талант та доля схильні до ворожнечі». Чи вам не здається, що у вашому випадку можна вжити ці слова Нґуєна Ду? Ваша доля в тому, що ви байстрюк, а талант, як ви кажете, – дивитися на речі з двох боків. Вам було б краще, якби ви бачили їх з одного. Єдине зцілення для байстрюка – стати на чийсь бік.

– Ваша правда, Товаришу Комендante, – сказав я, і, можливо, що так воно й було. – Але вчинити правильно ще важче, ніж зрозуміти, як саме буде правильно.

– Згоден. Мене бентежить те, що ви цілком розсудливий при спілкуванні віч-на-віч, але такий бунтар на папері. – Комендант налив собі непроцідженого рисового вина з пляшки з-під содової. – Хочете?

Я похитав головою, попри те що в горло мені билося мало не еротичне бажання випити.

– Чаю, будь ласка, – прохрипів я.

Комендант налив мені ледь теплої підфарбованої води.

– На вас сумно було дивитись у перші тижні. Ви були схожі на безумця. Ізоляція пішла вам на користь. Тепер ви очистилися, принаймні фізично.

– Якщо алкоголь такий шкідливий для мене, то чому ви п’єте, Коменданте?

– Я п’ю не надмірно, на відміну від вас. Навчився дисципліни під час війни. Коли живеш у печері, переосмислюєш усе своє життя. Навіть те, що треба робити з власними відходами. Ніколи не думали про це?

– Так, трохи.

– Чую у ваших словах сарказм. Ви все одно не вдоволені табірними умовами у вашій камері? Це дрібниці проти того, що я пережив у Лаосі. Саме тому мене дивує, які нещасні бувають наші гості. Ви скажете, що це вдаваний подив, але ні, я насправді здивований. Ми не пхали їх у підземні коробки. Не заковували в кайдани, аж доки ноги не заслабнуть. Не поливали їхні голови вапном і не били до крові. Натомість ми даємо їм вирощувати власну їжу, будувати власні будинки, дихати свіжим повітрям, бачити сонячне світло і працювати над перетворенням цього краю. Порівняйте це з тим, як їхні американські союзники отруїли ці місця. Жодного дерева. Нічого не росте. Міни та бомби, що не встигли розірватися, вбивають і калічать невинних. Це колись була красива земля. Тепер – пустка. Я намагаюся наводити ці порівняння в розмовах з нашими гостями і бачу по очах, що вони не вірять мені, навіть коли погоджуються на словах. Ви принаймні чесний зі мною, хоча, якщо чесно, це не найкраща стратегія.

– Я все життя був у підпіллі заради революції, Коменданте. Революція щонайменше може дати мені право вийти на землю і бути цілковито чесним стосовно того, що я робив, принаймні перш ніж ви знову опустите мене під землю.

– Ну ось, знову непокора без жодної на те причини. Розумієте, ми живемо в украй чутливий час. Революції знадобляться десятиліття, щоб перебудувати країну. У такі моменти цілковита чесність не завжди цінується. Але тому я й тримаю тут ось це.

Комендант вказав на банку під сукном, що стояла на бамбуковій поличці. Він уже показував її мені, й не раз, хоча одного разу було задосить. Однак він перехилився через стіл і зняв з банки тканину, і я не міг нічого зробити, довелося перевести погляд на цей експонат, що, якби в світі існувала справедливість, слід було виставити в Луврі чи одному з інших великих музеїв, присвячених досягненням Заходу. У

формальдегіді плавала зелена потвора, було схоже, що вона походить з відкритого космосу чи найдивніших, найглибших глибин океану. Винайдені американським Франкенштайном хімікати призвели до появи цього оголеного, зморщеного немовляти з одним тілом, але двома головами, чотирма заплющеними очима і двома ротами, роззявленими в довічному монголоїдному позіху. Два обличчя дивилися в різних напрямах, дві руки були згорнуті на грудях, а дві ноги розставлені, відкриваючи зварений горішок чоловічої статі.

– Уявіть, що відчула мати, – комендант постукав пальцями по склу. – Чи батько. Уявіть, як вони кричали: *«Що це таке?»*.

Він похитав головою і випив своє рисове вино кольору розведеного молока. Я облизав губи, і комендант нічого не помітив, хоча мій зневоднений язик страшенно скреготів, торкаючись ламких губ.

– Ми могли б розстріляти всіх полонених, – сказав він. – Наприклад, вашого друга Бона. Асасин «Програми Фенікс» заслужив на розстрільну команду. Те, що ви його захищаєте і виправдовуєте, погано впливає на ваш характер і ваші судження. Але комісар милостивий, він вважає, що кожного можна реабілітувати, навіть якщо він і його американські господарі вбивали всіх, кого хотіли. На противагу американцям та їхнім маріонеткам, наша революція виявляє свою щедрість, давши їм шанс спокутування через працю. Чимало з цих так званих лідерів ані дня не працювали на фермі. Як можна вести в майбутнє сільськогосподарське суспільство, не маючи уявлення про життя селянина?

Не турбуючись про те, щоб знову накрити тканиною банку, він налив собі ще випити.

– Непорозуміння – один зі способів охарактеризувати те, чому деякі полонені вважають, що їх погано годують. Звісно ж, я знаю, що вони страждають, але ми всі страждали. І мусимо страждати й далі. Ця країна зцілюється, і це триватиме довше за саму війну. Однак цих полонених цікавлять лише власні страждання. Вони не зважають на те, через що пройшла наша сторона. Я не можу змусити їх зрозуміти, що вони отримують більше калорій на день, аніж солдат революції під час війни, аніж селяни в таборах для біженців. Вони вважають себе жертвами, замість того щоб перевиховуватися. Ця впертість показує, скільки ще їх треба перевиховувати. Хоч ви й норовистий, та все ж

значно випереджаєте їх. Тут я згоден з комісаром щодо вашого перевиховання. Я саме нещодавно з *ним* говорив про вас. Він дуже толерантний до вас. Навіть не проти того, що ви звете його безликим чоловіком. Ні, я розумію, ви не дражнитеся, просто описуєте, як є, але він доволі чутливий щодо свого… стану. Хто б не був? Він хоче зустрітися з вами сьогодні ввечері. Це справжня честь. Жоден полонений ще не зустрічався з ним особисто, хоч ви й не полонений. Він хоче прояснити з вами певні питання.

– Які питання? – запитав я.

Ми обидва глянули на мій рукопис. Аркуші були зібрані в охайний стос на бамбуковому столі, придавлені камінцем, усі 376 сторінок, написані при світлі ґноту в мисці з олією. Комендант постукав по аркушах середнім пальцем, якому бракувало кінчика.

– Які питання? – сказав він. – З чого б почати? О, вечеря.

У дверях з'явився з бамбуковою тацею охоронець, ще хлопчик з хворобливо жовтим відтінком шкіри. Охоронці вони були чи полонені, чоловіки в цьому таборі здебільшого мали саме таку жовту шкіру – або ж хворого, гнилого відтінку зеленого, або ж хворого, смертного відтінку сірого. Відповідальні за таку кольорову гаму були тропічні хвороби й шкідливе харчування.

– Що це?

– Лісовий голуб, суп з маніока, смажена капуста та рис, сер.

Смажені ніжки й грудка лісового голуба змусили мене залитися слиною, бо до мого щоденного раціону входив лише варений маніок. Навіть коли я помирав з голоду, маніок доводилося силою пхати до рота, а тоді він цементувався на стінках шлунка і сміявся з моїх спроб його перетравити. Харчування тільки маніоком було неприємне не лише на смак, гастроентерологічні перспективи теж були неприємні, бо в результаті виходила або болюча і тверда цеглина, або її вибухова рідка протилежність. Як наслідок, запалена піранья ануса постійно гризла мій зад. Я відчайдушно намагався привчити свої кишки до розкладу, знаючи, що охоронець винесе коробку для патронів, призначену для цього, о восьмій, однак сплутаний пожежний шланг моїх нутрощів випорожнювався, коли хотів, часто саме після того, як охоронець повертався з порожньою бляшанкою. Тоді її рідкий і твердий вміст переброджував більшу частину дня і ночі – гидка суміш,

від якої бляшанка проржавіла наскрізь. Однак я не мав права скаржитися, як мені сказав охоронець з дитячою пикою.

– Ніхто не виносить щодня моє лайно, – казав він, дивлячись на мене в щілину в залізних дверях. – А тебе обслуговують, хіба що зад тобі не витирають. Що скажеш на це?

– Дякую, сер.

Я не міг називати охоронців товаришами, бо комендант вимагав, щоб моя історія лишалася таємницею, щоб ніхто її не розкрив.

– Комісар наказав, щоб захистити вас, – сказав мені комендант. – В'язні вб'ють вас, якщо розкриють вашу таємницю.

Тож це знали лише комісар і комендант, що з часом почав викликати в мене котячі відчуття залежності й відрази водночас. Він змушував мене переписувати зізнання, постійно викреслюючи слова своїм синім олівцем. Але в чому я зізнавався? Я не зробив нічого поганого, крім того що піддався західному впливові. Втім, комендант був правий. Я був норовистий, бо ж цілком міг скоротити термін свого перебування тут, написавши те, чого він від мене хотів. *«Хай живе партія і держава. Ідіть за славним прикладом Го Ші Міна. Розбудовуймо прекрасне й досконале суспільство!»*. Я вірив в ці слогани, але не міг змусити себе їх записувати. Я міг сказати, що отруєний Заходом, але не міг написати це на папері. Лишити ці кліше на папері здавалося таким само злочином, як убити людину, – я міг це визнати, а не зізнатися, бо вбивства Сонні та огрядного майора в комендантових очах злочинами не були. Однак, визнавши те, що для когось буде злочином, я не міг доповнити ці вчинки ще й описуючи їх.

Мій опір тому, як слід писати зізнання, дратував коменданта, що він повторив мені за вечерею.

– Ви, мешканці Півдня, задовго жили задобре, – сказав він. – Звикли до біфштексів, доки ми на Півночі голодували. Ми очистилися від жиру та буржуазних нахилів, а от ви, байдуже, скільки разів переписуєте своє зізнання, не можете ці нахили винищити. Ваше зізнання повне моральної слабкості, егоїзму та християнських упереджень. Ви не виявляєте відчуття колективізму, віри в історичну науку. Не висловлюєте потреби пожертвувати собою задля порятунку нації та служби народу. Тут годиться ще один вірш То Гоу:

Я син десятків тисяч родин,
Молодший брат десятків тисяч знищених життів,
Старший брат десятків тисяч малих дітей,
Які живуть без дому, в постійному голоді.

Проти То Гоу ви комуніст лише на словах, а на практиці – буржуазний інтелігент. Я не звинувачую вас. Важко втекти від свого класу та роду, а ви зіпсовані обома сторонами. Ви мусите змінити себе, як і Дядько Го, і Керманич Мао наказували буржуазній інтелігенції. Хороша новина в тому, що ви виявляєте проблиски колективної революційної свідомості. Погана новина в тому, що ваша мова вас видає. Вона не чітка, не стисла, не пряма, не проста. Це мова еліти. А ви ж мусите писати для народу!

– Правду кажете, сер. – Лісовий голуб і суп з маніоку почали розчинятись у моєму шлунку, поживні речовини давали мозкові енергію. – Цікаво, що ви скажете про Карла Маркса, Товаришу Комендante. Бо ж «Капітал» написаний не зовсім для народу?

– Маркс писав не для народу? – Раптом я побачив темряву печери коменданта в його збільшених зіницях. – Облиште! Бачите, який ви буржуазний? Революціонер мусить бути скромний перед Марксом. Але не сумнівайтеся, *він* вилікує ваш елітизм і західні нахили. Він збудував сучасну оглядову кімнату, де особисто наглядатиме за останнім етапом вашого перевиховання, коли вас з американця знову зроблять в'єтнамцем.

– Я не американець, сер, – сказав я. – Якщо моє зізнання про щось і каже, то чи не про те, що я антиамериканець?

Певно, я сказав щось украй смішне, бо комендант справді розсміявся.

– Антиамериканець уже містить у собі американця, – мовив він. – Чи ж ви не бачите, що американцям потрібні антиамериканці? Звісно краще, щоб тебе любили, ніж ненавиділи, але так само краще, щоб тебе ненавиділи, ніж ігнорували. Те, що ви антиамериканець, робить вас реакціонером. Щодо нас, після перемоги над американцями ми перестали означати себе як антиамериканців. Ми просто стовідсоткові в'єтнамці. Вам теж треба спробувати стати таким.

– З усією повагою, сер, більшість наших земляків не вважають мене одним з них.

– Це зайва причина для вас більше старатися, щоб довести, що ви один з нас. Ви вочевидь вважаєте себе одним з нас, принаймні інколи, тож це вже прогрес. Бачу, ви доїли. Що скажете про лісового голуба? – Я визнав, що було смачно. – Що, як я скажу вам, що це евфемізм?

Комендант уважно дивився на мене, а я знову глянув на крихітні кісточки на своїй тарілці, ретельно обсмоктані, так щоб не пропала жодна крихта м'яса, жодна зв'язка. Байдуже, що це було, від додаткової порції я не відмовився б.

– Дехто називає цю тварину пацюком, а мені більше подобається «польова миша», – сказав він. – Але це не має особливого значення, так? М'ясо є м'ясо, ми їмо те, що маємо їсти. Знаєте, я якось бачив, як собака їсть мозок нашого батальйонного медика. Фу. Не звинувачую собаку. Він їв мозок тільки тому, що нутрощі вже з'їв інший собака. На полі бою всяке можна побачити. Але ми не марно втратили всіх тих людей. Бомби, скинуті на нас повітряними піратами, не потрапили на нашу батьківщину, не кажучи вже про те, що ми звільнили лаосців. Так чинять революціонери. Ми жертвуємо собою, щоб урятувати інших.

– Так, Товаришу Коменданте.

– Годі серйозних розмов, – він накрив мариноване немовля сукном. – Я хотів особисто привітати вас із завершенням письмового етапу вашого перевиховання, байдуже, що, на мою думку, ви ледве впоралися. Ви маєте радіти з того, як далеко зайшли, навіть якщо вам і слід критично ставитися до тих обмежень, що очевидні у вашому зізнанні. Ви хороший учень і ще можете стати діалектичним матеріалістом, бо цього від вас потребує революція. Тепер підемо до комісара.

Комендант подивився на свого наручного годинника, що колись був моїм.

– *Він* на нас чекає.

Ми вийшли з помешкань коменданта, пройшли повз бараки охорони до невеликої долини, що розділяла два пагорби. Моя ізоляційна камера містилася саме тут, одна з десятка цегляних печей, де нас тушкували у власному соку і де полонені вистукували повідомлення олов'яними чашками по стінах. Вони розробили свій

простий код спілкування і доволі скоро навчили й мене. Серед того, що я дізнався, було те, як вони мене поважають. Моя героїчна репутація походила здебільшого від Бона, що часто передавав мені привіт через сусідів. Він разом з ними вірив, що мене виокремили й ізолювали через моє палке республіканство та роботу в спецслужбі. Вони звинувачували комісара в тому, як складалася моя доля, бо ж це він стояв на чолі табору, і про це знали всі, зокрема комендант. Мої сусіди бачили комісара зблизька на щотижневих політичних лекціях, і видовище це було страшне. Хтось проклинав його і радів його стражданням. Однак в інших ця безликість викликала повагу, як знак його відданості та жертви, навіть якщо принесена вона була тій справі, яку бранці зневажали. Охоронці теж говорили про безликого комісара з сумішшю жаху, страху та поваги й ніколи не глузували. З комісара не можна глузувати, навіть його товаришам, бо ніколи не знаєш, коли один з них може доповісти про таке антиреволюційне мислення.

Я розумів, що моє тимчасове утримання в цих маргінальних умовах необхідне, бо революція мусить бути пильна, але я не розумів і сподівався, що комісар зможе мені це пояснити, чому охоронці боялися *його*, чому взагалі революціонери боялися одне одного.

– Чи ж ми не товариші? – питав я коменданта на одній з ранніх зустрічей.

– Так, – відповів він, – але не всі товариші досягли одного рівня ідеологічної свідомості. Хоча я й не надто радію тому, що мені доводиться шукати схвалення комісара з певних питань, визнаю, що він знає теорію марксизму-ленінізму та ідеї Го Ші Міна значно краще за мене. Я не вчений, на відміну від нього. Такі люди ведуть нас до справді безкласового суспільства. Однак ми викорінили не всі елементи антиреволюційного мислення і не повинні пробачати антиреволюційних помилок. Ми мусимо бути пильні, навіть одне з одним, але переважно – з самими собою. Проведений у печері час навчив мене, що найважливішу боротьбу не на життя, а на смерть ми ведемо з собою. Іноземні загарбники можуть вбити моє тіло, однак тільки я можу вбити свій дух. Цю науку слід закарбувати в серці, саме тому ми даємо вам на це стільки часу.

Поки ми піднімалися схилом до квартири комісара, мені здалося, що я вже витратив на цю науку забагато часу. Ми зупинилися біля

сходів, що вели на його балкон, де на нас уже чекали охоронець з дитячою пикою та ще троє його товаришів.

– Тепер головний над вами комісар, – сказав комендант, похмуро вивчаючи мене з голови до п'ят. – Скажу чесно. *Він* бачить у вас значно більший потенціал, аніж я. Ви залежні від такого соціального зла, як алкоголь, проституція та жовта музика. Ви пишете в неприйнятній, контрреволюційній манері. На вас лежить відповідальність за смерті товариша Бру та Годинникаря. Ви навіть не змогли зіпсувати той фільм, який ображає нас і показує в невигідному світлі. Якби все залежало тільки від мене, я б відправив вас у поля до остаточного зцілення. Якщо з комісаром у вас нічого не вийде, я можу це зробити. Не забувайте.

– Не забуду, – сказав я. І знаючи, що я досі не вибрався з-під його влади, додав: – Дякую, Товаришу Коменданте, за все, що ви для мене зробили. Знаю, через своє зізнання я здаюся вам реакціонером, але дуже прошу, повірте, якщо я кажу, що чимало дізнався під вашою опікою та критикою.

(Врешті-решт, так воно й було.) Моя вдячність пом'якшила коменданта.

– Дозвольте дати вам пораду, – сказав він. – Полонені говорять мені те, що, на їхню думку, я хочу від них почути, але не розуміють, що я хочу чути щирі думки. Хіба не в цьому полягає освіта? Зробити так, щоб учень щиро говорив те, що хоче почути вчитель? Не забувайте про це.

З цими словами комендант розвернувся і пішов униз схилом, людина з винятково стрункою поставою.

– Комісар чекає, – мовив охоронець з дитячою пикою. – Ходімо.

Я зібрав те, що від мене лишилося. Нині я на три чверті був тим, ким був раніше, за шкалою коменданта, вироблений у США і забраний з південної лікарні. Комендант був одержимий своєю вагою та закоханий у статистичну точність ваг. Шляхом точного вивчення випорожнень, зібраних і в охоронців, і в полонених, зокрема моїх, комендант підрахував, що колективні кишки табору видавали близько шестисот кілограмів відходів на день. Полонені збирали й несли відходи в руках на поля, де ними удобрювали землю. Така фекальна точність була необхідна для наукового дослідження сільськогосподарського виробництва. Навіть зараз, піднімаючись

сходами перед охоронцями і стукаючи у двері комісара, я відчував, як фабрика моїх нутрощів переробляє лісового голуба на тверду цеглину, з допомогою якої завтра будуватиметься революція.

– Заходьте, – сказав комісар. Цей голос…

Його помешкання складалося з однієї великої прямокутної кімнати, такої ж скромної, як житло коменданта, з бамбуковими стінами, бамбуковою підлогою, бамбуковими меблями і бамбуковими балками, на яких тримався солом'яний дах. Я зайшов у зону вітальні, обставлену кількома невисокими бамбуковими стільцями, бамбуковим низеньким столиком та вівтарем з бюстом Го Ші Міна, фарбованим золотою фарбою. Над його головою висів червоний прапор із золотими словами: «Нема нічого ціннішого за незалежність та свободу». Посеред кімнати стояв довгий стіл, захаращений книгами та паперами, його оточували стільці. До одного зі стільців притулилася гітара зі знайомими повними стегнами, а на кінці столу стояв програвач, точнісінько такий, який я лишив на віллі Генерала… У дальньому кінці кімнати було підвищення з ліжком, затягнутим сіткою від москітів, і за сіткою ворушилася тінь. Бамбукова підлога під моїми ногами була холодна, сітка тремтіла від вітерця, що залітав сюди крізь прочинені вікна. Рука з червоною, спаленою шкірою відсунула заслону, і з алькова з'явився *він*, з жахливо асиметричним обличчям. Я відвернувся.

– Ходи сюди, – сказав комісар. – Я справді такий страшний, що ти не впізнаєш мене, друже мій?

Я глянув на нього і побачив обпечені губи, що відкривали ідеальні зуби, очі, що стирчали з запалих очниць, ніздрі – дірки без самого носа, череп, позбавлений волосся та вух, уся голова, схожа на відрубаний, висушений трофей на поясі мисливця за головами – один величезний опіковий рубець. Він кашлянув, і в його горлі зарокотали камінці.

– Чи ж я не казав тобі не повертатися? – спитав мене Ман.

Розділ 20

То це *він* – комісар?.. Перш ніж я зміг сказати хоч слово, вимовити хоч звук, охоронці схопили мене, заткнули рота, закрили очі. «*Ти*?» Мені хотілося горлати, кричати в темряву, але я міг лише стогнати й кректати, поки мене тягли на вулицю і вниз схилом до місця призначення менш ніж за сотню кроків звідти – руки зв'язані, пов'язка на очах колеться.

– Відчиняйте, – сказав охоронець з дитячою пикою. Рипнули завіси на дверях, і мене заштовхнули в закрите, повне відлуння приміщення. – Руки вгору.

Я підняв руки. Хтось розстібнув мою сорочку і зняв її з мене. Чиїсь руки розв'язали мотузку, що тримала на мені штани, вони впали.

– Ти диви, – інший охоронець аж свиснув від захвату. – А покидьок великий.

– Не більший, ніж у мене, – сказав третій охоронець.

– То покажи, – відповів четвертий.

– Побачиш, коли матір твою трахатиму.

Може, вони ще щось казали, але чиїсь грубі пальці сунули мені у вуха заглушки, хтось інший накрив їх ще чимось, і я нічого більше не чув. Мене, глухого, німого й сліпого, кинули на матрац. Матрац! Я весь останній рік спав на дошках. Охоронці прив'язали мене мотузками за зап'ястки й щиколотки, обв'язали груди й стегна, розіп'яли так, що я міг тільки звиватися. Мої долоні та ступні огорнув якийсь пінистий матеріал, голову закрив шовковистий каптур – найніжніша тканина, якої я торкався, після Ланиної білизни. Я припинив крутитися, заспокоїв себе, зосередившись на диханні через тканину. Далі були вібрації кроків по грубій, цементній підлозі, тоді тихе клацання зачинених дверей, і все.

Я був один чи хтось на мене дивився? Я почав пітніти від спеки, гніву й страху, піт збирався в калюжу під спиною швидше, ніж матрац вбирав його. Руки і ноги теж були гарячі й слизькі. Тілом раптово пройшлася хвиля паніки, страху перед утопленням. Я почав битись у путах, спробував закричати, але тіло майже не рухалося, єдиним звуком було сопіння. Чому зі мною це роблять? Чого Ман хоче від

мене? Звісно ж, він не дасть мені тут померти! Ні! Це мій останній іспит. Я мушу заспокоїтися. Це просто тест. Я чудово складаю тести. Східні студенти – найкращі, завідувач кафедри не раз мені це казав. І за професором Гаммером, я вивчив найкращі зі слів та думок західної цивілізації, прийняв її олімпійський факел. Клод запевняв мене, що я був найліпший представник своєї країни – природжений розвідник. Пам'ятай, ти не половина ні від чого, казала моя мати, в тобі все подвійне! Так, я можу складати цей іспит, хоч би яким він був, розроблений комісаром, що вивчав нас з Боном останній рік. Він читав моє зізнання, хоча, на відміну від коменданта, знав про більшість з написаного там. Він міг відпустити нас, звільнити нас. Міг сказати мені, що це він комісар. Для чого садовити мене в ізолятор на цілий рік? Мій спокій зник, і я мало не вдавився кляпом. Заспокойся! Дихай повільно! Я знову зміг себе опанувати. Що тепер? Як мені гаяти час? Певно, минула вже година, відколи мене зв'язали, правда ж? Я спробував облизати губи, але, зважаючи на кляп, мало не блювонув. То була б неминуча смерть. Коли він по мене прийде? На скільки лишить тут? Що сталося з його обличчям? Охоронці мене годуватимуть, це точно. Думки бігли одна за іншою, тисячі тарганів часу повзали моїм тілом, доки я тремтів від агонії та огиди.

Тоді я оплакав себе, і сльози під пов'язкою несподівано змили пил з очей мого розуму, достатньо для того, щоб я усвідомив, що не осліп. Очі мого розуму бачили, і бачили вони огрядного майора та Сонні, що кружляли навколо мене, поки я лежав на матраці.

– Як ти опинився тут, де твій найкращий друг та побратим спостерігає, як ти помираєш? – спитав огрядний майор. – Тобі не здається, що твоє життя пішло б іншим шляхом, якби ти мене не вбив?

– Не кажучи вже про мене, – додав Сонні. – Ти знаєш, що Софія досі плаче за мною? Я намагався навідатися до неї, заспокоїти, але вона мене не бачить. А от ти бачиш постійно, хоча я сам волів би не бачити тебе. Але мушу сказати, що видовище, яке ти являєш собою тепер, мене тішить. Справедливість усе ж таки існує!

Я хотів відповісти на їхні звинувачення, сказати, що мій друг комісар усе пояснить, але навіть подумки занімів. Міг тільки застогнати, протестуючи, і це їх хіба що розсмішило.

Огрядний майор копнув мене в стегно і спитав:

– Бачиш, до чого довели твої інтриги?

Тоді копнув ще раз, сильніше, і я здригнувся, протестуючи. Він усе копав мене, а я здригався, доки не зрозумів, що це не огрядний майор, а хтось інший, кого я не бачу, пхає мою ногу п'ятою. Я відчув, що двері знову зачинилися. Хтось увійшов, і я того не знав, чи він весь час був тут і щойно вийшов. Скільки часу минуло? Я не міг сказати напевно. Чи я заснув? Якщо так, то могло минути кілька годин, а може, й увесь день. Певно, саме тому я був голодний. Нарешті хоч щось у мені було чутно – хоча б стогін мого шлунка. Найголосніший у світі голос – голос змученого шлунка. Та й навіть так, цей голос був дуже тихий проти того розлюченого звіра, яким він міг ревти. Я не помирав з голоду, ще ні. Я просто хотів їсти, тіло повністю перетравило лісового голуба, що насправді виявився пацюком. Вони не збираються мене годувати? Чому зі мною так чинять? Що я йому зробив?

Я пам'ятав цей вид голоду. Я так часто відчував його в юні роки, навіть коли мати згодовувала мені три чверті нашої їжі, лишаючи для себе лише чверть.

– Я не голодна, – казала вона.

Коли я виріс достатньо, щоб бачити, що вона сама собі заперечує, я казав:

– Я теж не голодний, мамо.

Наша суперечка над тими вбогими порціями приводила до того, що ми пхали тарілки туди-сюди, аж поки її любов до мене не пересилювала моєї любові до неї, як завжди. З'їдаючи її порцію, я ковтав не тільки саму їжу, а й сіль та перець любові й гніву, приправи, міцніші й різкіші за цукор співчуття. «Чому ми голодували?» – ридав мій шлунок. Навіть тоді я розумів, що, якби багатії віддавали голодним лише миску рису, одні стали б менш багатими, та другі не голодували б. Якщо рішення було таке просте, чому в світі взагалі були голодні? Тільки через брак спочуття?

– Ні, – мовив Ман.

Як він вчив нас у навчальній групі, і в Біблії, і в «Капіталі» були відповіді. Саме лиш спочуття ніколи б не переконало багатих з радістю ділитися, а сильних – добровільно відмовлятися від влади. До цих неможливих речей приводили революції. Революція звільнила б нас усіх, бідних і багатих… Але Ман мав на увазі свободу для класів і колективів. Це не обов'язково означало, що окремі особистості стануть вільними. Ні, чимало революціонерів загинуло в тюрмах, і все більше

здавалося, що така доля чекає й на мене. Однак, попри моє відчуття приреченості, разом з потом, голодом, любов'ю та люттю, сон майже переміг мене. Я вже відлітав, коли чиясь ступня знову копнула мене, тепер уже по ребрах. Я потрусив головою і спробував перевернутися набік, але пута не дозволяли. Ступня знову копнула мене. Ця ступня! Цей демон не дозволяв мені відпочити. Як я зненавидів її рогаті пальці, що дряпали мою голу шкіру і все пхали мене в стегна, боки, плечі, лоба. Ступня знала, коли я був уже на межі сну, і поверталася саме вчасно, щоб позбавити мене навіть найменшого присмаку того, чого я так потребував. Монотонність темряви була важка, голод був болісний, однак це постійне безсоння було ще гірше. Скільки я не спав? Скільки я вже пробув у цій кімнаті – певно, оглядовій кімнаті? Я не міг сказати. Хід часу відзначався лише ступнею і час від часу доторком рук, які знімали каптур, ослаблювали кляп і бризкали водою мені в горло. Я не встигав вимовити більш ніж одне-два слова, як кляп повертався на місце і каптур знову натягувався мені аж до шиї. О, дайте мені поспати! Я міг торкнутися цих темних вод… а тоді клята ступня знову копала мене.

Ступня не давала б мені спати, аж до смерті. Вона повільно, так повільно вбивала мене. Ступня була суддею, охоронцем і катом. О, ступне, май до мене спочуття! Усе твоє життя на тобі стоять, тобою ступають по брудній землі, тобою нехтує все, що вище, ти як ніхто з усіх живих істот мусиш розуміти мене. Скажи, ступне, чим би ми, люди, були без тебе? Ти вивела нас з Африки в решту світу, і все одно про тебе так мало сказано. Вочевидь, тобі сильно не пощастило проти, скажімо, руки. Якщо ти залишиш мені життя, я присвячу тобі свої слова, щоб мої читачі зрозуміли, яка ти важлива. О, ступне! Благаю, не копай мене більше. Не трися мозолями об мою шкіру. Не дряпай мене гострими, необрізаними нігтями. Не те, щоб ці мозолі та нігті були твоєю провиною. Це провина твого недбалого власника. Зізнаюся, я так само недбалий до своїх ступень, твоїх товаришок. Але обіцяю, якщо ти даси мені поспати, я стану новою людиною для своїх власних ступень і всіх ступень узагалі! Я шануватиме тебе, ступне, як Ісус Христос, коли він омивав ноги грішникам і цілував їх.

Ти, ступне, маєш бути символом революції, а не рука з серпом і молотом. Та все ж ми ховаємо тебе під столом, пхаємо у взуття. Ми ґвалтуємо тебе, перемотуючи, як китайці. Чи чинили б ми так з

руками? Годі бити мене, благаю. Я визнаю, що людство погано представляє тебе, за винятком того, що витрачає неабиякі гроші на те, щоб тебе одягнути, бо ж ти, звісно, не можеш представити себе сама. Ступне, не знаю, чому я ніколи не думав про тебе раніше, взагалі не думав. Рука вільна робити, що їй заманеться. Вона навіть писати може! Не дивно, що про долоню сказано більше, ніж про ступню. У нас з тобою є дещо спільне, ступне. Нами знехтував світ. Якби ти тільки дала мені заснути, якби ж…

Цього разу мене привела до тями рука. Хтось учепився в мій каптур, послабив його і підняв мені аж за вуха, однак так, що він лишився в мене на голові. Тоді рука витягла мені з вух заглушки і я почув човгання сандалів, рипіння стільця чи табурета по цементу.

– Ти дурень! – мовив голос.

Я досі був у темряві, руки й ноги досі зв’язані й закриті, тіло оголене й вологе. Вода лилася моїм спраглим горлом, аж поки я не захлинувся.

– Чи я не казав тобі не повертатися?

Голос ішов з висоти наді мною, звідкись зі стелі, *його* голос, я був певний у цьому навіть у своїй агонії.

– Хіба я міг не повернутися? – пробелькотів я. – Мама казала, що птаха завжди повертається до свого гнізда. Хіба я не птаха? Хіба це не моє гніздо? Моє походження, місце, де я народився, моя країна? Мій дім? Хіба це не мій народ? А ти не мій друг, побратим, мій вірний товариш? Скажи, чому ти чиниш так зі мною. Я і з найгіршим ворогом такого б не зробив.

Голос зітхнув.

– Ніколи не недооцінюй того, що можеш зробити з найгіршим ворогом. Але тим часом, чи ж не так завжди кажуть священики, такі як твій батько? Чини з іншими так, як хочеш, щоб вони чинили з тобою. Звучить добре, але насправді все не так просто. Розумієш, проблема в тому, щоб знати, як ми хочемо, щоб з нами чинили.

– Я не розумію, про що ти, – сказав я. – Чому ти мене катуєш?

– Думаєш, я хочу це з тобою робити? Я відчайдушно намагаюся зробити так, щоб з тобою не сталося щось гірше. Комендант уже вважає, що мої педагогічні методи надто м’які, бо я хочу вислухати твоє зізнання. Він з тих дантистів, які вірять, що зубний біль можна лікувати, вирвавши людині всі зуби. Ось до чого ти себе привів,

зробивши саме те, що я казав тобі не робити. Якщо ти хочеш залишити цей табір з цілими зубами, мусимо грати наші ролі, поки комендант не буде задоволений.

– Прошу, не злися на мене, – схлипував я. – Я не витримаю, якщо й ти будеш на мене злий.

Він знову зітхнув.

– Пам'ятаєш, ти писав, що щось забув і не можеш згадати, що саме?

Я сказав, що не пам'ятаю.

– Звісно ж, – мовив він. – Людська пам'ять коротка, а час довгий. Ти тут, у цій оглядовій кімнаті, для того, щоб згадати те, що забув чи принаймні забув написати. Друже мій, я тут, щоб допомогти тобі побачити те, що ти не бачиш сам. – Він копнув мене в самий низ черепа. – Ось тут, у твоїй голові.

– Але до чого тут те, що ви не даєте мені спати? – запитав я.

Він розсміявся, не як той школяр, що любив комікси про Тінтіна, а як хтось, наче трохи божевільний.

– Ти, як і я, знаєш, чому я не можу дозволити тобі спати, – сказав він. – Ми мусимо дістатися до того сейфа, де схована твоя остання таємниця. Що довше ти не спатимеш, то кращі в нас шанси цей сейф зламати.

– Але я ж у всьому зізнався.

– Не в усьому, – мовив голос. – Я не звинувачую тебе в тому, що ти щось приховуєш, хоч і дав тобі багато шансів написати зізнання так, щоб задовольнити коменданта. Ти накликав це на себе, не хтось інший.

– Так у чому я мушу зізнатися?

– Якби я сказав тобі, в чому зізнатися, то було б не зовсім зізнання, – сказав голос. – Та втішайся тим, що твоя ситуація не така вже неможлива. Пам'ятаєш наші іспити, коли ти завжди здобував вищий бал, а мені постійно чогось бракувало? Я читав і вчив так само затято, як і ти, але ти завжди перевершував мене. Я просто не міг витягнути відповіді зі своєї голови. Але вони були там. Розум не забуває. Коли я дивився у підручники знову, думав – *ну звісно ж*! Я знав їх весь цей час. Насправді я знаю, що ти знаєш відповідь на питання, яку мусиш дати, щоб завершити своє перевиховання. Я навіть поставлю тобі це питання. Дай правильну відповідь, і я звільню тебе від пут. Готовий?

– Питай, – сказав я, розбухаючи від самовпевненості. Усе, що мені було потрібно, – це тест, щоб довести свою вправність. Я почув шелестіння паперу, наче він гортав сторінки якоїсь книжки, а може, і мого зізнання.

– Що цінніше за незалежність і свободу?

Це пастка? Відповідь очевидна. То чого він чекає? Мій розум огорнуло щось м'яке й липке. Через нього я відчував тверду, міцну відповідь, але не міг зрозуміти, що це. Можливо, все й справді очевидно. Зрештою, я сказав йому те, що, здавалося, він хоче почути:

– Ніщо, – сказав я, – не може бути цінніше за незалежність і свободу.

Голос зітхнув.

– Майже так, але не зовсім. Майже так, але ні. Правда ж, бентежно, коли відповідь поряд, але не знаєш, що це?

– Чому ти це зі мною робиш? – закричав я. – Ти мій друг, мій брат, мій товариш!

Тривала тиша. Я чув лише шарудіння паперу та хрипіння його змученого дихання. Він вбирав багато повітря, щоб до легень дійшло хоч трохи. Тоді сказав:

– Так, я твій друг, брат, товариш, усе це до самої смерті. І як твій друг, брат, товариш, я попереджав тебе, правда ж? Ясніше і не скажеш. Не я один читав твої листи і не міг відправити листа тобі так, щоб хтось не дивився мені через плече. Тут усім зазирають через плече. І ти все одно вирішив повернутися, дурню.

– Бона могли вбити, я мав повернутися, щоб захистити його.

– Щоб і тебе теж убили? Що це за план? Де б ви, двоє, були, якби мене тут не було? Ми ж три мушкетери, правда? Хоча тепер більше схожі на трьох поросят. Ніхто не йде в цей табір добровільно, але коли я усвідомив, що ти повернешся, то запросив для себе посаду комісара і щоб вас обох відправили сюди. Знаєш, для кого цей табір? Для тих, хто йде в останній бій, хто продовжує вести партизанську війну, хто не зізнається, не відречеться і не покається. Бон уже двічі вимагав, щоб його застрелили. Комендант радо послухався б, якби не я. І твої шанси на виживання без моєї протекції були б сумнівні.

– Ти звеш це протекцією?

– Якби не я, ти міг би вже бути мертвий. Я комісар, але наді мною є інші комісари, що читають твої зізнання, стежать за прогресом. Вони

командують твоїм перевихованням. Я можу лише очолити це і переконати коменданта, що мої методи спрацюють. Комендант поставив би тебе в команду з розмінування, і там тобі настав би кінець. Але я здобув тобі таку розкіш, як рік за писанням в ізоляторі. Інші полонені готові вбивати за те, що мав ти. І це не метафорично. Я зробив тобі величезну послугу, переконавши коменданта не випускати тебе. В його очах ти – найнебезпечніший з підривних елементів, та я переконав його, що для революції буде краще зцілити тебе, а не вбити.

– Мене? Хіба я не довів, що я справжній революціонер? Хіба я не жертвував десятиліттями свого життя заради звільнення нашої країни? Ти як ніхто мусиш це знати!

– Це не мене треба переконувати, а коменданта. Ти пишеш незрозуміло для такого, як він. Ти кажеш, що ти революціонер, однак твоя історія зраджує тебе, чи, точніше, ти зраджуєш себе сам. Чому, впертий ти вислюче, ти вирішив писати саме так, якщо ти знаєш, що подібні до тебе – загроза для комендантів усього світу…

Копняк знову розбудив мене. Я заснув на одну смаковиту мить, наче повз крізь пустелю, і випив одну сльозу…

– Не спати, – сказав голос. – Твоє життя залежить від цього.

– Ти вб’єш мене, якщо не даси мені поспати, – відповів я.

– Я не даватиму тобі спати, доки ти не зрозумієш, – мовив голос.

– Я нічого не розумію!

– Тоді ти зрозумів майже все, – сказав він і пирхнув. Це було так схоже на мого старого шкільного товариша. – Хіба не цікаво, як ми опинилися тут, друже? Ти приїхав, щоб врятувати Бонові життя, а я рятую життя вам обом. Будемо сподіватися, що мій план спрацює краще за твій. Але, чесно кажучи, я не тільки з дружніх почуттів подався на місцевого комісара. Ти бачив моє обличчя, точніше, його нестачу. Можеш уявити собі, як моїй дружині і дітям це бачити? – його голос зірвався. – Можеш уявити їхній жах? Мій – кожного разу, як я дивлюсь у дзеркало? Хоча, якщо чесно, я вже кілька років не дивився в дзеркало.

Я заридав, думаючи про його вигнання. Його дружина теж була революціонеркою – дівчина з сусідньої школи, така цілісна і красива простою красою, що я сам закохався б у неї, якби він не встиг перший. Його хлопчикові та дівчинці тепер щонайменше сім і вісім років –

маленькі янголятка, винні лише в тому, що час від часу билися між собою.

– Вони ніколи не дивитимуться зі страхом на твоє… на твій стан, – сказав я. – Ти тільки уявляєш, що вони бачать, з того як ти сам бачиш себе.

– Ти нічого не знаєш! – заволав він.

Далі знову запанувала тиша, яку переривало тільки його хрипке дихання. Я міг уявити собі шрами на його губах, шрами в його горлі, але мені хотілося тільки спати… Він копнув мене.

– Вибач, що я знетямився, – м'яко сказав голос. – Друже, ти не можеш знати, що я відчуваю. Ти тільки думаєш, що можеш. Та звідки тобі знати, як це – бути таким жахливим, що власні діти плачуть, побачивши тебе, що твоя жінка здригається від твого доторку, що твій друг тебе не впізнає? Бон бачив мене весь цей рік і не знає, хто я. Так, він сидить в останніх рядах і бачить мене лише здалеку. Я не кликав його до себе, не розповідав, хто я, бо краще від цього знання йому не стане, а от зашкодити може, навіть дуже. Однак… однак я мрію, що він впізнає мене попри мене самого, навіть коли, впізнавши, захоче хіба що вбити. Можеш уявити собі мій біль від втраченої дружби з ним? Певно, що можеш. Але чи зможеш уявити біль від напалму, який випалює шкіру з твого обличчя й тіла? Як?

– То розкажи мені! – вигукнув я. – Я хочу знати, що з тобою сталося!

Запала тиша, не знаю, чи надовго, але ступня знову копнула мене і я усвідомив, що першу частину розповіді пропустив.

– Я досі був у формі, – говорив голос. – Мій загін переповнювала приреченість, в очах офіцерів і вояків була паніка. До звільнення лишалися лічені години, і я міг приховати радість і захват, але не турботу за родину, хоча з ними все мало бути гаразд. Дружина була вдома з дітьми, наша людина поблизу забезпечувала їм безпеку. Коли танки визвольної армії наблизилися до нашого мосту і командир наказав нам стояти до кінця, я дещо хвилювався. Не хотів, щоб наші визволителі застрелили мене в останній день війни, і намагався розрахувати, як мені уникнути цієї долі, коли хтось сказав: «Ось, нарешті, повітряні сили». Один з наших літаків був саме над головами, летів високо, щоб уникнути зенітного вогню, але й надто високо для бомбування. «Підлітай ближче! – гукнув хтось. – Як він збирається

влучати в щось з такої висоти? – голос пирхнув. – Справді, як?». Коли пілот скинув бомби, жах, який охоплював моїх офіцерів, зачепив і мене, бо я бачив, що бомби, замість того щоб падати на танки, наче в уповільненому русі падають на нас. Бомби падали швидше, ніж очам вірилось, і хоч ми й утікали, далеко втекти не могли. Нас охопила хмара напалму, і, гадаю, мені пощастило. Я біг швидше за інших, мене він тільки лизнув. Було боляче, ох, як мені було боляче! Та що я можу сказати, крім того факту, що, коли ти в полум'ї, це відчувається так, наче ти гориш? Що я можу розповісти про біль, окрім того, що це був найстрашніший біль з тих, що я відчував? Єдиний спосіб показати тобі, друже, як це було боляче, – спалити тебе самого, але я цього ніколи не зроблю.

Я теж був близький до смерті на гудроні Сайгонського аеропорту, а потім і на знімальному майданчику, однак це не було близьке до спалення. Мене хіба що трохи підсмалило. Я намагався уявити собі це, в десять тисяч разів сильніше, з напалмом – самим світлом західної цивілізації, винайденим у Гарварді, як нас вчив на заняттях Клод. Та я не міг. Я відчував лише бажання заснути, моє я розчинилося, лишивши по собі тільки тонучий розум. Однак навіть у такому розмазаному стані він розумів, що про себе говорити не час.

– Не можу уявити, – сказав я. – Зовсім.

– Те, що я вижив, – диво. Я – живе диво! Людська істота, вивернута назовні. Я б помер, якби не моя люба дружина, вона шукала мене, коли я не прийшов додому. Вона знайшла мене при смерті в армійському шпиталі, непріоритетного пацієнта. Коли доповіла про це владі, вони наказали найкращим хірургам, які лишились у Сайгоні, оперувати мене. Я був врятований! Але навіщо? Навряд чи спалювання болить більше за те, що ти не маєш шкіри, не маєш обличчя. Я палав щодня, місяцями. Коли ліки припиняють діяти, я досі палаю. «Катівня» – ось правильне слово для цього, але я не можу передати те почуття, що воно описує.

– Гадаю, я знаю, як себе відчувають у катівні.

– Ти тільки починаєш це розуміти.

– Ти не мусиш цього робити!

– Тоді ти поки не розумієш. Є речі, яких можна навчитися тільки через нестерпний біль. Я хочу, щоб ти знав те, що дізнався і досі знаю я. Я б позбавив тебе цього знання, якби ти не повернувся. Але ти

повернувся, і комендант спостерігає за нами. Якби ти лишився один, ти б не вижив під його опікою. Ти його лякаєш. Ти лише тінь, що стоїть на вході до його печери, дивна істота, що бачить усе з двох боків. Таких, як ти, треба винищувати, бо ти несеш у собі заразу, яка може знищити революційну чистоту. Моє завдання – довести, що тебе не треба знищувати, що тебе можна звільнити. Ця кімната була споруджена лише з цією метою.

– Ти не мусиш цього робити, – пробелькотів я.

– Мушу! Те, що з тобою роблять, – для твого ж добра. Комендант зламав би тебе єдиним відомим йому чином, через тіло. Я міг порятувати тебе, лише пообіцявши йому, що випробую на тобі нові методи допитів, які не лишають на тілі слідів. Саме тому він жодного разу тебе не бив.

– Мені слід за це дякувати?

– Так, слід. Але настав час останньої ревізії. Комендант не вдовольниться чимось меншим. Ти мусиш дати йому більше, ніж маєш.

– Мені не лишилося в чому зізнаватися!

– Завжди щось є. Така вже природа. Неможливо припинити зізнаватися, бо ми недосконалі. Навіть ми з комендантом мусимо критикувати себе один перед одним, це передбачено партією. Військовий комендант і політичний комісар – живе втілення діалектичного матеріалізму. Ми – теза і антитеза, з яких постає потужний синтез, істинно революційна свідомість.

– Якщо ти вже знаєш, у чому я забув зізнатися, – скажи мені!

Голос знову пирхнув. Я почув шурхотіння паперів.

– Я процитую рядки з твого рукопису, – мовив голос. – «Агентка комуністів зі свідченням свого шпигунства, запханим до рота так, що наші гидкі імена були в неї справді на язику». Ти ще чотири рази згадуєш її у своєму зізнанні. Ми знаємо, що ти витягнув цей список у неї з рота і що вона дивилася на тебе зі смертельною ненавистю, та не знаємо її долі. Ти мусиш сказати нам, що ви з нею зробили. Ми вимагаємо цього!

Я знову побачив її обличчя, її темну селянську шкіру і широкий, плаский ніс, такий подібний до пласких, широких носів тих лікарів, що оточували її в кінотеатрі.

– Але ж, – сказав я, – я нічого з нею не робив.

– Нічого! Думаєш, її доля – те, що ти забув, що забув? Але як можна забути її трагедію? Її доля така ясна. Чи могла на неї чекати інша за ту, яку може уявити читач, побачивши її у твоїй сповіді?

– Але я нічого з нею не робив!

– Саме так! От бачиш, усе, в чому треба зізнатися, вже відомо. Ти і правда нічого не робив. Ти мусиш визнати цей злочин і зізнатись у ньому. Згоден?

– Можливо, – мій голос був слабкий.

Він знову пхнув мене ногою. Може, він дасть мені поспати, якщо я скажу «так»?

– Мені час відпочити, друже. Я знову відчуваю біль. Біль ніколи не кидає мене. Знаєш, як я витримую його? Морфій, – голос пирхнув. – Але від цих диво-ліків ціпеніють лише тіло і мозок. А мій розум? Я дізнався, що єдиний спосіб впоратися з болем, це уявити ще більший біль когось іншого. Страждання, що применшує твоє власне. Пам'ятаєш, ми вчили в ліцеї слова Фан Бой Тяу? «Найбільше страждання для людини – втратити свою країну». Коли ця людина втратила своє обличчя, свою шкіру і свою родину, ця людина уявляла тебе, друже мій. Ти втратив свою країну, і це я відправив тебе у вигнання. Я глибоко спочував тобі, твої зашифровані повідомлення лише натякали на твою страшну втрату. Але тепер ти повернувся і я більше не можу уявляти собі, що ти страждаєш більше за мене.

– Я страждаю зараз, – сказав я. – Прошу, дай мені заснути.

– Ми революціонери, друже. Страждання гартує нас. Страждання *за* народ – те, що ми обрали, бо так сильно спочували їхнім стражданням.

– Я все це знаю, – мовив я.

– Тоді слухай мене. – Рипнув стілець, і голос, який і без того височів наді мною, став ще вищим. – Прошу, зрозумій. Я роблю це з тобою тому, що я твій друг і твій брат. Тільки не маючи втіхи, яку дає сон, ти повністю зрозумієш жахи історії. Кажу це тобі як той, хто дуже мало спить після того, що зі мною сталося. Вір мені, коли кажу, що знаю, що ти відчуваєш, і що це мусить бути зроблене.

Мені й так було страшно, але цей рецепт мого зцілення зробив страх ще сильнішим. Певно, хтось з ним щось зробив! Чи це був я? Ні! Це не може бути правда, я хотів йому про це сказати, однак язик відмовився слугувати мені. Мене випадково прийняли за цього когось,

і я сказав йому чи, здається, сказав, що я – ніхто. Я – кавун, зрячий цемент. Ні! Я – дикун, терплячий абсент. Ні! Я… Я… Я…

Стілець знову зарипів, і я відчув виразний, несвіжий запах охоронця з дитячою пикою. Мене копнули, і я затремтів.

– Прошу, товаришу, – сказав я. – Дайте мені поспати.

Охоронець з дитячою пикою хропнув, дав мені ще копняка своєю грубою ногою і сказав:

– Я тобі не товариш.

Розділ 21

Полонений не знав, що потребує відпочинку від історії, він людина, яка все своє доросле життя йшла по її гарячих слідах. Його друг Ман познайомив його з історичною наукою в навчальній групі – з обраними книжками, написаними червоними літерами.

– Якщо людина розуміє закони історії, вона може контролювати її хронологію, вирвати її з рук капіталізму, що вже націлився на монополію над часом. Ми прокидаємося, працюємо, їмо й спимо так, як наказують власники землі, господарі, банкіри, політики, директори шкіл, – казав Ман. – Ми погоджуємося з тим, що наш час належить їм, але насправді час належить нам. Пробудіться, селяни, робітники, колонізовані! Пробудіться, невидимі! Постаньте зі своїх місць окультної нестабільності, вкрадіть золотого годинника часу в диванних вояків, лакеїв і багатіїв імперіалізму, колоніалізму та капіталізму! Якщо знаєте, як його вкрасти, – час на вашому боці, і числа теж. *Вас* – мільйони, *їх* – лише тисячі, колонізаторів, компрадорів та капіталістів, що переконали жалюгідних світу цього в тому, що капіталістичної історії не уникнути. Ми, авангард, мусимо переконати темних людей та підпільні класи, що не уникнути комуністичної історії! Виснаження експлуатованих неодмінно приведе до повстання, але саме наш авангард піджене час до цього повстання, перезапустить годинника історії і продзвенить будильником революції. *Тік-так… тік-так… тік-так…*

Зафіксований на матраці, полонений…. Ні – учень, розумів, що це останні збори навчальної групи. Щоб стати людиною революції, він мусив стати людиною історії, яка пам’ятає все, і стати таким він міг тільки не сплячи, навіть якщо це зрештою мало б його вбити. І водночас, якби йому тільки поспати, він зрозумів би краще! Він крутився, звивався, боровся з собою у програній битві за сон, і це могло тривати годинами, чи хвилинами, чи секундами, коли раптом з нього зняли каптура, витягли кляпа, дозволили вдихнути, набрати повітря. Грубі руки наглядача зняли з вух пов’язки, витягли заглушки і, нарешті, зняли з очей пов’язку, що натирала йому шкіру. Світло! Він міг бачити, однак мусив негайно заплющити очі. Над ним були

десятки… ні – сотні лампочок, вмонтованих у стелю, вони засліплювали своєю потужністю, сяяли крізь червоний фільтр повік. Чиясь ступня знову копнула його в скроню, й охоронець з дитячою пикою сказав:

– Ану не спи, ти.

Він розплющив очі, відкрився цій сяйливій гарячій масі лампочок, розміщених рядами, так що їхнє яскраве світло відкрило йому оглядову кімнату з білими стінами й стелею. Підлога була з цементу, теж пофарбованого в біле, і навіть залізні двері були білі, й усе це – в камері, приблизно три на п’ять метрів. Охоронець з дитячою пикою стояв у своїй жовтій формі в кутку, напоготові, але троє інших присутніх у кімнаті стояли біля країв його матраца, по одному з кожного боку і ще один – в ногах. Вони були вбрані в білі лабораторні халати та медичну форму кольору морської хвилі, тримали руки за спинами. Їхні обличчя ховалися під хірургічними масками і захисними окулярами з іржотривкої сталі – всі шість лінз дивляться на нього, і ясно, що він уже не просто полонений та учень – він пацієнт.

З. Хто ти?

Це спитав чоловік зліва. Хіба вони досі не знають, хто він? Він – кмітливець, шпигун, кріт у норі, але його язик роздувся і зайняв собою весь рот. Будь ласка, хотів сказати він, дайте мені заплющити очі. Тоді я розповім вам, хто я такий. Відповідь десь тут – я чурка, і мені непереливки. Скажете, що я тільки *наполовину* чурка? Що ж, словами білявого майора, якому доручили рахувати мертвих комуністів після бою під Бенче і який зіткнувся з математичною проблемою з тілом, останки якого складалися лише з голови, грудей та рук, – половина чурки теж чурка. А якщо зважати на те, що хороший чурка – мертвий чурка, як люблять казати американські солдати, цей пацієнт мусив бути поганим чуркою.

З. Що ти таке?

Це надійшло від чоловіка справа, голосом коменданта. Почувши цей голос, пацієнт напнув мотузки так, що вони врізались у його плоть, бо запитання викликало в нього напад мовчазної люті. Я знаю,

що ви думаєте! Думаєте, я зрадник! Контрреволюціонер! Байстрюк, якому ніде нема місця, якому ніхто не довіряє! Лють так само раптово перейшла у відчай, і він заридав. Невже його жертва ніколи не буде визнана? Невже ніхто ніколи не зрозуміє його? Невже він завжди буде сам? Чому він мусить бути тим, з ким це роблять?

3. Як тебе звати?

То був чоловік у кінці матраца, він говорив голосом комісара. Просте питання, так йому подумалося. Він розтулив рота, але, коли язик і не ворухнувся, зіщулився зі страху. Чи ж він забув своє ім'я? Ні, не може бути! Він дав собі американське ім'я. Щодо рідного імені, яке дала йому єдина людина, що його розуміла, – його мати, без допомоги батька, його батька, який ніколи не звав його сином чи на ім'я, і навіть у класі звертався просто на *ти*. Ні, він не міг забути свого імені й коли нарешті згадав, то вивільнив язика з клейкого ложа і вимовив його вголос.

Комісар сказав:

– Він навіть ім'я правильно сказати не може. Лікарю, гадаю, йому потрібна сироватка.

Чоловік зліва відповів:

– То й добре.

Лікар вивів руки з-за спини, до ліктя затягнуті білою гумою, в одній руці – ампула, за розміром подібна до патрона для гвинтівки, в другій – шприц. Одним плавним жестом він набрав у шприц прозорої рідини з ампули, тоді зігнувся біля пацієнта. Коли той почав крутитися й трястися, лікар сказав:

– Я все одно вколю тебе, якщо поворухнешся, тобі ж буде гірше.

Пацієнт припинив борсатися, й укол у згин ліктя став для нього майже жаданим полегшенням, бо приніс ще якісь відчуття, крім галюцинаторного бажання спати. Майже, але не зовсім.

– Прошу, – сказав він. – Вимкніть світло.

Комісар сказав:

– Цього ми зробити не можемо. Чи ти не розумієш, що повинен бачити?

Комендант пирхнув:

– Він ніколи не почне бачити, навіть з усім світлом у світі. Він надто довго був під землею. Він зовсім осліп!

– Ну ж бо, – сказав лікар, поплескавши пацієнта по руці. – Люди науки не повинні відмовлятися від надії, і менш за все – працюючи з розумом. Ми не можемо побачити свого розуму, не можемо його торкнутися, все, на що ми здатні, – допомогти пацієнтові побачити свій власний розум, не даючи йому спати, поки він не почне бачити себе як когось іншого. Це найважливіше, бо ми знаємо себе найкраще за всіх і водночас найбільше з усіх не здатні себе пізнати. Наче наші носи притиснули до сторінок книжки, так що слова в нас перед очима, але прочитати їх ми не можемо. Для того щоб зрозуміти написане, потрібна відстань, і так само, якби ми змогли розщепити себе на дві частини і відійти від себе на певну відстань, ми змогли б побачити себе краще, ніж будь-хто інший. Це природа нашого експерименту, для якого нам потрібна ще одна річ.

Лікар вказав на брунатний шкіряний ранець на підлозі, якого пацієнт до того не бачив, але впізнав одразу – польовий військовий телефон, що змусило його затремтіти.

– Совєти надали нам сироватку, з якою наш пацієнт казатиме правду, – мовив лікар. – Інший компонент – американський. Бачите, як дивиться на нього наш пацієнт? Він пам’ятає, що бачив такий у кімнатах для допитів. Але ми не будемо приєднувати його до клем батареї на генераторі телефону за пипку та мошонку. Натомість, – лікар розкрив ранець і дістав чорний дріт, – ми приєднаємо його до пальця на нозі. Забагато електрики генерується від накрутної ручки. Нам не потрібен біль. Ми його не катуємо. Нам потрібен стимул, достатній для того, щоб він не засинав. Тому я трохи переробив усю систему і під’єднав телефона ось до цього.

Лікар узяв наручного годинника.

– Щоразу, як секундна стрілка доходитиме до дванадцятої, до пальця пацієнта буде спрямований невеликий розряд.

Він відкинув м’який мішок зі ступні пацієнта, і хоча той вигнув шию, щоб побачити, що робить лікар, та піднятися так, щоб роздивитися деталі, не міг. Він бачив лише чорний дріт від свого пальця до ранця, в який лікар поклав годинника.

– Шістдесят секунд, панове, – сказав лікар.

Тік-так… Пацієнт затремтів, чекаючи на дзвінок. Він уже бачив, як людина відповідає на такий дзвінок – криком і борсанням. З десятим чи двадцятим таким дзвінком її очі набували скляного блиску опудала в діорамі, живі, але мертві, чи навпаки, поки абонент чекав наступного дзвінка.

Клод, який привів своїх учнів на цей допит, сказав:

– Якщо хтось з вас, жартівників, засміється або матиме стояк – вдарю. Це річ серйозна.

Пацієнт пам’ятав своє полегшення від того, що не йому сказали накрутити телефона. Дивлячись, як б’ється у спазмах полонений, він зіщулювався і думав про те, що той мусить відчувати. Тепер ось він, пітніє і тремтить, поки минають секунди до того, як вибух статичної електрики змусить його підстрибнути, не від болю, а від переляку.

– Бачите? Це зовсім нешкідливо, – мовив лікар. – Тільки переставляйте дріт до різних пальців, щоб не було опіку від кліпси.

– Дякую, лікарю, – сказав комісар. – Тепер, якщо ви не проти, я б хотів лишитися сам на сам з нашим пацієнтом.

– Скільки вам завгодно, – сказав комендант, прямуючи до дверей. – Розум пацієнта забруднений. Його потрібно ретельно промити.

Коли комендант, лікар і охоронець з дитячою пикою (але не Сонні та огрядний майор, що терпляче спостерігали за пацієнтом, стоячи в одному кутку) вийшли, комісар сів на дерев’яного стільця – єдині меблі в кімнаті, крім матраца пацієнта.

– Прошу, – сказав пацієнт, – дай мені відпочити.

Комісар мовчав, поки наступний розряд статичної електрики не вдарив пацієнта. Тоді нахилився до нього і показав йому тоненьку книжку, яку до того приховував.

– Ми знайшли це в твоєму помешканні на віллі Генерала.

З. Як вона називається?

В. «КУБАРК: допити контррозвідки, 1963 р.».

З. Що таке КУБАРК?

В. Криптонім до ЦРУ.

З. Що таке ЦРУ?

В. Центральне розвідувальне управління США.

З. Що таке США?

В. Сполучені Штати Америки.

– Бачиш, я нічого від тебе не ховаю, – сказав комісар, відхиляючись назад. – Я прочитав нотатки, що ти лишив на берегах, особливу увагу приділив підкресленим рядкам. Усе, що з тобою роблять, береться з цієї книжки. Іншими словами, твій екзамен – розгорнута книжка. Жодної несподіванки.

– Спати…

– Ні. Я спостерігаю за тобою, щоб побачити, чи працює сироватка. Це дарунок від КҐБ, хоча ми обидва знаємо, чого великі держави чекають за свої подарунки. Вони перевіряли свої технології, зброю та ідеї на нашій маленькій країні. Ми були піддослідними в їхньому експерименті, що вони без жартів назвали холодною війною. Сміхота, зважаючи на те, якою гарячою війна була для нас! Смішно, але не надто смішно, бо жартують тут з нас обох.

(– Я думав, це з *нас* пожартували, – сказав Сонні.

– Цить, – перебив його огрядний майор. – Я хочу послухати. Це буде щось!)

– І як завжди, – вів далі комісар, – ми привласнили їхні технології і техніку. Лампочки? Вироблені в США, генератор, що їх живить, – теж, хоча бензин імпортовано з СРСР.

– Прошу, вимкни світло, – промовив пацієнт, пітніючи від спеки, що йшла від лампочок.

Не почувши відповіді, він повторив прохання і, знову нічого не почувши, зрозумів, що комісар пішов. Він заплющив очі й на мить подумав, що заснув, аж тоді розряд знову вдарив його в палець.

– Ці техніки на Фермі[82] випробовували на мені, – розповів учням Клод. – Це працює, навіть коли знаєш, що саме з тобою роблять.

Він мав на увазі техніку з передрукованого підручника, якого зараз тримав у руках комісар, – необхідного матеріалу для курсу з допитів. Пацієнт, коли він був ще тільки учнем, а не пацієнтом, прочитав його кілька разів. Запам’ятав сюжет, персонажів і приладдя, тому розумів значення ізоляції, сенсорної депривації, спільних допитів та агентів проникнення. Він опанував техніку «Іван-дурень», техніку «Вовк в овечій шкурі», техніку «Аліса в Країні Див», техніку «Всевидюще око», техніку «Ніхто тебе не любить». Двома словами, він знав цю книжку вздовж і впоперек, зокрема наголос на

непередбачуваності. Тож не здивувався, коли увійшов охоронець з дитячою пикою і перевісив дріт на один з пальців руки. Поки охоронець розплутував його ногу, пацієнт пробелькотів щось таке, чого не зрозумів і сам, то й охоронець нічого не відповів. Цей охоронець з дитячою пикою раніше показував пацієнтові своє татуювання, «НАРОДЖЕНИЙ НА ПІВНОЧІ, ЩОБ ПОМЕРТИ НА ПІВДНІ», виведене синім чорнилом на біцепсі. Він був з останньої дивізії, що пішла на Сайгон, тож, поки прибув визволяти місто, війна вже скінчилася. Однак це тату все одно могло виявитися пророчим. Він мало не вмер від сифілісу, яким заразився від дружини одного з полонених, що дала єдиного хабара, якого могла.

– Прошу, вимкни світло, – сказав пацієнт.

Однак з ним був уже не охоронець з дитячою пикою. Натомість охоронець-підліток приніс йому поїсти. Хіба він щойно не їв? Він був не голодний, але охоронець все одно залив йому в горло металевою ложкою рідку рисову кашу. Графік базових потреб треба збити, тож годували його нерегулярно і непередбачувано, саме так, як казала книжка. Немов лікар, що вивчає смертельну хворобу, яка несподівано вразила його, він знав усе, що відбувалося з ним і мало відбутися, і все одно це нічого не змінювало. Він намагався сказати це охоронцеві-підлітку, але той наказав йому замовкнути, тоді штурхонув ногою в ребра і вийшов. Дріт знову дав розряд, але тепер він висів не на пальці, а на вусі. Пацієнт потрусив головою, та дріт не розкрив свої щелепи і гриз його, щоб він не спав. Його розум був сирий і потрісканий – певно, такими були пипки його матері після годування. «Моє голодне маля», – так вона його звала. «Тобі було всього лише кілька годин, ти ще оченята розплющити не міг, а вже точно знав, де знайти моє молоко. А присмоктавшись, уже і не відпускав! Ти вимагав молока щогодини». Цей перший ковток материнського молока мусив бути досконалий, але він не пам’ятав, як це смакувало. Знав лише, чим він *не* був на смак: страхом, гострим металічним присмаком дев’ятивольтової батарейки на язику.

З. Як почуваєшся?

Повернувся комісар, нависнув над пацієнтом у своєму білому халаті, хірургічній масці та захисних окулярах з іржотривкої сталі, у

білих гумових рукавичках, з ручкою і записником.

З. Я спитав, як ти почуваєшся?
В. Я не відчуваю свого тіла.
З. Але чи відчуваєш свій розум?
В. Мій розум відчуває все.
З. Тепер згадуєш?
В. Що?
З. Ти згадуєш те, про що забув?

І тут пацієнтові здалося, що він справді пам’ятає те, що раніше забув, і якщо він зможе це вимовити, з кінчика його носа знімуть дріт, присмак батарейки в роті зникне, світло вимкнуть і він нарешті зможе заснути.

Він заплакав, сльози скрапували у бездонні води забуття, і ця солонкувата зміна в рідкій речовині його амнезії збудила обсидіанове минуле. Цей обеліск повільно вставав з океану непам’яті, воскресало те, про смерть чого він навіть не знав, відколи воно було поховане в морі.

На обеліску були викарбувані ієрогліфи – загадкові зображення трьох мишей, ряд прямокутників, хвиляста смуга, розсипані кандзі[83] … і кінопроектор, бо те, про що він забув, що він нині згадав, сталось у кімнаті, яку вони називали кінотеатром.

З. Хто називав її кінотеатром?
В. Поліцаї.
З. Чому її називали кінотеатром?
В. Коли приїжджають іноземці, в цій кімнаті кінотеатр.
З. А коли іноземці не приїжджають?
В. …
З. А коли іноземці не приїжджають?
В. Там проводять допити.
З. Як проводять допити?
В. Є стільки способів.
З. Наприклад?

Наприклад! Можна стільки всього обрати. Телефонний дзвінок, звісно ж, і політ на літаку, і водяний барабан, і той винахідливий метод, для якого потрібні голки, папір і електричний фен, і масаж, і ящірки, і точкові опіки, і вугор. Вони в книжці не записані. Навіть Клод не знав їх походження, тільки те, що це практикували задовго до того, як він став членом цієї гільдії.

(– Це триває надто довго, – сказав огрядний майор. – Годі з нього.

– Ні, – мовив Сонні. – Тепер він справді спітнів. Ми так до чогось дійдемо!)

З. Хто був у кінотеатрі?

В. Троє поліцаїв. Майор. Клод.

З. Хто ще був у кінотеатрі?

В. Я.

З. Хто ще був у кінотеатрі?

В. …

З. Хто ще…

В. Агентка комуністів.

З. Що з нею сталося?

Як він міг забути агентку з пап’є-маше доказів у роті? Його власне ім’я було в тому списку поліцаїв, який вона намагалася проковтнути, коли її впіймали. Дивлячись на неї в кінотеатрі, він був певен, що вона не знає про його справжню особистість, хоча це він передав список Манові. Але агентка, кур’єр Мана, знала, хто такий Ман. Вона лежала гола в центрі просторої кімнати, на столі, вкритому чорним гумовим простирадлом, ноги й руки прив’язані до ніжок столу. Кінотеатр освітлювали лише флуоресцентні лампи над головою, світлонепроникні штори опущені. До стін навмання притулені сірі металеві складані стільці, а в кінці кімнати – кінопроектор «Соні». На протилежній стіні кіноекран виконував роль декорації для допиту агентки, і Клод дивився на нього, сидячи біля проектора. Головним у допиті був огрядний майор, однак він передав свою роль трьом поліцаям, а сам сидів на складаному стільці, нещасний і спітнілий.

З. Де ти був?

В. З Клодом.

З. Що ти робив?
В. Я дивився.
З. Що ти бачив?

Згодом, у світлому майбутньому, комісар поставить пацієнтові плівку з записом його відповіді, хоча він і не пам’ятав, щоб там був диктофон. Часто люди, які чують свій записаний голос, думають, що це на них не схоже, і це їх бентежить. Це був не виняток. Він почув, як чужий голос каже:

– Я все бачив. Клод сказав мені, що це гидка справа, але я мушу бачити. Я спитав: «Це справді необхідно?», Клод сказав: «Говори з майором. Він головний. Я всього лише радник». Тож я пішов до майора, і він сказав: «Я нічого не можу з цим зробити. Нічого! Генерал хоче знати, звідки в неї імена, і знати негайно». Я сказав: «Але ж це неправильно. Хіба ви не бачите? Не треба цього робити». Майор сидів і мовчав, і Клод, стоячи біля прожектора, теж мовчав. «Лишіть нас ненадовго наодинці», – сказав я трьом поліцаям. Американці називали наших поліцаїв білими мишами, через їхню білу форму та капелюхи, однак ці троє не були подібні до мишей. Це були зразки типового національного чоловіцтва, стрункі й сухорляві, з темною засмагою через їзду на джипах та мотоциклах. Замість повної білої форми, вони були вбрані в польовий одяг, білі сорочки й блакитні штани, без блакитних кептарів. «Дайте мені пару годин на неї», – сказав я. Наймолодший з поліцаїв засопів: «Він просто хоче бути перший». Я відвернувся, червоний від люті та сорому, а найстарший поліцай сказав: «Американців це не турбує. І вас не повинно. Краще випийте ко`ли». В кутку стояв холодильник, повний газованих напоїв, і поліцай, який уже тримав відкорковану пляшку в руці, сунув її мені, перш ніж посадити мене на стільця біля майора. Я сів, і пальці руки, в якій я тримав крижану пляшку, почали німіти.

«Благаю, панове! – кричала агентка. – Я невинна! Присягаюся!» – «Це пояснює, чому в тебе був список з іменами поліцаїв? – спитав наймолодший. – Ти просто знайшла його десь, а потім так зголодніла, що спробувала його з’їсти?» – «Ні, ні», – схлипувала агентка. Їй потрібна була хороша історія, та з якоїсь причини вона не могла нічого вигадати, хоча навряд чи історія відволікла б поліцаїв. «Гаразд», – сказав поліцай середнього віку, розстібаючи ремінь і штани. У нього

вже була ерекція, одинадцятий палець випинався з боксерів. Агентка застогнала і повернула голову на другий бік, тільки щоб побачити, що там уже стоїть наймолодший поліцай. Він уже скинув штани і шалено ганяв лисого. Я сидів за ним і бачив лише його голі, запалі сідниці та жах в очах агентки. Вона розуміла, що це допит, а вирок ухвалили поліцаї з інструментами в руках. Найстарший, що, певно, мав дітей, пестив свого кремезного обрубка, найогиднішу частину більшості дорослих чоловічих тіл. Тепер мені це було добре видно, бо наймолодший повернувся до нас боком, присуваючись ближче до обличчя агентки. «Ну ж бо, подивися, – сказав він. – Ти йому подобаєшся!» Три налитих кров'ю члени були різними завдовжки, один дивився вгору, другий вниз, третій був кривий. «Прошу, не робіть цього! – плакала агентка, заплющивши очі й крутячи головою. – Благаю!» Найстарший поліцай розсміявся. «Гляньте на цей плаский ніс і темну шкіру. В ній є камбоджійська кров, а може, і тямська[84]. Вони гарячі».

«Почнемо з простого, – сказав поліцай середнього віку, незграбно залізаючи на стіл між її ногами. – Як тебе звати?» Вона нічого не сказала, але, коли він повторив запитання, в ній прокинулося щось первісне, вона розплющила очі, подивилася на нього і мовила: «Моє прізвище В'єт, моє ім'я Нам». На якусь мить поліцаї заніміли. Тоді вибухнули сміхом. «Це стерво напрошується», – сказав наймолодший. Середній, досі сміючись, важко опустився на агентку, а вона все кричала і кричала. Коли я дивився, як один поліцай крекче і б'ється об неї, а двоє інших метушаться біля столу зі спущеними штанами, виставивши огидні коліна, мені здалося, що вони, зрештою, і справді схожі на мишей, які зібралися біля голівки сиру. Мої земляки ніколи не розуміли, що таке черга, ніхто не хотів стояти останнім, і поки ці три миші штовхалися, затуляючи від мене всю картину, я бачив лише їхні спітнілі зади і те, як смикаються ноги агентки. Вона більше не кричала, бо не могла, наймолодший поліцай її заткнув. «Жвавіше, – сказав він. – Чому так довго?» – «Буде так довго, як я схочу, – відповів йому середній. – Ти ж усе одно від неї своє дістанеш, га?» («Годі про це говорити! – вигукнув огрядний майор, затуляючи очі руками. – Дивитися на це не можу!») Та ми були безпомічні й могли хіба що дивитися, як поліцай середнього віку нарешті здригнувся в сильному спазмі. Насолода такого масштабу мусить лишатися приватною, хіба

що всі беруть у цьому участь, як на карнавалі чи оргії. Тут тим, хто лише дивився, насолода здавалася відразливою. «Моя черга», – сказав наймолодший, відриваючись від агентки, що змогла закричати ще раз, поки найстарший не зайняв його місце, знову заткнувши її. «Ну й бруд», – сказав наймолодший, закочуючи сорочку. Він зайняв позицію на столі, без відрази до бруду, і поки поліцай середнього віку застібав штани на тому кучерявому чубчику, що вінчав його обвисле Я, наймолодший почав повторювати рухи попередника і за кілька хвилин дійшов того ж непристойного завершення. Тоді була черга найстаршого, і коли він заліз на стола, я вже без перешкод бачив обличчя агентки. Хоч і вільна тепер кричати, вона цього не робила або ж не могла. Вона дивилася просто на мене, але поки лещата болю закручували її щелепи й очі все сильніше, мені здалося, що мене вона не бачить узагалі.

Коли найстарший кінчив, у кімнаті стало тихо, чутно хіба що схлипування агентки та шипіння сигарет, які палили інші поліцаї. Найстарший, перехопивши мій погляд, заправив сорочку в штани і знизав плечима: «Хтось усе одно мав це зробити. То чому не ми?» Наймолодший сказав: «Не марнуй часу на розмови з ним. У нього все одно не встало, щоб її полікувати. Дивись, він навіть содової не торкнувся». Справді, я забув, що в мене в руці пляшка. Вона вже навіть не була холодна. «Якщо не будете пити, віддайте мені», – сказав поліцай середнього віку. Я й не ворухнувся, і він, роздратований, зробив три кроки до мене і схопив пляшку. Зробив ковток і скривився. «Ненавиджу теплу содову», – сказав поліцай злісно і простягнув пляшку мені, але я міг тільки тупо дивитися на неї, мій мозок занімів так само, як мої пальці раніше. «Чекай хвилинку, – сказав найстарший. – Не треба змушувати чоловіка пити теплу содову, якщо тут потрібне ретельне промивання». Він поплескав агентку по коліну, від його доторку і цих слів вона повернулася до життя, підняла голову і подивилася на нас з такою ненавистю, що кожен чоловік у цій кімнаті мав би перетворитися на попіл та дим. Але нічого не сталося. Ми лишилися плоттю та кров'ю, і вона теж, коли поліцай середнього віку розсміявся, заткнув пальцем пляшку і почав енергійно трусити. «Хороша ідея, – сказав він. – Але тут буде липко!»

Так, пам'ять була липка. Я, певно, вступив у ту содову, хоча після всього того поліцаї вилили на агентку й на стіл кілька відер води, а тоді

помили підлогу. («Я наказав їм це зробити, – сказав огрядний майор. – Їм не дуже хотілося прибирати після себе, скажу я вам».) Агентка, залишена гола на столі, більше не кричала і навіть не схлипувала, вона мовчала, наче мертва, заплющивши очі, відкинувши голову, вигнувши спину. Коли поліцаї вимили з неї свої сліди, вони залишили в ній порожню пляшку. «Я бачу, що в неї всередині», – сказав поліцай середнього віку, схилившись і зазираючи через дно пляшки з гінекологічною цікавістю. «Дай подивитися», – відштовхнув його плечем наймолодший. «Нічого не видно», – одразу поскаржився він. «Це жарт, ідіоте! – заволав найстарший. – Жарт!» Так, дуже поганий жарт, дешевий фарс, зрозумілий будь-якою мовою, і Клодові теж. Поки поліцаї гралися у лікарів зі своїм імпровізованим розширювачем, він підійшов до мене і сказав: «Щоб ти знав, я не вчив їх такого. Я про пляшку. Вони придумали це самі».

Вони були хорошими учнями, як і я. Засвоїли науку добре, і я теж, тож якби ти, будь ласка, міг вимкнути світло, якби ти міг, будь ласка, вимкнути телефон, якби ти міг не дзвонити мені, якби ти згадав, що ми двоє колись були найкращими друзями, та й, може, зараз є, якби ти міг побачити, що мені більше нема в чому зізнаватися, якби корабель історії пішов іншим курсом, якби я став бухгалтером, якби я закохався у правильну жінку, якби я був вправніший коханець, якби моя мати була не така хороша матір, якби мій батько поїхав рятувати душі в Алжир, а не сюди, якби комендантові не потрібно було мене переробляти, якби мої ж люди не підозрювали мене, якби вони вважали мене одним з них, якби ми забули наші образи, якби ми забули про помсту, якби ми визнали, що ми всі маріонетки в чужій виставі, якби ми не вели війну одне проти одного, якби деякі з нас не називали себе націоналістами, чи комуністами, чи капіталістами, чи реалістами, якби наші бонзи[85] не спалювали себе, якби американці не прийшли рятувати нас від нас самих, якби ми не купили те, що вони продавали, якби Совєти ніколи не називали нас товаришами, якби Мао не робив того ж самого, якби японці не навчили нас зверхності жовтої раси, якби французи не намагалися цивілізувати нас, якби Го Ші Мін не був діалектиком, а Карл Маркс – аналітиком, якби невидима рука ринку не тримала нас за шиї, якби британці перемогли бунтівників Нового світу, якби корінні жителі просто сказали: «От уже ні», вперше побачивши білу людину, якби наші імператори та мандарини не билися між

собою, якби китайці не правили нами тисячу років, якби вони використовували порох не лише для феєрверків, якби Будди ніколи не було, якби Біблію ніколи не написали, а Ісус Христос не жертвував собою, якби Адам та Єва досі пустували в Едемському саду, якби повелитель драконів і королева фей не дали нам життя, якби вони не розійшлися, якби п’ятдесят їхніх дітей не пішли за матір’ю-феєю в гори, якби ще п’ятдесят не пішли за батьком-драконом до моря, якби легендарний фенікс справді постав з власного попелу, а не просто розбився і згорів у наших краях, якби не було Світла і не було Слова, якби небо та земля ніколи не розходилися, якби історія ніколи не траплялася, ані фарсом, ані трагедією, якби моя мати не була розщеплена, якби тобі не потрібні були більше перевірки і якби я більше не бачив цих видінь, прошу, чи не міг би ти дозволити мені заснути?

Розділ 22

Ну звісно ж, тобі не спиться. Революціонери хворі на безсоння, вони надто бояться кошмарів історії, щоб спати, їх надто турбують біди світу, щоб нетямитися, чи принаймні так казав комендант. Він говорив, поки я лежав на своєму матраці, зразок на скельці під мікроскопом, і з легким клацанням замка я усвідомив, що експеримент лікаря вдався. Я був розділений навпіл, змучене тіло внизу, безтурботний дух високо над ним, під ілюмінованою стелею, відкинутий від агонії через невидимий гіроскопічний механізм. З цієї висоти та вівісекція, що проводили зі мною, була насправді дуже цікава, і мій хитким тілесний жовток тремтів під в'язким білком розуму. Так я, одночасно принижений і піднесений, був недоступний навіть для Сонні та огрядного майора, що лишалися на плані мого хронічного безсоння, визирали з-за плеча лікаря, коменданта та комісара, коли ті стояли наді мною, вже не в халатах, медичній формі та захисних окулярах з іржотривкої сталі, а в жовтих формах з червоними позначками рангу, з пістолетами біля стегна. Вони внизу були людьми і привидами, я ж над ними був надприродним святим духом, ясновидющим і ясночуйним. У цьому розділеному стані я бачив, як комендант опустився на коліна й простягнув руку до мого недолюдського Я, повільно витягуючи вказівного пальця, аж поки він легенько не натиснув на моє розплющене око – і моє бідолашне тіло струсонуло від цього доторку.

Я. Прошу, дайте мені поспати.

КОМЕНДАНТ. Поспиш, коли я буду задоволений твоїм зізнанням.

Я. Але я нічого не зробив!

КОМЕНДАНТ. Саме так.

Я. Світло надто яскраве, якщо можна…

КОМЕНДАНТ. Світ спостерігав за тим, що відбувалося з нашою країною, і більшість світу нічого не робила. І не тільки – вони діставали від цього велику втіху. Ти не виняток.

Я. Я говорив, правда ж? Чи я винен, що ніхто не послухав?

КОМЕНДАНТ. Не виправдовуйся! Ми не скиглимо. Ми всі прагнули стати мучениками. Нам пощастило, що лікар, комісар та я вижили. Ти просто не прагнув пожертвувати собою задля порятунку агентки, хоча вона була готова віддати життя, аби врятувати комісара.

Я. Ні, я…

КОМЕНДАНТ і КОМІСАР і ЛІКАР (в унісон). Визнай це!

Тоді я бачив, як визнав це. Чув, як я визнаю, що мене карали і перевиховували не за те, що я зробив, а за те, чого не зробив. Я плакав і ридав безсоромно, бо саме сором огорнув мене. Я був винний у злочинній бездіяльності. Я був тим, з ким коїли всі ці речі, бо він нічого не зробив! І я не просто плакав і ридав – я завивав, бо торнадо почуттів змусило вікна моєї душі здригнутися й тріснути. Моє приниження виглядало і звучало так бентежно, що всі відвернулися від того прикрого хаосу, на який я перетворився, крім коменданта, комісара і мене.

КОМІСАР. Задоволені?

КОМЕНДАНТ. Тож він визнав, що нічого не зробив. А як щодо товариша Бру та Годинникаря?

КОМІСАР. Він нічого не міг зробити для порятунку товариша Бру та Годинникаря Говорячи про агентку, вона вижила.

КОМЕНДАНТ. Вона навіть ходити не могла, коли ми звільнили її.

КОМІСАР. Можливо, вона була зламана тілесно, та не духовно.

ЛІКАР. Що сталося з тими поліцаями?

КОМІСАР. Я їх знайшов.

КОМЕНДАНТ. Вони заплатили свою ціну. Хіба він не мусить?

КОМІСАР. Так, але йому варто віддати належне за забрані ним життя.

КОМЕНДАНТ. Сонні та майора? Ці жалюгідні життя не зрівняються з ранами агентки.

КОМІСАР. А життя його батька зрівняється?

Мого батька? Що? Навіть Сонні з огрядним майором, розгнівані такою оцінкою свого життя та смерті, зупинилися, щоб послухати.

КОМЕНДАНТ. Що він зробив зі своїм батьком?

КОМІСАР. Спитайте його самі.

КОМЕНДАНТ. Гей ти! Глянь на мене! Що ти зробив зі своїм батьком?

Я. Я нічого не зробив зі своїм батьком!

КОМЕНДАНТ і КОМІСАР і ЛІКАР (в унісон). Визнай це!

Дивлячись вниз на себе, на цей заплаканий жовток, я не знав, сміятися мені чи плакати від спочуття. Хіба ж я не пам’ятав, що писав Манові про батька? *«Як я хочу, щоб він помер!»*

Я. Але я не хотів цього!

КОМІСАР. Будь чесний з собою.

Я. Я не хотів про це просити!

КОМІСАР. Звісно, хотів! Ти знав, кому писав.

Я писав революціонерові, який належав до владного комітету і який уже тоді знав, що одного дня може стати комісаром; я писав політичній фігурі, що вже вивчала пластичне мистецтво перероблення душ та розумів людських; я писав другові, який зробив би все, про що я попрошу; я писав авторові, що цінував силу речення і вагу слова; я писав братові, який знав, чого я хочу, краще за мене самого.

КОМЕНДАНТ і КОМІСАР і ЛІКАР (в унісон). Що ти зробив?

Я. Я хотів його смерті!

Комендант потер підборіддя і з сумнівом поглянув на лікаря, той знизав плечима. Лікар лише розкривав тіла та душі, він не ніс відповідальності за те, що там знайдеться.

ЛІКАР. Як помер його батько?

КОМІСАР. Дістав кулю в голову, коли слухав сповідь свого вбивці.

КОМЕНДАНТ. Я б допускав, що ви вигадали цю історію, щоб урятувати його.

КОМІСАР. Спитайте мою агентку. Вона влаштувала смерть його батька.

Комендант подивився вниз на мене. Якщо я міг бути винний у бездіяльності, чи міг я заслуговувати на те, щоб чогось хотіти? У цьому разі – смерті власного батька. Батько, на атеїстичну думку коменданта, був колонізатор, дилер опіуму для мас, речник Бога, якому принесли в жертву мільйони людей з темною шкірою, начебто заради їхнього ж порятунку, щоб палаючий хрест світив їм на важкому шляху до раю. Його смерть не була вбивством, то був справедливий вирок – про це, і тільки про це, я писав.

КОМЕНДАНТ. Я про це подумаю.

Комендант розвернувся і вийшов, лікар послужливо рушив за ним, залишивши Сонні та огрядного майора спостерігати за тим, як комісар повільно, скривившись, влаштовується зручніше на своєму стільці.

КОМІСАР. Ну ми з тобою і пара.
Я. Вимкни світло. Я нічого не бачу.
КОМІСАР. Що цінніше за незалежність та свободу?
Я. Щастя?
КОМІСАР. Що цінніше за незалежність та свободу?
Я. Любов?
КОМІСАР. Що цінніше за незалежність та свободу?
Я. Я не знаю!
КОМІСАР. Що цінніше за незалежність та свободу?
Я. Я хочу померти!

Ну от, я це сказав, схлипуючи і завиваючи. Тепер я принаймні знав, що хочу для себе саме того, чого для мене хотіло стільки людей. Сонні та огрядний майор схвально плескали в долоні, а комісар дістав свого пістолета. Нарешті! Смерть болітиме мені лиш мить, а це не так уже й погано, якщо подумати, як сильно і як довго болить життя. Звук подання патрона в набійник був чистий, як дзвін батьківської церкви, який ми з матір'ю чули з нашої хатини кожного недільного ранку. Дивлячись униз, на себе, я досі бачив дитя в чоловікові й чоловіка в дитині. Я завжди був розділений, хоча частково був винний у цьому сам. Я обрав жити двома життями, бути людиною двох розумів – важко

було інакше, зважаючи на те, що люди завжди називали мене байстрюком. Наша країна сама по собі була проклята, байстрючна, розділена на Північ і Південь, і якби про нас сказали, що ми самі обрали це розділення і смерть у нашій негромадянській війні, то це була б лише частина правди. Ми не обирали для себе приниження від французів, розділення їхніми руками на несвяту трійцю Півночі, Центру та Півдня, навернення до могутніх сил капіталізму і комунізму для подальшого поділу навпіл, ролей двох войовничих армій у шаховому турнірі холодної війни, розіграному в кімнатах з кондиціонерами білими чоловіками, вбраними в костюми та брехню. Ні, як моє змучене покоління було розділене ще до свого народження, так і мене розділило саме моє народження, у світі, в який я прийшов, майже ніхто не сприймав мене таким, яким я був, – мене завжди штовхали до обрання однієї з двох сторін. Це було не просто складно – ні, це було справді неможливо, бо як я міг обирати поміж собою і собою? Тепер мій друг випустить мене з цього тісного світу обмежених людей, подалі від натовпу, що сприймає чоловіка з двома розумами і двома обличчями за виродка, який хоче мати тільки одну відповідь на будь-яке питання.

Та чекайте – що він робить? Він поклав пістолета на підлогу й став на коліна біля мене, зняв мішок з моєї правої руки, тоді розв’язав на ній мотузку. Я бачив, як я піднімаю до очей руку, помічену червоним знаком нашого братерства. Недолюдськими очима внизу і надприродним поглядом згори я бачив, як мій друг кладе пістолета Токарева мені в руку. Створюючи цю зброю, Совєти спиралися на американський культ, і тоді як його вага була мені знайома, я не міг тримати його сам, змушуючи друга стискати мої пальці на руків’ї.

КОМІСАР. Ти єдиний, хто може це для мене зробити. Зробиш?

Він нахилився вперед, поставив дуло собі поміж очей, врівноважуючи своїми руками мою руку.

Я. Чому ти це робиш?

Говорячи це, я плакав. Він теж ридав, і сльози котилися по жахливій нестачі того обличчя, яке я не бачив так близько вже кілька

років.

Де був брат моєї юності, що зник звідусіль, крім моєї пам'яті? Там і тільки там лишилося його серйозне обличчя, чесне й ідеалістичне, з високими, різкими вилицями, тонкими й вузькими губами, аристократичним тонким носом і широким лобом, який натякав на потужний розум, чия припливна хвиля змила лінію росту волосся. Впізнаваними були лише очі, живі, завдяки сльозам, і тембр голосу.

КОМІСАР. Я плачу, бо мені важко бачити тебе таким хворим. Та я не можу тебе врятувати інакшим чином. Комендант на інше не зголоситься.

Тут я засміявся, хоча тіло на матраці хіба що затремтіло.

Я. І як це мене врятує?

Він усміхнувся крізь сльози. Я впізнав і цю усмішку, найбілішу з тих, які я бачив у свого народу, таку, яка належить синові дантиста.

Змінилася не усмішка, а обличчя, на якому вона була, чи, точніше, місце, де це обличчя було, так що тепер ця біла усмішка плавала в порожнечі, наче жахлива гримаса Чеширського кота.

КОМІСАР. Ми в неможливій ситуації. Комендант відпустить тебе тільки тоді, як ти будеш перевихований. А як же Бон? Навіть якщо і він зможе піти, що ви обидва робитимете?

Я. Якщо Бон не зможе піти… то і я не зможу.

КОМІСАР. І ви помрете тут.

Він ще дужче притиснув дуло до своєї голови.

КОМІСАР. Спочатку застрель мене. Не через моє обличчя. Я б не помирав через нього. Хіба що рушив у вигнання сюди, щоб моя родина не мала знову бачити *це*. Але я б жив.

Я вже не був ані своїм тілом, ані собою – я був тільки пістолетом, і через його сталь йшли вібрації його слів, віщували прибуття локомотива, що розчавить нас обох.

КОМІСАР. Я комісар, але якою школою я опікуюся? Тією, в якій перевиховують тебе, з усіх можливих людей. Ти тут не тому, що нічого не зробив. Ти надто освічений, тому тебе перевиховують. Але чого ти навчився?

Я. Я дивився і нічого не зробив!

КОМІСАР. Я скажу тобі те, чого не знайдеш у жодній книжці. У кожному містечку, селищі та камері наші кадри читають одні й ті самі лекції. Вони запевняють у своїх добрих намірах тих громадян, яких не перевиховати. Але комітети і комісарів не турбує перетворення полонених. Усі це знають, і ніхто не говорить про це вголос. Усі ті жаргонні промови, що ллються з наших кадрів, приховують жахливу правду…

Я. Я хотів смерті свого батька!

КОМІСАР. Тепер ми такі могутні, що нам не потрібні французи чи американці, щоб нас підставляти. Ми можемо чудово робити це самі.

Сяйво над моїм тілом засліплювало. Я вже не був певен, чи я бачу все, чи не бачу нічого, і моя долоня під пеклом ламп була слизька від поту. Пістолет ковзав у руці, та комісар тримав дуло на місці.

КОМІСАР. Якщо хтось, крім тебе, дізнається, що я висловив несказанне, мене відправлять на перевиховання. Але я не його боюся. Я боюся своєї власної освіченості. Як може вчитель жити, навчаючи інших того, в що він не вірить? Як мені жити і бачити тебе таким? Я не можу. Тепер тисни на гачок.

Здається, я сказав, що краще застрелю себе першим, але я себе не чув, а коли спробував відвести пістолета від його голови і повернути до своєї, мені забракло сили. Ці невгамовні очі пильно дивилися на мене згори вниз, тепер зовсім сухі, й щось загуркотіло в нього глибоко всередині, тоді покотилося вперед і вибухнуло. Він сміявся. Що тут було смішного? Ця чорна комедія? Ні, це надто важко. Ілюмінація в кімнаті лишала місце тільки для світлої комедії, білої комедії, де можна померти від реготу, щоправда, він сміявся не так довго. Зупинився, коли відпустив мою руку, та впала на матрац, і пістолет грюкнув об цементну підлогу. Сонні та огрядний майор за спиною комісара палко

поїдали очима ТТ. Кожен з них з радістю підібрав би його і застрелив би мене, якби міг, але в них більше не було тіл. Щодо нас з комісаром, у нас були тіла, але стріляти ми не могли, може, це й насмішило комісара. Порожнеча, що була його обличчям, досі височіла наді мною, регіт минувся так швидко, що я не був певен, що правильно його зрозумів. Мені здалося, що в порожнечі я бачу сум, але певно сказати не можу. Тільки очі та зуби виражали хоч якісь емоції, але він уже не плакав і не посміхався.

КОМІСАР. Вибач. То був прояв слабкості й егоїзму з мого боку. Якби я помер, то помер би й ти, а тоді й Бон. Комендант не дочекається, коли можна буде поставити його перед розстрільним загоном. Принаймні тепер ти можеш врятувати себе і нашого друга, якщо не мене. З цим я можу жити.

Я. Прошу, поговоримо про це, коли я посплю?

КОМІСАР. Спочатку дай відповідь на питання.

Я. Чому?

Комісар вклав пістолета в кобуру. Тоді знову зв’язав мою вільну руку і підвівся. Він дивився на мене з висоти, і, можливо, через певний ракурс, я побачив у його нестачі обличчя щось ще, крім жаху… слабку тінь, що її відкидало безумство, хоча, ймовірно, то був лише оптичний ефект через сяйво за його головою.

КОМІСАР. Друже мій, комендант може відпустити тебе, бо він хотів смерті твого батька, але я відпущу тебе тільки тоді, коли ти зможеш дати відповідь на моє запитання. Пам’ятай, брате мій, що я роблю це задля твого ж добра.

Він підняв руку, прощаючись зі мною, і на його долоні сяяла червона мітка нашої присяги. З цим він пішов.

– Найнебезпечніші слова, які тільки можна почути, – мовив Сонні, сідаючи на звільненого стільця. Огрядний майор приєднався до нього, трохи відштовхнувши, щоб мати місце.

– «Задля твого ж добра» може означати лише щось погане, – сказав він.

Наче за його командою, колонки по кутках кімнати клацнули й загуділи, саме ті, які я помітив, коли комісар ставив мені мій власний чужий голос. Питання того, що ж саме зі мною зроблять, розв'язалося, коли хтось почав кричати, і тоді як Сонні з огрядним майором могли затулити вуха руками, я не міг. Але навіть затуливши вуха, Сонні та огрядний майор стерпіли цей крик не більш ніж хвилину – цей вереск катованої дитини – і дуже швидко зникли теж.

Десь кричала дитина, розділяючи свої страждання зі мною, тим, кому не потрібно було ще більше страждань. Я бачив, як міцно заплющую очі, наче це могло дозволити мені затулити водночас і вуха. Неможливо було думати з цим вереском в оглядовій кімнаті, і вперше за дуже довгий час мені хотілося не тільки спати. Мені хотілося тиші. О, благаю… Я почув, як кричу це вголос.

– Припиніть!

Ще одне клацання, вереск вщух. Плівка! Я слухав запис. Ніхто не катував дитя в сусідній камері, заливаючи мою її виттям. То був просто запис, і на якийсь час я мав турбуватися лише про безперервне світло, спеку і прив'язаний до мого мізинця на нозі електричний дріт. Але тоді я знову почув клацання, й усе моє тіло стиснулося в очікуванні. Хтось знову почав верещати. Хтось кричав так голосно, що я втратив не лише відчуття себе самого, я втратив лік часу. Час перестав йти рівно, як залізнична колія; час перестав обертатися, як диск; час перестав повзти під моєю спиною; час рухався нескінченною петлею, запис на касеті повторювався без кінця; час завивав у моїх вухах, верещав зі сміху від однієї думки, що ми пробували контролювати його годинниками, будильниками, революціями, історією. Нам усім бракувало часу, всім, окрім зловтішної дитини. Дитина, що верещала, мала у своєму розпорядженні весь можливий час і, за іронією долі, навіть не знала про це.

Прошу… я знову почув себе.

– Припиніть! Я зроблю все, що хочете!

Як найвразливіша у світі істота могла бути й наймогутнішою водночас? Може, я так само кричав на свою матір? Якщо так – пробач мені, мамо! Якщо я кричав, то було не через тебе. Я один, але мене двоє, я постав з яйцеклітини та сперми і якщо й кричав, то, напевно, через блакитні гени, набуті від мого батька. Тепер я бачив її, мить мого походження, цього китайського акробата часу, неможливо вигнутого

назад так, що я міг бачити вторгнення тупих, чоловічих орд мого батька до лона моєї матері – цю ревучу банду заповзятих кочівників у шоломах, що прагне пробити велику стіну яйцеклітини моєї матері. З моменту цього вторгнення, ніщо, яким я був, стало чимось, що я є. *Хтось кричав, і це була не дитина*. Моя клітина ділилася, і ділилася, і ділилася знову, доки я не став мільйоном клітин, і ще більше, доки я не став множинами і множинами, своєю власною країною, своєю власною нацією, імператором і диктатором для мас самого себе, вимагаючи неподільної уваги своєї матері. *Хтось кричав, і це була агентка*. Я був тісно запакований в акваріум своєї матері, нічого не знаючи про незалежність і свободу, всіма своїми чуттями, крім зору, засвідчуючи наймоторошніше з усіх переживань – перебування всередині іншої людської істоти. Я був лялькою в ляльці, загіпнотизований метрономом, що цокав з ідеальною регулярністю, – сильним і рівним серцебиттям матері. *Хтось кричав, і це була моя мати*. Її голос був перший почутий мною звук, коли я виринув вперед головою у вологу кімнату, теплу, наче лоно, підхоплений покрученими руками зовсім цим не враженої повитухи, що через багато років розповідала мені, як своїм гострим нігтем розрізала вуздечку, яка стримувала мій язик, щоб я міг смоктати і говорити. Ця ж жінка весело розповіла мені, що моя мати тужилася так сильно, що виштовхнула не лише мене, а й вміст своїх кишок, виплеснувши мене на берег дивного нового світу материнським припливом з крові та екскрементів. *Хтось кричав, і я не знаю, хто це був*. Мою шворку розірвали, і моє голе й брудне, багрове Я повернули до пульсацій світла, відкривши мені світ тіней і тьмяних форм, які говорили мовою моєї матері, іноземною мовою. *Хтось кричав, і я знаю, хто це був*. Це був я, кричав одне слово, яке висіло переді мною, відколи питання було поставлене вперше, – ніщо – відповідь, яку я не міг ані бачити, ані чути до цієї миті, – *ніщо*! – відповідь, яку я кричав знову, і знову, і знову, – ніщо! – бо тепер, нарешті, я став просвітленим.

Розділ 23

Одним цим словом я завершив своє перевиховання. Лишається розповісти тільки про те, як я знову зібрався докупи й опинився там, де я тепер, готуючись до відплиття з моєї країни. Як і будь-яка подія з наслідками в моєму житті, жодне з цих завдань не було просте. Особливо відплиття – це не те, чого мені хотілося б, але те, що я мушу зробити. Що мені лишається в цьому житті, як будь-якому випускникові цієї школи перевиховання? Нам нема місця в революційному суспільстві, навіть тим, хто вважає себе революціонерами. Ми не можемо бути представлені тут, і це знання болить більше за будь-що з того, що зі мною робили в оглядовій кімнаті. Біль закінчується, знання триває, принаймні поки розум не зогниє – і коли ж мені, людині двох розумів, чекати на це?

Принаймні біль скінчився, коли я вимовив те єдине слово. У ретроспективі ця відповідь видається очевидною. То чому я так довго намагався це зрозуміти? Чому мені довелося терпіти виховання і перевиховання стільки років, такою ціною і для американського платника податків, і для в'єтнамського суспільства, не кажучи вже про істотну шкоду для себе самого, щоб побачити нарешті, що це слово було там від самого початку? Відповідь була така абсурдна, що тепер, коли минули місяці і я в тимчасовій безпеці в домі штурмана, я сміюся, навіть просто перечитуючи цю сцену свого просвітлення, що перейшло – чи переросло? – з крику в сміх. Звісно ж, я досі кричав, коли увійшов комісар, і вимкнув звук і світло. Я досі кричав, поки він розв'язував і обіймав мене, заколисуючи мою голову в себе на грудях, поки мої крики не згасли.

– Ну, ну, – казав він у темряві оглядової кімнати, де нарешті панувала тиша, за винятком моїх схлипувань. – Тепер ти знаєш те, що знаю я, правда ж?

– Так, – мовив я, досі схлипуючи. – Я розумію. Розумію!

Що я зрозумів? *Жарт*. «Ніщо» було ключове слово, і якщо частині мене це боліло, бо я постраждав не просто так, а через ніщо, інша частина вважала, що це вкрай смішно. Саме тому, коли я тремтів і здригався в темній оглядовій кімнаті, мої схлипування перейшли у

завивання від сміху. Я сміявся так, що навіть охоронець з дитячою пикою та комендант зрештою зайшли подивитися на причину цього галасу.

– Що тут смішного? – запитав комендант.

– Нічого! – заридав я. Мене, нарешті, зламали. Я, нарешті, заговорив. – Ви не розумієте? Відповідь – ніщо! Ніщо, ніщо, *ніщо!*

Лише комісар розумів, що я маю на увазі. Комендант, стурбований моєю дивною поведінкою, сказав:

– Подивіться, що ви з ним зробили. Він збожеволів.

Його турбував не так я, як здорова обстава в таборі, тому що божевільний, що постійно говорить про ніщо, підірвав би моральний дух. Я лютував, бо мені знадобилося стільки часу, щоб зрозуміти ніщо, хоча заднім числом ясно, що уникнути поразки я не міг. Хороший учень не може зрозуміти ніщо, тільки шкільний блазень, незбагненний ідіот, вигадливий штукар, вічний жартівник на таке здатен. Усе одно, таке усвідомлення не могло позбавити мене болю від того, що я прогледів очевидне, того болю, що змусив мене відштовхнути комісара і почати гамселити себе кулаками по голові.

– Припини це! – сказав комендант і повернувся до охоронця з дитячою пикою. – Зупини його!

Охоронець скрутив мене, коли я не просто бив себе по голові, а й бився головою об стіну. Зрештою, навіть комісарові та комендантові довелося допомагати зв’язати мене. Тільки комісар розумів, що я мусив бити себе. Я був такий дурень! Як я міг забути про те, що в кожної правди принаймні два значення, що слогани – то порожні костюми на тілі ідеї? Костюми залежали від того, як їх носити, а цей нині був зовсім зношений. Я був безумний, а не божевільний, хоча не мав жодного бажання виводити коменданта з омани. Він бачив одне значення у слові «ніщо» – негатив, небутність, наприклад – *«там нічого нема».* Позитивне значення його уникало, той парадоксальний факт, що ніщо насправді – щось. Наш комендант не зрозумів жарту, а ті, хто не розуміє цього жарту, направду небезпечні люди. Це вони говорять про ніщо з величезною побожністю, вони просять інших померти за ніщо, вони шанують це ніщо. Така людина не толеруватиме того, хто сміється з нічого.

– Ви задоволені? – спитав комендант комісара, й обидва дивилися згори вниз на мене, а я схлипував, ридав і сміявся водночас. – Тепер

знову мусимо викликати лікаря.

– Тоді викликайте, – сказав комісар. – Важку частину закінчено.

Лікар перевів мене назад у мою стару ізоляційну камеру, хоча тепер вона була не замкнена. Я міг піти, коли мені заманеться, але не робив цього, й охоронцеві з дитячою пикою іноді доводилося витягати мене з кутків кімнати. Ті рідкісні моменти, коли я виходив добровільно, ніколи не траплялися вдень, тільки вночі, бо кон'юнктивіт зробив мої очі чутливими до сонячного світла. Лікар прописав мені покращене харчування, сонячні ванни та вправи, але я хотів лише спати, а коли не спав, був сомнамбулічний і мовчазний, за винятком візитів коменданта.

– Він досі нічого не говорить? – питав комендант щоразу, як заходив до мене, і на це я відповідав:

– Ніщо, ніщо, ніщо, – усміхнений простак у кутку кімнати.

– Бідолаха, – казав лікар. – Він трохи, як би це сказати, збитий з пантелику після пережитого.

– То зробіть з цим що-небудь! – вигукував комендант.

– Зроблю все, що зможу, але це все залежить від його розуму, – відповідав лікар, вказуючи на моє вкрите синцями чоло.

Лікар був правий лише наполовину. Звісно ж, усе залежало від мого розуму, але якого? Однак зрештою лікар знайшов лікування, що поставило мене на повільну дорогу до одужання, яка мала завершитися возз'єднанням мене зі мною. Одного дня, сидячи на стільці поряд зі мною, коли я скрутився в кутку, згорнувши руки і поклавши на них голову, він сказав:

– Можливо, знайомі заняття тобі допоможуть. – Я глянув на нього одним оком. – До початку свого іспиту ти займався тим, що писав своє зізнання. Твій стан нині такий, що навряд чи ти здатен щось написати, та може бути, що навіть прості знайомі рухи тобі допоможуть.

Я глянув на нього обома очима. Лікар дістав зі свого кейса товстий стос паперу.

– Знайомо виглядає?

Я обережно розкрив руки, взяв папір. Подивився на першу сторінку, тоді на другу, на третю, повільно гортаючи пронумеровані 376 сторінок.

– Як думаєш, що це? – спитав лікар.

– Моє зізнання, – пробурмотів я.

– Саме так, друже! Дуже добре! Тепер я хочу, щоб ти переписав своє зізнання. – Він дістав ще один стос паперу і кілька ручок. – Слово за словом. Зробиш це для мене?

Я повільно кивнув, і він лишив мене на самоті з двома стосами паперу. Дуже довго, певно що годинами, я витріщався на першу порожню сторінку, тримаючи ручку тремтячою рукою. А тоді почав, висолопивши язика. Спочатку я був здатний переписувати всього лише кілька слів на годину, тоді – сторінку на годину, тоді – кілька сторінок. Слина скрапувала на сторінки, і переді мною в ті місяці, що зайняло переписування цієї сповіді, розгорнулося все моє життя. Поступово, поки загоювалося моє вкрите синцями чоло, а я всотував свої власні слова, я відчув симпатію до чоловіка на цих сторінках, цього розвідника з сумнівними інтелектуальними здібностями. Він був дурний чи надто розумний для свого власного добра? Він обрав правильну чи неправильну сторону історії? І чи не варто всім нам ставити собі ці ж питання? Чи це мало турбувати тільки нас зі мною?

Поки я закінчив переписувати своє зізнання, отямився достатньо для того, щоб зрозуміти, що на цих сторінках відповідей мені не знайти. Коли лікар наступного разу прийшов мене оглянути, я попросив його про послугу.

– Що тобі потрібно, друже?

– Ще паперу, лікарю. Ще паперу!

Я пояснив йому, що хочу написати історію того, що сталося після мого зізнання, протягом мого нескінченного іспиту. Тож він приніс мені ще паперу, і я списав нові сторінки про те, що зі мною робилося в оглядовій кімнаті. Мені було дуже шкода чоловіка з двома розумами, цього слід було чекати. Він не усвідомлював, що місце такій людині було в низькобюджетному фільмі, голлівудському чи японському, про військовий експеримент, що пішов жахливо не так, як гадалося. Як наважився чоловік з двома розумами думати, що може представляти самого себе, а не те, щоб когось іншого, зокрема свій непокірний народ? Зрештою, їх ніколи не вийде гідно представити, байдуже, що говорять ті, хто намагається це зробити. Однак, поки стос паперу ріс, я відчув ще дещо, що мене здивувало: спочуття до чоловіка, який робив усе це зі мною. Чи ж його, мого друга, не мучили ті речі, що він зі мною робив? Коли я дійшов до кінця рукопису, коли я закінчив його

тим собою, який кричав одне слово в яскраве світло, я був упевнений, що це так. Після цієї впевненості мені лишилося лише попросити лікаря влаштувати мені зустріч з комісаром.

– Дуже хороша ідея, – сказав лікар, поплескавши по сторінках мого рукопису і задоволено киваючи. – Ти майже закінчив, хлопчику мій. Майже закінчив.

Я не бачив комісара, відколи закінчився мій іспит. Він лишив мене самого, щоб я почав одужувати, і думаю, він зробив це тому, що теж відчував внутрішній конфлікт через те, що зробив зі мною, хоча те, що робилося, мало бути зроблене, щоб я сам знайшов відповідь. Ніхто не міг підказати мені відповіді до цієї загадки, навіть він. Він міг лише пришвидшити моє перевиховання через цей небажаний біль. Скориставшись цим методом, він вагався, чи слід знову бачити мене, і, зрозуміло, чекав від мене ненависті. На нашій наступній і останній зустрічі в його помешканні йому було помітно ніяково, поки він пропонував мені чай, барабанив пальцями по своїх колінах, вивчаючи останні написані мною сторінки. Що кат і катований можуть сказати один одному, коли їхній кульмінаційний момент минув? Я не знав, але коли сидів і спостерігав за ним зі свого бамбукового стільця, досі розділений на одне і друге Я, то помітив у ньому схожу розділеність, у тій жахливій порожнечі, де колись було обличчя. Він був комісаром, але водночас був і Маном; він був моїм допитувачем, але й моєю довіреною особою; він був зловмисником, який катував мене, але й моїм другом. Хтось може сказати, що мені все це ввижалося, але справжня оптична ілюзія – бачити себе та інших як одне неподільне ціле, наче бути у фокусі означало бути реальнішим, аніж поза фокусом. Ми думали, що наші відображення в дзеркалі – це те, хто ми є насправді, тоді як те, як ми бачимо себе і як нас бачать інші, часто не одне й те ж. Так само ми часто обманювали інших, коли думали, що бачимо себе краще за всіх. І як мені знати, що я не обманював себе, коли почув, як мій друг заговорив? Я й не знав. Міг тільки намагатися зрозуміти, чи не обманює він мене, коли, пропустивши ввічливу прелюдію питань про моє сумнівне здоров'я, фізичне й душевне, оголосив, що ми разом з Боном поїдемо з табору і з країни. Я припускав, що помру тут, і остаточність того, що він казав, мене злякала.

– Поїдемо? – перепитав я. – Як?

– На вас з Боном біля воріт чекає машина. Коли я почув, що ти готовий говорити зі мною, я не хотів більше гаяти часу. Ви поїдете до Сайгона. У Бона там кузен, я певен, що він з ним зв'яжеться. Цей чоловік уже двічі намагався втекти з країни, і обидва рази його ловили. Втретє, з тобою і Боном, не зловлять.

Його план спантеличив мене.

– Звідки ти знаєш? – спитав я нарешті.

– Звідки я знаю? – його порожнеча не мала виразності, але в голосі було здивування і, можливо, гіркота. – Бо я купив вашу втечу. Я дав грошей певним посадовцям, які переконаються, що певні поліцаї дивитимуться в інший бік, коли настане час. Ти знаєш, звідки ці гроші? – Я й гадки не мав. – Жінка у відчаї заплатить будь-які гроші, щоб зустрітися зі своїм чоловіком у таборі. Охоронці беруть частину собі, а решту лишають комендантові та мені. Я надсилаю гроші додому дружині, плачу десятину керівникам, а решту я витратив на вашу втечу. Чи ж це не знаменно, що в комуністичній країні гроші досі можуть купити тобі все, чого захочеш?

– Це не знаменно, – пробурмотів я. – Це смішно.

– Хіба? Не можу сказати, що я сміявся, беручи в цих бідолашних жінок гроші й золото. Але бачиш, тоді як, щоб звільнити з табору тебе, достатньо твого зізнання, зважаючи на твоє революційне минуле, ніщо, крім грошей, не звільнить Бона. Комендантові теж треба заплатити, врешті-решт, і значну суму, зважаючи на Бонові злочини. І ніщо, крім великих грошей, не забезпечить вам з Боном можливості покинути країну, а ви мусите це зробити. Ось, друже мій, що я зробив з цими жінками з дружніх почуттів до вас. Чи ж я досі не твій друг, якого ти впізнаєш і любиш?

Він був безликий чоловік, що катував мене для мого ж добра, заради нічого. Але я досі міг упізнати його, бо хто, як не людина двох розумів, зрозуміє людину без обличчя? Тоді я обійняв його і заплакав, знаючи, що він зараз звільняє мене, але ніколи не зможе звільнитися сам, не маючи змоги чи бажання покинути цей табір, хіба що через смерть, яка стане звільненням від його живої смерті. Єдиною перевагою від такого його стану було те, що він міг побачити те, чого інші не бачать або ж побачили і зреклися, бо, коли він подивився в дзеркало і побачив порожнечу, він зрозумів значення нічого.

Але що то було за значення? Що я нарешті інтуїтивно зрозумів? Ось що? Тоді як ніщо не було цінніше за незалежність і свободу, *ніщо також було цінніше за незалежність і свободу!* Перший слоган був порожній костюм Го Ші Міна, який він більше не носив. Та й хіба міг? Він помер. Другий слоган був непростий. То був порожній костюм Го Ші Міна, вивернутий навиворіт, кравецька сенсація, яку міг наважитися вбрати лише чоловік двох розумів або чоловік без обличчя. Цей дивний костюм мені пасував, через його модерновий крій. Коли я був у цьому вивернутому костюмі, мої шви відкривалися несподіваним чином, і я нарешті зрозумів, як наша революція пройшла від авангарду політичних змін до ар'єгарду накопичення. Це перетворення не було незвичайне. Чи ж з французами та американцями не відбулося так само? Колишні революціонери, вони стали імперіалістами, колонізували й окупували нашу непокірну маленьку землю, забрали нашу свободу в ім'я нашого ж порятунку. Наша революція сталася значно пізніше, ніж їхні, й була значно кривавіша, але ми надолужили згаяний час. Коли дійшло до вивчення найгірших звичок наших французьких господарів та їхніх американських замісників, ми швидко довели, що найкращі в цьому. Ми теж могли ґвалтувати великі ідеали! Звільнившись в ім'я незалежності й свободи – як я втомився від цих слів! – ми позбавили цього наших переможених братів.

Окрім людини без обличчя, лише людина двох розумів могла зрозуміти цей жарт про те, як революція за незалежність і свободу могла зробити ці речі *вартими меншого за ніщо*. Я був чоловік двох розумів, мене було двоє. Ми зі мною стільки пережили. Усі, кого ми зустрічали, прагнули відірвати нас один від одного, хотіли, щоб ми обрали те чи те, – крім комісара. Він показав нам свою руку, ми показали йому свою, червоні шрами були такі ж незмивні, як у нашій юності. Навіть після того, що ми пережили, це була єдина мітка на нашому тілі. Ми потиснули руки, і він мовив:

– Перш ніж ти підеш, я хочу дещо тобі віддати.

З-під свого столу він дістав наш пошарпаний наплічник і примірник «Азійського комунізму та східного способу знищення». Коли ми востаннє бачили цю книжку, вона мала глибоку тріщину вздовж хребта і мало не розвалювалася. Тепер палітурка нарешті відвалилася, і дві половини книжки трималися купи завдяки гумці. Ми

спробували відмовитися від неї, але він поклав книжку в наплічника і віддав нам.

– Якщо колись вирішиш мені написати, – сказав він. – Чи навпаки. Мій примірник досі в мене.

Ми нерішуче взяли наплічника.

– Любий друже…

– Ще одне… – Він взяв рукописа, копію нашого зізнання і того, що було потім, і знаком наказав нам відкрити наплічника. – Усе, що було в оглядовій кімнаті, лишиться між нами. Тож і це забери з собою.

– Ми просто хочемо, щоб ти знав…

– Іди! Бон чекає.

І ми пішли, з наплічником на спині, відпущені востаннє. Більше ніякої науки, ніяких книжок, ніяких учительських поглядів. Це так смішно і по-дитячому. Але якби ми подумали про щось серйозніше, то впали б під тягарем зневіри в це неймовірне полегшення.

Охоронець з дитячою пикою провів нас до воріт табору, де Бон і комендант стояли біля заведеного ГАЗу. Ми не бачили Бона рік і багато місяців, і перші його словами були:

– Жахливо виглядаєш.

Це ми? На себе подивився б. Наші розрізнені свідомості зареготали, але об’єднані ми – ні. Як можна було? Наш бідолашний друг з’явився перед нами весь із клаптиків й обрізків, лялька в руках алкоголіка, його волосся порідшало, шкіра набула хворобливого відтінку гнилої рослинності в джунглях. На одному оці була чорна пов’язка, і ми знали, що не варто питати його про те, що сталося. За кілька метрів від нас, за колючим дротом, за нами спостерігало троє виснажених, недоладно вдягнених чоловіків. Ми не одразу впізнали наших товаришів – розвідника з хмонгів, медика-філософа та темного морпіха.

– Ти не жахливо виглядаєш, – мовив розвідник. – Ти виглядаєш ще гірше.

Медик-філософ спромігся усміхнутися, хоча йому бракувало половини зубів:

– Не звертай уваги. Він просто заздрить.

А темний морпіх просто сказав:

– Я знав, що ви, покидьки, перші виберетеся звідси. Щасти вам.

Ми нічого не могли сказати, тільки усміхнутися, піднявши руку в прощальному жесті, перш ніж залізти до вантажівки разом з Боном. Охоронець з дитячою пикою підняв засув і замкнув ворота.

– То що? – спитав комендант, дивлячись на нас. – Досі нічого не можеш сказати?

Насправді ми чимало могли йому сказати, але не хотілося провокувати коменданта, бо він міг переглянути наше звільнення, тож ми тільки похитали головою.

– То хай буде по-твоєму. Ти визнав свої помилки і, зрештою, тут уже нічого не скажеш, правда ж?

О так! Ніщо було справді невимовне. Коли машина від'їхала, піднявши хмару червоного пилу, від якого охоронець з дитячою пикою почав кашляти, ми дивились, як комендант іде геть, а розвідник хмонг, медик-філософ і темний морпіх прикрили очі. Тоді ми повернули і табір зник з очей. Коли ми спитали Бона про інших наших товаришів, він розповів, що лаоський фермер зник у річці, намагаючись втекти, а найтемніший морпіх стік кров'ю, коли йому міною відірвало ноги. Спочатку, почувши ці новини, ми змовкли. За що вони померли? За що померли мільйони інших у нашій великій війні за об'єднання нашої країни та наше звільнення, часто не маючи вибору? Як і вони, ми пожертвували всім, але принаймні з нами лишилося почуття гумору. Якщо подумати про це, трохи віддалившись, з найлегшим відтінком іронії, можна було посміятися з цього жарту над нами, тими, хто так охоче жертвував собою й іншими. І ми сміялися, сміялися, сміялися, а коли Бон подивився на нас, як на божевільного, і спитав, що з нами таке, ми витерли сльози з очей і сказали:

– Нічого.

Після важкої дводенної подорожі гірськими перевалами і розбитими трасами ГАЗ висадив нас у передмісті Сайгона. Звідти ми повільно, через Бонове накульгування, почовгали до дому штурмана брудними вулицями, населеними похмурими людьми. Місто було моторошно приглушене, можливо, тому, що країна знову воювала чи принаймні так нам сказав водій ГАЗу. Втомлені атаками червоних кхмерів на наш західний кордон, ми вторглися в Камбоджу і захопили її. Щоб покарати нас, Китай атакував наш північний кордон раніше цього року, десь під час мого іспиту. От тобі й мир. Нас більше

турбувало те, що ми не почули жодної любовної пісеньки чи хоча б уривку поп-мелодії, поки йшли до житла Бонового кузена. Кафе на тротуарах і радіостанції завжди ставили такі мелодії, але за вечерею, хіба що трохи кращою за комендантову їжу, штурман підтвердив те, на що комендант натякав. Жовта музика віднині була заборонена, дозволена лише музика червона, революційна.

Ніякої жовтої музики в землі так званих жовтих людей? Не ми за це боролись і тепер не могли втриматися від сміху. Штурман подивився на нас з цікавістю.

– Я й не таке бачив, – сказав він. – Два терміни перевиховання, бувало і значно гірше.

Його перевиховували за злочинні спроби втечі з країни човном. У ці попередні спроби він не брав з собою родину, сподіваючись подолати небезпеку і дістатися до закордону самому, а тоді звідти відправляти родині гроші, щоб допомагати вижити, а то й утекти, коли маршрут буде безпечний. Але він був упевнений, що третя невдача призведе до перевиховання в північному таборі, звідки поки що ніхто не повернувся. Тож у цю спробу він брав з собою дружину, трьох синів та їхні родини, двох дочок та їхні родини і родини трьох родичів, і весь клан мусив виживати чи вмерти разом у відкритому морі.

– Які шанси? – спитав Бон штурмана, досвідченого моряка старого режиму, навичкам якого він довіряв.

– П’ятдесят на п’ятдесят, – відповів той. – Я щось чув лише про половину тих, хто втік. Можна сміливо припустити, що друга половина не допливла.

Бон знизав плечима.

– Звучить непогано, – сказав він. – Що скажеш?

То він нас питав. Ми подивилися на стелю, на якій на спинах лежали Сонні та огрядний майор, відлякуючи геконів. Вони мовили в унісон, як тепер звикли говорити:

– Шанси ідеальні, бо ж шанси зрештою померти стовідсоткові.

Задоволені цим, ми повернулися до Бона та штурмана й, уже не сміючись, кивнули на знак згоди. Вони побачили в цьому прогрес.

У наступні два місяці, чекаючи на від’їзд, ми продовжували працювати над рукописом. Попри хронічну нестачу майже всіх товарів та зручностей, нестачі паперу не було, адже всі в місті мусили

періодично писати зізнання. Навіть ми, після розширених зізнань, мусили писати їх і здавати місцевим кадрам. То були вправи в написанні художньої літератури, бо ми мусили знайти те, в чому можна зізнатися, дарма що ми нічого не робили, відколи повернулись у Сайгон. Цілком годилися дрібниці, на кшталт нестачі достатнього ентузіазму на сесії самокритики. Але точно нічого серйозного, й ми ніколи не оминали можливості дописати в кінці свого зізнання, що ніщо не може бути цінніше за незалежність і свободу.

Нині вечір перед нашим від'їздом. Ми заплатили за проїзд, наш і Бона, комісарським золотом, схованим у фальшивому дні наплічника. Шифр, яким ми з комісаром разом користувалися, зайняв місце золота – найважча з наших речей після цього рукопису, нашої останньої волі, якщо й не офіційного заповіту. Нам нема чого комусь лишати, крім цих слів, нашої найкращої спроби представити себе на противагу всім тим, хто намагався нас представити. Завтра ми приєднаємося до десятків тисяч тих, хто вийде в море, втікаючи від революції. Згідно з планом штурмана, завтра, в день нашого від'їзду, родини вийдуть з будинків по всьому Сайгонові, начебто в коротку мандрівку, менш ніж на день. Автобусом за три години ми дістанемося до селища на півдні, де на березі річки нас чекатиме поромник, чиє обличчя затінюватиме конічний капелюх. «Відвезете нас на похорон дядька?» Відповіддю на цей пароль буде відгук: «Ваш дядько був чудовою людиною». Ми разом зі штурманом, його дружиною та Боном заберемося в ялик, несучи з собою в наплічнику перетягнутий гумкою шифр і цей нескріплений рукопис, загорнутий у водонепроникний пластик. Річкою ми дістанемося селища, де на нас чекатиме решта клану штурмана. Наша плавуча база чекатиме далі по річці, рибальський траулер на сто п'ятдесят осіб, більшість з яких ховатимуться в трюмі.

– Там буде спекотно, – попередив штурман.

І смердітиме. Коли команда зачинить трюм, нам буде важко дихати, бо жодна вентиляція не полегшуватиме тиск ста п'ятдесяти тіл, замкнених у просторі, що годився для третини цього числа. Однак важчим за задушливе повітря буде усвідомлення того, що навіть в астронавтів більший шанс на виживання, ніж у нас.

Ми причепимо наплічника на плечі та груди, зберігаючи всередині шифр і рукопис. Виживемо ми чи помремо, на нас висітиме вага цих слів. Лишилося написати ще трохи у світлі цієї олійної лампи.

Відповівши на питання комісара, ми виявили, що перед нами стоять інші питання, універсальні й вічні, від яких ніколи не втомишся. Що роблять ті, хто бореться проти влади, коли цю владу здобувають? Що роблять революціонери, коли революція тріумфує? Чому ті, хто закликає до незалежності та свободи, забирають незалежність і свободу в інших? Божевілля це чи ні, вірити, як багато хто навколо, в ніщо? Ми можемо відповісти на ці питання лише за себе. Наше життя та смерть навчили нас завжди спочувати найнебажанішим з небажаних осіб. Тому, намагнічений досвідом, наш компас завжди показує в бік тих, хто страждає. Навіть зараз ми думаємо про нашого стражденного друга, нашого побратима, комісара, чоловіка без обличчя, того, хто промовив несказанне і спав своїм морфійним сном, і бачив сни про вічний сон чи, можливо, про ніщо. Щодо нас – як довго нам довелося дивитися в ніщо, перш ніж щось побачити! Чи могла наша мати відчувати це? Чи дивилася вона в себе, дивуючись тому, що там, де нічого не було, тепер існує щось, а саме – ми? Де була та поворотна мить, коли вона почала хотіти нас, а не не хотіти, сім'я батька, що не мав би ставати батьком? Коли вона припинила думати про себе і почала думати про нас?

Завтра ми опинимося серед чужинців, моряків мимоволі, про яких можна було б написати експериментальний вантажний маніфест. Серед нас будуть діти й немовлята, так само як дорослі та батьки, але старих людей не буде – вони не наважилися на цю подорож. Серед нас будуть чоловіки й жінки, стрункі й худі, але не буде товстих, бо ціла нація вимушено сіла на дієту. Серед нас будуть люди зі світлою шкірою, темною і всіма можливими проміжними відтінками, в когось буде витончена вимова, в когось – груба. Буде чимало китайців, яких переслідують за те, що вони китайці, з багатьма іншими випускниками перевиховання. Усі разом ми будемо зватися народом човнів – цю назву ми вже чули сьогодні ввечері, коли потай слухали «Голос Америки» з радіо штурмана. Тепер, коли ми теж належимо до народу човнів, ця назва нас бентежить. Вона відгонить антропологічною поблажливістю, наче це якась забута гілка людського роду, загублене плем'я амфібій, що постає з океанського туману, увінчане водоростями. Але ми не первісні люди, нас не треба жаліти. Якщо і коли ми дістанемося безпечної пристані, не дивно буде, якщо ми і собі відвернемося від небажаних людей, бо ж така людська натура. Однак

ми не цинічні. Попри все це – так, попри все, перед обличчям *ніщо* – ми все одно вважаємо себе революціонерами. Ми лишаємося істотами, повними надії, революціонерами у пошуках революції, хоча не будемо сперечатися, якщо нас називатимуть мрійниками на голці ілюзій. Доволі скоро ми побачимо багряний схід сонця на горизонті, де Схід завжди червоний, але тепер через вікно нам видно темний провулок, порожній тротуар, запнуті завіси. Звісно ж, ми не можемо одні не спати, навіть якщо лампа горить тільки в нас. Ні, ми не можемо бути самі! Певно, тисячі інших зараз вдивляються в темряву, охоплені скандальними думками, екстравагантними надіями та забороненими задумами. Ми піджидаємо догідної миті та слушної причини, що зараз – у простому бажанні жити. І навіть коли ми пишемо це останнє речення, яке не буде перевірене, ми зізнаємося, що впевнені в одному й тільки одному – ми присягаємося дотриматися, навіть під страхом смерті, цієї єдиної обіцянки:

Ми житимемо!

Подяки

Чимало подій, описаних у цій книжці, відбулися насправді, хоча зізнаюся – я дозволив собі доволі вільне поводження з деталями та хронологією. Для опису падіння Сайгона та останніх днів В'єтнамської Республіки я скористався такими працями: «Падіння Сайгона» Девіда Батлера, «Сльози до дощу» Ларрі Енґелмана, «Падіння Сайгона» Джеймса Фентона, «Біле Різдво» Дірка Голстеда, «Добраніч, Сайгоне» Чарлза Гендерсона та «Giai Phong! Падіння та звільнення Сайгона» Тіціано Терзані. Я особливо завдячую важливій книжці Френка Снеппа «Гідний період», що надихнула мене на опис відльоту Клода з Сайгона та епізоду з Годинникарем. Для опису південнов'єтнамських тюрем і поліції, разом з діяльністю в'єтконгівців, я звертався до «Програми Фенікс» Дагласа Валентайна, листівки «Ми звинувачуємо» Жан-П'єра Дебрі та Андре Менра, «Мемуарів в'єтконгівця» Тью Ню Танга та статті в журналі «Лайф» за січень 1968 року. «Питання тортур» Алфреда В. Маккоя відіграло ключову роль у розумінні того, як розвивалися американські техніки допиту з 1950-х років протягом війни у В'єтнамі й до американських воєн в Іраку й Афганістані. Для опису таборів перевиховання я скористався книжками «Бути переробленим» Гун Сань Тонга, «Південний вітер змінюється» Джейд Нгок Кванг Гун та «Загублені роки» Чан Чі Ву. Щодо бійців в'єтнамського опору, які спробували вторгнутись у В'єтнам, невелика виставка в Історичному музеї Народної армії Лаосу у В'єнтяні демонструє їхню зброю та речі.

Тоді як ці воїни здебільшого забуті, а то й ніколи не знані, джерело натхнення для Фільму навряд чи може стати таємницею. Документальний фільм «Темні серця» Елеонор Копполи та її «Нотатки: створення "Апокаліпсису сьогодні"» дали мені чимало ідей, як і коментарі Френсіса Форда Копполи на DVD «Апокаліпсис сьогодні». Допомогли й такі роботи: «Френсіс Форд Коппола великим планом» Роналда Берґана, «Френсіс Форд Коппола» Жан-Поля Шає та Елізабет Вінсент, «Голлівудський автор: Френсіс Коппола» Джеффрі Чауна, «Книжка "Апокаліпсис сьогодні"» та «Коппола: Біографія» Пітера Кові, «На межі. Життя і епоха Френсіса Копполи» Майкла

Ґудвіна та Наомі Вайз, «Френсіс Форд Коппола: Інтерв'ю» Джина Філліпса та Родні Гілла та «Френсіс Форд Коппола. Життя кінороба» Майкла Шумахера. Я також дещо взяв зі статей Дірка Голстеда «Апокаліпсис нарешті», Крісти Ларвуд «Повернення до "Апокаліпсис сьогодні"», Дейдре Маккей та Падмапані Перез «Апокаліпсис уже вчора! Масовка провінції Іфугао та знімання "Апокаліпсис сьогодні"», Тоні Реннела «Найбезумніший у світі фільм» та Роберта Селлерза «Напружене творення "Апокаліпсису сьогодні"».

Точне цитування інших так само відіграло свою роль, зокрема: вірші То Гоу, надруковані в статті «То Гоу: народний поет» у «Новинах В'єтнаму», переклад прислів'я «Хороші вчинки Батька великі, наче гора Тейсон» Нґуєн Ван Кі, надрукований у книжці «Viêt Nam Exposé», цитати з видання «Південно-Східної Азії» Фодора 1975 року та слова генерала Вільяма Вестморленда, чиї ідеї стосовно східних поглядів на життя та його цінність були озвучені в документальному фільмі «Серця й голови» режисера Пітера Девіса. У цій книжці вони приписані Річардові Гедду.

Нарешті, я вдячний численним організаціям і людям, без яких цей роман не став би таким, який він є. «Культурна рада Азії», конференція письменників «Буханець», «Центр культурних іновацій», «Програма мистецької резидентури Джерассі», «Робочий центр образотворчого мистецтва» та Університет Південної Каліфорнії надавали мені гранти, резидентуру та академічні відпустки, що полегшили мої дослідження та процес написання. Мої агенти Нат Собел та Джулі Стівенсон терпляче заохочували мене до роботи й мудро редагували її, як і мій редактор Пітер Блексток. Морґан Ентекін та Джуді Готтенсен з ентузіазмом підтримували мене, а Деб Сіґер, Джон Марк Болінг і весь колектив «Ґрув Атлантік» добряче попрацювали над цією книжкою. Моя подруга Кіорі Міяґава від початку роботи вірила в цей роман і невтомно перечитувала його ранні варіанти. Але найбільший мій борг перед моїм батьком, Джозефом Тгань Нґуєном, і матір'ю, Ліндою Кім Нґуєн. Їхня невгамовна воля та жертви, принесені у воєнні та післявоєнні роки, зробили можливими моє життя та життя мого брата, Тунг Тгань Нґуєна. Він завжди підтримував мене, разом зі своєю чудовою партнеркою Гуєн Ле Као та їхніми дітьми, Мінь, Люком та Лінь.

Останні слова цієї книги я зберіг для тих двох, хто завжди йде першими: Лан Дуонг, що прочитала кожне слово, та нашого сина Еллісона, який з'явився саме вчасно.

ЗАХОПЛИВИЙ ШПИГУНСЬКИЙ РОМАН І ЗВОРУШЛИВА РОЗПОВІДЬ ПРО ЛЮБОВ, ДРУЖБУ, ЛЮДСЬКІ ІДЕАЛИ ТА ПІДСТУПНУ ЗРАДУ

Пулітцерівська премія (2016)
Бестселлер за версією The New York Times (2015)
Медаль ім. Ендрю Карнегі
Премія Едґара Аллана По за найкращий дебют

Капітан в'єтнамської армії разом зі своїми земляками перебирається до Америки і починає нове життя. Але для нього воно подвійне, дволике. Він шпигун. Шпигун з малих літ, бо народився у француза і в'єтнамки. Він європеєць, але вчився в Каліфорнії, тому з дитинства був подвійним агентом. Його переслідує власна роздвоєність. Війна капітана духовна. Щоб не зрадити своїх переконань, він змушений піти проти найдорожчих людей... На чиєму він боці насправді?

...Ми втрьох почали підспівувати, й мої очі ставили все мокрішими. Як це – жити в часи, коли маєш долю, інакшу за війну; коли тобою керують не продажні боягузи, коли твоя країни не схожа на безрукого й безногого каліку, який живе лише на американській допомозі, що скрапує йому у вени? Окрім моїх побратимів, я не знав жодного з юних солдатів, що оточували мене, однак зізнаюся, я спочував усім їм, загубленим у відчутті, що за кілька днів вони будуть мертві, чи поранені, чи заарештовані, чи принижені, чи покинуті, чи забуті. Вони були моїми ворогами, та водночас – і братами по зброї. Їхнє любе місто скоро мало впасти, а моє мало бути звільнене. То був кінець їхнього світу й усього лише зміна світів для мене. Тож у ті дві хвилини ми всі співали від щирого серця, пам'ятаючи минуле й

одвертаючись від майбутнього, наче плавці, що на спинах гребуть до водоспаду...

---

notes

Примітки

1

Герой роману «Трільбі» Джорджа Дю Морьє. Прізвище вживається на позначення людини, яка маніпулює іншими, маючи злі наміри. *(Тут і далі прим. пер.)*

2

Перший програмний документ європейського комуністичного руху, написаний Карлом Марксом та Фрідріхом Енґельсом.

3

Інша назва – «Цитати Мао Цзедуна».

4

Управління стратегічних служб, колишня назва ЦРУ.

5

Близько 185 см.

6

Етнічна меншина В’єтнаму.

7

Примітивна мова, що виникає з двох чи більше мов у ситуації міжетнічного контакту.

8

Знаряддя страти та тортур. Остання офіційно зареєстрована страта на гароті відбулась у 1975 році.

9

Близько 208 л.

10

Захід найближчий до Сходу *(лат.)*.

11

Ралф Волдо Емерсон (1803–1882) – видатний американський есеїст, поет та філософ, перший висловив і сформулював теорію трансценденталізму.

12

Літні бавовняні штани.

13

М’які туфлі без шнурівки.

14

Ринок, на якому традиційно продавалися крадені речі.

15

Традиційне в’єтнамське жіноче вбрання, довга шовкова сукня з розрізами, яку вбирають поверх широких штанів.

16

У перекладі – вулиця Свободи, центральна вулиця Сайгона.

17

Місто, прославлене в американській культурі, як справжній форпост Дикого Заходу.

18

Один з трьох основних діалектів в’єтнамської мови, ним спілкуються в центральному регіоні, місто Гюе.

19

Прощавай *(фр.)*.

20

1 акр дорівнює приблизно 0,4 га.

21

Північна в’єтнамська армія.

22

Перший президент Південного В’єтнаму, вбитий у результаті військового перевороту.

23

АК-47 – 7,62-мм автомат Калашникова зразка 1947 року; М-16 – основна піхотна гвинтівка калібру 5,56 мм Армії США з 1960-х років.

24

Йдеться про AC-119G Shadow – двомоторний літак з важким озброєнням, конструктивно виконаний як «рама», призначений насамперед для атаки наземних цілей.

25

Приблизно 300 м.

26

Тайнопис, при використанні якого текст на перший погляд непомітний (невидимі чорнила, водяні знаки).

27

Національний фронт визволення Південного В’єтнаму, також В’єтконг – прокомуністична військово-політична організація у 1960–1977 роках, одна зі сторін у В’єтнамській війні.

28

Традиційна китайська сукня з високим коміром і боковими розрізами.

29

Приблизно 48 км.

30

Приблизно 36 кг.

31

В’єтнамська монотеїстична релігія. Доктрина і культова практика каодаїзму містить елементи поширених у В’єтнамі буддизму, даосизму, конфуціанства, культу предків і католицтва, а також одкровень, здобутих під час спіритичних сеансів.

32

Марка американського пива.

33

Зневажливе прізвисько білих бідних американців.

34

З японської – іноземці, буквально – зайві люди.

35

Героїня роману та фільму «Світ Сюзі Вонг», китайська повія, що закохується у британського художника і зрештою щасливо виходить за нього заміж.

36

Китайський еротичний роман XVII століття.

37

Громадянин США японського походження.

38

Японські іммігранти до США.

39

Монтаньяри, також дегари – корінні народи Центрального нагір’я В’єтнаму.

40

Суміш синтетичних гербіцидів, якими послуговувались американські війська у В’єтнамі, розпилюючи їх на непролазні в’єтнамські джунглі. Згодом виявилося, що речовини у складі суміші викликають незворотні зміни й мутації в організмах тих, хто з ними контактував.

41

Суголосно з англ. *pile* – паля, стовп, купа.

42

Прізвисько особливої осколкової протипіхотної міни, тіло якої вистрелюється невеликим зарядом на висоту 0,9–1,2 метра в повітря, де вибухає головний заряд.

43

Німецька вівчарка, врятована на полі бою під час Першої світової війни, згодом знята в 27 голлівудських фільмах.

44

Victory *(англ.)*.

45

Vote for me *(англ.)*.

46

Потворний велетень-людожер.

47

Hamlet *(англ.)* – невеличке селище, американці переважно використовують на позначення саме маленьких в’єтнамських поселень.

48

Назва, яку від французького експедиційного корпусу дістала ділянка траси від Гюе до Куангчі під час першої Індокитайської війни, коли ця територія стала укріпленою базою В’єтконгу.

49

Персонаж, вигаданий британським письменником Саксом Ромером, який з’явився в численних книжках, коміксах, мультфільмах і став уособленням злого генія.

50

Вигаданий Ерлом Дерром Бігґером детектив з Гонолулу на противагу образам азійських злодіїв і «жовтої загрози».

51

Герой франшизи про Чарлі Чана, власне, син детектива, зіграний Кеєм Люком.

52

Герой американського серіалу «Бонанза», китайський емігрант. *Hop* перекладається з англійської як стрибати, *sing* – співати.

53

Джоан Дідіон (нар. 1934) – американська письменниця, відома романами про моральний занепад та культурний хаос в Америці; Реймонд Чендлер (1888–1959) – британсько-американський романіст і сценарист, один з засновників жанру цинічних, «чорних» детективів; Вільям Фолкнер (1897–1962) – американський письменник, лауреат Нобелівської премії, один з найвідоміших і найвпливовіших авторів літератури південних штатів; Орсон Веллс (1915–1985) – американський актор, режисер, письменник і продюсер, відомий своєю новаторською роботою, серед його творів фільм «Громадянин Кейн», визнаний одним з найкращих кінофільмів за всю історію.

54

Суп з локшиною, до якого додаються шматочки яловичини, курятини або риби.

55

Юджин Фодор – автор численних туристичних путівників країнами світу для американців.

56

Основна страва *(фр.)*.

57

В’єтнамський новий рік за сонячно-місячним календарем.

58

Школярик *(фр.)*.

59

Родимка англійською – mole, як і кріт.

60

Американський багатофункціональний важкий стратегічний бомбардувальник-ракетоносець компанії «Боїнг».

61

MD – дипломований лікар, PhD – доктор філософії, що збігається з початковими буквами Philippine Doctor.

62

Приблизно 340 грамів.

63

Гра слів. Watchman англійською означає хранитель, вартовий, але може бути використане на позначення людини, що має справу з наручними годинниками.

64

Наймані робітники, яких європейські імперіалісти перевозили зі своїх азійських колоній до менш населених американських та африканських, переважно для роботи у шахтах чи на плантаціях.

65

Любовний трикутник *(фр.)*.

66

За героїнею опери «Мадам Батерфляй», японською гейшею.

67

Головний негативний персонаж серії коміксів про Флеша Ґордона та їхніх екранізацій.

68

Учасники ополчення північноамериканських колоністів, що боролося з індіанцями та британськими військами.

69

Кошіншіна – прийнята в історичній географії назва південно-східної частини півострова Індокитай.

70

Бетель – рослина, відома в Індії та Південно-Східній Азії своїм збадьорливим ефектом.

71

Зярай – етнічна група монтаньярів.

72

О, любий *(в'єтн.)*.

73

В’єтнамський дзен-буддистський чернець, автор книг з дзен-буддизму.

74

Жорстка поетична форма з повторюваними строфами. Класична віланела – вірш, що складається з 19 рядків: п’яти тривіршів і одного завершального чотиривірша.

75

Генерал Дуґлас Макартур, головнокомандувач більшої частини союзних військ на Тихоокеанському театрі воєнних дій під час Другої світової війни.

76

Шостий президент, восьмий державний секретар США.

77

Приблизно 1,5 м.

78

Близько 15 см.

79

Управитель на плантації, обраний з числа тубільців.

80

Автобіографічний роман Миколи Островського, написаний 1932 року в стилі соціалістичного реалізму.

81

Воєнно-пригодницький роман китайського письменника Ку Бо (1957 р.) про дії воїнів Народно-визвольної армії Китаю в тилу під час третьої громадянської війни.

82

Головний центр тренування агентів ЦРУ.

83

Китайські ієрогліфи, якими послуговується японська писемність.

84

Тями – народ Південно-Східної Азії, мешкають у В’єтнамі, Камбоджі, Таїланді.

85

Буддистські релігійні вчителі.